

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – České dějiny

Jakub Š l o u f

**Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953
Analýza veřejných kolektivních protestů
obyvatelstva města Plzně v letech 1948-1953**

**The Genealogy of the Plzeň Revolt on June 1, 1953:
An Analysis of Public Collective Protests of the Plzeň
City Population in the Years 1948-1953**

Disertační práce

Vedoucí práce – PhDr. Jan Randák, Ph.D.

2014

Prohlašuji,

že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

.....

Abstrakt

Předkládaná disertační práce analyzuje jeden z nejrozsáhlejších protestů éry československého stalinismu, plzeňskou červnovou revoltu proti peněžní reformě v roce 1953. Metodologicky přitom vychází z teorií tzv. nových sociálních hnutí. Známy plzeňských incident proto zasazuje do kontextu předchozích protestních akcí, které se odehrály v plzeňské lokalitě v rozmezí let 1948-1953. Takový postup autorovi umožňuje mapovat vývoj několika různých protestních kultur, které dlouhodobě působily v jednotlivých částech společnosti v západních Čechách a které v roce 1953 každá svým osobitým způsobem inspirovaly vznik i průběh plzeňské revolty. Práce tak přináší nejen výrazně zpřesněný kritický popis červnových protestů, ale též jejich kulturní rodokmen. Prostřednictvím tohoto rodokmenu autor odkrývá strukturu hlavních sociálních hnutí, která se revolty účastnila, a s nimi spojený soubor společenských konfliktů, ze kterých protesty vycházely. Byly to zejména tyto tři: sociálně motivované stávkové hnutí průmyslových dělníků, hnutí pro-západně orientované studentské i dělnické mládeže a latentní pnutí uvnitř komunistické strany, které se projevovalo pasivní rezistencí její členské základny vůči lokálním stranickým „diktátorům“.

Abstract

The presented dissertation thesis analyzes one of the largest protests of the Czechoslovak Stalinism-era – the Plzeň revolt against the currency reform in June 1953. From a conceptual perspective, the work draws on the theory of the so-called new social movements. Therefore it sets the well-known Plzeň incident into the context of previous protest actions that occurred in the Plzeň region in the course of the years 1948-1953. This method enables the author to chart the development of several varied protest cultures which had been employed in particular parts of society in Western Bohemia on a long term basis and which inspired the inception and the course of the Plzeň revolt in the year 1953. This way the work offers not only a considerably more precise critical description of the June protests but also their cultural genealogy. By the means of this genealogy the author reveals the structure of the main social movements that took part in the revolt and an associated complex of social conflicts that caused the protests. There were in particular the following three: a socially-motivated strike movement of industrial blue-collar workers, a pro-western movement of both student and blue-collar youth and a latent tension within the communist party which was becoming evident through a passive resistance of its rank and file against local party `dictators`.

Obsah

ÚVOD.....	5
<i>Účel a struktura práce</i>	6
<i>Dosavadní stav bádání, dostupné prameny</i>	9
TEORETICKÉ MODELY KOLEKTIVNÍCH PROTESTŮ OBYVATELSTVA VE STÁTNĚ SOCIALISTICKÉM REŽIMU.....	15
<i>Funkce a motívy protestu</i>	15
<i>Teorie tzv. nových sociálních hnutí</i>	18
<i>Protest jako veřejná prezentace alternativních autorit vyvolaná morálním šokem</i>	21
<i>Shrnutí</i>	28
VEŘEJNÉ DEMONSTRACE V PLZNI V LETECH 1948-1949.....	30
<i>Protestní alternativy k oficiálním státním ceremoniálům</i>	30
<i>Situace na západě Čech</i>	32
PROAMERICKÉ DEMONSTRACE 5. – 6. KVĚTNA 1948	36
<i>Oficiální oslavy 5. května 1948</i>	37
<i>Večerní demonstrace 5. května 1948</i>	40
<i>Demonstrace 6. května 1948</i>	42
<i>Vyšetřování demonstrací a postih zatčených studentů</i>	45
<i>Diskuse o vnitrostranické demokracii</i>	48
<i>Lokální kultura proamerického protestu</i>	52
<i>Přílohy</i>	56
STUDENTSKÁ „DEMONSTRACE“ PŘI TRYZNĚ ZA PREZIDENTA EDVARDA BENEŠE 8. ZÁŘÍ 1948.....	59
<i>Bezpečnostní opatření v regionu před tryznou</i>	61
<i>Celková situace v centru města 8. září 1948</i>	65
<i>Studentská „demonstrace“ 8. září 1948</i>	68
<i>Vyšetřování demonstrací a postih zatčených studentů</i>	74
<i>Ohlas a důsledky demonstrací</i>	77
<i>Přílohy</i>	82
SHRNUTÍ.....	84
STÁVKY DĚLNÍKŮ ŠKODOVÝCH ZÁVODŮ V LETECH 1949-1953.....	85
<i>Vztah dělníků ke komunistické straně v letech 1945-1948</i>	86
<i>Důsledky plnění prvního pětiletého plánu</i>	90
<i>Reakce dělníků na požadavky zvyšování produktivity práce</i>	99
<i>Krise fungování nižších stranických orgánů v závodě</i>	106
<i>Důsledky procesu s Hanušem Lomským</i>	109
<i>Politické konflikty v závodě</i>	116
<i>Stávky</i>	118
<i>Shrnutí</i>	128
PLZEŇSKÉ STÁVKY A DEMONSTRACE 1. ČERVNA 1953.....	130
<i>Peněžní reforma</i>	131
<i>Důsledky nákupní horečky v květnu 1953</i>	134
<i>Politická a bezpečnostní příprava peněžní reformy v regionu</i>	137
<i>Pondělní ráno 1. června 1953 a vznik stávky v Závodech V. I. Lenina</i>	145
<i>Dopolední demonstrace na náměstí Republiky a obsazení budovy radnice</i>	154
<i>Útok demonstrantů na budovu justičního paláce</i>	162
<i>Odpolední demonstrace u pomníku Národního osvobození</i>	165
<i>Potyčka u IV. brány Závodů V. I. Lenina</i>	169
<i>Večerní demonstrace na náměstí Republiky</i>	174
<i>Příčiny postupné eskalace demonstrací</i>	178
<i>Postup bezpečnostního aparátu</i>	186
<i>Postup stranického aparátu a večerní manifestace komunistické strany</i>	198
<i>Dokončení výměny platidel a pokles napětí ve společnosti</i>	206
<i>Pokračování stávek ve dnech 2. – 4. června 1953</i>	212

<i>Justiční procesy s účastníky demonstrací</i>	218
<i>Věková a profesní struktura demonstrantů</i>	229
<i>Mimosoudní perzekuce protestujícího obyvatelstva v zaměstnání a ve škole</i>	237
<i>Statistická šetření příčin stávký v Závodech V. I. Lenina.....</i>	245
<i>Nucené vysídlení některých skupin obyvatel města Plzně.....</i>	253
<i>Vyvozování osobní odpovědnosti ve stranickém a bezpečnostním aparátu.....</i>	258
<i>Snahy komunistické strany o obnovení dominance ve veřejném prostoru</i>	268
<i>Justiční procesy se sociálními demokraty v letech 1954-1955</i>	271
<i>Přílohy.....</i>	279
ZÁVĚREM	283
<i>Genealogie plzeňské revolty</i>	283
<i>Revolta jako důsledek dočasného stavu bezvládní.....</i>	287
<i>Proč právě v Plzni?</i>	289
<i>Hledání vhodného sociokulturního pole pro řešení konfliktu</i>	291
SEZNAM PŘÍLOH.....	295
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	296

Úvod

Soudobá historiografie zabývající se dějinami Československa let 1948-1953 se potýká se složitým problémem značného deficitu historických pramenů, které by poskytovaly spolehlivé informace o vývoji kulturní a politické diferenciaci společnosti. Po většinu éry československého stalinismu¹ byly totiž výrazně omezeny možnosti autonomní veřejné diskuse. Společenské konflikty se proto nezrcadlily v dostatečné míře ve veřejném prostoru a nezanechaly po sobě žádný souvislý, o celku společnosti vypovídající, pramenný materiál.² Zastřená pluralita názorů obyvatelstva přesto v některých specifických situacích pronikala na povrch. Takovými výjimečnými okamžiky byly zejména *kolektivní protesty obyvatelstva*, při kterých jednotlivá sociální hnutí artikulovala své postoje (alternativní k oficiálnímu diskursu) a zveřejňovala tak latentní společenské konflikty. Analýza kolektivních protestů obyvatelstva proto může být pro historiografii jedním z vhodných nástrojů, jak alespoň částečně nahradit „ztracené“ informace o kulturní a politické struktuře společnosti, které se nedochovaly v jiných pramenech díky dlouhodobé regulaci veřejné sféry státně socialistickým režimem.

Současný výzkum kolektivního protestu však tento široký potenciál využívá pouze omezeně. Nízká úroveň vědomostí o rozvrstvení postojů obyvatelstva a naopak vysoká míra znalostí represivních mechanismů stalinismu vedly českou historiografii po roce 1989 k tomu, že přijala za dominantní kritérium členění společnosti právě stupeň akceptování státní moci. Ostatní faktory diferenciaci společnosti (například kulturní a sociální) do značné míry opominula jako nevýznamné. Protesty jsou proto polistopadovou historiografií nahlíženy převážně jako pokusy o zpochybnění či oslabení moci režimu. V mnohem menší míře je explanačního potenciálu protestních událostí užíváno k rekonstrukci vícerozměrného obrazu tehdejších společenských hnutí, jejichž programem nebylo pouze zaujmout stanovisko ke

¹ Termínem „stalinismus“ rozumím v této práci politický systém, vyvinutý od poloviny dvacátých let 20. století v sovětském Rusku, který byl později v letech 1948-1953 přenesen také do Československa. Vyznačoval se četným užíváním teroru, autoritativní formou vlády jedné politické strany, kultem osobnosti vůdce strany, státní regulací hospodářství, rychlou industrializací, kolektivizací zemědělské výroby a centralizací státní správy. Po ukončení první „horké“ fáze studené války v roce 1953 došlo k dílčí revizi některých prvků tohoto systému a k jeho postupné transformaci do jiných forem státně socialistického zřízení.

² O důsledcích dysfunkce veřejné sféry v režimu státního socialismu např. MARADA, Radim: *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2003; HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti : zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia 2000.

státně socialistickému zřízení. Historiografie se tak dopouští výrazného zkreslení a okleštění původní mnohvrstevné struktury společnosti.³

Dosavadní analýzy kolektivních protestů se také zpravidla omezují na izolovaný popis jednotlivých nejnámějších incidentů,⁴ značně vzdálených v čase i prostoru, aniž by se pokusily o jejich vzájemné srovnání.⁵ Přehlížejí tak některé základní vlastnosti zkoumaného fenoménu. Protest je totiž v první řadě kulturně podmíněným prostředkem sociální komunikace.⁶ Každý protestní incident proto vychází z dlouhodobějšího kulturního rámce sdíleného určitým segmentem populace, přejímá modely jednání a zkušenosti osvojené při předchozích incidentech a to jej činí srozumitelným pro širší publikum.⁷ *Jednotlivé protesty tak nejsou solitérními událostmi, ale tvoří řetězce*, prostřednictvím kterých opakovaně vstupují do veřejného prostoru dlouhodobější společenská hnutí a jimi produkované konflikty.⁸ Z toho důvodu je nezbytné studovat protesty v jejich vzájemné návaznosti a nevěnovat pozornost pouze výjimečným případům, ale též obecnější kultuře protestu, ze které vyrůstají.

Účel a struktura práce

Předkládaná disertační práce je analýzou jednoho z nejrozsáhlejších protestů éry československého stalinismu, plzeňské červnové revolty proti peněžní reformě v roce 1953. Postupuje přitom netradičním způsobem: Známý plzeňský incident zasazuje do kontextu předchozích protestních akcí, které se odehrály v plzeňské lokalitě v rozmezí let 1948-1953.⁹

³ Srov. např. PULLMANN, Michal: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: *Soudobé Dějiny*, 3-4/2008, s. 703-717.

⁴ Srov. např. PERNES, Jiří: *Brno 1951 : příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě*. Praha: ÚSD AV ČR 1997; TRAPL, Miloš (ed.): *Osudy sochy*. Prostějov: Městský úřad Prostějov 1999; ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Praha: Michael 1993; KONEČNÝ, Stanislav: „*Vzbouření a veřejné násilí*“ v *Poličce 23. září 1949, aneb, Jak Poličští bránili děkana Jaroslava Daňka*. Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli a Stanislav Konečný 2005.

⁵ Výjimku tvoří například komparativní práce Oldřicha Tůmy či Petera Heumose. TŮMA, Oldřich: *Protirežimní demonstrace v Praze*, in: BLÁŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1969-1989*. Praha 2005, s. 140-157; HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ : *Dělníci a státní socialismus v Československu*. Praha, ÚSD AV ČR 2006.

⁶ Srov. např. DEUTSCH, Karl Wolfgang: *Nervy vlády : modely politické komunikace a řízení*. Praha: Svoboda 1971.

⁷ Srov. např. JASPER, James M.: *The Art of Moral Protest : Culture, Biography and Creativity in Social Movements*. Chicago: Chicago University Press 1997, s. 22.

⁸ Srov. např. SCOTT, James C.: *Domination and the Arts of Resistance : Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press 1990.

⁹ Časové vymezení výzkumu lety 1948-1953 respektuje únorový státní převrat jako běžně užívaný mezník politických dějin Československa, po němž došlo k výraznému prohloubení regulace veřejné sféry ze strany státu. Protesty se tak po únoru 1948 staly jedním z prostředků, jak tuto dominanci oficiálního diskursu ve veřejném prostoru překonat.

Vzájemná komparace těchto konfliktů umožňuje autorovi mapovat vývoj několika různých protestních kultur, které dlouhodobě působily v jednotlivých částech společnosti v západních Čechách a které v roce 1953 každá svým osobitým způsobem inspirovaly vznik i průběh plzeňské revolty. Práce tak přináší nejen výrazně zpřesněný *kritický popis červnových protestů*, ale též jejich *kulturní rodokmen*. Prostřednictvím tohoto rodokmenu se pak odkrývá struktura hlavních sociálních hnutí, která se revolty účastnila, i s nimi spojený soubor společenských konfliktů, ze kterých protesty vycházely.

Zvoleným postupem autor zamýšlí překonat vyhrocenou polarizaci, která je patrná u dosavadních interpretací plzeňských červnových nepokojů. Jedno křídlo soudobé historiografie je totiž vykládá jako první velké československé antikomunistické povstání,¹⁰ a druhé naopak jako dělnickou sociální bouři větších rozměrů.¹¹ Obě tyto interpretace přitom odpovídají pouze určitým vybraným výsekům dochovaných pramenů, nikoli jejich celku. Při demonstracích prokazatelně spolupůsobily jak sociální, tak i politické motivy. Právě z toho důvodu je však plzeňská revolta vhodným objektem pro analýzu kulturních kořenů protestu a pro zkoumání procesu, jakým docházelo k dočasné *sympióze několika zcela rozdílných protestních tradic*.

Hlavním cílem práce je tedy kritická revize soudobých interpretací i faktografického popisu plzeňské revolty. Tato revize je prováděna na základě detailního pramenného výzkumu a vychází z analýzy jednotlivých protestních kultur, které dlouhodobě působily ve sledované lokalitě a v roce 1953 ovlivnily průběh revolty. Zároveň tento regionálně historický projekt usiluje být vhodnou případovou studií, která by nabídla celostátní historiografii nový pohled na možnosti studia protestů v éře československého stalinismu. Snaží se vyvést fenomén protestu z úzkého rámce politických dějin, začlenit jej do širšího kulturního rámce a zachytit tak rozmanitost jeho forem i dynamiku jeho vývoje.

Západočeská metropole Plzeň nabízí pro podobný druh výzkumu příhodné podmínky. Předně se zde odehrála výše zmíněná vlna stávek a demonstrací vyvolaná vyhlášením tzv. měnové reformy v červnu 1953.¹² Dále zde fungovaly Škodovy závody (respektive Závody V. I. Lenina), které byly jedním z nejvýznamnějších strojírenských a hutních průmyslových podniků republiky a jejichž zaměstnanci se v průběhu padesátých let vyznačovali

¹⁰ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Praha: Michael 1993.

¹¹ MCDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. In: *Contemporary European History*, Volume 19 (2010), Issue 4, 2010, s. 287-307.

¹² Oficiální dobové dokumenty používaly termín „peněžní reforma“. Naproti tomu termín „měnová reforma“ zlidověl a ve vzpomínkách aktérů nepřesně slučoval v jeden terminologický celek s peněžní reformou i ostatní tehdy prováděná vládní opatření (například zrušení lístkového systému). V tomto souhrnném smyslu slova se používá mnohdy dodnes i v odborném historickém diskursu.

dostatečným sebevědomím k organizaci řady stávek. V neposlední řadě bylo plzeňské obyvatelstvo silně ovlivněno osvobozením města americkou armádou v roce 1945. Zejména v řadách zdejší mládeže se proto projevovaly četné sympatie k západní kultuře, které našly svůj výraz v celostátně tematicky ojedinělých proamerických demonstracích v květnu 1948 i v dalších protestních akcích (včetně června 1953). Mezi významná specifika této lokality patřila také meziválečná tradice rivality mezi komunistickou stranou a místní silnou organizací sociální demokracie, která citelně ovlivňovala regionální politickou scénu již v letech 1945-1948 a dlouhodobě ztěžovala komunistické straně její působení na západočeské půdě.

V rovině konkrétního pramenného výzkumu se „genealogická“ analýza červnové revolty opírá o komplexní rekonstrukci průběhu všech zjištěných plzeňských protestních událostí let 1948-1953. U jednotlivých protestů je sledován vlastní postup protestních akcí, mechanismy jejich vyvolání, motivace účastníků, ustálené vzorce jednání protestujících osob, užití protestní formy, reakce stranických a bezpečnostních aparátů i reakce nezúčastněných skupin obyvatelstva. Zvýšenou pozornost text věnuje zejména vzájemné návaznosti a typologické spřízněnosti zkoumaných incidentů. Zachycuje, jak se různé společenské skupiny postupně při jednotlivých incidentech učily protesty vyvolávat a jak se naopak bezpečnostní a stranické aparáty učily protestům předcházet. Ukazuje, jak se v důsledku každého protestu a jeho potlačení průběžně měnila sociální realita.

Práce analyzuje tyto skupiny konfliktů:

1. Vlna demonstrací při výročí osvobození města americkou armádou v květnu 1948
2. Demonstrace při tryzně za bývalého prezidenta Edvarda Beneše v září 1948
3. Neúspěšný pokus o vyvolání demonstrací při příležitosti dalšího výročí osvobození města americkou armádou v květnu 1949
4. Stávky v Závodech V. I. Lenina v letech 1949-1953
5. Stávky a demonstrace po vyhlášení tzv. měnové reformy v červnu 1953

Vlastní struktura textu je přizpůsobena typologii analyzovaných protestů. Úvodní kapitola vymezuje a zdůvodňuje užitý teoretický model protestního jednání obyvatelstva v prostředí státního socialismu.¹³ Zde jsou uvedena konceptuální východiska, která jsou posléze

¹³ Termínem „státně socialistický režim“ v této práci označuji takový politický a ekonomický systém, který se zaměřuje na vybudování socialistické společnosti za využití státních struktur. Typickými znaky takového zřízení jsou například ovládnutí státních institucí jedinou politickou stranou, byrokratizace veřejné správy či

aplikována při konkrétním pramenném výzkum obsaženém v následujících kapitolách. První z těchto bloků prakticky zaměřených kapitol je věnovaný jednotlivým západočeským veřejným demonstracím, které vznikaly v zakladatelském období režimu v letech 1948-1949. Další část textu mapuje příčiny a průběh stávek dělníků Škodových závodů, jejichž intenzita výrazně narůstala v průběhu prvního pětiletého hospodářského plánu v letech 1949-1953. Hlavní jádro práce posléze analyzuje vlnu stávek a demonstrací vyvolaných peněžní reformou v červnu 1953 v návaznosti na předchozí protestní akce. Závěrečná kapitola bilancuje a nově interpretuje příčiny i důsledky plzeňské revolty v kontextu zjištěných lokálních protestních tradic.

Dosavadní stav bádání, dostupné prameny

Výzkum plzeňských demonstrací a stávek v letech 1948-1953 se doposud zaměřoval téměř výhradně na události spojené s peněžní reformou v červnu 1953. Již od padesátých let šlo přitom o téma značně politicky citlivé, a proto nejprve utajované a posléze ideologicky výrazně zkreslené. Důsledkem toho bylo mimo jiné zveličování mocenských aspektů protestů. Typickým příkladem této tendence může být text Vladimíra Brichty, hodnotící události jako pokus o „antiúnor“, tedy jako snahu o zvrácení výsledků státního převratu v roce 1948.¹⁴

Vybočením z tohoto směru interpretace plzeňských událostí, uplatňovaného v letech 1953-1989, bylo pouze krátké období pražského jara v roce 1968. Tehdy se v cenzurovaném tisku objevila řada článků, které otevíraly plastičtější pohled na plzeňské události, ačkoli ještě nešlo zdaleka o systematický výzkum. Autoři začali upozorňovat především na stržení plzeňské sochy T. G. Masaryka komunistickou vzdorodemonstrací 1. června 1953 a na podíl některých slavných herců plzeňského divadla na tomto vandalství.¹⁵ Vyskytly se dokonce první snahy vykládat plzeňské protesty roku 1953 jako ideově spřízněné předchůdce obrodného procesu pražského jara. Tyto tendence naopak mírnili konzervativnější autoři blízcí plzeňskému krajskému výboru strany. Ti přiznávali, že stržení pomníku bylo politickou chybou, a připouštěli dokonce možnost pomník obnovit. Za politováníhodné též uznali potrestání řady nevinných osob, které se k demonstracím v roce 1953 připletly pouze

akumulace „výrobních prostředků“ a kapitálu ve vlastnictví státu. Odlišné strategie k dosažení socialismu naopak prosazují ideologie „liberálního socialismu“ či „socialistického anarchismu“.

¹⁴ BRICHTA, Vladimír: Pokus o „antiúnor“ v Plzni roku 1953, in: *Minulostí západočeského kraje XIV* (1978), s. 65-70.

¹⁵ KONEČNÁ, Hana: O pomníku a nejen o něm, *Pravda*, roč. 49, č. 109 (5.5.1968), s. 4; BUDILOVÁ, Věra: Strhli pomník plzeňští divadelníci? : Pravda o stržení Masarykova pomníku v Plzni. In: *Rudé právo*, roč. 48, č. 158 (9.6.1968), s. 2.

náhodou. Samotné jádro původní interpretace demonstrací jako pokusu o reakční puč však neopustili. Nejobsáhleji z těchto pozic o tématu pojednal Josef Brand, který díky svému přístupu do stranického archivu disponoval nejpodrobnějšími faktografickými údaji.¹⁶

Z exilové literatury byly nejcennější některé publikace memoárového charakteru, zejména práce Otty Ulče.¹⁷ Dále pak známá práce z pera Pavla Tigrida,¹⁸ která řadila plzeňské nepokoje do kontextu velkých revolt v zemích sovětské sféry vlivu (např. Berlín 1953 či Maďarsko 1956).

Po listopadu 1989 se průkopnickým dílem stala publicisticky stylizovaná kniha Zdeňka Štěpánka.¹⁹ Tento text je faktograficky mnohem širší než předešlá produkce, je však zároveň poznamenán porevolučním radikálním přeznačením ideologických pólů předešlých oficiálních interpretací. Proto vlastně nepřináší novou ani preciznější koncepci problému, pouze události, dříve označované za pokus o „kontrarevoluční“ puč, naopak jednostranně hodnotí jako první antikomunistické „povstání“ ve státech východního bloku. Zároveň nevěnuje dostatečnou pozornost rozlišení jednotlivých fází demonstrací, a proto obsahuje řadu věcných chyb a nerozpoznaných fám. V podobném duchu se nesla v devadesátých letech také záplava drobnějších publicistických prací, která obecně vnímala demonstrace 1. června 1953 jako předstupeň sametové revoluce roku 1989.²⁰ Na toto pojetí pak navazovaly některé diplomové a rigorózní práce, které pro omezený rozsah zkoumaných pramenů nebyly schopné samostatnějšího pohledu a do značné míry převzaly dosavadní Štěpánkovy závěry. Zde jmenujme například práce Heleny Baťkové²¹ a Evy Šafránkové.²²

Tématu plzeňských demonstrací v červnu 1953 se rovněž po listopadu 1989 dotýkala celá řada obecnějších studií o problematice peněžní reformy – nejvýznamnější byly práce autorského tandemu Zdeněk Jirásek a Jaroslav Šůla²³ nebo historiků Dany Musilové,²⁴ Karla

¹⁶ BRAND, Josef: Budeme rehabilitovat 1. červen 1953? : Pokus o rekonstrukci událostí kolem měnové reformy v Plzni, *Pravda*, roč. 49, č. 128 (29.5.1968), s. 3.

¹⁷ ULČ, Otto: *The Judge in a Communist State : A View From Within*. Columbus: Ohio University Press 1972.

¹⁸ TIGRID, Pavel: *Dnešek je váš, zítřek je náš : Dělnické revolty v komunistických zemích*. Köln: Index 1982.

¹⁹ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Praha: Michael 1993.

²⁰ V Plzni se například oficiálně označovaly události roku 1953 jako „první zvonění“ hrany komunistickému režimu. Druhým zvoněním byl myšlen rok 1968 a třetím rok 1989. ČEKANOVÁ, Markéta: Před půl stoletím ztratili lidé iluze 1:50. In: *Radniční listy města Plzně*, roč. 2003, č. 2, s. 1-2; ZÍBOVÁ, Darina: Cena 1. června. In: *Radniční listy města Plzně*, roč. 2003, č. 2, s. 2.

²¹ BAŤKOVÁ, Helena: *Plzeňské povstání 1953 a jeho důsledky*, rigorózní práce Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2002.

²² ŠAFRÁNKOVÁ, Eva: *Ty jsi červnověj? : 1953 očima pamětníků*, diplomová práce Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, 2005.

²³ JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992.

²⁴ MUSILOVÁ, Dana: *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*. Dokumenty o perzekuci a odporu. Sv. 8. Praha: ÚSD AV ČR 1993.

Kaplana,²⁵ Jiřího Bílka²⁶ a Jiřího Pernese.²⁷ Protesty spojené s peněžní reformou byly zachyceny též v sondách do situace jiných regionů (nejpodrobněji studie Jiřího Petráše).²⁸

Další změna pohledu na samotné plzeňské události vycházela postupně ze dvou zdrojů. Zaprvé si regionální západočeští historici začali všimnout, že demonstrace neměly po celý den zdaleka tak bouřlivý průběh, jak by se z termínu „povstání“ mohlo usuzovat. Shrnutím této fáze výzkumu nabízející přesnější periodizaci a vnitřní strukturaci událostí je edice dokumentů z pera Adama Skály, reflektující poprvé širší okruh regionálních pramenů a souvislostí.²⁹ Druhým zdrojem postupné proměny obrazu plzeňských událostí se stala zahraniční historiografie. Šlo zejména o široce diskutované studie Petera Heumose, který v české historiografii otevřel nový pohled na sociálně-profesní skupinu dělníků padesátých let.³⁰ Do výkladu plzeňských nepokojů tak vstoupily kromě politických dějin také koncepty sociálních dějin. Důraz byl přenesen z historických pramenů politického charakteru (z provenience KSCČ či bezpečnosti) na dokumenty vypovídající o sociálních motivech jednotlivých skupin účastníků. Práce Johanna Smuly³¹ a Kevina McDermotta³² pak v posledních letech věnují nejvíce pozornosti právě vývoji vztahu plzeňských dělníků ke státně socialistickému režimu. Plzeňské demonstrace proto interpretují jako vyvrcholení dlouhodobější sociální nespokojenosti dělníků, obohacené posléze mimo brány závodu o některé politické požadavky. Přes výše nastíněnou škálu pohledů, nebyla dosud o plzeňských demonstracích v červnu 1953 sepsána komplexní vědecká monografie.

Ostatní protesty plzeňského obyvatelstva z let 1948-1953 nemají v odborné literatuře zatím žádné detailnější zpracování a zmínky o nich se objevují pouze na okraji obecnější regionální produkce. Z té je nutné jmenovat zejména dvě syntézy dějin Plzně – první byla dokončena

²⁵ KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*. Praha: ÚSD AV ČR 1993.

²⁶ BÍLEK, Jiří: Československá armáda a měnová reforma v roce 1953, in: *Historie a vojenství XLIV* (1995), s. 66-91.

²⁷ PERNES, Jiří (ed.): Neznámý dokument o peněžní reformě v Československu v roce 1953. In: *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana*, Brno 2003, s. 169-90.

²⁸ PETRÁŠ, Jiří: Peněžní reforma 1953, in: *Sborník Archivu ministerstva vnitra III* (2005), s. 141-171.

²⁹ SKÁLA, Adam: Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů, in: *Minulostí západočeského kraje*, č. 42/2, 2007, s. 592-630.

³⁰ HEUMOS, Peter: „Vyhřníme si rukávy, než se kola zastaví!“ : *Dělníci a státní socialismus v Československu*. Praha, ÚSD AV ČR 2006.

³¹ SMULA, Johann: The Party and the Proletariat: Škoda 1948-53, in: *Cold War History*, vol. 6, no. 2 (2006), s. 153-75.

³² MCDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. In: *Contemporary European History*, Volume 19 (2010), Issue 4, 2010, s. 287-307; MCDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953, in: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVI (2011), s. 206-231.

v roce 1982 pod vedením Miloslava Bělohlávka (přípravu příslušného dílu vedl Vladimír Brichta),³³ druhá v roce 2004 pod vedením Ivana Martinovského.³⁴

Možnost srovnání plzeňských konfliktů s demonstracemi v jiných českých městech nabízejí například studie o pražských studentských průvodech v únoru 1948 (Karel Kaplan, Václav Veber, Šárka Rokosová či Zdeněk Pousta),³⁵ o protestech při tryzně za Dr. Edvarda Beneše v září 1948 v Praze a v Sezimově Ústí (Karel Kaplan),³⁶ o odporu obyvatel Poličky proti zatčení děkana Jaroslava Daňka v září 1949 (Stanislav Konečný),³⁷ o brněnských dělnických demonstracích v roce 1951 (Jiří Pernes)³⁸ či o demonstracích v Prostějově v dubnu 1953 (Miloš Trapl).³⁹ Téma dělnických stávek v padesátých letech na celostátní úrovni nejpodrobněji zpracoval již zmiňovaný Peter Heumos.⁴⁰ Ke komparaci s podobnými zahraničními incidenty je vhodná zejména německá historiografie věnovaná povstání ve východním Berlíně 16. června 1953.⁴¹

Problematikou politických důsledků osvobození Plzně americkou armádou v květnu 1945 se zabývaly některé ideologicky zabarvené práce již od 50. let. Největšího „věhlasu“ si v tomto směru vydobily zejména knihy autorské dvojice Karla Bartoška a Karla Pichlíka.⁴² Po stránce faktografické mohou však být dodnes přínosem. Literatura po listopadu 1989 podobné otázky zatím soustavně vědecky nezkoumala, za zmínku zde stojí jen práce Jindřicha Pecky⁴³ a sborník Západočeské univerzity v Plzni editovaný Tomášem Jílkem.⁴⁴ Otázky vlivu někdejší plzeňské sociální demokracie na události let 1948-1953 byly rovněž v centru zájmu

³³ BRICHTA, Vladimír (ed.): *Dějiny Plzně III : Od roku 1918 do roku 1948*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1982.

³⁴ MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004.

³⁵ KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno: Doplněk 1997; VEBER, Václav: *Osudové únorové dny 1948*. Praha: Lidové noviny 2008; ROKOSOVÁ, Šárka: *Zásah jednotek SNB proti studentům 25. 2. 1948*, in: *Securitas imperii*, roč. 12 (2005), s. 41-52; POUSTA, Zdeněk: *Smuteční pochod za demokracii*. In: *Stránkami soudobých dějin – sborník prací k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 198-207.

³⁶ KAPLAN, Karel: *Poslední rok prezidenta : Edvard Beneš v roce 1948*. Praha: ÚSD AV ČR 1993.

³⁷ KONEČNÝ, Stanislav: *„Vzbouření a veřejné násilí“ v Poličce 23. září 1949, aneb, Jak Poličští bránili děkana Jaroslava Daňka*. Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli a Stanislav Konečný 2005.

³⁸ PERNES, Jiří: *Brno 1951 : příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě*. Praha: ÚSD AV ČR 1997.

³⁹ TRAPL, Miloš: *Prostějovský „Černý pátek“ 10. dubna 1953*. Prostějov: Městský úřad Prostějov 1998; Týž (ed.): *Osudy sochy*. Prostějov: Městský úřad Prostějov 1999.

⁴⁰ HEUMOS, Peter: *„Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ : Dělníci a státní socialismus v Československu*. Praha, ÚSD AV ČR 2006.

⁴¹ Srov. např. KOOP, Volker: *Der 17. Juni 1953 : Legende und Wirklichkeit*. Berlin: Siedler 2003.

⁴² BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v roce 1945*. Praha: Svoboda 1951; Týž: *Američané v západních Čechách v roce 1945*. Praha: Mladá fronta 1953.

⁴³ PECKA, Jindřich: *Na demarkační čáře : americká armáda v Čechách v roce 1945*. Praha: ÚSD AV ČR 1995.

⁴⁴ JÍLEK, Tomáš (ed.): *Národní odboj a politické, kulturní a vojenské aspekty osvobození Plzně a Západních Čech americkou armádou*. Plzeň: Západočeská univerzita 1996.

zejména v předlistopadové éře (například Vladimír Brichta).⁴⁵ Ani zde dosud porevoluční historiografie neprovedla důkladnější revizi.

Problémem politického smýšlení dělníků Škodových závodů se zabýval výše citovaný Johann Smula. Dosavadní syntézy dějin Škodových závodů bohužel v tomto směru nepřinášejí žádné podstatné informace. Z předlistopadové literatury jsou přínosné texty Marie Bauerové⁴⁶ a některé statě uveřejněné v sérii sborníků K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň v letech 1962-1965.⁴⁷

Dokumenty vztahující se k jednotlivým plzeňským incidentům se nacházejí především ve Státním oblastním archivu v Plzni. Zde se jedná zejména o fondy KSČ – Západočeský krajský výbor Plzeň (diskuse vyvolané demonstracemi v roce 1948 a 1953; dokumentace k šetření příčin protestů), Krajský soud Plzeň, I (trestní řízení v roce 1948), Národní fronta – Krajský výbor Plzeň (mimosoudní postihy v roce 1948), Západočeský krajský národní výbor Plzeň (mimosoudní postihy v roce 1953), Československý svaz mládeže – Krajský výbor Plzeň (mládež v letech 1945-1953), KSČ – Podnikový výbor n. p. Škoda Plzeň (politická práce v závodě v letech 1948-1953) a nově též dokumenty bývalého Podnikového archivu Škoda (práce Revolučního odborového hnutí v závodě v letech 1948-1953). Dokumenty zachycující trestní řízení v roce 1953 jsou uloženy ve Státním okresním archivu Plzeň-jih se sídlem v Blovicích ve fondu Okresní soud Plzeň, II.

Některé další informace bylo nutno doplňovat z Archivu města Plzně, například z fondů KSČ – Městský výbor Plzeň či Národní výbor města Plzeň. Shrnující hlášení a obecnější kontexty událostí bylo možno čerpat z dokumentů uložených v Národním archivu. Zde mám na mysli zejména fondy z provenience jednotlivých orgánů ÚV KSČ, popřípadě též fondy Československý svaz mládeže – Ústřední výbor Praha, Svaz přátel USA Praha a další. Nenahraditelné byly také dokumenty uložené v Archivu bezpečnostních složek, které zachycují pohled bezpečnostních aparátů zakročujících proti demonstrantům a umožňují

⁴⁵ PICHLÍK, Karel – BARTOŠEK, Karel: *Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku : o úloze pravicových sociálních demokratů*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1954; ČECH, Vladimír: *K historii revizionismu na Plzeňsku*. Plzeň: Krajské nakladatelství v Plzni 1959; BRICHTA, Vladimír: *Komunistická strana Československa a Československá strana sociálnědemokratická na Plzeňsku v období uskutečňování Košického vládního programu a voleb do Ústavodárného národního shromáždění*, disertační práce Lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Plzni, 1965.

⁴⁶ BAUEROVÁ, Marie: *Škodovy závody v letech 1945-1949*, kandidátská práce Filosofická fakulta University Karlovy v Praze, 1974; Táž: *Vznik revolučních orgánů dělnické třídy ve Škodových závodech v roce 1945*, in: *Zpravodaj komise pro dějiny závodů v ČSSR V (1978)*, s. 13-33.

⁴⁷ JUKL, Eduard: *Plzeňští leninovci v boji za splnění úkolů první pětiletky a rozvinutí výstavby socialismu v Československu (1949-1953)*. In: *K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň*. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1964, s. 7-104; Táž: *Z kroniky bojů plzeňských leninovců za obnovu svého závodu a za upevnění lidově demokratického zřízení*. In: *K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň*. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1962, s. 23-90.

rekonstruovat postup vyšetřování. Dalším doplňkovým zdrojem byly prameny z Všeodborového archivu, Archivu České národní banky (výměnná střediska v roce 1953) a Vojenského historického archivu (postup armády v roce 1953).

Teoretické modely kolektivních protestů obyvatelstva ve státně socialistickém režimu

Funkce a motivy protestu

Byly demonstrace a stávky 50. let projevem antikomunistické rezistence? Nebo byly spíše obrannými reakcemi účastníků proti jakýmkoli vnějším faktorům limitujícím jejich individuální potřeby? Šlo přímo o pokusy odstranit „komunistickou“ diktaturu? Nebo tyto kolektivní akce vznikaly spíše jako nástroj k obhajobě individuálních identit uvnitř souřadnic uniformního společenského života režimu, tedy jako prostředek k obnovení osobního smyslu účastníků?⁴⁸

Veřejná protestní vystoupení éry stalinismu je možno nahlížet z různých úhlů pohledu, prostřednictvím různých teoretických modelů. Česká historiografie po roce 1989 z pochopitelných důvodů soustředila své úsilí přednostně na popis represivní povahy státně socialistického režimu, aby tak názorně zachytila jeho výraznou odlišnost od demokratických zřízení západního typu. Za tímto účelem adoptovala koncept totalitního státu, inspirovaný teoriemi totalitarismu,⁴⁹ které byly na západě od padesátých let formulovány právě jako nástroj pro komparaci a třídění politických režimů.⁵⁰ Vůči fenoménu protestu proto přijala převážně hledisko strukturálně funkcionální analýzy politických systémů.⁵¹

Strukturální funkcionalismus přiřkládá sociálním jevům takový smysl, jaký odpovídá jejich předpokládané funkci ve zkoumaném politickém systému. Zároveň považuje za jednu ze základních vlastností systému tendenci k uchování vlastní struktury. Fenomén protestů tak

⁴⁸ Srov. např. JASPER, James M.: *The Art of Moral Protest : Culture, Biography and Creativity in Social Movements*. Chicago: Chicago University Press 1997, s. 2.

⁴⁹ Šlo o převzetí zjednodušené interpretace prací Hannah Arendtové. Srov. např. ARENDTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu I-III*. Praha: OIKOYMENH 1996; KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý : politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl: Paseka – Národní archiv 2012, s. 418.

⁵⁰ Srov. např. SVÁTEK, František: Koncept totalitarismu a historikova skepse. Poznámky o politické a historiografické diskusi. In: JECH, Karel (ed.): *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Praha 1993, s. 29-60; HAVELKA, Miloš: Srovnání nesrovnatelného aneb Existovala v nejnovějších českých dějinách epocha totalitarismu? In: *Soudobé Dějiny*, 4/2009, s. 607-624; ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál 2006, s. 225-240.

⁵¹ Srov. např. ŘÍCHOVÁ, Blanka: *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál 2006, s. 61-82.

chápe v zásadě jako druh vstupu, který narušuje dosavadní rovnovážný stav systému.⁵² Obdobně také česká historiografie přikládá protestním akcím obyvatelstva éry stalinismu zpravidla takový smysl a význam, jaký vyplýval z jejich účinku na samotný „komunistický“ režim. Protesty proto vnímá především jako potenciální prostředky k oslabení či dokonce svržení režimu, tedy jako projevy antikomunistické rezistence. Tomuto pohledu odpovídá i podstatná část dochovaných pramenů z provenience někdejších oficiálních autorit, protože „komunistická“ diktatura skutečně projevy autonomní veřejné iniciativy vnímala jako činy sobě nepřátelské. S jistou nadsázkou lze dokonce prohlásit, že dnešní historiografie tak paradoxně na protesty éry státního socialismu pohlíží (a díky pramenům je nucena hledět!) očima tohoto systému jako takového a přikládá jim též velmi podobný význam jako někdejší režim sám.

Tento přístup v sobě skrývá jedno úskalí. Logika funkcionalismu je totiž zacílena primárně na *účinky* sledovaných jevů vůči systému, nikoli na kauzální *příčiny* těchto jevů (například motivace jednotlivých historických aktérů). Ke komplexnímu uchopení fenoménu protestu je však potřeba zkoumat obojí – objektivní důsledky (funkce) činů, i subjektivní motivy účastníků.⁵³ Je totiž zřejmé, že motivace lidského jednání nemusí vždy odpovídat důsledkům tohoto jednání. Že protest vnímaný politickou mocí jako zpochybnění této moci může být na straně protestujícího zapříčiněn různorodými motivacemi, jejichž odvozenost od struktury systému si protestující nemusí uvědomovat a jež s represivní povahou systému dokonce nemusí vůbec souviset. Pokud tedy má být prostřednictvím studia protestů zkoumán nejen politický režim, ale i různé dimenze diferenciacce společnosti, která v něm žila, není ryze funkcionalistický přístup vhodným nástrojem, protože podceňuje význam subjektivních motivů aktérů.

Tento problém přímo souvisí s bouřlivou debatou o teorii totalitarismu, která je v posledních letech vedena napříč českou historickou obcí. Není přitom náhodou, že s kritikou užívání teorie totalitarismu přišli badatelé orientovaní na sociálněhistorický výzkum, protože právě jim dosavadní dominantní paradigma neposkytovalo dostatek prostoru k podrobnější analýze kulturního a sociálního vývoje společnosti.⁵⁴ Tito historici zpochybňují zejména upřílišněnou představu dichotomie moci. Tedy ideálně-typický koncept všemocného

⁵² Srov. např. DEUTSCH, Karl Wolfgang: *Nervy vlády : modely politické komunikace a řízení*. Praha: Svoboda 1971, s. 166-169; KELLER, Jan: *Sociologie konfliktu*. Brno: Masarykova univerzita 1990, s. 5-8.

⁵³ Robert K. Merton rozlišoval latentní a manifestní funkce. Srov. např. MERTON, Robert K.: *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství 2000, s. 89-90, 116-131; HARRINGTON, Austin (ed.): *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál 2006, s. 133-160.

⁵⁴ Srov. např. HEUMOS, Peter: K sociálněhistorickému výzkumu komunistických systémů. In: *Soudobé Dějiny*, 3-4/2008, s. 686-702; PULLMANN, Michal: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: *Soudobé Dějiny*, 3-4/2008, s. 703-717.

totalitního státu plně ovládajícího absolutně podřízenou společnost, která jakožto pouhý pasivní objekt výkonu moci má pouze dvojjedinou možnost, postavit se této moci na odpor, nebo se naopak adaptovat. Zpochybňují též, z tohoto konceptu pramenící, jednostrannou typizaci historických aktérů, kterým je upírána vícerozměrnost a rozporuplnost lidské osobnosti, protože motivy jejich jednání jsou redukovány na pouhý postoj k vládnoucímu režimu (odbojáři, nerozhodní, nebo kolaboranti).⁵⁵

V teoretické rovině tato skupina historiků vychází ze sociálně konstruktivistických přístupů, které nechápou sociální realitu jako objektivně daný statický fakt, ale jako dynamicky se proměňující výsledek mnohostranných sociálních interakcí a komunikace.⁵⁶ Inspiraci hledají především v německé soudobé historiografii obou německých diktatur 20. století, konkrétně v konceptu tzv. Eigen-Sinn.⁵⁷ V jejich pojetí je proto moc spíše vzájemným poutem ovládajícího a ovládaného, než jednosměrným vztahem závislosti.⁵⁸ Jedinec není od moci zcela oddělen, naopak se snaží aktivně využívat nástroje, kterými moc vládne,⁵⁹ k vymezování svých vlastních autonomních prostorů a k realizaci svých vlastních představ o naplněném životě.⁶⁰ Právě v těchto intencích je třeba rozumět nedávné výzvě Michaela Pullmanna k zalidnění dějin skutečnými „lidmi z masa a kostí“, s jejich skutečnými zájmy a životními plány.⁶¹

Oponenti tohoto sociálně konstruktivistického proudu historiografie naopak vycházejí z obavy, že uznání významu plurality motivů lidského jednání by mohlo vést k zamlžujícímu morálnímu relativismu, který by znemožňoval jednoznačně hodnotit jednání historických

⁵⁵ Srov. např. PLAMPER, Jan: *Beyond Binaries : Popular Opinion in Stalinism*. In: CORNER, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes : Fascism, Nazism, Communism*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 64-80; PULLMANN, Michal: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: *Soudobé Dějiny*, 3-4/2008, s. 703-706; SOMMER, Vítězslav: Cesta ze slepé uličky „třetího odboje“ : Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu. In: *Soudobé Dějiny*, 1/2012, s. 9-36.

⁵⁶ Srov. např. BERGER, Peter – LUCKMANN, Thomas: *Sociální konstrukce reality : pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 1999; TAYLOR, Charles: *Etika authenticity*. Praha: Filosofia 2001.

⁵⁷ Srov. např. LINDENBERGER, Thomas (Ed.): *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau 1999, s. 13-45; VON RICHTHOFEN, Esther: *Bringing Culture to the Masses : Control, Compromise and Participation in the GDR*. New York: Berghahn 2009.

⁵⁸ ŠUBRT, Jiří: *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie : sociologické teorie druhé poloviny 20. století*. Praha: ISV 2001, s. 81-91.

⁵⁹ Srov. např. SCOTT, James C.: *Domination and the Arts of Resistance : Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press 1990; SOMMER, Vítězslav: Cesta ze slepé uličky „třetího odboje“ : Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu. In: *Soudobé Dějiny*, 1/2012, s. 9-36; KOTKIN, Stephen: *Magnetic Mountain : Stalinism As a Civilization*. California: University of California Press, 1997, s. 1-24.

⁶⁰ Srov. např. MATĚJKA, Ondřej: „Jsou to berani, ale můžeme je využít“ : čeští evangelíci a komunistický režim v 1948-1956, in: *Soudobé dějiny*, roč. 14, č. 2-3/2007, s. 305-340; HEUMOS, Peter: „Vyhráme si rukávy, než se kola zastaví!“ : *Dělníci a státní socialismus v Československu*. Praha: ÚSD AV ČR 2006.

⁶¹ PULLMANN, Michal: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In: *Soudobé Dějiny*, 3-4/2008, s. 711-717.

aktérů. Činy účinkující jako odpor proti „totalitnímu“ režimu by pak totiž již nemusely být samy ze své podstaty hodnoceny kladně, protože by bylo nutné nejprve se ptát po jejich motivech. Podobně by ani případy „kolaborace“ s „komunistickou“ diktaturou nemohly být hodnoceny záporně bez předchozího zkoumání složité sítě lidských motivů. Za snahou svých kritiků pochopit vícerozměrná dilemata a strategie jednání tak vidí tito historici především nebezpečí, že skrytou cestou dojde k rehabilitaci zločinů stalinského režimu.⁶² Vedle rozměru čistě metodologického tak celá diskuse – byť neartikulovaně – jasně vykazuje také rysy debaty o legitimizační roli historické vědy. Tedy především o tom, zda má být primárním úkolem historiografie dějiny zkoumat, nebo spíše hodnotit.

Model hromadného protestu éry stalinismu, který používám ve své práci, je kombinací sociálně konstruktivistického a funkcionalistického přístupu. Odděluje důsledně rovinu objektivních funkcí od roviny subjektivních motivů a oběma hlediskům připisuje srovnatelný historický význam. V teoretické rovině je inspirován soudobým sociologickým výzkumem kolektivního jednání, především analýzou tzv. nových sociálních hnutí.

Teorie tzv. nových sociálních hnutí

Vědecký výzkum protestního kolektivního jednání procházel v průběhu minulého století pestrým vývojem. Prvním výkladovým modelem, kterému se dostalo výrazného rozšíření, byl koncept *davů* formulovaný na konci 19. století francouzským psychologem a sociologem Gustavem Le Bonem. Ten vnímal výskyt společenských hnutí (davů) jako negativní důsledek procesu zmasovnění moderních společností. V davu dochází podle Le Bona k zániku racionálního jednání individuí a vzniká nová přechodná kolektivní duše účastníků protestu. Tato nová duše přitom není průměrem vlastností všech zúčastněných, ale spíše odpovídá intelektuálně nejméně náročnému průniku, na kterém se mohou sjednotit všichni účastníci včetně těch nejméně nadaných. Rozhodující roli v jednání davu proto hrají emoce a podvědomé pudy. Dav je snadno manipulován ze strany charismatických vůdců a je obecně uzpůsoben k činům, nikoli však k racionální diskusi. Charakteristickou vlastností davů je proto náchylnost k agresivnímu jednání.⁶³

⁶² Srov. např. PLACÁK, Petr: Pullmannův Pán much aneb Historie a svět dětí, in: *Paměť a dějiny*, roč. VII, 2013/01, s. 123-128; VEBER, Václav: Komunismus – totalitní režim 20. století. In: CUHRA, Jaroslav – VEBER, Václav: *Za svobodu a demokracii I : Odpor proti komunistické moci*. Praha: Karolinum 1999, s. 11-23; VEBER, Václav: Třetí odboj jako téma současného dějepiscetví. In: VEBER, Václav – BUREŠ, Jan (eds.): *Třetí odboj : Kapitoly z dějin protikomunistické rezistence v Československu v padesátých letech 20. století*. Plzeň: ÚSTR 2010, s. 17-22; VODRÁŽKA, Mirek: *Filosofie tělesnosti dějin*. Praha: ÚSTR 2013, s. 56-118.

⁶³ LE BON, Gustave: *Psychologie davů*. Praha 1946.

Pohled na protest jako na neinstitucionální anomálii uvnitř systému společnosti přijímaly později ve 20. století též strukturálně funkcionalistické teorie.⁶⁴ Psychologizující teorie relativní deprivace navíc hledaly příčiny protestního jednání ve znevýhodnění určitých skupin obyvatelstva, které pak v důsledku svého společenského postavení jeví zájem protestovat.⁶⁵ Jádrem Le Bonovy perspektivy pohledu tak po dlouhou dobu zůstávalo dominantním směrem výkladu a ovlivnilo i pojetí studia společenských hnutí formovaných na základech fašistických a komunistických ideologií. Teoretici totalitarismu chápali sociální hnutí v zásadě jako patologické poruchy v konvenčních mechanismech sociální kontroly, vyvolané procesem atomizace masové moderní společnosti.⁶⁶

Výraznější posun v interpretaci kolektivního protestního jednání přinesla posléze analýza tzv. *nových sociálních hnutí*,⁶⁷ jež se rozšířila v západních společnostech od 60. let 20. století. Sociálněvědní badatelé byli konfrontováni s novým rychle se rozšiřujícím společenským fenoménem, který je nutil k revizi jejich dosavadních teoretických východisek. Předchozí společenská hnutí 19. a první poloviny 20. století zpravidla vycházela z emancipačních požadavků svých účastníků: zejména z národních (národní hnutí), třídních (dělnické hnutí) či genderových (feministické hnutí). Tzv. nová sociální hnutí však nebojovala pouze za práva svých aktivistů, ale spíše byla formou prosazování obecnějších hodnot ve veřejném prostoru nebo bojem za uznání specifických identit.⁶⁸ Tyto hodnoty a identity tvořily navíc značně širokou škálu, sahající od ochrany lidských práv a ochrany životního prostředí, přes nejrůznější náboženská hnutí, hnutí za legalizaci i proti legalizaci potratů, hnutí hájící identity sexuálních orientací (homosexuálové), až po polymorfní antiglobalizační hnutí. Nová hnutí byla mnohdy podporována příslušníky vyšších a středních vrstev, nebudila strach násilnými excesy a nezdála se pramenit z hodnotové vykořeněnosti svých účastníků coby příslušníků atomizované moderní společnosti, naopak produkovala diskusi o závažných morálních

⁶⁴ Srov. např. SMELSER, Neil J.: *Theory of Collective Behaviour*. London: Routledge & Kegan Paul 1962.

⁶⁵ Srov. např. ZNEBEJÁNEK, František: *Sociální hnutí : teorie, koncepce, představitelé*. Praha: Sociologické nakladatelství 1997, s. 12-32.

⁶⁶ Srov. např. ARENTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu I-III*. Praha: OIKOYMENH 1996, s. 429-455.

⁶⁷ Sociální hnutí je možno definovat jako „setrvalé a záměrné snahy podporovat nebo zastavit společenské změny, vedené převážně mimo běžné institucionalizované kanály.“ Viz. JASPER, James M.: Social Movement. In: RITZER, George (ed.): *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Oxford 2007, s. 4443.

⁶⁸ Srov. např. MARADA, Radim: *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2003, s. 159-161.

otázkách.⁶⁹ V neposlední řadě se nová sociální hnutí (například studentské protesty roku 1968) ukázala být jevem překračujícím hranice železné opony mezi západem a východem.⁷⁰

Sociální teorie proto začala na tato hnutí pohlížet jako na standardní a přínosnou součást života moderních společností. Jednání jejich protagonistů bylo nyní popisováno jako v zásadě racionální a pokud protestní hnutí využívala neinstitutcionálních prostředků a extravagantních forem provokujících veřejné mínění, bylo to vysvětlováno buď nemožností proniknout na veřejnost institucionálními prostředky, nebo větší mobilizační efektivitou takového postupu. Od 70. let 20. století se těmito otázkami na americkém kontinentu zabývala řada strukturalistických teorií, které ponechávaly stranou samotné ideově programové dimenze protestů a soustředily se zejména na problém mobilizace účastníků ke společné akci, problém struktury politických příležitostí k protestu a na problém utváření samotných organizačních struktur protestních hnutí. Mezi nejvýznamnější patřila zejména teorie mobilizace zdrojů, která popisovala společenská hnutí podobně jako podnikatelské subjekty pohybující se v tržním prostředí, tedy jako skupiny bojující o finanční zdroje a popularitu, uspokojující jistou společenskou poptávku konkrétními projekty. Dalším rozšířeným strukturalistickým přístupem byla teorie politického procesu, která zaměřila svou pozornost na konflikty hnutí s oficiálními státními institucemi a na vymezení vhodných příležitostí, kdy mohou být požadavky hnutí prosazeny.⁷¹ Ekonomicky inspirovaná teorie racionální volby pak chápala účastníka protestu jako racionální subjekt zvažující při vstupu do hnutí poměr případných zisků a ztrát plynoucích z aktivní participace (možnost prosazení požadavků, nebezpečí represe).⁷²

Evropská větev výzkumu se zaměřila spíše na sociální hnutí coby zastánce specifických hodnot. Německý filosof Jürgen Habermas například vnímal společenská hnutí jako činitele, kteří v moderních společnostech brání žitý svět individuů před kolonizací ze strany instrumentální racionality politických a ekonomických systémů (byrokratické aparáty, globální trh). Společenská hnutí v této perspektivě vstupují neinstitutcionálními prostředky do veřejného prostoru a reprezentují zde nové strukturální možnosti a kulturní významy, které

⁶⁹ Srov. např. JASPER, James M.: *The Art of Moral Protest : Culture, Biography and Creativity in Social Movements*. Chicago: Chicago University Press 1997, s. 1-13.

⁷⁰ Srov. např. PAŽOUT, Jaroslav: *Mocným navzdory : studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. Praha: Prostor 2008.

⁷¹ Srov. např. TILLY, Charles: *Social Movements 1768-2004*. Boulder: Paradigm 2004; Týž: *Regimes and Repertoires*. Chicago: University of Chicago Press 2010; SCOTT, James C.: *Domination and the Arts of Resistance : Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press 1990, s. 192-197.

⁷² Srov. např. JASPER, James M.: Social Movement. In: RITZER, George (ed.): *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Oxford 2007, s. 4443; ZNEBEJÁNEK, František: *Sociální hnutí : teorie, koncepce, představitelé*. Praha: Sociologické nakladatelství 1997.

dominantní diskurs systému sám produkovat nedokáže. Jsou tedy ve své podstatě nositeli sociokulturního vývoje a inovace.⁷³ Také francouzský sociolog Alain Touraine vnímal společenský konflikt jako tvůrčí podnět. Hnutí v jeho pojetí nejsou uskupení bojující o politickou moc, ale spíše kulturní proudy soupeřící o kontrolu tzv. historicity, tedy o možnost prosadit svoji interpretaci kulturních modelů do společenské praxe. Poražené hnutí je donuceno přijmout interpretaci konkurenta a stává se zdrojem pro případný vznik budoucího nového konfliktu. Vítěz naopak promítá svoji interpretaci kulturních modelů do nové podoby institucí a řádu, a tak ovládá společenský život. Zápas je tedy veden o možnost subjektu stát se aktérem dějin, realizovat se. Konflikt nejen rozděluje, ale zároveň též integruje společnost, protože kulturní pole je přes odlišné interpretace sdíleno oběma protivníky.⁷⁴

Od 90. let 20. století docházelo pak k postupnému prolínání a sblížování evropské a americké větve výzkumu sociálních hnutí. Pro analýzu protestů éry stalinismu jsou z této produkce inspirativní zejména nová pojetí mobilizace účastníků, která odmítají někdejší teorii racionální volby a nahrazují ji konceptem morálních emocí.⁷⁵ Právě na tento směr výzkumu ve své práci navazují.

Protest jako veřejná prezentace alternativních autorit vyvolaná morálním šokem

Pohled na protestní akty let 1948-1953 optikou teorií tzv. nových sociálních hnutí přináší historikovi řadu interpretačních výhod. Předně si tyto teorie uvědomují, že jednotlivé (v čase a prostoru značně rozprostřené) protestní incidenty nebyly samostatně stojícími mocenskými střety, ale pouze dílčí viditelnou složkou širšího komplexu sociálních hnutí.⁷⁶ Že tedy význam protestních akcí spočívá právě v tom, že se prostřednictvím nich činí viditelnými dlouhodobější latentní společenské konflikty. Teorie sociálních hnutí navíc nevykládají tyto konflikty pouze v úzkém funkcionalistickém smyslu jako rezistenci proti politickému režimu, ale umožňují zkoumat též jejich kulturní a sociálně konstruktivistický rozměr.⁷⁷

⁷³ Srov. např. HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti : zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia 2000.

⁷⁴ Srov. např. TOURAINE, Alain: *Thinking Differently*. Cambridge: Polity Press 2009, s. 148-167; ZNEBEJÁNEK, František: Postindustriální společnost a sociální hnutí: Alain Touraine. In: ŠUBRT, Jiří (ed.): *Soudobá sociologie III (Diagnózy soudobých společností)*. Praha 2008, s. 45-63; MARTUCCELLI, Danilo: *Sociologie modernity : itinerář 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 391-416.

⁷⁵ Srov. např. JASPER, James M.: *The Art of Moral Protest : Culture, Biography and Creativity in Social Movements*. Chicago: Chicago University Press 1997.

⁷⁶ Srov. např. DIANI, Mario – MCADAM, Doug (eds.): *Social Movements and Networks : Relations Approaches to Collective Action*. Oxford: Oxford University Press 2003, s. 1-18.

⁷⁷ Srov. např. TOURAINE, Alain: *Thinking Differently*. Cambridge: Polity Press 2009, s. 148-167.

Proces mobilizace účastníků ke společné akci je v různých větvích teorie sociálních hnutí nahlížen z různých úhlů pohledu. Strukturalisté zaměřují svoji pozornost zejména na stanovení strukturálních *podmínek* úspěšné mobilizace. Pro výzkum československých protestů éry stalinismu je příhodná především analýza struktury politických příležitostí, protože možnost vytvářet shromáždění na veřejných prostranstvích byla v letech 1948-1953 silně limitována.⁷⁸ Patrné to bylo zejména u mnohých incidentů, při kterých protestující využívali příležitosti oficiálních státních oslav k legálnímu shromažďování a následné protestní akci (oslav y výročí osvobození města Plzně v květnu 1948, XI. všesokolský slet v Praze v červnu 1948, tryzna za Edvarda Beneše v září 1948). Strukturou příležitostí lze vysvětlit též skutečnost, že od roku 1949 většinu hromadných protestních akcí tvořily dělnické stávky, protože komunistická strana je byla nucena na rozdíl od jiných druhů protestu posuzovat shovívavě s ohledem na oficiální ideologii i na výkon státní ekonomiky.

Hledisko politických příležitostí umožňuje zároveň obrátit pozornost na ty příznivé podmínky k protestu, které vyplývaly ze slabin samotného systému. Prostřednictvím fenoménu protestů tak mohou být zkoumány různé limity dominance moci (například přetížení a následný faktický rozklad lokálního stranického a bezpečnostního aparátu v Plzni v době provádění peněžní reformy v roce 1953).

Také analýza vlivu organizačních struktur hnutí na mobilizační proces je nepochybně produktivním směrem výzkumu, neboť většina hromadných protestů byla vyvolána skupinami osob silně provázanými sítěmi vzájemných každodenních interakcí a sdílenými identitami (dělníci, studenti, sokolové). Existence pracovních, školních a zájmových kolektivů usnadňovala vzájemnou koordinaci jedinců při protestních akcích a činila tyto akce srozumitelné širšímu publiku. Neformální sociální sítě kompenzovaly deficit možností vytvářet oficiální organizační struktury a volně šířit informace.⁷⁹

Nejdůležitějším aspektem procesu mobilizace byly však zejména *subjektivní motivy* účastníků. Mezi teoretiky sociálních hnutí dosud probíhá neuzavřená diskuse o významu racionality a emocí pro mobilizaci.⁸⁰ V průběhu československých protestů, stojících tváří v tvář riziku represí, většina účastníků pravděpodobně nejednala jako ideálně-typický racionálně kalkulující aktér, pečlivě zvažující možné ztráty a zisky, jak jej chápe teorie

⁷⁸ Srov. např. SCOTT, James C.: *Domination and the Arts of Resistance : Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press 1990, s. 192-197.

⁷⁹ Srov. např. DIANI, Mario – MCADAM, Doug (eds.): *Social Movements and Networks : Relations Approaches to Collective Action*. Oxford: Oxford University Press 2003. SCOTT, James C.: *Domination and the Arts of Resistance : Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press 1990, s. 137-139, s. 150-152.

⁸⁰ GOODWIN, Jeff – JASPER, James M.: Emotions and Social Movements. In: STETS, Jan E. – TURNER, Jonathan H. (ed.): *Handbook of the Sociology of Emotions*. New York: New York University 2007, s. 611-635.

racionální volby.⁸¹ Na druhou stranu nelze přehnaný význam při kolektivních akcích přikládat ani panice⁸² či davové psychologii, jak ji formuloval Gustave Le Bon.⁸³ Přesto však emoce v mobilizačním procesu sehrávaly podstatnou roli, což je patrné z průběhu samotných protestních akcí (nejviditelněji emoce ovládaly jednání protestujících v červnu 1953).

K řešení tohoto problému se historiografii nabízí koncept *morálního šoku*, který do teorií sociálních hnutí přinesla dvojice amerických sociologů Jeff Goodwin a James Macdonald Jasper.⁸⁴ Podle nich se protest rodí v okamžiku, kdy jsou vnějšími okolnostmi zpochybněny individuální či kolektivně sdílené hodnoty a identity potenciálních účastníků.⁸⁵ Zpochybnění hodnot produkuje specifický druh morálních emocí, zejména pocit křivdy, zlost, strach či pobouření. Samy tyto emoce pochopitelně nemusí nutně vést k zahájení akce, mohou například vyústit v rezignaci. Ale pokud se podaří hrubý emoční materiál a energii z něj pramenící přeměřovat pro-aktivním způsobem, dojde k jeho vyjádření prostřednictvím protestu. Emoce pomáhají také vytvářet pouta solidarity a sounáležitosti mezi jednotlivými protestujícími subjekty. Pro některé účastníky je tak i samotná participace na protestu silným pozitivním zážitkem.

Model morálních emocí je přitom na rozdíl od modelu politické rezistence schopen souhrnně vyložit velmi širokou škálu motivů k protestu. Uveďme jen několik názorných příkladů: K morálnímu pobouření protestujících došlo v květnu 1948, kdy lokální plzeňské autority zamlčovaly roli americké armády při osvobození města, a část obyvatelstva si proto uspořádala vlastní vzpomínkovou oslavu. Protestující tehdy vnímali postup úřadů jako neslušný, neslučitelný s jejich hodnotami. Morální rozhořčení bylo patrné též na straně dělníků v průběhu 50. let, kdykoli „diktatura proletariátu“ omezovala jejich příjmy či tradice. I zde byl patrný pocit křivdy. Morálně pobouřeny byly osoby postižené politickou represí, které uvítaly v červnu 1953 možnost svobodně hovořit na veřejnosti o svých zážitcích z kriminálů. A k morálnímu pobouření docházelo v červnu 1953 dokonce i u mnohých členů komunistické strany, kteří si stěžovali, že „reakcionářům“ nebyly odejmuty veškeré úspory namísto redukce úspor dělníků, a zdráhali se proto proti demonstracím zasahovat. Zpochybněné hodnoty jednotlivých aktérů protestu mohly být značně rozdílné, někdy i

⁸¹ Srov. např. DLOUHÝ, Martin – FIALA, Petr: *Úvod do teorie her*. Praha: Oeconomica 2009; KELLER, Jan: *Sociologie konfliktu*. Brno: Masarykova univerzita 1990, s. 36-45.

⁸² Srov. např. SMELSER, Neil J.: *Theory of Collective Behaviour*. London: Routledge & Kegan Paul 1962.

⁸³ LE BON, Gustave: *Psychologie davů*. Praha 1946.

⁸⁴ Srov. GOODWIN, Jeff – JASPER, James M.: Emotions and Social Movements. In: STETS, Jan E. – TURNER, Jonathan H. (ed.): *Handbook of the Sociology of Emotions*. New York: New York University 2007, s. 611-635.

⁸⁵ Srov. např. JASPER, James M.: *The Art of Moral Protest : Culture, Biography and Creativity in Social Movements*. Chicago: Chicago University Press 1997, s. 10.

vzájemně neslučitelné, přesto mohly vyústit v participaci na téže akci.⁸⁶ Koncept morálního šoku je tedy schopen vedle klasické politické rezistence postihnout též případy tzv. loajálního odporu (tj. odporu, který zůstává loajálním vůči režimu jako celku).⁸⁷ Navíc neredukuje motivy účastníků na pouhou politickou rovinu. Protest je zde vnímán obecněji, jako důsledek konfliktu neosobního instrumentálně-racionálního systému (v našem případě režimu státního socialismu) s jakýmkoli hodnotami vycházejícími ze subjektivních zkušeností každodenního života jedinců a z jejich individuálních biografí.⁸⁸

Samotný protestní akt je z tohoto úhlu pohledu třeba vnímat jako specifický druh komunikace,⁸⁹ ve kterém jsou zastávané hodnoty prosazovány symbolickými prostředky do veřejného prostoru.⁹⁰ Tato komunikace není přitom pouze dvoustranná, zaměřená na předání požadavků protestujících dominantní moci (režimu),⁹¹ ale mnohastranná, obracející se k množství různých adresátů. Hlavním adresátem sdělení protestujících jsou především nezúčastněné skupiny obyvatelstva, ať již potenciální sympatizanti, či naopak potenciální odpůrci. Proto například plzeňští studenti v květnu 1948 s napětím čekali, jak jejich výzdoba pomníku americké armády zapůsobí na dělníky odcházející po skončení směny z továren. Proto také velká část aktivit protestujících dělníků v červnu 1953 směřovala spíše k oslovení kolemjdoucích, než k rychlé přípravě svržení vlády. Z pohledu konceptu rezistence se váhavé jednání protestujících může jevit jako neúčelné, jde však o nedorozumění, protože jedním z primárních cílů protestujících byla právě prezentace jejich morálního rozhořčení před publikem veřejnosti. Tomu odpovídal i výběr veřejných prostranství, který se neřídil ani tak kritérii vojensko-strategickými, jako spíše kritérii symbolického významu a především zohledňoval míru dopravní frekvence a četnost publika.⁹²

⁸⁶ Srov. např. JASPER, James M.: *The Art of Moral Protest : Culture, Biography and Creativity in Social Movements*. Chicago: Chicago University Press 1997, s. 10-13.

⁸⁷ Srov. např. SOMMER, Vítězslav: Cesta ze slepé uličky „třetího odboje“ : Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu. In: *Soudobé Dějiny*, 1/2012, s. 22.

⁸⁸ MARTUCCELLI, Danilo: *Sociologie modernity : itinerář 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 282-285; MELUCCI, Alberto: *Nomads of the Present : Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Philadelphia: Temple University Press 1989, s. 11-14.

⁸⁹ Srov. např. PLAMPER, Jan: *Beyond Binaries : Popular Opinion in Stalinism*. In: CORNER, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes : Fascism, Nazism, Communism*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 65-68.

⁹⁰ O vývoji rozvažující veřejnosti jako platformy komunikativní racionality v moderních společnostech hovořil například Jürgen Habermas. Srov. HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti : zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofie 2000.

⁹¹ Srov. např. SCOTT, James C.: *Domination and the Arts of Resistance : Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press 1990; DEUTSCH, Karl Wolfgang: *Nervy vlády : modely politické komunikace a řízení*. Praha: Svoboda 1971.

⁹² K symbolickému významu pomníků srov. HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka 1996, s. 18.

Dalším adresátem protestů byly pak lokální úřady (vedení továrny, představitelé města), tvořící každodenní vyjednávací rozhraní mezi jedincem a systémem, jen zcela výjimečně byly protesty adresovány přímo celostátním orgánům státu a strany (například v červnu 1953).⁹³ Publikem si v neposlední řadě byli navzájem též jednotliví účastníci a jednotlivé skupiny účastníků protestu. Základním motivem participace jedince na protestu je totiž touha být slyšen a potřeba ujistit se, že jeho morální emoce s ním sdílí širší okruh spoluobčanů.

Aby komunikace mohla být vůbec úspěšná, musí využívat takové protestní formy a symboly, které jsou cílovému publiku srozumitelné.⁹⁴ Musí existovat kulturní rámec sdílený všemi stranami komunikace. Forma protestu proto není nahodilá, ale naopak čerpá z repertoárů dlouhodobě pěstované kultury protestu.⁹⁵ Proto lze u jednotlivých protestních akcí sledovat velice podobný postup, odpovídající zkušenostem a tradicím předchozích protestů. Velká část veřejných protestních shromáždění v roce 1948 například využívala integrujícího obřadu kladení věnců a květin k pomníkům (květen 1948, září 1948 i květen 1949). Postupné pokojné shromažďování osob kolem těchto pomníků vedlo pak k následnému utváření protestních průvodů. Podobně též procedury vyvolávání dělnických stávek vycházely z letitých tradic a začínaly zastavením strojů a vytvářením debatujících hloučků na nádvořích továren. Takovéto formy jednání byly přihlížejícímu publiku obecně srozumitelné, a proto účinné.

V průběhu protestních akcí dochází též k procesu sociálního učení. Strategie účastníků protestu i strategie mocenských aparátů jsou upravovány v důsledku získaných zkušeností. Cílem mocenských aparátů přitom zpravidla nebývá protesty potlačovat, ale pokud možno jim předcházet a regulovat tak obsah veřejné sféry. Jestliže například v květnu 1948 vypukly v Plzni demonstrace při oficiálních oslavách konce druhé světové války zcela neočekávaně, v září 1948 při tryzně za Edvarda Beneše již bezpečnost podobné incidenty předvíдалa, a proto výrazně omezila možnosti pietního shromažďování obyvatelstva u pomníků v centru města. V květnu 1949 při dalším výročí osvobození Plzně již obyvatelstvo samo dávalo přednost shromažďování u politicky méně exponovaných pomníčků sestřelených amerických pilotů v okolí města.

Výše nastíněná mnohostranná komunikace účastníků protestního aktu vytváří ve veřejném prostoru symbolické reprezentace jejich ohrožených hodnot a identit (například provolávaná

⁹³ Srov. MARADA, Radim: *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2003, s. 113.

⁹⁴ Srov. např. NAKONEČNÝ, Milan: *Sociální psychologie*. Praha 2009, s. 287-291; KELLER, Jan: *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství 1997, s. 45, 51-53.

⁹⁵ Srov. např. JASPER, James M.: *The Art of Moral Protest : Culture, Biography and Creativity in Social Movements*. Chicago: Chicago University Press 1997, s. 22.

hesla, symbolická gesta, symbolická místa a symbolická výročí). Prostřednictvím nich dochází k artikulaci do té doby latentního společenského konfliktu.⁹⁶ Všechny strany sporu jsou nyní nuceny definovat svůj postoj k novému problému, který se do té doby vyhraněně problematickým nejevil. Dochází především k procesu postupného rozlišování toho, co je a co není podstatou sporu a na jakém sociokulturním poli se konflikt vlastně odehrává (například na pracovním, morálním či politickém).⁹⁷ Způsob tohoto vyhodnocení ovlivňuje do značné míry množinu možných prostředků řešení konfliktu. Výsledek konfliktu pak určuje novou podobu sociální reality. Společnost po protestu již není stejná, jako byla před ním. Sociální realita je při každém protestním aktu komunikativně přetvářena, přičemž různé strany komunikace nedisponují stejnou vyjednávací vahou. (Skupiny účastníků protestu mají většinou v porovnání s mocenskými aparáty systému menší vliv na výběr sociokulturního pole, v rámci něž bude konflikt řešen, i na výslednou podobu sociálního řádu.)

Tento dynamický proces přeměny sociální reality je možno sledovat již při samotném průběhu protestních incidentů. Protestující zahajovali své akce obvykle v situaci, kdy byl konflikt ještě neartikulovaný, a proto k němu na straně představitelů režimu scházela jasná stanoviska. V květnu 1948 například velká část plzeňského krajského vedení komunistické strany uvažovala o tom, že by oslavy osvobození města americkou armádou mohly být pořádány i za nových poúnorových poměrů (opatřené vhodným ideologickým výkladem). Samo uctívání amerických vojáků proto nebylo v daný moment oficiálně vnímáno jako nepatřičné. Negativní postoj komunistické strany k plzeňské americké otázce se pak definitivně zformoval až v důsledku eskalace demonstrací, které komunistická strana vyhodnotila jako politický konflikt. Jakékoli projevy úcty k americké armádě byly proto již na přídě nepřijatelné. Podobně také stávky v červnu 1953 byly komunistickou stranou zpočátku považovány za nepřijemnou, ale legitimní reakci příslušníků dělnické třídy na peněžní reformu. Teprve v průběhu graduujících protestů přijali funkcionáři komunistické strany novou definici situace a protesty označili za pokus o „reakční“ puč.

Z těchto příkladů je patrné, že pole řešení konfliktu se během protestních akcí mnohdy přesouvalo, docházelo k politizaci konfliktu. Tento proces byl patrný jak na straně protestujících, tak především na straně reprezentantů režimu. Zároveň se změnou stanoviska představitelů moci se diametrálně měnila též situace protestujících osob. Jednání, které bylo

⁹⁶ Srov. např. TOURAINE, Alain: *Thinking Differently*. Cambridge: Polity Press 2009, s. 148-167.

⁹⁷ Srov. např. MARADA, Radim: *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2003, s. 11-13.

možno ještě před několika hodinami považovat za legitimní, náhle svou legitimitu ztratilo.⁹⁸ Účastníci protestu byli (bez ohledu na subjektivní motivy participace) označeni ex-post za osoby režimu nepřátelské nebo přinejmenším za nepřátele režimu svedené. Režim sám tak vlastně pouhou definicí konfliktu vytvářel novou kategorii svých nepřátel (byť jistá část z nich pravděpodobně již nepřátelská stanoviska otevřeně či skrytě zastávala).⁹⁹ Tím byly zároveň redukovány možnosti dalšího pokračování či opakování protestů, protože nyní již nebylo možno se k protestu připojit legitimní cestou. Nová podoba sociální reality, vytvořená pojmenováním konfliktu, podobné jednání do budoucna značně ztěžovala.

Existovaly však také případy, kdy byly některé požadavky protestujících pro reprezentanty režimu přijatelné, a konflikt proto mohl být zcela nebo alespoň z části řešen na jiném než politickém poli. V takových situacích pak nezřídka docházelo k tlumení morálních emocí prostřednictvím okamžitého či dodatečného uskutečnění některých požadavků protestujících. Řada dělnických stávek v 50. letech dosáhla například úpravy výplatního řádu prémie či zlepšení zásobovací situace závodních kantýn. Také v červnu 1953 mocenské aparáty po potlačení demonstrací napřely všechny své síly nejen k represí účastníků protestu, ale též k rychlému odstranění nejkřiklavějších sociálních problémů vyvolaných peněžní reformou (například zrychlení výměny peněz napravující akutní insolvenční obyvatelstva, či dodatečné výplaty chybně provedených záloh na mzdy). Některé sporné zájmy protestujících tak byly de facto uznány za legitimní. I v těchto případech tedy artikulace a následná klasifikace konfliktu vedly k inovaci sociální reality.

Úspěšnost protestu přitom nelze měřit jen mírou prosazení požadavků. Úspěšný je ze sociálně konstruktivistického hlediska do jisté míry každý veřejný protest již v okamžiku, kdy se jej podařilo zahájit. Jakýkoli realizovaný veřejný protestní akt totiž pomáhá udržovat a rozvíjet kulturu protestu, z jejichž repertoárů může být v budoucnu opět čerpáno.¹⁰⁰ Protest navíc obohacuje veřejný prostor o nové hodnoty. Je procesem, ve kterém se jeho subjektivně motivovaní účastníci stávají objektivními aktéry dějin, protože veřejně sdílený rezervoár

⁹⁸ James C. Scott psal o tendenci veřejného protestu (odehrávajícího se v podmínkách režimu se silnou dominancí) udržovat si dvojí možné čtení, první otevřeně rezistenční a druhé neškodné legální, představující ústupovou cestu. Srov. SCOTT, James C.: *Domination and the Arts of Resistance : Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press 1990, s. 156-160.

⁹⁹ O podobném procesu označení a vyčlenění jinakosti psal například francouzský filosof Michel Foucault. O obtížnosti odlišit oběti represí od aktivních účastníků rezistence psala Francoise Mayerová. Srov. FOUCAULT, Michel: *Dějiny šílenství v době osvícenství : hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1994; ŠUBRT, Jiří: *Postavy a problémy soudobé teoretické sociologie : sociologické teorie druhé poloviny 20. století*. Praha: ISV 2001, s. 81-91; MAYEROVÁ, Francoise: Vězení jako minulost, odboj jako paměť. In: *Soudobé dějiny*, č. 1/2002, s. 42-64.

¹⁰⁰ Srov. např. SCOTT, James C.: *Domination and the Arts of Resistance : Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press 1990, s. 184-192.

kulturních významů rozšiřují o své vlastní interpretace stávajících kulturních modelů a posouvají tím dobové rámce myšlení a vzorce jednání.¹⁰¹ Případné potlačení veřejných protestních akcí tak pouze dodatečně omezuje šíření jejich účinku na veřejnou sféru, ale není sto tento účinek zpětně retušovat (například účinek na přítomné publikum).

Hodnoty, které účastníci protestu propagují, navíc vycházejí z morálních autorit autonomních na dominantním diskursu (v našem případě na konkrétní dobové aplikaci komunistické ideologie).¹⁰² Bez ohledu na motivy protestujících proto každý protest objektivně účinkuje (funguje) jako *zpochybnění dominantního diskursu prostřednictvím těchto alternativních autorit*.¹⁰³ Například proamerické demonstrace v Plzni v květnu 1948 uctívaly autoritu americké kultury a západního pojetí pluralitní demokracie. Demonstrace při trýzně za Edvarda Beneše v září 1948 odkazovaly k prvorepublikovým zakladatelským idejím státu. Stávky dělníků v 50. letech poukazovaly na autoritu tradic dělnického hnutí. A mnozí nespokojení komunisté v červnu 1953 rozhořčeně poměřovali tehdejší praktickou politiku vlády nadčasovou autoritou komunistické ideologie. Všechny tyto autority přes svoji vzájemnou odlišnost účinkovaly ve veřejném prostoru jako výzva k inovaci dominantního diskursu. Z funkcionalistického úhlu pohledu se tak každý protest jeví jako kulturní rezistence.¹⁰⁴ A právě tato funkce protestu byla jednou z příčin výše zmíněného fenoménu časté politizace konfliktů ze strany reprezentantů režimu.

Shrnutí

Model kolektivního protestu éry stalinismu, který používám ve své práci, je kombinací sociálně konstruktivistického a funkcionalistického přístupu. Rozlišuje rovinu objektivních funkcí od roviny subjektivních motivací a oběma těmito aspekty protestu připisuje srovnatelný historický význam. V teoretické rovině je inspirován analýzou tzv. nových sociálních hnutí. Dominantní roli v mobilizačním procesu přisuzuje emocím, především konceptu morálního šoku, který je vyvolán na straně potenciálních účastníků protestu

¹⁰¹ Srov. např. TOURAINE, Alain: *Thinking Differently*. Cambridge: Polity Press 2009, s. 148-167; PLAMPER, Jan: *Beyond Binaries : Popular Opinion in Stalinism*. In: CORNER, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes : Fascism, Nazism, Communism*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 71-73.

¹⁰² JASPER, James M.: *The Art of Moral Protest : Culture, Biography and Creativity in Social Movements*. Chicago: Chicago University Press 1997.

¹⁰³ Srov. např. MARADA, Radim: *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2003, s. 111-112.

¹⁰⁴ Srov. např. SCOTT, James C.: *Domination and the Arts of Resistance : Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press 1990; SOMMER, Vítězslav: *Cesta ze slepé uličky „třetího odboje“ : Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu*. In: *Soudobé Dějiny*, 1/2012, s. 9-36.

zpochybněním jejich hodnot a identit. Subjektivní motiv protestu je chápán sociálně konstruktivisticky jako pokus účastníka vnášet symbolickými prostředky do veřejné sféry své ohrožené hodnoty. Tedy jako svébytný druh sociální komunikace a interakce. Zároveň je však v objektivní systémové rovině takový pokus ve svém účinku zpochybněním dominantního diskursu prostřednictvím alternativní autority, na kterou se protestující svými hodnotami odvolává. Takto nově artikulovaný společenský konflikt poté vede k nové definici problému na jednotlivých stranách sporu. Dochází k vymezení sociokulturního pole, na kterém bude hledáno řešení konfliktu. Výsledek konfliktu pak určuje novou podobu sociální reality. Protest je tedy na jedné straně subjektivně motivovaným typem sociální komunikace a na straně druhé objektivním faktorem narušujícím rovnováhu systému, byť nikoli nutně v politické rovině, ale především v rovině diskursu.

Takto pojatý protest je komplexním společenským fenoménem, který se pouze částečně překrývá s běžně užívanou kategorií vědomé antikomunistické rezistence. Umožňuje však historikovi při výzkumu zachovat perspektivu vícerozměrného subjektu (neredukovaného pouze na politickou rovinu) i perspektivu systému vyzývaného účinkem protestu k inovaci. Zároveň poskytuje historikovi dostatek teoretických nástrojů pro analýzu složitějších událostí, které byly současně ovlivňovány jak politickými, tak také sociálními a kulturní procesy. Názorným příkladem takového jevu balancujícího na rozhraní několika sociokulturních polí byla právě plzeňská revolta v červnu 1953.

Veřejné demonstrace v Plzni v letech 1948-1949

Protestní alternativy k oficiálním státním ceremoniálům

Veřejné demonstrace obyvatelstva patří k základním druhům kolektivního protestu ve všech politických systémech a vyskytovaly se v poměrně hojné míře též po celou dobu trvání éry československého státního socialismu v letech 1948-1989. Mezi největší incidenty tohoto typu náležely například demonstrace proti peněžní reformě v červnu 1953,¹⁰⁵ protesty při prvním výročí okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1969 či série veřejných manifestací v roce 1989.¹⁰⁶

Zvláštní skupinu těchto konfliktů tvořily demonstrace, které se odehrály v prvním zakladatelském období poúnorového režimu, v letech 1948-1949. Státně socialistický režim tehdy teprve utvářel svou strukturu, jak ji známe z let padesátých. Také obyvatelstvo se zatím jen začínalo postupně přizpůsobovat životu ve změněných podmínkách. Proto se v tomto mezidobí nově vymezovala (praxí vyjednávala) řada nepsaných společenských pravidel a postupně se vytvářely nové vzory očekávaného jednání. Lidé například zjišťovali, co je ještě možné beztréstně na veřejnosti říkat, a co již nikoli. Strach a předběžná autocenzura přitom zatím neovlivňovaly jednání obyvatelstva v tak velké míře, jako v letech následujících, a také preventivní opatření bezpečnostních aparátů dosud nedosahovala takové úrovně. Na straně protestujících i na straně reprezentantů moci postupně probíhal intenzivní proces sociálního učení.

Tento vývoj se v rovině oficiální politiky projevil přechodem od relativně benevolentního poúnorového kurzu, vrcholícího amnestií prezidenta republiky v červnu 1948, která se vztahovala na řadu umírněných politických oponentů komunistické strany,¹⁰⁷ k doktríně plošného zatlačování „reakce“, jež byla přijata na podzim 1948. Za symbolický mezník tohoto přechodného období bývá historiografií považováno zasedání pléna Ústředního výboru KSČ

¹⁰⁵ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Praha: Michael 1993.

¹⁰⁶ TŮMA, Oldřich: Protirežimní demonstrace v Praze, in: BLAŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1969-1989*. Praha 2005, s. 140-157.

¹⁰⁷ Rozhodnutí prezidenta republiky ze dne 19. června 1948, č. 1178/1948 Ú.l.

17. – 18. listopadu 1948, popřípadě IX. sjezd strany ve dnech 25. – 29. května 1949, který trendy nastolené tímto zasedáním potvrdil.¹⁰⁸

Výše nastíněná pozvolnost změn umožňovala těm skupinám obyvatelstva, které nesouhlasily s některými aspekty poúnorové transformace společnosti, vyvolávat kolektivní protestní akce mnohem snadněji, než tomu bylo v pozdějším období. Demonstrace přitom vznikaly převážně při příležitostech oficiálních státem organizovaných manifestací. Nejvýznamnější byly například vlny nepokojů při XI. všesokolském sletu v Praze v červnu 1948 či při státní tryzně za bývalého prezidenta Edvarda Beneše v září 1948.¹⁰⁹ Vznik demonstrací při takových ceremoniálech nebyl přitom vůbec náhodný. Státní oslavy a smuteční obřady byly tradičními prostředky k artikulaci a vizualizaci oficiálních interpretací historicky významných událostí a osobností. V roce 1948 proto docházelo k přirozeným střetům výkladů produkovaných komunistickou stranou s interpretacemi konkurenčními. Tyto kulturní a společenské konflikty vyrůstaly zejména z rostoucí diskontinuity poúnorového režimu vůči éře třetí republiky a z prohlubující se disproporce zahraničních vazeb Československa k východním, respektive západním velmocím.

Státem organizované manifestace navíc představovaly jedinečnou příležitost k legálnímu shromažďování obyvatelstva v centrech měst. Umožňovaly též protestujícím zachovat dvojitý možné čtení jejich činů.¹¹⁰ Aktivitu demonstrantů bylo totiž možno vykládat jednak jako zpochybnění dominantního diskursu (nelegitimní činnost), tak zároveň jako pouhou účast na oficiálním ceremoniálu (legitimní činnost). Tato skutečnost výrazně snižovala pravděpodobnost včasného zásahu bezpečnosti i případných represivních postihů. Možnost legitimního výkladu účasti na demonstraci zároveň znatelně rozšiřovala okruh osob ochotných se na protestu podílet, protože program shromáždění byl politicky nevyhraněný, a tedy přijatelný pro účastníky s velmi širokou škálou individuálních postojů. Pokojné protesty pak za příhodných podmínek (typicky po setmění) přerůstaly v hlasité demonstrace s otevřeně nelegitimním programem.

Inspirací pro tento druh kolektivního protestu byly zkušenosti z nedávného období nacistické okupace. Protektorátní rezistence hojně využívala alegorické formy zahrnující například slavnostní oblékání při vybraných výročích či shromažďování obyvatelstva na

¹⁰⁸ KAPLAN, Karel: *Tábory nucené práce v Československu v letech 1948-1954*. Praha 1992, s. 79-81; PRŮCHA, Václav (ed.): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. II. díl*. Brno 2009, s. 262-263; KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci : kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha: Libri 2006, s. 29-39.

¹⁰⁹ KAPLAN, Karel: *Poslední rok prezidenta : Edvard Beneš v roce 1948*. Praha: ÚSD AV ČR 1993.

¹¹⁰ Srov. např. SCOTT, James C.: *Domination and the Arts of Resistance : Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press 1990.

symbolicky významných místech. Již tehdy se takové aktivity mnohdy stávaly předehranou pro otevřenou demonstraci.¹¹¹

Specifický typ protestu let 1948-1949, který lze označit za vytváření protestních alternativ k oficiálním veřejným manifestacím, se již v následujících letech nevyskytoval. Politické a bezpečnostní aparáty se postupně naučily podobným příležitostem ke koncentraci nespokojené části obyvatelstva včas předcházet. Možnost podvojného výkladu účasti na demonstracích proto zanikla a prostor pro tento druh protestu se uzavřel. Známé brněnské demonstrace v roce 1951,¹¹² prostějovské v dubnu 1953¹¹³ či celostátní vlna nepokojů spojená s peněžní reformou v červnu 1953¹¹⁴ se již nevyvíjely postupně ze státem organizovaných ceremoniálů, ale byly vyvolány okamžitým pobouřením určitého segmentu společnosti schopného shromáždit se zcela neoficiální cestou.

Situace na západě Čech

V Plzni se v období let 1948-1949 odehrály celkem tři kolektivní veřejné protesty, jejichž komparací lze získat podrobný obraz o rychlosti vývoje tehdejších společenských poměrů. Chronologicky první byla vlna proamerických nepokojů v květnu 1948. Ta může historiografii sloužit jako typický příklad protestu, který od oficiální státem organizované manifestace plynule přecházel v její protestní alternativu a následně se z pokojného symbolického obřadu transformoval v hlasité večerní demonstrační průvody a pouliční potyčky. Zároveň se jednalo o konflikt nenadálý, pro pracovníky stranického a bezpečnostního aparátu i pro podstatnou část společnosti zcela neočekávaný. Právě od něj se proto v lokálních podmínkách odvíjel proces osvojování zkušeností, jak podobné incidenty vyvolávat, nebo naopak, jak je předvídat a jak jim předcházet. Květnový incident také položil základní kameny jedné z hlavních větví místní poúnorové kultury protestu.¹¹⁵

¹¹¹ PASÁK, Tomáš: Demonstrace 28. října v Praze. *Pražský sborník historický*, roč. XIV (1981), Archiv hlavního města Prahy, s. 120-147; Týž: Pražská protifašistická demonstrace českého studentstva v listopadu 1939 a její důsledky. *Pražský sborník historický*, roč. XVIII (1985), Archiv hlavního města Prahy, s. 65-97.

¹¹² *Archiv bezpečnostních složek* (ABS), fond (f.) Sekretariát ministra vnitra, svazek (sv.) A 1/2 1861; PERNES, Jiří: *Brno 1951 : příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě*. Praha: ÚSD AV ČR 1997.

¹¹³ ABS, f. Velitelství státní bezpečnosti, sv. 310-70-11; TRAPL, Miloš: *Prostějovský „Černý pátek“ 10. dubna 1953*. Prostějov: Městský úřad Prostějov 1998; Týž (ed.): *Osudy sochy*. Prostějov: Městský úřad Prostějov 1999.

¹¹⁴ MCDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. In: *Contemporary European History*, Volume 19 (2010), Issue 4, 2010, s. 287-307.

¹¹⁵ ŠLOUF, Jakub: Proamerické demonstrace v Plzni 5. – 6. května 1948 : „Nesneseme v republice štvání proti Americe!“ In: VEBER, Václav (ed.): *Třetí odboj : kapitoly z dějin protikomunistické rezistence v Československu v padesátých letech 20. století*. Praha: ÚSTR 2010, s. 83-103.

Druhý případ představovala studentská „demonstrace“ při tryzně za Edvarda Beneše v září 1948. Při této příležitosti již bezpečnostní aparáty byly připraveny na vznik nepokojů a v celostátním měřítku podnikly řadu opatření k zabezpečení klidného průběhu celé akce. Protesty proto již neeskalovaly v hlasité demonstrace, přesto však vedle státní tryzny probíhal také neoficiální smuteční program s vysokým protestním potenciálem. Jeho vrcholem byl pak v Plzni tichý manifestační průvod studentů, ukončený předčasně potyčkou s dělníky před budovou krajského sekretariátu komunistické strany.¹¹⁶

Třetím incidentem bylo protestní shromažďování plzeňského obyvatelstva v květnu 1949, opět ve dnech výročí osvobození města americkou armádou. Bezpečnost však tentokrát nepovolila ani tiché užívání proamerických symbolů, například před rokem ještě zcela běžné nošení amerických vlaječek na klopách kabátů. Z toho důvodu se protesty v květnu 1949 plně nerozvinuly ani do pokojného (legitimního) stádia, jakého dosáhly ještě v září 1948. Všechny tři demonstrace (květen 1948, září 1948 i květen 1949) přesto vykazovaly velice příbuzné znaky kultury protestu. Začínaly obecně při příležitosti oficiálních akcí, ke kterým vytvářely svoji protestní alternativu. K iniciaci bylo použito podobných symbolických nástrojů – kladení květin a věnců, které vedlo ke shlukování obyvatelstva. Ve všech případech se protesty odehrávaly na stejných prostranstvích obdařených symbolickým významem – u základního kamene pomníku americké armády a u pomníku Národního osvobození (T. G. Masaryka). A účastnily se jich podobné skupiny obyvatel – zejména studenti, bývalí příslušníci nekomunistických politických stran a soukromí živnostníci.

Podobu veřejných protestů na západě Čech zásadním způsobem ovlivnila okolnost, že tento region neosvobodila v květnu 1945 sovětská, ale americká armáda. Vděčnost místních obyvatel se proto v poválečném období obracela převážně k západní části protinacistické koalice. Několikaměsíční soužití plzeňské populace s americkými vojáky, ubytovaných v mnohých českých rodinách, navíc hluboce zasáhlo zdejší kulturní klima. Životní styl Američanů imponoval zejména mládeži, obzvláště silně rezonoval mezi studenty.¹¹⁷ Mnoho západočeských chlapců v letech 1945-1948 intenzivně navštěvovalo v kinech filmy z USA, dopisovalo si s americkými děvčaty, nosilo do škol oblečení inspirované uniformami

¹¹⁶ MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 439.

¹¹⁷ BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Američané v západních Čechách v roce 1945*. Praha, Mladá fronta 1953, s. 142-146, 177-183; TÍŽ: *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v roce 1945*. Praha, Svoboda 1951, s. 30-34; *Národní archiv* (NA), f. ÚV KSČ – Oddělení masových organizací 1945-1956, archivní jednotka (a.j.) 75, zpráva o činnosti komise mládeže Krajského výboru KSČ v Plzni z 4. 3. 1946; *tamtéž*, a.j. 25, zápis porady zástupců krajských komisí mládeže KSČ 15. 12. 1945, hlášení Karla Bauera z Plzně.

amerických vojáků a raději se učilo anglicky než rusky.¹¹⁸ Růst mezinárodního napětí a zhroucení československé koncepce „mostu“ mezi východem a západem v roce 1947 proto v Plzni vyvolaly společenský konflikt, na němž byla zainteresována podstatná část obyvatelstva, výrazně přesahující úzký okruh protagonistů politických stran. Nesouhlas s prohlubující se nesouměrností kulturních i politických vazeb poúnorového režimu k východu a západu se posléze stal jedním z hlavních motivů lokálních veřejných protestů.

Do demonstrací se v Plzni v letech 1948-1949 aktivně zapojovali zejména studenti středních škol, mezi kterými se poválečná recepce západních vzorů projevovala nejnápadněji. Již v listopadu 1945 například zástupci plzeňských studentských samospráv usilovali o umístění podobizen amerického prezidenta Harryho Trumana do školních tříd a veřejně se ohrazovali proti instalaci portrétů J. V. Stalina. Neváhali v tomto snažení vstoupit ani do tiskových šarvátek s krajským komunistickým deníkem Pravda.¹¹⁹ Mnozí plzeňští žáci byli znechuceni neustálým jednostranným zdůrazňováním významu Sovětského svazu a snahami Svazu české mládeže (SČM) vychovávat mladé lidi výhradně podle východních předloh. Z kulturních důvodů proto neměli zájem na participaci v jednotném svazu mládeže a založili si vlastní nezávislou Krajskou středoškolskou radu v Plzni.¹²⁰ Ta vydávala v letech 1946-1947 časopis Studentský hlasatel, na jehož stránkách byla propagována západní kultura a činnost alternativních studentských organizačních struktur nezapojených do SČM.¹²¹

Po únoru 1948 se pak na plzeňských středních školách vyskytla řada případů odporu bývalých funkcionářů studentských samospráv proti nucenému pronikání svazu mládeže do jejich ústavů.¹²² Mezi částí studentů dokonce vznikaly „ilegální“ organizace, spojujících v sobě osobitým způsobem politicky motivované formy proto-odbojové činnosti

¹¹⁸ ŠLOUF, Jakub: „Nechceme svaz mládeže, když má rudé otěže!“ : Politický život pražských a plzeňských středoškoláků v letech 1945-1948, in: *Soudobé dějiny* 18 (2011), č. 4, s. 627-668.

¹¹⁹ Kdo je iniciátorem studentských demonstrací. In: *Pravda*, roč. 2, č. 69 (22. 3. 1946), s. 3; Jaký duch straší mezi plzeňským studentstvem. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 70 (23. 3. 1946), s. 3; Ideová výchova pana profesora. In: *Svobodný směr*, roč. 2, č. 72 (26. 3. 1946), s. 2.

¹²⁰ Složení Krajské středoškolské rady v Plzni. In: *Studentský hlasatel*, roč. 1, č. 1 (2. 9. 1946), s. 2; MARTÍNEK, Vladimír Martínek: Co nás čeká? In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 12 (1. 4. 1946), s. 2; ŠLOUF, Jakub: „Nechceme svaz mládeže, když má rudé otěže!“ : Politický život pražských a plzeňských středoškoláků v letech 1945-1948, in: *Soudobé dějiny* 18 (2011), č. 4, s. 627-668.

¹²¹ MAREŠ, Boris: Studentský hlasatel : SČM : KSR. In: *Studentský hlasatel*, roč. 1, č. 2 (14. 9. 1946), s. 5; ŠLOUF, Jakub: Obraz myšlení západočeských středoškoláků na stránkách nezávislého časopisu Studentský hlasatel (1946-1947). In: WASKOVÁ, Marie (ed.): *Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů*, Plzeň: M. Wasková 2011, s. 290-295.

¹²² ABS, f. Svazková agenda vedená u krajské správy MV Plzeň (KS MV Plzeň), sv. S-6257, opis protokolu sepsaného na velitelství stanice SNB Rokycany s Vlastou Bejčkovou 19. 3. 1948; *Státní oblastní archiv v Plzni* (SOA v Plzni), f. Národní fronta – krajský výbor (KAV NF) Plzeň, karton (kart.) 15, inventární číslo (inv. č.) 25, spis o případu Stanislava Martínka.

s chlapeckým dobrodružstvím.¹²³ Právě z tohoto specifického středoškolského milieu pak vycházela vysoká angažovanost studentů při západočeských veřejných protestech.¹²⁴

¹²³ *Státní okresní archiv Plzeň-jih se sídlem v Blovicích* (SOKA Plzeň-jih se sídlem v Blovicích), f. Okresní soud Plzeň, II, značka (zn.) T I 659/49; *ABS*, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-46-7; *NA*, f. Státní soud Praha, zn. Or. I 4/1948, Zdeněk Balvín a spol.; ŠLOUF, Jakub: „Nechceme svaz mládeže, když má rudé otěže!“ : Politický život pražských a plzeňských středoškoláků v letech 1945-1948, in: *Soudobé dějiny* 18 (2011), č. 4, s. 627-668.

¹²⁴ *SOA v Plzni*, f. Československý svaz mládeže – krajský výbor Plzeň (KV ČSM Plzeň), kart. 1, inv. č. 3, zápis schůze KV SČM v Plzni 5. 11. 1948, projev středoškolského referenta Karla Bauera.

Proamerické demonstrace 5. – 6. května 1948

Vlna plzeňských demonstrací ve dnech 5. a 6. května 1948 patřila k nejrozsáhlejším případům veřejných protestů v těsně poúnorovém Československu. Ještě významnějším než počet demonstrujících bylo však symbolické téma, které dokázalo přimět významnou část plzeňského obyvatelstva k projevům nespokojenosti. Demonstrace totiž propukly ve dnech výročí osvobození Plzně americkou armádou. Vyvolala je snaha lokálních představitelů poúnorového režimu potlačit vzpomínky západočeské společnosti na americkou armádu. Plzeňští občané si proto sami navzdory oficiálním činitelům uspořádali svoji vlastní oslavu osvobození města. Pokojné uctívání padlých amerických vojáků pak postupně přerostlo v hlasité veřejné protesty.

Pro pochopení vzniku demonstrací je nejprve třeba ve stručnosti uvést několik poznámek k historii amerického „problému“ v západních Čechách. V roce 1945 povstala Plzeň proti okupantům 5. května. Definitivní zlomení nacistické moci znamenal pak příjezd americké armády do města 6. května.¹²⁵ Velká část plzeňských obyvatel byla na způsob osvobození svého města hrdá a několikaměsíční soužití s americkými vojáky v ní zanechalo převážně pozitivní vzpomínky.¹²⁶ Komunistická strana Československa (KSČ) byla na Plzeňsku nucena již od roku 1945 pracovat v prostředí nabytém sympatiemi k americké kultuře. V letech 1945 a 1946 se proto komunisté účastnili oficiálních oslav osvobození Plzně po boku amerických důstojníků. Také komunistický regionální tisk v tomto období psal o americké armádě sice kriticky, nikoli však nepřátelsky. Specifické postavení plzeňské komunistické strany našlo svůj výraz dokonce v takové raritě, jakou byl organizační tajemník Okresního výboru KSČ v Plzni Zdeněk Kejmar, který v roce 1945 zakládal většinu plzeňských stranických organizací

¹²⁵ Popis těchto událostí zachytila po listopadu 1989 poměrně rozsáhlá literatura. Například MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech*. Plzeň, Nakladatelství Lidové noviny 2004; PECKA, Jindřich: *Na demarkační čáře : Americká armáda v Čechách v roce 1945*. Praha, ÚSD AV ČR 1995; JÍLEK, Tomáš (ed.): *Národní odboj a politické, kulturní a vojenské aspekty osvobození Plzně a Západních Čech americkou armádou*. Plzeň, Západočeská univerzita 1996; BOŠTÍK, Jan (ed.): *Jak to bylo s osvobozením Plzně? : protifašistický odboj v Plzni za druhé světové války a květnové povstání Plzeňanů v roce 1945*. Praha: Orego 2012.

¹²⁶ V tomto směru je nutné odmítnout závěry tzv. komunistické historiografie padesátých let, která shromáždila řadu dokumentů o dílčích konfliktech západočeského obyvatelstva s americkými vojáky a interpretovala je značně ideologicky a jednostranně. Srov. BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v roce 1945*. Praha, Svoboda 1951; Tíž: *Američané v západních Čechách v roce 1945*. Praha, Mladá fronta 1953.

v uniformě americké armády.¹²⁷ V těsně poválečném období nepůsobilo takové jednání nikterak rozporuplně a zapadalo zcela organicky do tehdejší oficiální politiky komunistické strany, zaměřené na získání co nejširší podpory obyvatelstva.

Až v roce 1947 začal komunistický tisk na Plzeňsku v důsledku růstu mezinárodního napětí otevřeně označovat USA za „imperialistickou“ mocnost. Po únoru 1948 se komunistická strana v západních Čechách ocitla ve velmi prekérní situaci. Bylo pro ni již nepřijatelné veřejně projevovat úctu k americké armádě, ale zároveň nemohla začít ihned popírat podíl Spojených států na osvobození regionu. Její představitelé se proto vyhnuli odpovědnosti tím, že o americké armádě při oslavách jednoduše mlčeli, aniž by ovšem uctívání amerických vojáků otevřeně zakázali. Výročí se snažili naplnit ideologicky nezávadnou interpretací, že Plzeň se osvobodila sama již 5. května 1945, tedy před příjezdem americké armády. V květnu 1948 proto stále ještě zůstával otevřený prostor pro soukromé projevy úcty k americké armádě. A právě tento neoficiální prostor a interpretační vakuum ve věci osvobození Plzně umožnily vznik demonstrací.

Oficiální oslavy 5. května 1948

Oslavy osvobození Československa se v roce 1948 měly konat 9. května, v den výročí příjezdu Rudé armády do Prahy. V tomto směru též hovořily instrukce Stálého meziministerského výboru pro oslavy při ministerstvu informací z 25. března 1948¹²⁸ i oběžník Zemské osvětové rady v Praze z 2. dubna 1948. Přesto formulace obou dokumentů umožňovaly ve městech, která byla osvobozena dříve, uskutečnit další slavnosti v den, „*kdy byla příslušná města skutečně osvobozena.*“¹²⁹ Příslušníci někdejšího „domácího odboje“ se v Plzni proto zasadili o uspořádání oslav výročí protinacistického povstání 5. května.¹³⁰

Příprav ceremoniálu se ujalo krajské vedení Svazu národní revoluce (SNR). Ke spolupráci byla přizvána též Osvětová rada města Plzně, která 30. dubna 1948 vyzvala všechna ředitelství měšťanských, středních a odborných škol v Plzni, aby se jejich žáci zúčastnili plánovaného slavnostního programu.¹³¹ Osvětová rada si přitom byla vědoma toho, že pověst

¹²⁷ SOA v Plzni, f. KSČ – Západočeský krajský výbor Plzeň (KV KSČ Plzeň), Krajská disciplinární komise, kart. 570, spis č. 240; *tamtéž*, kart. 639, spis č. 3467.

¹²⁸ *Tamtéž*, kart. č. 534, spis č. 94, Oběžník Stálého meziministerského výboru pro oslavy v roce 1948 při ministerstvu informací z 25. 3. 1948.

¹²⁹ *Tamtéž*, Oběžník Zemské osvětové rady v Praze z 2. 4. 1948.

¹³⁰ *Tamtéž*, vyšetřování demonstrací 5. května 1948.

¹³¹ *Tamtéž*, přípis Osvětové rady města Plzně z 30. 4. 1948.

poúnorového režimu mezi plzeňskými studenty není valná.¹³² Celá akce proto byla koncipována s ohledem na „výchovné“ záměry. „Zvláště studující mládež [v Plzni] vlivem neujasněného pedagogického vedení v občanské výchově a vlivem politických a tiskových štvanic je desorientována a většinou proti současnému vývoji v republice, proto je ji nutno přesvědčovat a poučovat při každé příležitosti.“¹³³ Dne 3. května 1948 byl program oslav nahlášen Ředitelství národní bezpečnosti (ŘNB) v Plzni a následujícího dne vydala povolení ke konání akce též rada Ústředního národního výboru (ÚNV) statutárního města Plzně.¹³⁴

Dne 5. května 1948 začaly slavnostní projevy na náměstí Republiky v deset hodin dopoledne. Plzeňské školy se dostavily v hojném počtu. Již od počátku se však ceremoniál začal vyvíjet jiným směrem, než organizátoři předpokládali. Na náměstí sice nebyla vyvěšena americká vlajka (pouze prapory „slovanských národů“), ale studenti přišli z vlastní iniciativy ze škol vybaveni papírovými americkými vlajkami nebo vlajky zakoupili přímo na náměstí. Situace využil zejména bývalý národněsocialistický obchodník s tiskovinami Josef Fencel,¹³⁵ který začal vyprodávat své, jinak po únoru 1948 do značné míry neprodejně, zásoby papírových amerických vlajek.¹³⁶ Studenti pak k nevoli organizátorů mávali těmito praporky při slavnostních projevech. Nikdo však nenašel odvahu jim to zakázat.¹³⁷

Po skončení oficiálních oslav se studenti v jedenáct hodin vrátili v útvarech zpět do škol, ale na zbytek vyučování jim bylo dáno volno.¹³⁸ Mnozí z nich proto zamířili k základnímu kameni pomníku americké armády na rohu Benešovy a Stalinovy třídy¹³⁹ a zapíchlí zde své vlaječky do trávníku okolo kamene. Tím vlastně iniciovali spontánní oslavu osvobození Plzně, která probíhala mimo kontrolu oficiálních činitelů města a která později přerostla

¹³² Již v březnu 1946 došlo mezi komunistickým regionálním deníkem Pravdou a studentskými radami plzeňských středních škol (obchodní akademie a gymnázia) k tiskové přestřelce v souvislosti s odstraněním Stalinových podobizen ze tříd. Kdo je iniciátorem studentských demonstrací, *Pravda*, 22. 3. 1946, s. 3; Jaký duch straší mezi plzeňským studentstvem, *Pravda*, 23. 3. 1946, s. 3; Ideová výchova pana profesora, *Svobodný směr*, 26. 3. 1946, s. 2.

¹³³ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. č. 534, spis č. 94, opis zápisu porady pořadatelských složek oslav květnové revoluce v Plzni z 29. 4. 1948.

¹³⁴ *Tamtéž*, žádosti krajského vedení SNR v Plzni z 3. 5. 1948.

¹³⁵ **Josef Fencel** (*1909), prodavač novin, v letech 1939-1945 vězněn v koncentračním táboře v Buchenwaldu, sympatizant Československé strany národně socialistické, v březnu 1948 mu bylo odejmuto živnostenské oprávnění. Praporky zakoupil koncem roku 1947 za účelem distribuce před XI. všesokolským sletem v Praze. Později se v roce 1953 aktivně účastnil též plzeňské revolty proti peněžní reformě. ŠLOUF, Jakub: Byly plzeňské demonstrace v červnu 1953 vyprovokovány spolupracovníkem StB? : Životní příběh kamelota Josefa Fencela (1909-1979). In: SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.): *České, slovenské a československé dějiny 20. Století VI*. Ústí nad Orlicí: Oftis 2012, s. 85-96.

¹³⁶ *SOA v Plzni*, f. Krajský soud Plzeň I. (KS Plzeň I.), kart. 250, zn. Tk X 879/1948, protokol sepsaný s Josefem Fenclem 6. 5. 1948.

¹³⁷ *ABS*, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-19-4, dálnopis č. 106 Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně StB v Praze z 5. 5. 1948 16:30 hod.

¹³⁸ *SOA v Plzni*, f. KS Plzeň I., kart. 250, zn. Tk X 879/1948, protokol sepsaný s Vladimírem Drozdou 6. 5. 1948.

¹³⁹ Slavnostní položení základního kamene památníku americké armády v Plzni se odehrálo dne 5. května 1947 za účasti amerického velvyslance Lawrence Steinhardta.

v demonstraci.¹⁴⁰ Vlajková výzdoba kolem pomníku budila totiž značný zájem obyvatel, kteří začali k základnímu kameni nosit květiny, děkovné transparenty či podobizny F. D. Roosevelta a Jana Masaryka, takže bylo brzy celé prostranství úplně poseto výzdobou.¹⁴¹ Mnozí občané si takto vzniklý květinový dekor fotili na památku.¹⁴² Výše zmíněný distributor vlajek Josef Fencel se odpoledne přemístil z náměstí do blízkosti pomníku. Prodával zde dohromady jeden český a jeden americký praporek za 5 Kčs. Obchody šly skvěle až do půl páté večer, kdy byly americké praporky zcela vyprodány. Amerických praporků prodal celkem 2 000, československých o něco více a sovětských nepatrně, „*protože nebyly žádané*.“¹⁴³ Někteří mladí lidé kupovali americké vlajky po desítkách a rozdávali je zdarma kolemjdoucím.

Na toto počínání plzeňských občanů reagovaly bezpečnostní orgány se značným znepokojením. Vedení strany však stále ještě pokračovalo ve vyhýbavém přístupu k americkému „problému“ a rozhodlo se pokojné demonstrace prozatím tolerovat. Svědčí o tom první dálnopis Oblastní úřadovny StB v Plzni zaslaný Ústředně StB v Praze v půl páté odpoledne. „*Celý tento akt u základního kamene amerického pomníku zvrhnul se v proamerickou demonstraci, jejíž organizátory nutno hledat v řadách středoškolského studentstva. Po dohodě s bezpečnostním referentem Ústředního národního výboru a příslušnými politickými činiteli bylo dohodnuto květinovou i praporkovou výzdobu na tomto místě ponechat, věc byla sledována zdejšími orgány a pořádková složka udržuje na místě pořádek, aby nebyla rušena frekvence. Podle okolností případu bude dnes nebo zítra v noci sadovým odborem Ústředního národního výboru v Plzni provedeno odstranění všech květin a praporků.*“¹⁴⁴

¹⁴⁰ V menší míře nosilo obyvatelstvo květiny k pomníku americké armády již 4. května 1948.

¹⁴¹ Například velký obraz bývalého amerického presidenta F. D. Roosevelta s nápisem „*Vděční vzpomínáme příchodu osvoboditelů*“ k pomníku přinesl výše zmíněný Josef Fencel. SOA v Plzni, f. KS Plzeň I., kart. 250, zn. Tk X 879/1948, protokol sepsaný s Josefem Fenclem 6. 5. 1948.

¹⁴² Fotografie bylo již následujícího dne možno volně zakoupit v obchodech. *Tamtéž*, protokol sepsaný s Ladislavem Langmajerem 6. 5. 1948; *tamtéž*, protokol sepsaný s Alexandrem Vitáčkem 7. 5. 1948.

¹⁴³ *Tamtéž*, protokol sepsaný s Josefem Fenclem 6. 5. 1948; ŠLOUF, Jakub: Byly plzeňské demonstrace v červnu 1953 vyprovokovány spolupracovníkem StB? : Životní příběh kamelota Josefa Fencle (1909-1979). In: SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.): *České, slovenské a československé dějiny 20. Století VI.* Ústí nad Orlicí: Oftis 2012, s. 85-96.

¹⁴⁴ ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-19-4, dálnopis č. 106 Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně StB v Praze z 5. 5. 1948 16:30 hod.

Večerní demonstrace 5. května 1948

Děň kolem základního kamene přerostlo po setmění v otevřené demonstraci. Studenti čtvrtého ročníku obchodní akademie přinesli v devět hodin večer k pomníku desítky lampiónů. Okolní shromáždění reagovalo na jejich příchod zpěvem státní hymny.¹⁴⁵ Lampióny byly původně určené k osvětlení květinové výzdoby u pomníku, lidé postávající v okolí však studenty varovali, že by lampióny mohly věnce a vlajky zapálit. Proto studenti hledali náhradní způsob, jak s lampióny naložit. Pod vedením několika plzeňských mediků se shromáždění s lampióny přesunulo k blízkému pomníku Národního osvobození (T. G. Masaryka) na Masarykově náměstí,¹⁴⁶ který fungoval jako tradiční symbolické centrum plzeňských protestů již v období nacistické okupace.¹⁴⁷ Zde se studenti seřadili a utvořili průvod.¹⁴⁸ Podle pozdějšího hlášení Sboru národní bezpečnosti (SNB) čítal v tomto okamžiku dav zatím jen přibližně 500 osob, postupně však početně sílil a nabýval jasně demonstračního rázu.¹⁴⁹

Lampiónový průvod vykročil z Masarykova náměstí zpět k základnímu kameni pomníku americké armády a pokračoval dále Benešovou třídou na náměstí Republiky, kde již zahrnoval několik tisíc osob. Byla provolávána hesla požadující nejen důstojnou památku osvobození Plzně americkou armádou, ale zároveň též demokratizaci domácích poměrů po vzoru USA. „Byli jsme a budem, za Benešem půjdeme!“ „Ať žije svobodná Amerika!“ „Chceme americkou vlajku na náměstí!“ „Ať žije Masarykova demokracie!“ „Pryč s terorem!“

¹⁴⁵ SOA v Plzni, f. KS Plzeň I., kart. 250, zn. Tk X 879/1948, protokol sepsaný s Karlem Urbanem 7. 5. 1948.

¹⁴⁶ Základní kámen památníku byl položen dne 10. července 1927 při příležitosti desátého výročí bitvy u Zborova. Slavnostní odhalení se konalo dne 28. října 1928. Památník navržený sochaři Jaroslavem Huškou a Karlem Kotrbou ve spolupráci s architektem Bohuslavem Píchou byl tvořen bronzovým sousoším postav ženy, dívky, vojáka a kováře. Celému výjevu dominovala socha T. G. Masaryka umístěná zvlášť na vysokém kamenném podstavci. Dne 25. června 1940 byl památník odstraněn a sochy byly převezeny do Prahy, kde byly ukryty až do konce války. Po válce byl památník obnoven a znovu slavnostně odhalen dne 28. října 1945. V červnu 1953 byl památník opět rozebrán. V roce 1968 se uvažovalo o jeho nové výstavbě, k ní však došlo až po listopadové revoluci v roce 1989. Základní kámen byl položen dne 3. března 1990. Socha T. G. Masaryka byla znovu odlita v původní podobě podle duplikátu sochy zhotoveného dříve pro město Kolín a byla slavnostně odhalena dne 28. října 1991. Ostatní sochy byly znovu odlity a odhaleny až dne 1. června 1999. HAVLIC, Vladimír: *Památník národního osvobození v Plzni : Z materiálů archivu historie a obnovy památníku*. Plzeň 1999, s. 108; MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 329.

¹⁴⁷ MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 323 a 326.

¹⁴⁸ Lampióny přinesli například studenti Obchodní akademie v Plzni Josef Hrdonka (*1928), Vlastimil Kraus (*1927), Josef Hovora (*1926) a Jiří Kotouč (*1928). Průvod vedl student plzeňské medicíny Jan Kudrna (*1927) a obchodní příručí Ladislav Langmajer (*1928). Vlajky v čele průvodu nesl student medicíny Miloslav Petřík (*1927) a student obchodní akademie Karel Urban (*1928). SOA v Plzni, f. KS Plzeň I., kart. 250, zn. Tk X 879/1948, protokol sepsaný s Vlastimilem Krausem 8. 5. 1948; *tamtéž*, protokol sepsaný s Josefem Hovorou 8. 5. 1948.

¹⁴⁹ *Tamtéž*, souhrnná zpráva Oblastní úřadovny SNB v Plzni Státnímu zastupitelství v Plzni 14. 5. 1948.

„Chceme svobodu projevu a tisku!“ „Chceme ihned spojenectví se svobodnou Amerikou!“ „Mládež Plzně v jednom šice staví se po bok Americe!“ „Celá Plzeň v jednom šiku zdraví svorně Ameriku!“ „Nesneseme v republice štvání proti Americe!“ a při průchodu kolem sídla krajského výboru KSČ „Hanba jim!“.¹⁵⁰

Z náměstí pak průvod směřoval zpět k pomníku americké armády. Zde studenti vztyčili vypůjčený československý a americký prapor a přítomný dav uctil památku padlých vojáků dvěma minutami ticha. Celkový ráz akce byl spontánní a pokojný, demonstrace neměla ani předem promyšlený scénář, ani žádné další dlouhodobější cíle. Příslušníci Sboru národní bezpečnosti byli podobně bezradní jako vedení komunistické strany, proto nechávali průvod projít centrem města a dokonce zdravili vlajky v čele průvodu. K zásahu se zformovali až v momentu, kdy se průvod vrátil k základnímu kameni, kde bezpečnost vyzvala shromáždění k rozchodu.¹⁵¹

Dav se rozptyloval dosti neochotně, k zastavení nástupu Sboru národní bezpečnosti použil například zpěv státní hymny, zazníval také hlasitý pískot a množství nadávek a posměšků na adresu zakročujících orgánů SNB. Někteří lidé neochotně ustupovali úřední autoritě, jiní otevřeně odmítli prostor kolem pomníku vyklidit. Dokumentují to dochované zápisy výroků a výkřiků zajištěných osob. „Hanba SNB!“ „Demokracie nastupuje!“ „Tady se nesmí stát? To jsem blázen.“ „Nestrkejte do mě, vždyť jdu.“ „Jak se mám rozejít, když tu stojím sama.“¹⁵² Policejní kordon byl dokonce v jednu chvíli částečně prolomen. V těsném okolí zásahu docházelo k rvačkám mezi demonstranty a civilními osobami podporujícími zákrok bezpečnosti. Průběžně byly legitimovány či zatýkány náhodně vybrané osoby, které se vyskytovaly v prostoru kolem pomníku. Jako údajní „organizátoři“ akce byli zadrženi někteří předem vytipovaní demonstranti, kteří se zvláště aktivně podíleli na improvizované organizaci demonstrujících. Zatýkání v ulicích kolem základního kamene pokračovalo až do pozdních nočních hodin, záminkou k němu byla často i pouhá přítomnost v místech předchozích demonstrací. Jako příklad může posloužit zatčení skautů, kteří přišli k pomníku držet čestnou noční hlídku. Vyšetřovatelé StB tuto pokojnou iniciativu později označili za „*demonstrativní stavění čestných strážů*“.¹⁵³

¹⁵⁰ *Tamtéž*, zn. Tk X 879/1948.

¹⁵¹ *Tamtéž*, protokol sepsaný s Karlem Urbanem 7. 5. 1948.

¹⁵² *Tamtéž*, zn. Tk X 879/1948.

¹⁵³ *Tamtéž*, protokol sepsaný s Vladimírem Drozdou 6. 5. 1948.

Přes dramatický průběh večera se bezpečnostní orgány rozhodly v noci z 5. na 6. května výzdobu kolem pomníku prozatím ponechat. Pravděpodobně se tak stalo s ohledem na veřejné mínění plzeňských obyvatel.¹⁵⁴

Demonstrace 6. května 1948

Poučena událostmi minulého dne posílila 6. května Oblastní úřadovna SNB v Plzni hlídky v rizikové oblasti v centru města. Dalším podstatným krokem bylo také vyslání řady provokatérů do míst předpokládaných demonstrací. Šlo vesměs o civilní osoby, zejména o dělníky z továren a členy závodních stráží.¹⁵⁵ Tito provokatéři se vmísili mezi hloučky demonstrantů, sledovali zblízka nejaktivnější z nich a v příhodný okamžik je předávali do rukou policie. Tuto skutečnost jasně dokládají výpovědi zatčených osob a proti nim svědčících provokatérů. Nešlo přitom o spontánní akci „uvědomělých“ občanů, ale o organizované bezpečnostní opatření, o čemž svědčí například výpověď dělníka Škodových závodů Rudolfa Noska. „Dne 6. 5. jsem byl od 12 hodin jako hlídka milice u pomníku americké armády v Plzni. Po instrukcích, které jsem obdržel, odebral jsem se kolem 21 hodin spolu se spoludělníkem Kladívkem k pomníku T. G. Masaryka na Masarykovo náměstí, kde jsme se přidružili k hloučku asi 150 osob, většinou studentů.“¹⁵⁶ O výše uvedené metodě monitorování či dokonce podněcování demonstrací hovoří také zprávy některých funkcionářů krajského výboru KSČ.¹⁵⁷

Zvýšený výskyt obyvatelstva v prostoru kolem pomníku americké armády pokračoval dne 6. května 1948 ihned od dopoledních hodin. Mezi obyvateli Plzně se šířila fáma o možném příjezdu amerického velvyslance Lawrence Steinhardta do Plzně. Okolo jedenácté hodiny se proto v blízkosti pomníku vytvořil dav čítající asi 2 000 osob. Funkcionáři Revolučního odborového hnutí uvažovali v té době o uspořádání vzdoro-demonstrace dělníků, ale nakonec jim takový postup nebyl povolen. Zájmem bezpečnostních orgánů bylo pravděpodobně spíše situaci v ulicích uklidnit a přečkat výročí osvobození Plzně bez větších incidentů. „Případ hlášený dnes kolem 9.00 hodin. Došlo k novému shromáždění obecnstva v prostoru základního kamene amerického památníku. Přihlížející tvoří hlavně ženy a očekává se

¹⁵⁴ ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-19-4, dálnopis č. 115 Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně StB v Praze z 6. 5. 1948 0:50 hod.

¹⁵⁵ SOA v Plzni, f. KS Plzeň I., kart. 250, zn. Tk X 876/48, protokol sepsaný s Františkem Opolzerem 12. 5. 1948.

¹⁵⁶ ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-19-4, protokol s Rudolfem Noskem, 12. 5. 1948.

¹⁵⁷ MUDr. Jaromír Hrbek například jasně naznačoval, že přítomnost skrytých příznivců KSČ na demonstraci 6. května 1948 nebyla soukromou iniciativou, ale akcí organizovanou krajským sekretariátem KSČ. NA, f. ÚV KSČ – Generální sekretariát, sv. 32, a.j. 217, dopis Jaromíra Hrbka Marii Švermové 19. 6. 1948.

*neoficiální zájezd delegace amerického velvyslanectví za účelem položení věnce k základnímu kameni. Příjezd delegace, nebo dokonce velvyslance Steinhardta byl očekáván v 11.00 hodin. Toho času vroubí chodníky ve Stalinově ulici a Benešově třídě asi 2000 osob. Mezi dělnictvem plzeňských závodů působí tato demonstrace značné rozladění a odborové organizace se dožadují uspořádání průvodu svých členů. O jeho uskutečnění bude rozhodnuto příslušnými místy. Vzhledem k situaci, jak se vytvořila včera večer, lze očekávat, že i v dnešních odpoledních a zejména večerních hodinách dojde k obdobné demonstraci jako včera, ovšem ve zvětšeném rozměru. V dohodě s oblastním velitelstvím SNB v Plzni bude provedeno příslušné zabezpečení pořádkovou složkou SNB a to soustředěním z oblasti, v případě potřeby použitím mužstva tachovské školy SNB.*¹⁵⁸

S přicházejícím soumrakem se pak skutečně opakovala situace z minulého dne. Kolem deváté hodiny večer se dav shromážděný u základního kamene pomníku americké armády, čítající asi 2000-3000 osob, přesunul k nedalekému pomníku T. G. Masaryka na Masarykově náměstí, kde se utvořil průvod. V prvních řadách byli však tentokrát přítomni kromě nejaktivnějších demonstrantů v hojné míře také někteří skrytí odpůrci demonstrací. Byla provolávána podobná hesla jako předchozího dne. Průvod postupoval opět Benešovou třídou směrem k základnímu kameni pomníku americké armády. Vlastní jádro průvodu tvořilo asi 500 osob jdoucích jízdní dráhou, ostatní postupovali z obou stran po chodnicích.¹⁵⁹ Do cesty se jim však ještě před základním kamenem postavil kordon příslušníků Sboru národní bezpečnosti, který náhle vyšel z budovy úřadu ochrany práce.¹⁶⁰

Čelo průvodu se pokusilo projít pozicemi SNB, demonstranti při tom zpevňovali svou formaci držením sousedních osob za rámě. Někteří demonstranti z čela průvodu byli však v této situaci ke svému značnému překvapení pevně sevřeni svými sousedy z pětistupu (provokatéry) a předáni přímo do rukou zakročujících příslušníků bezpečnosti.¹⁶¹ Většina davu opustila jízdní plochu silnice a ustupovala po chodnicích směrem z centra města.

¹⁵⁸ ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-19-4, dálnopis č. 130 Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně StB v Praze z 6. 5. 1948 11:50 hod.

¹⁵⁹ *Tamtéž*, dálnopis č. 152 Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně StB v Praze ze 7. 5. 1948 0:30 hod.

¹⁶⁰ SOA v Plzni, f. KS Plzeň I., kart. 250, zn. Tk X 876/48, protokol sepsaný s rotným Rudolfem Maříkem 10. 5. 1948.

¹⁶¹ Demonstrační průvod 6. května 1948 vedl cukrář Václav Jelínek (*1905). Celou dobu byl v čele průvodu zblízka sledován skupinou dělníků ze Škodových závodů, kteří šli těsně vedle něj. V první řadě průvodu to byli člen závodní stráže Škodových závodů Josef Novák a zámečník Jan Tachovský, více vzadu zaměstnanec Škodových závodů Karel Houdek a svářeč František Beneš. V druhé řadě průvodu se skrýval další provokatér Josef Kutzendorfer, zaměstnanec Škodových závodů. Ze třetí řady průvodu sledovali počinání Václava Jelínka redaktor Oldřich Mestek a paní Lewingerová, manželka tajemníka Krajského výboru KSČ, Ivana Lewingera. Při střetu demonstrantů se SNB byl Václav Jelínek právě těmito osobami zadržen. Výpovědi škodováků se poté staly hlavním podkladem trestního oznámení podaného na Václava Jelínka. *Tamtéž*, protokol sepsaný s Václavem Jelínkem 11. 5. 1948; *tamtéž*, protokol sepsaný s Josefem Novákem 8. 5. 1948; *tamtéž*, výslech svědka Oldřicha Mestka 25. 5. 1948; *tamtéž*, výslech svědka Karela Svobody 27. 5. 1948.

Shromáždění se však rozcházelo pomalu, jednak z neochoty, jednak z toho důvodu, že na chodnicích vznikla značná tlačence. Příslušníci Sboru národní bezpečnosti přitom dav rozháněli poměrně nevybíravým způsobem, což pochopitelně zadávalo příčinu k projevům nevole. Na účet SNB se proto snášelo množství bojovných či jízlivých poznámek, za které byli jejich autoři neprodleně zatýkáni. „*Na ně!*“ „*To je svoboda?!*“ „*SNB jde s lidem!*“ „*Ted' by mohli policajti něco začít, tak jim rozbijeme dršku!*“ „*To se nestydíte jednat takhle Čech s Čechem, to je hanba!*“¹⁶² Nečekaně vysoké procento zatčených při demonstracích 6. května 1948 bylo přitom nejprve zadrženo civilními osobami a pak teprve předáno policejním orgánům. Dav byl na rozdíl od předchozího dne již plně infiltrován pozorovateli a provokatéry vyslanými vedením komunistické strany. „*Vzhledem k tomu, že mezi demonstranty byla celá řada uvědomělých a s námi spolupracujících dělníků, došlo k zadržení hlavních organizátorů, čímž byla demonstrace rychle likvidována. Před 22.00 hodin byl opět obnoven naprostý klid a pořádek.*“¹⁶³

V noci z 6. na 7. května se bezpečnost odhodlala odstranit výzdobu kolem pomníku americké armády a zanechala zde pouze jeden oficiální věnec. Pořádkové síly dostaly za úkol zajistit, aby příštího dne nedošlo již k opětovné výzdobě místa, ani ke shromažďování obyvatel v dané lokalitě.¹⁶⁴ Toto zadání se jim podařilo splnit.¹⁶⁵ Podobná preventivní opatření pak byla uplatňována i v následujících letech.¹⁶⁶

Na závěr popisu průběhu demonstrací připomeňme, že k podobným protestům došlo 6. května 1948 i v jiných částech západočeského regionu. Zpráva Státní bezpečnosti (StB) například zachytila napětí panující v ulicích Rokycan. „*K tiché demonstraci stejného pozadí došlo dnes i v Rokycanech, kde před pamětní deskou americké armády umístěnou na radnici, byly položeny kytice a část obyvatelstva ve večerních hodinách před radnicí promenovala, což v jiných dnech není zvykem. K průvodu nedošlo a byla tam dirigována posila Sboru národní bezpečnosti z Plzně.*“¹⁶⁷

¹⁶² *Tamtéž*, kart. 250, zn. Tk X 876/48.

¹⁶³ ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-19-4, dálnopis č. 152 Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně StB v Praze ze 7. 5. 1948 0:30 hod.

¹⁶⁴ *Tamtéž*.

¹⁶⁵ *Tamtéž*, dálnopis č. 182 Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně StB v Praze ze 7. 5. 1948 23:55 hod.

¹⁶⁶ *Tamtéž*, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. S 5873, souhrnná zpráva z 6. 5. 1949.

¹⁶⁷ *Tamtéž*, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-19-4, dálnopis č. 152 Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně StB v Praze ze 7. 5. 1948 0:30 hod.

Vyšetřování demonstrací a postih zatčených studentů

Osoby zatčené při demonstracích policie odvážela do budovy Ředitelství národní bezpečnosti v Plzni k výslechu prováděnému vyšetřovatelem StB. Dne 5. května bylo legitimováno celkem 43 osob, z nichž 15 bylo okamžitě zatčeno a 28 bylo trestně stíháno na svobodě. Druhého dne 6. května bylo zjištěno celkem 35 osob a 19 z nich bylo vzato do vazby.¹⁶⁸ Celkem bezpečnost vyšetřovala 86 demonstrantů. Z těchto 86 osob bylo 23 studentů, 19 dělníků, 6 učňů, 12 úředníků, 19 obchodníků a svobodných povolání, 6 žen v domácnosti a 1 příslušník SNB.¹⁶⁹ Státní bezpečnost tvrdošjně kladla vyslychaným otázky po organizátorech demonstrací, nebyla vůbec ochotna připustit, že by tak rozsáhlé protesty mohly vzniknout spontánní cestou. Teorii o cílené přípravě „reakce“ k protistátní „provokaci“ však žádný z vyslychaných nepotvrdil.¹⁷⁰

Demonstrace nebyly ve skutečnosti nikým organizovány. Zrodily se z kolektivního pobouření, které u mnohých obyvatel města vyvolala skutečnost, že na náměstí při oficiálních ceremoniálech nebyla vyvěšena americká vlajka.¹⁷¹ Atmosféra v některých částech společnosti (studenti obchodní akademie, gymnázií, lékařské fakulty, skauti, bývalí členové národněsocialistické strany či někteří bývalí soukromí podnikatelé) umožňovala přirozenému okruhu přátel společně koordinovat projevy úcty k padlým americkým vojákům. Toto uctívání bylo v jejich pojetí implicitně spojeno s kritikou poúnorového režimu, zejména jeho upřílišněného přejímání východních kulturních a politických vzorů. Protestující dav tak vyjadřoval nesouhlas především s rostoucí disproporcí zahraničních vztahů Československa k východu a k západu. Demonstranti se přitom nestavěli ani tak proti spojenectví se Sovětským svazem nebo proti socialismu obecně, ale spíše proti opuštění poválečné koncepce Československa jako mostu mezi Východem a Západem. Do demonstrací se zapojila řada kolemjdoucích občanů podobného smýšlení i zcela náhodných zvědavců podléhajících atmosféře. V některých případech šlo dokonce o členy komunistické strany. Shromáždění totiž po většinu svého trvání nečinilo nic nelegálního, ani nelegitimního.¹⁷² Žádný zákaz projevů vděčnosti k americké armádě nebyl vyhlášen a veřejně proklamované postoje

¹⁶⁸ *Tamtéž*, souhrnná zpráva Oblastní úřadovny SNB v Plzni Státnímu zastupitelství v Plzni 14. 5. 1948.

¹⁶⁹ Celkem 64 osob bylo oznámeno soudu a 70 bylo hlášeno Ředitelství národní bezpečnosti. *Tamtéž*, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. S 5873, přehled vyšetřovaných osob z demonstrací 5. – 6. 5. 1948; *tamtéž*, jmenný seznam vyšetřovaných osob 5. – 6. 5. 1948.

¹⁷⁰ *SOA v Plzni*, f. KS Plzeň I., kart. 250, zn. Tk X 879/1948, Ladislav Langmajer a spol.; *tamtéž*, zn. Tk X 870/1948, Václav Jelínek a spol.; *tamtéž*, zn. Tk X 920/1948, Jiří Churáň.

¹⁷¹ *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. č. 25, zápis schůze pléna KV KSČ 10. 5. 1948.

¹⁷² *Tamtéž*, f. KS Plzeň I., kart. 250, zn. Tk X 879/1948, Ladislav Langmajer a spol.; *tamtéž*, zn. Tk X 870/1948, Václav Jelínek a spol.; *tamtéž*, zn. Tk X 920/1948, Jiří Churáň.

lokálního vedení komunistické strany takové jednání v uplynulých letech ani nijak zásadně neproblematizovaly. Demonstranti byli vesměs převážně mladí lidé, silně ovlivnění zážitkem osvobození města v květnu 1945 a dlouhodobým kontaktem s americkými vojáky.

Je třeba zdůraznit, že protesty nebyly snahou o svržení režimu, ale veřejnou prezentací rozhořčení a artikulací ohrožených alternativních hodnot. Cílovým publikem pro ně byla v prvním plánu především okolní československá společnost, v druhém pak západní zahraniční veřejnost. V necenzurované podobě tyto motivy zaznívaly například v dopisech zasílaných tehdy z Plzně anonymně americkému velvyslanci Lawrenci Steinhardtovi. *„Slovutný pane velvyslanče! Projev plzeňského obyvatelstva pro USA zaslouží si plné pozornosti světa. Jde o spontánní projev vděčnosti a lásky, vydaný v době, kdy sympatické stanovisko k západním mocnostem se vykládá jako velezrada. Doufám, pane velvyslanče, že se postaráte, aby si toho projevu všimly rozhodující osobnosti ve Vaší zemi.“*¹⁷³

Jiné početné části společnosti (někteří dělníci, členové závodních stráží, zřízení státních úřadů) dávaly naopak v průběhu demonstrací hlasitě najevo své rozhořčení z podobných „provokací“ a v některých případech demonstranty dokonce fyzicky napadaly. V jejich očích byl „americký kult“ spjat s antisocialistickými a nenárodními (proněmeckými) hodnotami.¹⁷⁴ Situaci demonstřujících značně usnadňovala dlouho trvající nejistota bezpečnostních orgánů i funkcionářů komunistické strany, jaké projevy úcty k americké armádě považovat za přijatelné a jaké naopak za důvod k ráznému zásahu.

V průběhu května podala Oblastní úřadovna StB v Plzni na zadržené osoby trestní oznámení pro přečiny proti veřejnému pokoji a řádu podle trestního zákona, v ojedinělých případech též podle zákona na ochranu republiky. Přes počáteční humbuk vyšetřovatelů i komunistických funkcionářů byli však zadrženi demonstranti nakonec potrestáni relativně mírně. Důležitou roli zde sehrála pomalá poúnorová transformace justice a pravděpodobně i tlak spřízněné části veřejného mínění západočeské společnosti. Většina zadržených byla postižena „pouze“ několikadenním policejním vězením. Vybraní „organizátoři“ demonstrací byli sice převezeni do věznice krajského soudu, trestní řízení proti nim bylo však později zastaveno na základě amnestie prezidenta republiky z 19. června 1948.¹⁷⁵

Hledání viníků vzniku demonstrací probíhalo vedle justice též po stranické linii a prostřednictvím akčních výborů. Důkladně prošetřena byla například činnost Svazu národní

¹⁷³ ABS, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. S 5873, anonymní dopis americkému velvyslanci, 9. 5. 1948.

¹⁷⁴ SOA v Plzni, f. Národní fronta – Krajský výbor Plzeň (KAV NF Plzeň), kart. č. 15, rezoluce MO KSČ Plzeň-Lobzy zaslaná OAV NF Plzeň-město 24. 5. 1948.

¹⁷⁵ Tamtéž, f. KS Plzeň I., kart. 250, zn. Tk X 879/1948, Ladislav Langmajer a spol.; tamtéž, zn. Tk X 870/1948, Václav Jelínek a spol.; tamtéž, zn. Tk X 920/1948, Jiří Churáň.

revoluce, který zodpovídal za organizaci oficiální dopolední vzpomínkové akce 5. května 1948.¹⁷⁶ Hlavním terčem pozornosti se však staly především plzeňské střední školy a jejich notorická „reakční“ povaha. Okresnímu akčnímu výboru Národní fronty (OAV NF) Plzeň-město začaly ihned po odeznění demonstrací docházet rezoluce z průmyslových závodů, které požadovaly přísné potrestání demonstrantů a provedení důsledné „očisty“ na školách. Nenávistnou atmosféru vyvolávanou v plzeňských továrnách zachytila například rezoluce místní organizace komunistické strany Plzeň-Lobzy. „*V chátře, která se na demonstracích podílela, rozeznáváme přesně příslušníky téže kasty, která paktovala s Hitlerem v letech 1933-1938 a která vyslala v roce 1939 do Berlína [prezidenta Emila] Háchu, aby vydal náš národ k vyhubení. Volání reakce po nových `ochráncích` a `protektorech`, byť i volání dosud nesmělé, tomu jasně nasvědčuje. [...] Ukládali jsme si dosud rezervu, spoléhající, že bdíte. Nenutíte nás, abychom vyšli sami do ulic, hájit zájmy národa. Všem lidem je zřejmé, že provokace byly organizovány. Zjistěte organizátory demonstrací! Zakročte proti nim tvrdě! [...] Vlajku USA v ruce příslušníka českého národa pocítujeme dnes stejně bolestně, jako jsme před deseti lety pocítovali vlajku s hankrajcem.*“¹⁷⁷

Akční výbory reagovaly na tyto požadavky tím, že odložily maturity a vysokoškolské zkoušky všech zajištěných studentů (nejméně 29 případů).¹⁷⁸ Zákaz měl trvat až do úplného prošetření vzniku demonstrací. Vyšetřování však očekávané výsledky nepřinášelo a řádný termín maturit se blížil. Na obranu studentů v této situaci vystoupily svými peticemi celé třídy jejich spolužáků.¹⁷⁹ Důležitým signálem pro plzeňské akční výbory se stala zejména amnestie prezidenta Klementa Gottwalda 19. června 1948, která se vztahovala na delikty přisuzované studentům a působila v jistém smyslu jako gesto usmíření mezi poúnorovým režimem a některými jeho mírnějšími oponenty.¹⁸⁰ Okresní akční výbor Národní fronty se proto 10. června 1948 rozhodl prosazovat místo přísného trestu spíše převýchovná opatření na školách. Povolil většině studentů maturity v běžném termínu pod podmínkou, že zadrží jejich maturitní vysvědčení do konce prázdnin, během kterých budou studenti povinni prokázat svůj kladný vztah k lidovědemokratickému zřízení brigádou na stavbě mládeže či v dolech.¹⁸¹

¹⁷⁶ Dne 2. července 1948 se na krajském sekretariátu KSČ konala schůzka za účasti Mikuláše Landy z ÚV KSČ, která měla objasnit příčiny plzeňských demonstrací. *Tamtéž*, f. KAV NF Plzeň, kart. 1, zápis schůze předsednictva KAV NF 18. 5. 1948; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, Krajská disciplinární komise, kart. č. 534, spis č. 94.

¹⁷⁷ *Tamtéž*, f. KAV NF Plzeň, kart. č. 15, rezoluce MO KSČ Plzeň-Lobzy zaslaná OAV NF Plzeň-město 24. 5. 1948.

¹⁷⁸ *Tamtéž*, seznam studentů „Odklad maturit“.

¹⁷⁹ *Tamtéž*, petice tříd Státního gymnázia v Plzni VIII. A a VIII. B zaslaná OAV NF Plzeň-město 5. 6. 1948.

¹⁸⁰ Rozhodnutí prezidenta republiky ze dne 19. června 1948, č. 1178/1948 Ú.1.

¹⁸¹ *SOA v Plzni*, f. KAV NF Plzeň, kart. č. 15, opis zprávy OAV NF Plzeň-město zainteresovaným školám 10. 6. 1948.

Dne 15. června 1948 byla za tím účelem svolána schůze předsedy okresního akčního výboru Josefa Vostradovského s postiženými žáky, rodiči a řediteli škol. Zde bylo oznámeno: „*Nechceme trestat, ale máme vychovávat. [...] Studující mládež jsou lidé kolem 19 let, to znamená, že v roce 1938 jim bylo 7-10 let. Byli po dobu okupace pokřiveně vychováváni. V okupaci dělali Němcům všechno na truc, a proto je to také jejich polehčující okolnost. Nejde to však jen tak smazat a netrestat to. [...] Navrhuji, aby se šli studenti podívat na mladou pracující mládež. Jejich poměr k nim by pak byl daleko bližší. [...] Přeji Vám, abyste zkoušky složili s prospěchem. Vysvědčení si zde zatím podržím. Ti tři studenti, kteří se nejvíce provinili, budou skládat maturitu až na podzim.*¹⁸² *Nechceme poškodit nikoho. Prosím, abyste považovali toto opatření za nutné. Chci, abychom se scházeli jako přátelé a Češi.*“¹⁸³ Většina studentů tak skutečně v červnu 1948 maturovala,¹⁸⁴ o prázdninách pod dohledem úřadu ochrany práce nastoupila požadovanou brigádu a své vysvědčení si v září pravděpodobně vyzvedla.¹⁸⁵

Extrémním příkladem neutěšené atmosféry na středních školách v době vyšetřování plzeňských proamerických demonstrací byla aféra na Obchodní akademii v Plzni. Prokomunisticky smýšlející část studentů zde 7. května 1948 při hledání viníků demonstrací udala svého spolužáka Ladislava Fajfrlíka, který na škole organizoval ilegální „protistátní“ skupinu. Ladislav Fajfrlík byl vyloučen ze školy a byl později odsouzen Státním soudem v Praze k 18 měsícům odnětí svobody.¹⁸⁶

Diskuse o vnitrostranické demokracii

Potlačení květnových protestů roku 1948 vyslalo plzeňské společnosti jasný signál, že projevy úcty k americké armádě budou již na příště regulovány. Veřejnosti byly naznačeny nové mantinely svobody projevu. V tomto směru tvořily demonstrace v lokálních plzeňských poměrech významný mezník společenského vývoje. Samotný západočeský americký „problém“ však rozehráním demonstrací zdaleka vyřešen nebyl. Vedení komunistické strany sice nemohlo v ulicích města tolerovat bouřlivé protesty, ale k nově otevřenému

¹⁸² Šlo o ty studenty, u kterých pokračovalo vyšetřování: Miloslav Petřík (lékařská fakulta), Karel Urban (obchodní akademie) a Zdeněk Sláma (střední průmyslová škola stavební).

¹⁸³ SOA v Plzni, f. KAV NF Plzeň, kart. č. 15, schůze studentů a jejich rodičů dne 15. 6. 1948.

¹⁸⁴ Archiv města Plzně (AMP), f. Obchodní akademie v Plzni, 4 c 219, Protokoly o zkouškách z dospělosti 1948.

¹⁸⁵ SOA v Plzni, f. KAV NF Plzeň, kart. č. 15, Očista škol.

¹⁸⁶ SOA Plzeň-jih se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, zn. T I 659/49; ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-46-7; NA, f. Státní soud Praha, zn. Or. I 4/1948, Zdeněk Balvín a spol.; ŠLOUF, Jakub: „Nechceme svaz mládeže, když má rudé otěže!“ : Politický život pražských a plzeňských středoškoláků v letech 1945-1948, in: *Soudobé dějiny* 18 (2011), č. 4, s. 627-668.

společenskému konfliktu stále ještě hledalo vhodné stanovisko. Řada funkcionářů v kraji totiž po květnovém fiasku dosavadního ignorování americké „otázky“ usoudila, že by bylo vhodné v budoucnu organizovat oslavy osvobození Plzně americkou armádou, a tím předejít rozhořčeným reakcím obyvatelstva.

Nečekaný vznik demonstrací způsobil v krajském vedení strany velký šok a zmatek. Sebevědomí plzeňských komunistů bylo před nadcházejícími parlamentními volbami 30. května 1948 vážně narušeno. Oficiální interpretace voleb jako všelidového hlasování o poúnorovém režimu se zdála být ohrožena. Mezi funkcionáři se rozšířila obava, že proamerické demonstrace budou znamenat v očích veřejnosti „zahlazení ohlasu únorových událostí“ a že v regionu proto dojde ke zvýšenému odevzdávání bílých lístků.¹⁸⁷ Tato prognóza se nakonec nevyplnila, jednotná kandidátka Národní fronty obdržela na Plzeňsku 88,21 % platných hlasů.¹⁸⁸ Přesto ještě i po volbách vysvětloval generální tajemník Ústředního výboru KSČ Rudolf Slánský podprůměrné volební výsledky v plzeňském kraji právě nedostatečnou razancí volební kampaně přerušené proamerickými demonstracemi. „*Tam, kde strana má velké sebevědomí, kde soudruzi šli do toho s elánem, [kde] dovedli vytvořit psychózu, báli se reakčníci odevzdat bílý lístek. Tam, kde toho nemají, jsou výsledky [voleb] slabší. V Plzni se nedovedla strana po proamerických demonstracích o 5. květnu dostatečně sebrat, neměla dosti sebevědomí.*“¹⁸⁹

Za takové situace byli viníci vzniku protestů hledáni také v řadách krajského vedení strany. Demonstrací využila opozice v plénu krajského výboru KSČ ke kritice vedoucích funkcionářů kraje. Mluvčími opozice se stali zejména poslanci Karel Štekl a Jan Rych a tajemník všeslovanského výboru MUDr. Jaromír Hrbek. Kritizovali zejména nedemokratické vnitrostranické poměry a naprostou absenci diskuse krajského vedení s veřejností. Demonstrace vysvětlovali jako důsledek dlouhodobé ztráty „důvěry mas“ v násilně jednajícím poúnorové představitelce strany.¹⁹⁰

Mluvčí opozice navrhovali umírněný postoj vůči demonstrantům. Tvrdili, že příležitost k demonstracím poskytl obyvatelstvu samotný krajský výbor KSČ tím, že nedůstojně zamlčoval podíl americké armády na osvobození Plzně, a obyvatelstvo si proto oslavy uspořádalo samo. Debata o demonstracích začínala nabývat podoby sporu o styl řízení strany i společnosti. Postoje některých funkcionářů odrážely ochotu pokračovat v předúnorové

¹⁸⁷ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. č. 25, zápis schůze pléna KV KSČ 10. 5. 1948.

¹⁸⁸ Volby do Národního shromáždění v květnu 1948. In: *Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé* 29, č. 67-68, s. 505-515.

¹⁸⁹ NA, f. ÚV KSČ – Předsednictvo, sv. č. 2, a. j. č. 125, zápis 24. schůze předsednictva ÚV KSČ ze 4. 6. 1948.

¹⁹⁰ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. č. 25, zápis schůze pléna KV KSČ 10. 5. 1948.

politické praxi, usilující o získání co nejširší veřejné podpory, a omezit otevřeně násilné trendy v politice komunistické strany. Nebylo přitom vůbec náhodou, že tyto názory vyslovovali ze setrvačnosti většinou již odstavení příslušníci „zakladatelské“ garnitury z let 1945-1946. Právě jim se totiž taktika smířlivá vůči regionálním odlišnostem a citlivá vůči veřejnému mínění před volbami v roce 1946 osvědčila. Demonstrace proto na západě Čech způsobily vleklou vnitrostranickou krizi, která přerůstala v mocenský boj mezi volenými orgány, čerpajícími svou autoritu z lokálních meziválečných i poválečných tradic komunistického hnutí, a vedoucími funkcionáři aparátu, dosazenými do krajského sekretariátu v roce 1947 ústředím.¹⁹¹

Karel Štekl například považoval za politicky vhodné, aby KSČ sama oficiálně organizovala oslavy osvobození Plzně americkou armádou a při té příležitosti dala oslavám svou vlastní politickou náplň. Připomněl v této souvislosti zkušenosti předchozích stranických vedení, která se v letech 1945-1946 aktivně účastnila oslav a „reakce“ si „*nikdy nevrzla, ani v době, kdy jsme v prvních šesti měsících žili v podmínkách americké okupace. [...] Neměli jsme zamlčovat lidem, že sem přišli Američané, měli jsme na radnici vyvěsit americkou vlajku. Důsledky by byly mnohem menší, než důsledky toho, že tam nebyla. Spousta slušných lidí si všimla této věci, oni jim řekli, že to je opominutí dekorátéra. Tak se to nedá dělat. Plzeň, která se osvobodila sama, byla příchodem Američanů uchráněna od krveprolití. Nemáme důvodu toho zatajovat veřejnosti, když řekneme, že Američané přijeli jako bojovníci za demokracii, že Američané přišli jako příslušníci armády, která bojovala společně se Sovětským svazem, a říci současně, že osvobodila malou část, zatímco Rudá armáda osvobodila největší část našeho území. Zároveň říct, že není proti památce těchto lidí, které ctíme a na jejichž počest vyvěšujeme vlajku, že se stavíme proti nynější politice USA, která podporuje fašismus v Americe, která intrikuje proti zemím lidové demokracie a proti Sovětskému svazu. Musí to pak vyznít v náš prospěch. [...] Oni si to udělali pak lidé sami, ani slovem se nemluvilo o příchodu Američanů. Lidé, kteří nejsou dost politicky vyškolení, se domnívají, že komunisté neříkají pravdu.*“¹⁹²

¹⁹¹ Detailní popis mocenských sporů uvnitř krajského vedení komunistické strany jsem publikoval v dřívějších studiích. Viz ŠLOUF, Jakub: Rivalita komunistické strany a sociální demokracie na Plzeňsku v letech 1945-1948 : Poválečné dědictví prvorepublikových tradic. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VI*. Praha: ÚSD AV ČR 2012, s. 113-137; ŠLOUF, Jakub: Krajské vedení KSČ na Plzeňsku v letech 1945-1948, in: *Minulostí západočeského kraje* 44 (2009), č. 1, s. 261-352.

¹⁹² *Tamtéž.*

Podobné postoje k příčinám vzniku květnových demonstrací vyslovil také MUDr. Jaromír Hrbek ve svém hlášení, zaslaném Marii Švermové.¹⁹³ „Vrcholu netaktického a nesprávného bylo dosaženo při oslavách osvobození Plzně 5. května. Občanstvo bylo podrážděno nesmyslným zamlčováním a potlačováním jakékoli zmínky o americké armádě [...] Přitom nebylo nic snazšího než této oslavy, při správném ocenění účasti USA proti hitlerovskému Německu, užít ke správné formulaci našeho poměru k západu, dvojí tváře Ameriky atd. Této pštroší politiky a chyb, které byly spáchány, využila reakce k tomu, že ovlivnila tisíce poctivých lidí k přesvědčení, že komunisté jsou hrubiáni, beztaktní, nevděční, že falšují historická fakta atd. Umožnilo se dokonce vehnat občanstvo do demonstrací. [...] Trapný ohlas těchto zjevů byl ještě posílen vysíláním celých desítek našich členů jako provokatérů, ozdobených americkým vlajkami, kteří účastníky demonstrací napřed povzbuzovali k projevům a pak zadržovali a předávali SNB. Tento nevhodný postup vyvolal všeobecné odsouzení u mnoha čestných lidí. Žádný z vedoucích funkcionářů nedovedl správně vystoupit ani na oficiálním projevu, ani při demonstrativním shluknutí občanstva, které kladlo květinu a praporky k americkému pomníku. Nesmyslný kurs vedli soudruzi z krajského sekretariátu [KSČ], KAV [NF] a OAV [NF] i po kritickém projednání případu ve schůzi KV [KSČ]. Zakázali skládat zkoušky a maturitu desítkám středoškoláků, kteří měli na oficiálním projevu americké praporky. Postižená však byla též řada nevinných osob. Věc vyvolala nové pobouření. Přes to, že [Rudolf] Slánský třikrát prohlásil, za přítomnosti nestraníků, že případ bude likvidován mírně, náš krajský sekretariát [KSČ] i [K]AV [NF] trvaly na tvrdém trestání těch nejmladších, nejméně odpovědných a nejsnáze podléhajících svedení, a v tom mnoha zcela nevinných.“¹⁹⁴

Definitivní postoj regionálních vůdců komunistické strany k oslavám osvobození Plzně americkou armádou se, jak je z výše uvedených citátů patrné, formoval teprve po květnových demonstracích v roce 1948. Samotné téma proamerických demonstrací bylo přitom jedním z nástrojů dlouhodobějšího vnitrostranického boje. Někteří představitelé opozice uvnitř Krajského výboru KSČ používali hesel o vnitrostranické demokracii a snaže získat podporu „mas“ mimo jiné též v zájmu svých osobních mocenských ambicí.¹⁹⁵ Do konce roku 1948

¹⁹³ Marie Švermová bohužel ve svých pamětech plzeňský vnitrostranický konflikt nezachytila. V pozdějších letech však hodnotila program komunistické strany z let 1945-1948 jako autentický projev specifické československé cesty k socialismu, narušeny posléze v průběhu let 1948-1951 růstem napětí na mezinárodně politické scéně a intervencemi Moskvy. ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*. Praha: Futura 2008, s. 187-278.

¹⁹⁴ NA, f. ÚV KSČ – Organizační oddělení, N. Švermová, sv. 32, a.j. 217, dopis Jaromíra Hrbka Marii Švermové 19. 6. 1948.

¹⁹⁵ MUDr. Jaromír Hrbek se stavěl proti krajskému vedení KSČ mimo jiné též kvůli tomu, že jeho tchán Bedřich Ort přišel v únorových dnech o národní správu velkostatku ve Svojině. Na poslance Karla Štekl a Jana Rycha nezbylo dříve místo na kandidátce pro parlamentní volby 30. května 1948.

byly opoziční projevy uvnitř krajského výboru zásahem ústředí utlumeny, a diskuse o americkém „problému“ proto utichla i na stranické půdě.¹⁹⁶

Spory uvnitř západočeské komunistické strany však jasně ukázaly, že členská základna, namnoze složená z „nových“ poválečných komunistů,¹⁹⁷ i nižší volené orgány nebyly v roce 1948 ještě vnitřně zcela srozuměny s nutností akceptovat principy tzv. demokratického centralismu. Tendence plzeňských komunistů požadovat svůj podíl na skutečném řízení strany se pak při vhodných příležitostech projevovaly i v pozdější době, zejména při vnitrostranických monstrprocesech v letech 1951-1952 a po vyhlášení peněžní reformy na přelomu května a června 1953. Nikdy však nepřekročily meze rámcové loajality vůči centrálnímu stranickému vedení (viz níže).

Lokální kultura proamerického protestu

Při květnových proamerických demonstracích roku 1948 vznikla na západě Čech specifická lokální kultura protestu (na celostátní úrovni neznámá), která prostřednictvím úcty k americkým osvoboditelům propagovala užší vztah k západním politickým i kulturním vzorům. Tento druh kultury protestu se rozšířil zejména mezi studenty a v pozdějších letech byl hojně využíván při celé řadě pozdějších incidentů. Následující stručný popis těchto akcí se zaměří zejména na mechanismy vyvolávání kolektivních protestů. Ponechá proto stranou problematiku vývoje paměti osvobození města, která by si v budoucnu zasloužila samostatný výzkum. Lokální kultura protestu spojená s americkým tématem, tak jak ji chápe tato práce, byla souborem tradovaných postupů (know-how) a symbolů, využitelných při různých protestních příležitostech. Nebyla kontrakulturou zacílenou primárně a neustále proti oficiálnímu narativu. Její užití se v čase proměňovalo a objevovala se při vzájemně značně odlišných protestních akcích.

Základní kámen pomníku americké armády v Plzni byl ještě v roce 1948 v reakci na demonstrace odstraněn. Částka 5 741 920 Kčs, vybraná před únorem 1948 na výstavbu pomníku, byla v padesátých letech na žádost městského výboru komunistické strany a krajského národního výboru postoupena na nákup léků pro válčící severní Koreu. K symbolickému předání obnosu korejskému velvyslanci došlo v den svátku Mistra Jana Husa

¹⁹⁶ Detailní popis diskuse v KV KSČ v Plzni v roce 1948 viz ŠLOUF, Jakub: Krajské vedení KSČ na Plzeňsku v letech 1945-1948. *Minulostí západočeského kraje* 44 (2009), č. 1, s. 261-352.

¹⁹⁷ Týž: KSČ na Plzeňsku v letech 1945-1948 : Početnost a struktura členské základny, in: *Minulostí západočeského kraje* 42 (2007), č. 1, s. 337-432.

6. července 1952 při příležitosti stranické slavnosti v Plzni u Boleveckého rybníku.¹⁹⁸ Dodatečně pak tento krok schválil politický sekretariát Ústředního výboru KSČ 10. září 1952.¹⁹⁹

Přesto se prostranství kolem někdejšího základního kamene stalo symbolickým centrem prozápadních sympatií části společnosti a sloužilo jako přirozené seřadiště protestujících obyvatel v průběhu většiny pozdějších plzeňských demonstrací.²⁰⁰ Při příštím výročí osvobození města, 5. května 1949, bylo na místě zajištěno celkem 32 osob. Většina demonstrantů se již tehdy rekrutovala z řad mladých zaměstnanců průmyslu, protože do továren nastupovalo na dělnické pozice množství mladých lidí z živnostnických a úřednických rodin, kteří přenášeli do průmyslového prostředí obdiv k západnímu životnímu stylu. Důvodem k zatčení byla tentokrát i pouhá snaha položit k pomníku květiny či procházet kolem něj s americkou vlajkou na klopě kabátu. Přesto se po osmé hodině večer v daném prostoru promenovalo nejméně 500 osob vyčkávajících na příležitost k demonstracím. V devět hodin proto bezpečnost uzavřela všechny přístupové cesty k pomníku a zabránila tak eskalaci protestů.²⁰¹ Křižovatka později hrála důležitou úlohu také při protestech proti peněžní reformě v červnu 1953 (viz níže).

Výsledek společenského konfliktu otevřeného během demonstrací v květnu 1948 určoval oficiální interpretaci osvobození Plzně americkou armádou až do roku 1968. Pomoc amerických vojsk byla vykládána jako údajná „okupace“ prováděná s nečestnými úmysly a destruktivními kulturními důsledky.²⁰² Během Pražského jara pak uvolnění veřejné diskuse vedlo k požadavkům části obyvatelstva na obnovu plzeňských památníků americké armády a na celkovou rehabilitaci historického významu západní složky bývalé protinacistické koalice.²⁰³ V témže roce, 6. května 1968, se také poprvé od roku 1947 konala v Plzni oficiální oslava osvobození města americkou armádou. Stalo se tak na nátlak vysokoškolských studentů a bývalých členů plzeňské pobočky Svazu přátel USA. Ceremoniál díky rezervovanému postoji komunistické strany proběhl pod hlavičkou městského výboru Národní

¹⁹⁸ Milí hosté na plzeňské slavnosti Město svorně s venkovem : Radostná přehlídka budovatelské práce. In: *Pravda*, roč. 27, č. 55 (8. 7. 1952), s. 1.

¹⁹⁹ NA, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 38, a.j. 114/24, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 10. 9. 1952.

²⁰⁰ HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka 1996, s. 18.

²⁰¹ Množství plzeňských obyvatel v roce 1949 raději dávalo přednost méně exponovaným lokalitám v okolí města a přicházelo klást květiny k pomníkům sestřelených amerických letců u obcí Litice a Vejprnice. ABS, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. S 5873, souhrnná zpráva z 6. 5. 1949.

²⁰² BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v roce 1945*. Praha: Svoboda 1951; Tíž: *Američané v západních Čechách v roce 1945*. Praha: Mladá fronta 1953; FISCHER, Jan – EIS, Zdeněk: *Americká okupace západních Čech v roce 1945*. Praha: Naše Vojsko 1953.

²⁰³ TAZLER, Miroslav: Je třeba rozlišovat, *Pravda*, roč. 49, č. 128 (29. 5. 1968), s. 3.

fronty a hlavní podíl na něm nesla Československá strana socialistická. Akce se stala jedním ze symbolů plzeňského Pražského jara. Účastnilo se jí 15 000 až 20 000 diváků, tedy sedmkrát více než za nesvobodných poměrů v roce 1948.²⁰⁴

Na závěr této kapitoly ještě konstatujeme, že specifická plzeňská kultura protestu, spojená s úctou k americké armádě a s ceremoniály pietního kladení květin, měla velmi hluboké kořeny. Oživila se proto opět po srpnové okupaci Československa v roce 1968, která starému tématu disproporce zahraničních vztahů dodala aktuální rozměr. Dne 5. května 1969 došlo v Plzni ve večerních hodinách k dalším demonstracím v prostoru bývalého základního kamene pomníku americké armády a protesty byly v mnohém podobné těm ze čtyřicátých let. Oficiální oslava konce druhé světové války probíhala v roce 1969 na náměstí Míru u Památníku obětí nacismu pod záštitou městského výboru Národní fronty. Část obyvatelstva se však nezávisle na oficiálním ceremoniálu začala shlukovat na místě bývalého základního kamene pomníku americké armády, kde po čtvrté hodině odpoledne bylo přítomno přibližně 1 500 osob. Lidé znovu kladli na trávník americké vlaječky i podobizny T. G. Masaryka a Jana Masaryka. Po opakovaném neuposlechnutí příkazu k rozchodu byl dav rozptýlen příslušníky Veřejné bezpečnosti (bez použití obušků). Zatčeno bylo šest demonstrantů. Na místě se však opět začal shromažďovat dav a kolem deváté hodiny večerní zde znovu postávalo přibližně 2 000 osob. Proti bezpečnosti usilující o vyklizení prostoru zaznívaly četné posměšné výkřiky. Došlo dokonce k házení drobných předmětů. Bezpečnost proto musela napodruhé vyklízet křižovatku za pomoci obušků a dvou vodních děl. K výsledku bylo předvedeno celkem 24 osob. Tři příslušníci Veřejné bezpečnosti byli zraněni.²⁰⁵

Tradice západočeských proamerických protestů posléze pokračovala také v rozbourené atmosféře roku 1989, kdy se dne 6. května v sedmáct hodin odehrála v Plzni řádně ohlášená a následně zakázaná demonstrace. Tentokrát se dějištěm incidentu stalo náměstí Míru využívané k oficiálním oslavám konce světové války. Účastnilo se jej 300-400 osob, které bezprostředně na místě legitimovala policie.²⁰⁶

²⁰⁴ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. č. 176, zápis schůze předsednictva KV KSČ 26. 4. 1968, *tamtéž*, zápis schůze předsednictva KV KSČ 14. 5. 1968; *tamtéž*, zápis schůze předsednictva KV KSČ 21. 5. 1968; MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 479.

²⁰⁵ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, sv. A 2/3 2401; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. č. 179, zápis schůze předsednictva KV KSČ 6. 5. 1969. Oslava památného výročí, *Pravda*, roč. 50, č. 105 (6. 5. 1969), s. 1; Západočeští poslanci se sdružují, *Pravda*, roč. 50, č. 106 (7. 5. 1969), s. 1; Informace správy Veřejné bezpečnosti : K událostem 5. května v Plzni, *Pravda*, roč. 50, č. 106 (7. 5. 1969), s. 2.

²⁰⁶ MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 515.

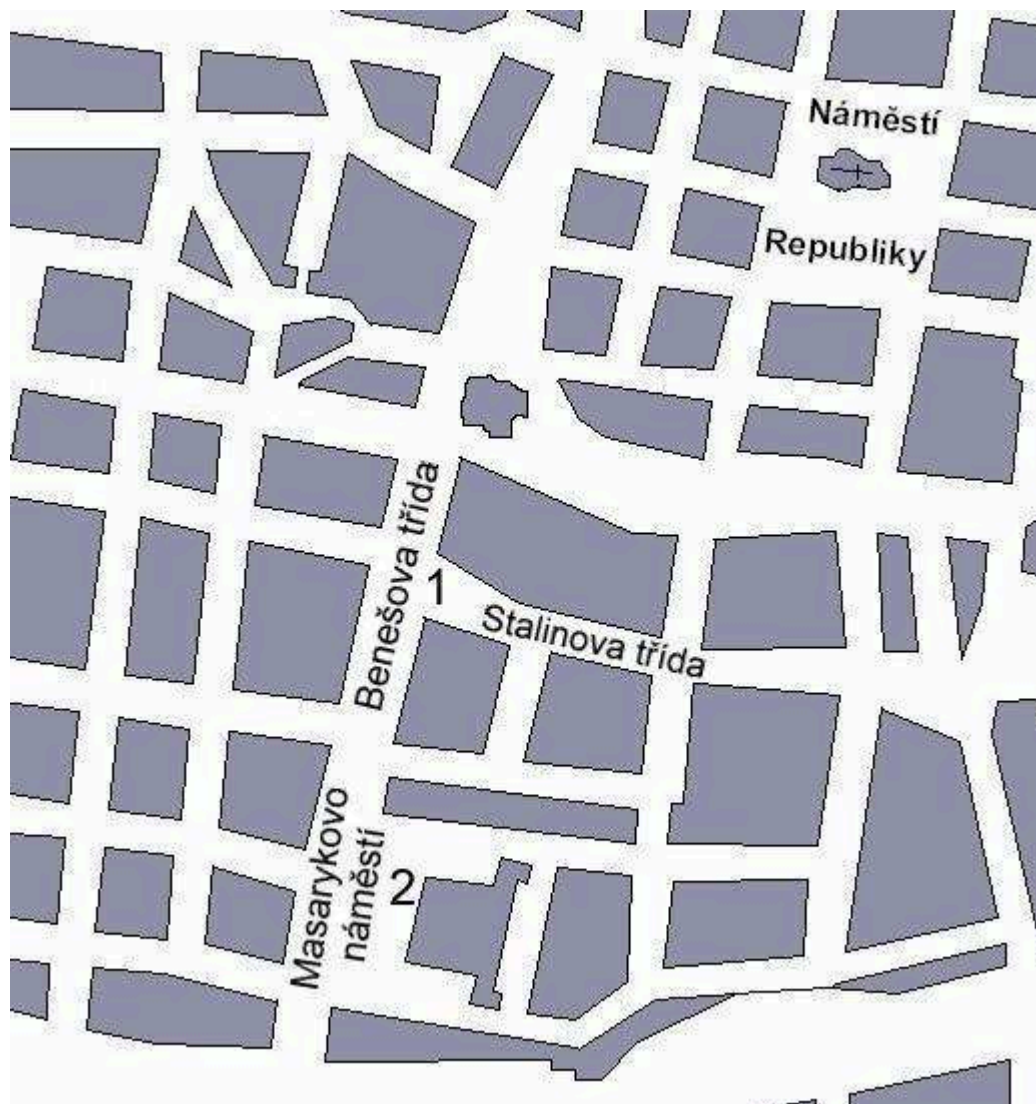
Nový základní kámen amerického pomníku byl v Plzni položen na původním místě krátce po sametové revoluci v roce 1990 za účasti prezidenta republiky Václava Havla.²⁰⁷ Na tento ceremoniál navázala úspěšná výstavba pomníku, který byl slavnostně odhalen dne 6. května 1995.²⁰⁸ Zároveň město obnovilo též pravidelné konání oficiálních oslav osvobození americkou armádou, které se v devadesátých letech těšily značnému zájmu veřejnosti a staly se jedním z konstitutivních prvků nové polistopadové image regionu.

²⁰⁷ HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka 1996, s. 236.

²⁰⁸ BAŤKOVÁ, Helena: *Plzeňské povstání 1953 a jeho důsledky*, rigorózní práce Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2002, s. 86.

Přílohy

Příloha č. 1: Plán místa demonstrací, květen 1948.

1. Základní kámen pomníku americké armády

2. Pomník Národního osvobození

Příloha č. 2: Obyvatelé Plzně shromáždění ve dnech 5. – 6. května 1948 kolem vyzdobeného základního kamene pomníku americké armády na rohu tehdejší Stalinovy a Benešovy třídy.²⁰⁹

²⁰⁹ Veškeré fotografie v této příloze byly zapůjčeny ze soukromého archivu sběratele Alana Koukoly.

Studentská „demonstrace“ při tryzně za prezidenta Edvarda Beneše 8. září 1948

Úmrtí bývalého prezidenta Dr. Edvarda Beneše 3. září 1948 a následné potlačení celostátní vlny protestů obyvatelstva v době státního smutku ve dnech 3. – 10. září 1948 bylo významným mezníkem ve vývoji československého státně socialistického režimu. Benešova smrt se stala pro mnohé kritiky poúnorového vývoje symbolickým koncem nadějí na brzkou změnu společenských poměrů. Po odeznění protestů navíc komunistická strana přistoupila k výraznému zosílení postupu proti skutečným i domnělým nepřátelům systému, což vedlo k hluboké politizaci privátní a pracovní sféry společenského života.²¹⁰

V západočeských podmínkách navázaly protestní akce při zářijové tryzně na starší vzory protestu zformované již v květnu 1948 při oslavách výročí konce druhé světové války. V centru Plzně se proto u pomníku Národního osvobození (T. G. Masaryka) opět utvořilo alternativní neoficiální pietní shromáždění, které vyvrcholilo odpoledním tichým průvodem plzeňských studentů 8. září 1948.²¹¹ Protesty se však nerozvinuly do pokročilejších otevřených forem demonstrací, protože bezpečnost po zkušenostech z květnových oslav regulovala kladení květin a věnců v prostou kolem pomníku a znesnadňovala tak utvoření početnějšího davu.

Než však přistoupíme k vlastní analýze plzeňské „demonstrace“, připomeňme ještě některé základní souvislosti v celostátním měřítku. Prezident Beneš přijal v únoru 1948 pod nátlakem komunistické strany její řešení vládní krize, doplnil vládu podle návrhu Klementa Gottwalda a umožnil tak straně převzít moc ve státě zdánlivě demokratickou cestou.²¹² Vedoucí představitelé komunistické strany proto nebyli nuceni Beneše nijak skandalizovat a před veřejností naopak cíleně vyvolávali dojem vzájemného porozumění. Řada občanů přesto vnímala Beneše jako záruku zachování kontinuity demokratických principů řízení státu. Po ohlášení Benešovy abdikace 7. června se proto zvedla na jeho podporu vlna demonstrací a drobných protestů. V následujících měsících docházelo k významným srocním obyvatelstva

²¹⁰ KAPLAN, Karel: *Poslední rok prezidenta : Edvard Beneš v roce 1948*. Praha: ÚSD AV ČR 1993; Týž: *Tábory nucené práce v Československu v letech 1948-1954*. Praha: ÚSD AV ČR 1992.

²¹¹ Ivan MARTINOVSKÝ (ed.): *Dějiny Plzně v datech*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2004, s. 439.

²¹² Václav VEBER: *Osudové únorové dny 1948*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008, s. 326-344.

zejména před prezidentovou vilou v Sezimově Ústí.²¹³ Masových rozměrů dosáhly protestní akce při XI. všesokolském sletu v Praze ve dnech 20. – 27. června.²¹⁴

Ani po Benešově smrti 3. září vedení komunistické strany nesáhlo k veřejnému odsouzení bývalého prezidenta a usneslo se zdůrazňovat z jeho odkazu ty stránky, které mohla strana interpretovat jako sobě příbuzné.²¹⁵ Předsednictvo vlády proto započalo ještě týž den přípravy slavnostního státního pohřbu. Zároveň s rozšířením zprávy o Benešově smrti se na celém území státu počaly objevovat případy drobných demonstrací a provokací. K větším shromážděním obyvatelstva došlo v Sezimově Ústí a v Praze, kde byla od 6. září vystavena rakev prezidenta v Památníku odboje na Vítkově. Před památníkem vznikl několik kilometrů dlouhý průvod čekajících lidí, ve kterém došlo v noci ze 7. na 8. září k hromadným střetům s policií, když byla rakev přemísťována do Pantheonu Národního muzea.²¹⁶

Oficiální tryzna se konala odpoledne 8. září v šestnáct hodin. Ze všech krajů republiky se do Prahy sjížděly zájezdy Benešových sympatizantů. Aktivní v tomto směru byly zejména sokolské jednoty, které původně předpokládaly, že se budou akce účastnit jako čestný špalír lemující Václavské náměstí. Vedení komunistické strany však obdrželo informace o údajných přípravách sokolů na demonstrativní výstup při tryzně, vyhodnotilo tyto zprávy jako rizikové pro bezpečnost státu a do kordonu povolalo místo sokolů jednotky Lidových milicí.²¹⁷ Nežádoucím provokacím při pohřbu Beneše zabránili též někteří komunisticky smýšlející dělníci pražských továren, poučení předem závodními organizacemi strany o úmyslech „reakce“ a vyslaní v den tryzny ve velkém množství do ulic. Svou roli sehrála také důkladná opatření zabraňující příjezdu dalších osob do Prahy. Po zahájení obřadu v Pantheonu Národního Muzea i při následném smutečním průvodu proto nedošlo k závažnějším incidentům. Přihlížející obyvatelstvo spíše vzdávalo pokojnou úctu památce svého prezidenta.²¹⁸ O půlnoci byla pak rakev převezena do Sezimova Ústí, kde se 10. září konal

²¹³ HRABIC, Pavel – HRABIC, Zdeněk: *Vila pana prezidenta. Historie rodinného sídla Edvarda Beneše v letech 1929-2001*. Nakladatelství Erika, Praha 2005, s. 102-108.

²¹⁴ Karel KAPLAN: *Poslední rok prezidenta. Edvard Beneš v roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, s. 67-72.

²¹⁵ NA, f. ÚV KSČ – Předsednictvo, sv. 3, a.j. 132, zápis schůze předsednictva ÚV KSČ 9. 9. 1948.

²¹⁶ *Tamtéž*, f. Ministerstvo vnitra – Noskův archiv, kart. 44, inv. č. 26, č.j. 2262, Situační zpráva k úmrtí Dr. Edvarda Beneše, 1948; *Tamtéž*, f. ÚV KSČ – Generální sekretariát, sv. 25, a.j. 178, Denní zprávy 7. 9. 1948.

²¹⁷ Zástupci ministerstva vnitra prosadili již 4. září 1948 před schůzi přípravné komise, aby rozmístění osob ve špalíru a průvodu bylo určováno přímo ministerstvem vnitra. *Tamtéž*, sv. 214, a.j. 1343, Záznam o přípravném jednání před státním pohřbem Dr. E. Beneše, z předsednictva vlády na přání soudruha Slánského, 20. 9. 1948; *Tamtéž*, f. ÚV KSČ – Předsednictvo, sv. 3, a.j. 132, zápis schůze předsednictva ÚV KSČ 9. 9. 1948.

²¹⁸ Trasa průvodu vedla Václavským náměstím, Národní třídou k Národnímu divadlu a na Náměstí Hrdinů na Pankráci. *Tamtéž*, f. ÚV KSČ – Generální sekretariát, sv. 25, a.j. 178, Denní zprávy 8. 9. 1948.

neveřejný pohřeb. Celostátní vlna drobných demonstrací ve dnech 3. – 8. září 1948 byla přesto největším kolektivním protestem obyvatelstva od února 1948.²¹⁹

Bezpečnostní opatření v regionu před tryznou

Situace regionů se značně odlišila od pražského centra. Již 3. září 1948 byly ve všech krajích zaznamenány první incidenty, například ilegální letáky či protikomunistické nápisy.²²⁰ V Plzni počalo obyvatelstvo klást květiny k pomníku Národního osvobození (T. G. Masaryka) na Masarykově náměstí. Předsednictvo okresního výboru KSČ Plzeň-město na tento vývoj reagovalo již 4. září 1948 vyhlášením pohotovosti sekretariátu strany. *„Úmrtí pana prezidenta, dalo příčinu naší reakci, aby mohla dělat incidenty. Musíme jim dokázat, že to nedělají z úcty k panu dr. E. Benešovi, ale že to využívali jenom proto, aby mohli incidenty dělat. Prodáváním kyticek budou chtít dokumentovat svoji sílu reakce. My se budeme snažit, abychom jejich akci rozklížili, a budeme se snažit, aby účinek jejich provokace byl co nejmenší. V případě, že by chtěli vyvolat akci, budeme nuceni sáhnout ke každému opatření.“*²²¹

Všem krajským sekretariátům strany došly téhož dne také první instrukce z ústředí určující průběh oficiální tryzny. Oznamovaly, že po dobu trvání státního smutku bude vedle zákazu slavností a zábav vyhlášen také zákaz jakýchkoli veřejných projevů. Aby nedošlo k žádným incidentům, bylo v jednotlivých místech povoleno pořádat pouze jednotnou tryznu organizovanou akčními výbory, která měla mít podobu poslechu rozhlasového přenosu z Prahy. Na jedné straně se jednotou místní mohla demonstrovat jednota národní, současně ale tímto způsobem usilovalo pražské centrum o kontrolu diskursu. Již od samého počátku byly též krajské sekretariáty vyzvány, aby zabránily „nadměrnému“ přílivu obyvatelstva do Prahy. *„Dále naléhavě doporučujeme, abyste zamezili vypravování zvláštních autobusů a zvláštních vlaků na pohřeb dr. Beneše do Prahy. Odůvodněte to nedostatkem benzínu, uhlí, jakož i tím, že je třeba, aby Praha nebyla přeplněna.“*²²²

Ještě téhož dne začal Krajský akční výbor Národní fronty (KAV NF) v Plzni připravovat dle výše uvedených pokynů oficiální plzeňskou tryznu na náměstí Republiky. Pro čestný

²¹⁹ Karel KAPLAN: *Poslední rok prezidenta. Edvard Beneš v roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, s. 72-83; Věra OLIVOVÁ – Alena ŠUBRTOVÁ (eds.): *Tryzna za Edvarda Beneše 1998*. Společnost Edvarda Beneše, Praha 1998, 47 s.

²²⁰ NA, f. ÚV KSČ – Generální sekretariát, sv. 25, a.j. 178, Denní zprávy 7. 9. 1948.

²²¹ AMP, f. KSČ – městský výbor Plzeň (MV KSČ Plzeň), kart. 37, zápis schůze předsednictva OV KSČ Plzeň-město 4. 9. 1948.

²²² NA, f. ÚV KSČ – Generální sekretariát, sv. 25, a.j. 178, Denní zprávy 8. 9. 1948, pokyn č. 1 ze 4. 9. 1948.

dozor při obřadu se zatím ještě počítalo s využitím členů Sokola.²²³ O všech výše uvedených opatřeních bylo obyvatelstvo informováno prostřednictvím tisku.²²⁴

Jednotlivé krajské sekretariáty zasílaly do Prahy svá hlášení o bezpečnostních poměrech. V plzeňském kraji byla situace hodnocena 7. září 1948 jako klidná: „*V okresech nebylo zjištěno nic, vyjma Sušice, kde se objevily pouze letáky. Na pracovištích, ve vlacích i mezi studující mládeží jest úmrtí Beneše přijímáno klidně, bez zvláštní pozornosti. Na vesnicích stejně tak. Plzeň měla několik rušivých momentů bez zvláštního významu. Vyskytlo se pouze několik letáků a provokačních projevů jednotlivců, kteří byli zjištěni.*“²²⁵

K závažnému prohloubení bezpečnostních opatření došlo, po „odhalení“ sokolského „spiknutí“ v Praze 7. září. Hlavním úkolem krajů se stalo nyní zamezení dalšího přísunu sokolů do Prahy. Instrukce Ústředního výboru KSČ zněly v tomto směru mnohem naléhavěji než v předchozích dnech. Pod záminkou co největší účasti obyvatelstva na lokálních tryznách měl být vyvinut tlak na vedení místních sokolských jednot, aby sama odvolala chystané zájezdy do Prahy.²²⁶ Opět byl opakován též naprostý zákaz vypravování zvláštních vlaků do Prahy a prodávání většího počtu jízdenek než obvykle.²²⁷ Ranní vydání plzeňských novin nebylo však ještě ovlivněno těmito pokyny a proto oznamovalo sokolům místa v Praze k hromadnému nástupu na tryznu.²²⁸ Tato zpráva musela být později na zákrok plzeňské komunistické strany odvolána rozhlasem. Pohyb obyvatelstva byl regulován též zákazem povolování mimořádných dovolených ve Škodových závodech.²²⁹ Zaměstnanci, kteří se pak 8. září bez omluvy nedostavili do zaměstnání (celkem 12 případů), byli za trest přeřazeni na měsíc na těžší manuální práce.²³⁰ Bezpečnostním opatřením pro samotnou plzeňskou tryznu byla výzva veřejnosti, aby spolky na náměstí Republiky nenastupovaly v průvodech ze shromaždišť, ale pouze jako jednotlivci. Tím se výrazně snížila akceschopnost případných organizovaných skupin demonstrantů (Sokol). Pokyn byl formálně zdůvodněn přáním, aby národ prožíval svůj smutek jednotně, nikoli stavovsky rozdělen.²³¹

²²³ AMP, f. Národní výbor města Plzně, 29 d 6, zápis schůze předsednictva rady ÚNV statutárního města Plzně 4. 9. 1948.

²²⁴ V Plzni společná tryzna na paměť dr. Ed. Beneše, *Pravda*, roč. 4, č. 208 (5. 9. 1948), s. 1; Sdělení ministerstva vnitra, *Pravda*, roč. 4, č. 208 (5. 9. 1948), s. 2.

²²⁵ NA, f. ÚV KSČ – Generální sekretariát, sv. 25, a.j. 178, Denní zprávy 7. 9. 1948.

²²⁶ *Tamtéž*, Denní zprávy 8. 9. 1948, pokyn č. 4 ze 7. 9. 1948.

²²⁷ *Tamtéž*, pokyn č. 6 ze 7. 9. 1948.

²²⁸ Sokolstvo na pohřeb dr. E. Beneše, *Pravda*, roč. 4, č. 209 (7. 9. 1948), s. 1.

²²⁹ *Podnikový archiv Škoda* (PA Škoda), f. Plzeň, kart. 503, zápis schůze předsednictva Závodní rady Škodových závodů 7. 9. 1948.

²³⁰ *Tamtéž*, kart. 158, zápis schůze Závodní rady Škodových závodů 23. 9. 1948.

²³¹ Plzeň památce zesnulého, *Pravda*, roč. 4, č. 209 (7. 9. 1948), s. 1.

Další část instrukcí sekretariátu Ústředního výboru KSČ ze 7. září nařizovala krajům vytvořit ve větších městech následujícího dne situaci podobnou výjimečnému stavu. Tryzen se měly v ulicích účastnit puškami vyzbrojené Lidové milice. Do nejvyšší pohotovosti měly být okamžitě uvedeny stranické organizace i dělníci v továrnách. „Doporučujeme Vám, abyste sledovali, zda reakce nezamýšlí při zítřejších tryznách ve Vašich místech nějaké provokace. Zvláštní pozornost obraťte na Sokoly. Uvedte do pohotovosti celý stranický aktiv, naše organizace a celá osazenstva na závodech. Necht' závodní milice tak jako v Praze s puškami se zúčastní zítřejších tryzen.“²³²

Hlášení zasláná ústředí ze všech krajských sekretariátů strany odpoledne 7. září kladla hlavní důraz na opatření, která Prahu zajímala nejvíce, totiž na důkladnou kontrolu dopravních tepen. Zejména kraje, kterými procházely hlavní železniční tratě a silnice, ohlašovaly ústřednímu sekretariátu důsledné razie ve všech dopravních prostředcích, vysazování uniformovaných sokolů z vlaků a vracení celých autobusů. Výjimkou v tomto směru nebyla ani Plzeň. „K pohřbu Dr. Beneše bylo provedeno opatření, aby nebyl vypraven žádný zvláštní vlak ani autobus. Rovněž auta nemohou odjet. Prostřednictvím Krajské odborové rady bylo zamezeno účasti delegací Škodovky – železnic. Byl dán pokyn, aby oficiální delegace KOR měla pouze 50 lidí. Všem spolkům bylo doporučeno, aby se zúčastnily tryzny v Plzni a tím se zabránilo vysílání delegací. Plzeňská tryzna bude pořádána na plzeňském náměstí bez projevu, jediné poslechem aktu, pořádaného v Praze. Bude zúčastněna armáda, která ukončí tryznu přečtením rozkazu, který jest vydán ke dni pohřbu. Pokud jde o účast plzeňského Sokola na pohřbu v Praze, měla být vyslána do Prahy pouze 20 členná delegace, podle telegrafického pokynu, který dostal župní výbor Sokola od Československé obce sokolské v Praze dnes v noci. Krajský akční výbor, sokolská župa i rozhlas, dávají informace v tom smyslu, aby se Sokol účastnil tryzny v místě. Dále byla provedena opatření uvnitř strany, Okres Plzeň-město a Plzeň-venkov, dále Škoda, zmobilizují plnou účast příslušníků strany na tryzně. Bezpečnostní opatření jsou ztížena tím, že část bezpečnostních orgánů jest stažena do Prahy a Sezimova Ústí. Jest zajištěn průzkum celé oblasti Velké Plzně a dány do pohotovosti milice větších závodů. Táž opatření jsou prováděna v celém kraji.“ Hlášení z pražských nádraží 7. září přesto potvrzovala příjezd velkého počtu osob také ze směru od Plzně. Převládali mezi nimi údajně bývalí příslušníci západní armády a Sokolové v krojích.²³³

²³² NA, f. ÚV KSČ – Generální sekretariát, sv. 25, a.j. 178, Denní zprávy 8. 9. 1948, pokyn č. 7 ze 7. 9. 1948.

²³³ Tamtéž, Denní zprávy 8. 9. 1948.

V noci ze 7. na 8. září čtvrt hodiny po půlnoci se bezpečnostní požadavky ústředí ještě zpřísnily. Všichni dělníci měli být ráno v továrnách informováni o záměrech „reakce“ vytvářet nepokoje a měli být během tryzny vysláni do ulic s cílem bránit „provokacím“. Již od ranních hodin měly též Lidové milice psychologicky působit na obyvatelstvo pochodováním ve městech, čímž měla být názorně demonstrována síla strany. „*Informovali jsme Vás již o tom, že v Sokolském věstníku byla uveřejněna výzva, aby 50 000 uniformovaných Sokolů bylo soustředěno na Václavském náměstí v Praze. [...] Je zřejmé, že reakce se chtěla pokusit zneužít pohřbu dr. Beneše k dalekosáhlým protistátním akcím, k pokusu o puč. [...] Je nutné, abyste v tomto smyslu s největším urychlením informovali všechny stranické aktivisty. Doporučujeme Vám, abyste pokud to ještě zařídit můžete, svolali na závodech, jakmile dělníci nastoupí ráno práci, závodní schůze, na nichž byste jim osvětlili politický smysl záměrů reakce a na nichž by bylo usneseno, aby dělnictvo na závodech bylo zítřejšího dne v pohotovosti. Zvláštním dálnopisem Vám posíláme osnovu referátu pro tyto závodní schůze. [...] Zaříd'te také, aby závodní milice byla už od ranních hodin v pohotovosti, a uznáte-li to za potřebné, aby v krajských městech a v důležitých průmyslových střediscích kraje pochodovala ulicemi.*“²³⁴

Tato opatření předurčila do značné míry osud plzeňské „demonstrace“ 8. září, která je hlavním tématem této kapitoly. Dělníci plzeňských závodů byli totiž v ranních hodinách informováni o údajných přípravách státního převratu a mezi určitou částí z nich vznikla „pogromová“ nálada vůči jakémukoli neobvyklému jednání ostatních obyvatel. Tato atmosféra v závodech měla celostátní platnost, doložena je i z hlášení krajského sekretariátu KSC v Plzni 8. září. „*Svolány schůze osazenstev větších i menších závodů v celém kraji, které proběhly velmi dobře. Byla spontánní účast a nálada proti reakci zahrocena. Závody jsou v plné pohotovosti. [...] Závodní milice mají pohotovost a odpolední tryzny se plně zúčastní se zbraní.*“²³⁵ Ranní schůze na závodech také přijímaly rezoluce požadující předem co nejpřísnější potrestání „provokatérů“ při nadcházející státní tryzně.²³⁶ Výzvy ke spoluúčasti pracujících na potírání případných „provokací“ vyšly 8. září také v tisku.²³⁷ Tímto způsobem byla společenská realita komunistickou propagandou již předem konstruována jako situace hrozícího pokusu o „reakční“ politický převrat. Každý – byť nepoliticky motivovaný – protest proto mohlo být následně takto vykládán.

²³⁴ *Tamtéž*, pokyn č. 9 z 8. 9. 1948.

²³⁵ *Tamtéž*, Denní zprávy 8. 9. 1948.

²³⁶ Rezoluce byly 8. září 1948 poslány ze 16 závodů okresu Plzeň-město, 3 závodů okresu Plzeň-venkov, ze 2 závodů okresu Blatná a z 2 závodů okresu Sušice. *Tamtéž*, Denní zprávy 9. 9. 1948; *PA Škoda*, f. Plzeň, kart. 159, rezoluce výboru závodní organizace ROH z 8. září 1948.

²³⁷ Jednotní vzdáme poslední čest, *Pravda*, roč. 4, č. 210 (8. 9. 1948), s. 1.

Celková situace v centru města 8. září 1948

Podobně jako v jiných krajích se již během příprav státní tryzny vyskytly v Plzni některé „rušivé“ jevy. V první řadě šlo o zvýšený výskyt ilegálních letáků, které informovaly obyvatelstvo o postojích zesnulého prezidenta Dr. Edvarda Beneše v období únorové vládní krize. Dalším zachyceným druhem letáku byla protestní prohlášení proti probíhající čistce v tělovýchovné organizaci Sokol. Bylo zadrženo několik skupin šířitelů těchto tiskovin. Nešlo však v pravém slova smyslu o organizátory toku neoficiálních informací. Výsledkové protokoly státní bezpečnosti jsou spíše svědectvím o běžné každodenní komunikaci mezi přáteli se společným politickým smýšlením. Většina zadržovaných byla pouhými „konzumenty“ nelegálních tiskovin a tyto si ručně nebo na stroji opsala, aby o jejich obsahu mohla diskutovat se svými známými. Přistižení pachatelé věděli, že se jedná o nebezpečnou činnost, přesto nevyvíjeli propracovanější formy konspirace a o svých názorech hovořili například otevřeně na pracovištích. Tyto okolnosti naznačují, že vžitý způsob běžné osobní komunikace s politickým obsahem nebyl v září 1948 ještě plně zdeformován strachem a komunistická strana zdaleka ještě plně neovládala tuto sféru neveřejného politického projevu. Příkladem takového jednání distributorů ilegálních tiskovin v Plzni mohou být státní bezpečností konstruované „skupiny“ sokolů Antonína Nováka,²³⁸ Václava Kovaříka²³⁹ a Ladislava Mudry²⁴⁰ (zaměstnanci Úřadu sociální péče Ústředního národního výboru statutárního města Plzně)²⁴¹ a sympatizantů prezidenta Beneše Josefa Tolara,²⁴² Slavomíra Raceka,²⁴³ Jaroslava Jägra²⁴⁴ a Josefa Houšky²⁴⁵ (pracovníci konstrukční kanceláře Škodových závodů).²⁴⁶

Jako typický drobný projev protestu lze charakterizovat také text napsaný neznámou osobou v ranních hodinách 8. září na záchodcích v pivovaru Gambrinus v Plzni „*Komunisté uštvali Dr. Beneše*“. I takováto maličkost byla ihned vyšetřována orgány státní bezpečnosti.²⁴⁷ Její pozornosti neušly však ani alegoričtější formy veřejného projevu, jakými bylo například umístování trnových korun do výkladních skříní obchodů k podobizně zesnulého prezidenta

²³⁸ Antonín Novák (*1890), obchodník s obrazy, ženatý.

²³⁹ Václav Kovařík (*1894), okres Strakonice, úředník sociální péče v Plzni, ženatý.

²⁴⁰ Ladislav Mudra (*1918), úředník úřadu sociální péče v Plzni, ženatý.

²⁴¹ *SOA v Plzni*, Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1434/1948, proti Antonínu Novákovi, Václavu Kovaříkovi a Ladislavu Mudrovi.

²⁴² Josef Tolar (*1923), úředník Škodových závodů, ženatý.

²⁴³ Slavomír Racek (*1928), úředník Škodových závodů.

²⁴⁴ Jaroslav Jägr (*1921), technický úředník Škodových závodů, svobodný.

²⁴⁵ Josef Houška (*1905), soustružník, ženatý.

²⁴⁶ *AMP*, f. Bezpečnostní referát ÚNV statutárního města Plzně, materiály uložené v tzv. Kozinově kobce, kart. 205, zpráva Oblastní úřadovny StB v Plzni Bezpečnostnímu referátu ÚNV statutárního města Plzně 10. 1. 1948.

²⁴⁷ *SOA v Plzni*, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1420/1948, proti neznámému pachateli.

Beneše. Takový postup lze v Plzni doložit na příkladech vedoucí firmy Orchidea Boženy Svobodové²⁴⁸ či majitele prodejny Favorit Jaroslava Jílka.²⁴⁹ Výjimkou nebyla ani zatčení za různé „protistátní“ výroky, například karosáře Václava Vlka.²⁵⁰

Tyto drobné individuální protesty nemohly naráz oslovit příliš velký okruh osob a nebyly tedy sto vyvolat nějakou kolektivní formu občanského nepokoje. Stíháním těchto činů spíše docházelo k průběžnému vymezování pravidel, k nové definici legálního a bezpečného jednání. *Mnohem nebezpečnější* v očích komunistické strany byly spíše demonstrace, jaké v Plzni proběhly již 5. – 6. května 1948 při příležitosti výročí osvobození města americkou armádou. Tehdy Plzeňané nosili hromadně květiny k základnímu kameni pomníku americké armády, čímž vzniklo velké sročení obyvatelstva, které se následně u nedalekého pomníku Národního osvobození (T. G. Masaryka) na Masarykově náměstí řadilo do průvodů jasně demonstrativního rázu.²⁵¹ Právě takové chování obyvatelstva se však počínalo po úmrtí Beneše 3. září v Plzni znovu aktivovat. Lidé opět nosili samostatně i organizovaně (například školní třídy) květiny a věnce k pomníku T. G. Masaryka nebo postávali v hloučcích okolo něj a sledovali, jak jiní pokládají své květiny. Zpráva státní bezpečnosti tuto činnost hodnotila následovně: *„Ihned po úmrtí prezidenta Dr. E. Beneše počali někteří občané klást květiny k pomníku prezidenta Osvoboditele T. G. Masaryka na Masarykově náměstí v Plzni. S květinami byl později k pomníku položen i obraz Dr. Beneše. Šlo převážně o osoby, kterým se nejednalo o uctění památky zemřelého prezidenta Beneše, jako spíše o projev nesouhlasu s dnešním lidově demokratickým režimem; v osobě zemřelého Dr. Beneše domnívaly se tyto živly vidět osobnost, která byla jejich reakčnímu smýšlení nakloněna, a kladením květin k jeho obrazu chtěly nesporně své smýšlení projevit.“*²⁵²

Pokud chtěla komunistická strana 8. září 1948 udržet klid v ulicích, musela především znemožnit tuto „vzdorotryznu“²⁵³ a zabránit shromažďování obyvatel kolem pomníku, aby se neopakoval scénář z květnových dnů téhož roku. Sbor národní bezpečnosti proto dostal za úkol zabránit vytváření davu v tomto politicky citlivém prostoru. *„Jedním z takových opatření bylo rozhodnutí nedovolit shromažďování lidu před pomníkem prezidenta T. G. Masaryka*

²⁴⁸ Božena Svobodová (*1918), vedoucí firmy Orchidea v Plzni.

²⁴⁹ Jaroslav Jílek (*1895), majitel firmy Favorit v Plzni, Zbrojnická 7. SOA v Plzni, f. KAV NF Plzeň, kart. 23, zpráva Oblastní úřadovny státní bezpečnosti v Plzni OAV NF Plzeň-město „Provokace při státním smutku“ 13. 10. 1948.

²⁵⁰ Václav Vlk (*1914), karosář. *Tamtéž.*

²⁵¹ Podrobný popis průběhu demonstrací z května 1948 v Plzni viz Jakub ŠLOUF: *KSČ na Plzeňsku v letech 1945-1948*, 2008, s. 302 (rukopis diplomové práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy).

²⁵² AMP, f. Bezpečnostní referát ÚNV statutárního města Plzně, materiály uložené v tzv. Kozinově kobce, kart. 205, opis zprávy Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně státní bezpečnosti v Praze 13. 9. 1948.

²⁵³ NA, f. ÚV KSČ – Generální sekretariát, sv. 25, a.j. 178, Denní zprávy 8. 9. 1948.

v Plzni. Obyvatelstvo mohlo sice před pomníkem volně chodit, nesmělo se však zastavovat a tvořit hloučky. Přes to došlo u pomníku prezidenta T. G. Masaryka k tvoření hlouček, které byly příslušníky SNB rozptylovány.²⁵⁴

Z bezpečnostních důvodů bylo také stanoveno, že pokládání květin k pomníku bude trpěno pouze do ukončení oficiální tryzny na náměstí Republiky 8. září odpoledne. Zákaz ovšem nebyl nikým veřejně vyhlášen. Státní bezpečnost totiž usoudila, že obyvatelstvo bylo vyzváním k účasti na náměstí Republiky dostatečně informováno, kam je a kam není žádoucí přinášet květiny a věnce. „Po dohodě s příslušnými činiteli bylo toto počínání trpěno jen do zhotovení katafalku na náměstí republiky, před kterým se dne 8. 9. 1948 konala tryzna k uctění zemřelého Dr. Beneše. Po vybudování zmíněného katafalku a po ukončení tryzny nebylo další kladení věnců k pomníku prezidenta Osvoboditele více trpěno a to nejen vzhledem k tomu, že rozhlasem i tiskem byla veřejnost upozorněna na konání tryzny na náměstí Republiky, ale i proto, že stávaly důvodné obavy, že reakční živly se pokusí o nedovolené shromažďování v okolí pomníku prezidenta T. G. Masaryka, případně i o nedovolené projevy a tudíž o akci podobnou oné ze dne 5. a 6. května tohoto roku. – A to tím spíše, že v okolí tohoto pomníku se začaly tvořit menší hloučky občanů, zřejmě čekajících na příležitost k podobné demonstraci.“²⁵⁵ Tento zákaz a absence jeho veřejného vyhlášení, jak ještě uvidíme, sehrály zcela klíčovou roli při „demonstraci“ 8. září 1948.

Vlastní plzeňská tryzna v šestnáct hodin na náměstí Republiky proběhla díky výše uvedeným opatřením zcela podle záměru organizátorů. Rozhlasový přenos si přišlo vyslechnout okolo 25 000 osob, čímž se účast na plzeňské tryzně zařadila mezi největší v republice.²⁵⁶

Po skončení oficiálního obřadu se účastníci začali rozcházet. Velké množství lidí však ze smuteční slavnosti zamířilo směrem k pomníku na Masarykově náměstí se záměrem shlédnout tamní květinovou výzdobu či v očekávání, že se tam „něco semele“. Jednou z těchto osob byl například technický úředník Škodových závodů Bedřich Marx.²⁵⁷ Ten později vypověděl, že když dorazil spolu s proudícím davem po sedmnácté hodině na Masarykovo náměstí, viděl, jak „tři malá děvčátka nesla každá asi po čtyřech květech bílých aster a chtěla je položit k ostatním květinám před pomníkem. V tom jim však bylo zabráněno službu konajícími členy Sboru národní bezpečnosti, kteří děvčátka vrátili. Tohoto počínání

²⁵⁴ SOA v Plzni, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (i), Tk VIII 1582/1948, proti Bedřichu Marxovi.

²⁵⁵ AMP, f. Bezpečnostní referát ÚNV statutárního města Plzně, materiály uložené v tzv. Kozínově kobce, kart. 205, opis zprávy Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně státní bezpečnosti v Praze 13. 9. 1948.

²⁵⁶ NA, f. ÚV KSČ – Generální sekretariát, sv. 25, a.j. 178, Denní zprávy 9. 9. 1948.

²⁵⁷ Bedřich Marx (*1927), technický úředník Škodových závodů, absolvent vyšší školy průmyslové, od mládí činný v Sokole.

stráže si povšimlo více osob, které zůstaly stát a utvořily hloučky. Já sám jsem zůstal stát u jednoho z takto se utvořivších hloučků. Po nějaké chvíli, když jsme dál v chůzi nepokračovali, přistoupil k nám jeden z členů SNB a vyzval nás, abychom pokračovali dále v chůzi. Na toto jeho vyzvání jsme nereagovali.“ Vzápětí k Marxovi přistoupil zezadu jiný příslušník Veřejné bezpečnosti a zeptal se ho, na co zde čeká. Marx, aniž by zjišťoval, komu odpovídá, prohodil samovolně: *„Na vyšší příděly.“* V ten moment si však uvědomil, ke komu hovoří, a hleděl se ztratit v davu, což bylo vyšetřovateli později interpretováno jako násilné vztažení ruky na příslušníka SNB. Podařilo se mu sice utéct, přesto byl však sledován dvěma civilisty-dobrovolníky a předán závodní milici u brány Škodových závodů.²⁵⁸ Na Marxově svědectví je podstatné zejména postihnutí významu, jaký mělo kladení květin pro vytváření hlouček protestujícího obyvatelstva. Pietní ceremoniál vytvářel legitimní podmínky pro vznik publika a tím též pro utvoření davu.

Jako další příklad osoby zadržené u pomníku T. G. Masaryka uveďme mladého učitele Jana Topinku,²⁵⁹ který si vzal již den předem dovolenou, aby se mohl účastnit tryzny v Praze. Dne 8. září v dopoledních hodinách se pokusil neúspěšně odjet z Plzně do Prahy. *„Nad ústředním hřbitovem byl jsem pak zastaven úředními orgány a vrácen zpět s tím, že do Prahy jeti nemohu, protože nemám patřičného povolení.“* Odebral se proto se svojí snoubenkou do města na oficiální tryznu na náměstí Republiky. Po jejím skončení si šli prohlédnout výzdobu kolem pomníku T. G. Masaryka na Masarykově náměstí. *„Po nějaké chvíli přistoupil k nám službu konající člen Sboru národní bezpečnosti a vyzval nás, abychom v zájmu nerušené frekvence odešli. Na to jsem odpověděl, že tedy půjdeme s chodníku dolů, což jsme také učinili, ale zůstali jsme stát v podružné jízdni dráze. S tím ovšem dotyčný člen SNB nesouhlasil a na místě si mě i snoubenku zjistil a odvedl do haly obchodní akademie.“*²⁶⁰

Taková byla atmosféra v centru města v době před začátkem studentské „demonstrace“.

Studentská „demonstrace“ 8. září 1948

V den 8. září 1948 odpadlo studentům Státního gymnázia v Plzni, stejně jako na všech jiných školách v republice, vyučování a žáci vyslechli v dopoledních hodinách ve svých

²⁵⁸ Marx byl rozsudkem Krajského soudu v Plzni 10. prosince 1948 plně zproštěn obžaloby díky pravdivému svědectví příslušníka SNB Součka, který proti Marxovi na Masarykově náměstí zasahoval. *SOA v Plzni*, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (i), Tk VIII 1582/1948, proti Bedřichu Marxovi.

²⁵⁹ Jan Topinka (*1926), učitel na národní škole v Prostiboři, okres Stříbro.

²⁶⁰ *SOA v Plzni*, f. KAV NF Plzeň, kart. 23, opis protokolu SNB o výsledku Jana Topinky 8. 9. 1948.

třídách centrálně vysílané rozhlasové vzpomínkové pásmo.²⁶¹ Školní rozhlas pak vyzval všechny studenty k co nejhojnější účasti na již zmíněné oficiální tryzně na náměstí Republiky v šestnáct hodin. Po ukončení školního smutečního programu nastalo volno, které studenti posledního ročníku využili k projednání organizačních záležitostí nadcházejícího maturitního věnečku. Někteří jednotlivci se domluvili na společných odpoledních srazech před tryznou a rozešli se ze školy domů.²⁶²

Student oktávy Otto Rösch,²⁶³ obviněný později z organizace celé „protistátní“ provokace, vyrazil ze školy se dvěma mladšími studentkami na zmrzlinu. Cestou procházeli kolem pomníku T. G. Masaryka na Masarykově náměstí a zahlédli, jak třída z jiné školy přinesla k pomníku věnec. Kolem pomníku stálo v tu dobu několik příslušníků Sboru národní bezpečnosti, avšak položení věnce nijak nebránili. V té chvíli Rösche napadlo, že by mohl při příležitosti pohřbu Dr. Edvarda Beneše se spolužáky také stejným způsobem na toto místo položit věnec. Svou roli v jeho rozhodnutí podle pozdějšího doznání měla údajně sehrát i snaha před dívkami „dělat kavalíra“ a „blýsknout se“.²⁶⁴ Odebral se proto s oběma děvčaty do květinářství Šimice,²⁶⁵ kde kolem poledne objednal věnec za 600 Kčs s nápisy na stuhách „Prezidentu Dr. E. Benešovi – Vaší demokracii – Věrní zůstaneme“.²⁶⁶

Před čtvrtou hodinou odpoledne se na náměstí Republiky uprostřed shromážděného davu postupně sešlo několik studentů státního gymnázia, kteří se zde vedle poslechu rozhlasového programu domlouvali též na společném položení Röschova věnce po ukončení oficiální tryzny. Celou skupinu studentů již v této chvíli sledovala dělnice Růžena Chlubná,²⁶⁷ která na jejich „podezřelou“ aktivitu upozornila další přítomné osoby.²⁶⁸ Před pátou hodinou pak neznámý muž telefonicky oznámil shromažďování studentů Oblastní úřadovně StB v Plzni. Ta na místo vyslala příslušníka Veřejné bezpečnosti, který zde však studenty již nezastihl.²⁶⁹

²⁶¹ Smuteční slavnosti v obcích a ve školách, *Pravda*, roč. 4, č. 208 (7. 9. 1948), s. 1.

²⁶² *SOA v Plzni*, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Josefem Baudyšem 8. 9. 1948.

²⁶³ Otto Rösch (*1930), student Státního gymnázia v Plzni, jeho otec Otta Rösch byl úředníkem Okresní spořitelny a záložny v Plzni.

²⁶⁴ *SOA v Plzni*, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Otto Röschem 8. 9. 1948.

²⁶⁵ Šimice Klement, vazba květin, Nejedlého sady 4.

²⁶⁶ *AMP*, f. Bezpečnostní referát ÚNV statutárního města Plzně, materiály uloženy v tzv. Kozinově kobce, kart. 205, opis zprávy Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně státní bezpečnosti v Praze 13. 9. 1948.

²⁶⁷ Růžena Chlubná (*1908), dělnice.

²⁶⁸ *SOA v Plzni*, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Růženou Chlubnou 8. 9. 1948.

²⁶⁹ *ABS*, f. Svazková agenda vedená u krajské správy MV Plzeň, sv. S-5919 Plzeň, Úřední záznam o telefonátu pořázený na Oblastní úřadovně StB v Plzni 8. 9. 1948 v 16:50 hod.; *tamtéž*, záznam o obchůzce strážmistra SNB Rataje 8. 9. 1948.

Jak již bylo uvedeno výše, po vyslechnutí přednesu slavnostního armádního rozkazu se zástupy obyvatel začaly z náměstí rozcházet. Studenti státního gymnázia se prodírali davem ke květinářství, kde Rösch vyzvedl věnec. Dva smutečně odění členové skupinky Václav Herink²⁷⁰ a Josef Baudyš²⁷¹ potom uchopili věnec a počali se řadit do pravidelné formace. Oba studenti v čele průvodu přitom patřili k politicky aktivním studentským funkcionářům. Herink byl školním důvěrníkem komunistické strany. Baudyš působil v minulém školním roce jako krajský kulturní referent Svazu české mládeže (SČM) a ráno 8. září byl pověřen ředitelstvím školy, aby vyzval ústavním rozhlasem všechny studenty k účasti na smutečním obřadu. Ostatní studenti proto počáteční fázi průvodu mohli chápat téměř jako oficiální školní akci.²⁷² Smuteční průvod čítal v tomto okamžiku přibližně 25-30 osob, studentky byly oblečeny do černých šatů ozdobených bílými květinami, studenti měli na klopách kabátů připevněny černé smuteční pásy s trikolórou a někteří též skautské odznaky. V ulicích se však pohybovalo velké množství dělníků bedlivě sledujících jakýkoli náznak neobvyklého chování. Již v tuto chvíli monitorovaly počínání mládeže nejméně tři osoby, které pak průvod následovaly po celé jeho trase. Po několika prvních krocích zastavil studenty člen závodní rady Škodových závodů Václav Novák a z titulu své funkce krajského náčelníka skautů odejmul studentu Heringovi junácký odznak, s odůvodněním, že se nejedná o oficiální junáckou akci.²⁷³ Po tomto incidentu Hering s Baudyšem pochopili, že celá akce může být vnímána jako provokace, a zdráhali se věnec dále nést.²⁷⁴

Úkolu nést věnec se tedy ujal Rösch a skupina postupovala nadále neorganizovaně v hloučcích, což bylo ostatně vynuceno též množstvím lidí proudících po chodníku stejným směrem. Studenti nebudili příliš velkou pozornost veřejnosti a došli bez jakýchkoli překážek Benešovou třídou až na Masarykovo náměstí. Před pomníkem T. G. Masaryka na Masarykově náměstí byli však zastaveni hlídkujícím příslušníkem SNB. Ten studenty důrazně upozornil, že jejich počínání by si mohl vykládat jako „provokaci“ a že vhodnější místo k položení věnce

²⁷⁰ Václav Herink (*1931).

²⁷¹ Josef Baudyš (*1930), student Státního gymnázia v Plzni, do roku 1947 byl krajským kulturním referentem středoškolského odboru SČM. V červenci 1949 uprchl do zahraničí. ABS, f. Svazková agenda vedená u krajské správy MV Plzeň, sv. S-6381 Plzeň, trestní oznámení velitelství stanice SNB Kvilda (okres Vimperk) z 19. 9. 1949.

²⁷² Baudyš se později prostřednictvím této skutečnosti pokoušel hájit, vypověděl: „*Jelikož se této akce zúčastnil Hering, který je důvěrníkem našeho ústavu pro KSČ, domníval jsem se, že jde o nezávadný pietní akt, kterým náš ústav hodlá uctít zesnulého prezidenta Budovatele položením věnce u pomníku prezidenta Osvoboditele, proto jsem výzvy, abych věnec nesl, uposlechl.*“ SOA v Plzni, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Josefem Baudyšem 8. 9. 1948.

²⁷³ *Tamtéž*, f. KAV NF Plzeň, kart. 23, výpověď Václava Nováka pro KAV NF Plzeň, září 1948.

²⁷⁴ *Tamtéž*, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Josefem Baudyšem 8. 9. 1948.

by byl oficiální katafalk na náměstí Republiky. Teprve tento zákrok policie vzbudil u kolemjdoucích a postávajících občanů větší ohlas a příslušník SNB musel vznikající hloučky přihlížejících vyzvat k rozchodu. Studenti gymnázia uposlechli příkaz a vraceli se stejnou cestou po Benešově třídě k divadlu. Nesení věnce se ujal Zdeněk Mraček.²⁷⁵ Cestou přemýšleli, jak naložit se zakoupeným věncem, a rozhodli se neumístit jej na náměstí Republiky, jak jim bylo doporučeno, ale do budovy své školy k pamětní desce učitelů a studentů umučených za okupace. Směřovali proto zpět Benešovou třídou kolem divadla do Leninovy třídy, kde stála budova státního gymnázia. Nejednalo se o demonstraci v pravém slova smyslu, protože nikdo z přítomných neprovolával žádná hesla a „průvod“ měl spíše podobu několika dvojic či trojic do hovoru zabraných zklamaných studentů roztažených v délce několika desítek metrů, následovaných z povzdálí náhodnými zvědavci.²⁷⁶

Přes výše uvedené okolnosti budila skupinka dostatečný rozruch na to, aby byla systematicky sledována řadou civilních osob. Dělnice Chlubná, která pozorovala studenty již dříve při oficiální tryzně na náměstí Republiky, potkala opět jejich průvod v Benešově třídě, jak se vracel od pomníku T. G. Masaryka. Zaslouchla při tom několik okolních občanů, jak kritizují, „že zase studentstvo dělá demonstrace.“ Poznamenala k jejich tématu, že se na celou akci studenti domlouvali již na náměstí Republiky. Na to se muži, kterým vstoupila do hovoru, přidali k průvodu studentů a doprovázeli jej Leninovou třídou, pravděpodobně již rozhodnutí studenty při vhodné příležitosti zadržet.²⁷⁷ Někteří ze studentů též podstoupili drobné slovní potyčky s civilisty, kteří je napomínali. Žena v domácnosti Emílie Štěpánková²⁷⁸ se například jednoho z mladíků zeptala, proč nepoloží věnec na patřičné místo. Na to jí někdo údajně odsekl, že „do půlnoci budou věnec nosit a pak že nám [komunistům] to ukáží.“²⁷⁹

Pro další osud studentské „demonstrace“ se stala zcela klíčovou zejména skutečnost, že její trasa vedla v Leninově třídě v těsné blízkosti tzv. Lenínova domu, budovy krajského sekretariátu komunistické strany. Samotný pochod „průvodu“ kolem tohoto objektu byl ze strany kolem stojících komunistů vnímán jako „provokace“. V období po smrti Edvarda

²⁷⁵ Zdeněk Mraček (*1930), student 8. ročníku Státního gymnázia v Plzni, pozdější primátor Plzně v letech 1990-1994, syn majora Československé armády Jana Mračka. Srov. <http://www.pametnaroda.cz/story/mracek-zdenek-1930-1332> (navštíveno 5. 8. 2011).

²⁷⁶ SOA v Plzni, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Otto Röschem 8. 9. 1948; *tamtéž*, protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Pavlem Naxerou 8. 9. 1948; *tamtéž*, protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni se Zdeňkem Mračkem 8. 9. 1948.

²⁷⁷ *Tamtéž*, protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Růženou Chlubnou 8. 9. 1948.

²⁷⁸ Emílie Štěpánková (*1911), žena v domácnosti.

²⁷⁹ SOA v Plzni, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Emílií Štěpánkovou 8. 9. 1948.

Beneše z několika krajů zazněla hlášení o provokacích před sekretariáty strany, proto ostražitost zde přítomných dobrovolníků byla zvýšená.²⁸⁰ Agresivita dělníků vůči případným „provokatérům“ byla navíc toho rána celostátně důkladně posílena výše zmíněnou instruktáží v závodech o přípravách „reakce“ na protistátní puč. V Plzni působila v hlavách komunistů silně také vzpomínka na vlnu proamerických demonstrací 5. – 6. května 1948, kterou rovněž z velké části iniciovali studenti.

Nezasvěcení pozorovatelé (nezávisle na tom zda sympatizanti či odpůrci „průvodu“) se mohli proto celkem oprávněně domnívat, že studenti odehnaní od pomníku T. G. Masaryka položí věnec na protest před krajské sídlo KSČ.²⁸¹ Tento výklad přijala ostatně později i shrnující zpráva Státní bezpečnosti: *„Podotýkám, že nedaleko zmíněného pomníku T. G. Masaryka došlo již ve dnech 5. a 6. května 1948 k demonstracím a že snad právě proto bylo dne 8. 9. 1948 dělnictvo rozhořčeno, domnívající se právem, že se účastníkům akce nejedná o pietní akt, nýbrž o novou demonstraci proti lidově demokratickému režimu. K tomuto rozhořčení dělnictva přispěla i skutečnost, že studenti, vracející se s věncem od pomníku T. G. Masaryka a údajně rozhodnutí položit věnec k desce v ústavě státního gymnázia, mohli se tam odebrat bližší cestou, Tylovou třídou, okolnost, že studenti volili cestu kolem Leninova domu, kde se dělnictvo často zdržuje, byla považována za provokaci a přispěla k vyvolání pŕetek.“*²⁸²

Svěddecké výpovědi o tom, co se přesně odehrálo před Leninovým domem, se značně lišily. Z dochovaných pramenů není zřejmé, zda studenti skutečně procházeli kolem sekretariátu poklidně směrem ke své škole a byli bezdůvodně napadeni kolem stojícími sympatizanty komunistické strany, zda položil někdo ze studentů nejprve věnec ke zdi sekretariátu a vyprovokoval tak srážku, nebo zda byl věnec odhozen ke zdi sekretariátu až v momentě střetu s příslušníky „dělnické třídy“. Drtivá většina výpovědí svědků však podporovala spíše první či třetí možnost.²⁸³

Jisté je pouze to, že v okamžiku, kdy čelo „průvodu“ s věncem dorazilo ke vchodu do Leninova domu, byli studenti napadeni jak osobami, které je tajně sledovaly na ulici již delší dobu, tak také dalšími lidmi přivolanými z nitra stranického sekretariátu. Hlavní účastníci

²⁸⁰ Již 3. září 1948 došlo například před krajským sekretariátem KSČ v Kladně k výbuchu petardy. NA, f. ÚV KSČ – Generální sekretariát, sv. 25, a.j. 178, Denní zprávy 7. 9. 1948.

²⁸¹ SOA v Plzni, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Vladimírem Ungermanem 9. 9. 1948.

²⁸² AMP, f. Bezpečnostní referát ÚNV statutárního města Plzně, materiály uložené v tzv. Kozinově kobce, kart. 205, opis zprávy Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně státní bezpečnosti v Praze 13. 9. 1948.

²⁸³ Pro druhou variantu mluví pouze výpověď Vladimíra Ungermana a Václava Klaila, zatímco ostatní svědkové či obvinění podobný scénář svými výpověďmi popírají a žaloba se o takové události vůbec nezmiňuje. SOA v Plzni, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Vladimírem Ungermanem 9. 9. 1948; *tamtéž*, f. KAV NF Plzeň, kart. 23, svědectví člena závodní milice Škodových závodů Václava Klaila, 1948.

„demonstrace“ nesoucí věnec byli útočníky vtačeni do průjezdu a zde zadrženi.²⁸⁴ V nastalém zmatku a tahanicích (u jednotlivců přerůstajících ve rvačku) se většina studentů dala na útěk a byla pronásledována. Ze strachu však prchaly a byly stíhány také osoby, které nepatřily sice přímo k původnímu jádru studentského „průvodu“, ale v nenadálé spršce rozdílených pohlavků jim nic jiného než rychlý ústup nezbývalo.

V podobné situaci se ocitl například úředník Škodových závodů Vladimír Ungerman,²⁸⁵ který se při útěku srazil s příslušníkem milice Škodových závodů Jaroslavem Kaslem a způsobil mu tak komplikovanou zlomeninu nohy:²⁸⁶ „Skupina civilistů u domu se nacházející obklopila studenty, kteří tam věnec položili, nastal v tom okamžiku chaos, viděl jsem padat rány a přítomní tam studenti, snad přímo zúčastnění, i jiní mladí lidé, snad nezúčastnění, počali prchat na všechny strany, pronásledování jsouce přítomnými civilisty stojícími před Leninovým domem. Z obav, abych také nebyl tloučen, když s akcí nemám nic společného, a abych nebyl do něčeho zapleten, rozhodl jsem se také k útěku a prchal jsem nejprve na protější chodník k obchodu firmy Kobes, byv taktéž pronásledován. Na chodníku u obchodu Kabes počali mně chytat asi dva civilisté, kteří mně počali políčkovat a před těmito jsem dále prchal přes Benešovu třídu k městskému divadlu. [...] a když jsem dobíhal přes jízdní dráhu k chodníku před divadlem, stálo na chodníku ve skupince asi pět civilistů, z nichž dva neb tři z chodníku vyrazili proti mně, když jsem je chtěl oběhnout. V jízdní dráze však jsem se srazil se mě neznámým starším mužem, který proti mně vyrazil s úmyslem mne chytit, a přes moji snahu se mu vyhnout jsme se srazili a oba upadli na zem. [...] Po pádu, ještě na zemi byl jsem uchopen za límec a za krk, tak že jsem neměl možnost sám se postavit na nohy.“²⁸⁷

Rozeznání a zajištění studentů bylo provedeno výhradně civilními osobami (několik z nich náleželo k závodní strážii Škodových závodů) bez jakéhokoli legálního podkladu. Akce měla tedy v podstatě ráz svévolného fyzického útoku několika rozhořčených příslušníků „dělnické třídy“, který provedli zcela spontánně a z vlastní iniciativy. Žádná ze zadržovaných osob také nebyla okamžitě předána do rukou policie, všechny byly naopak odváděny do Lenina domu, kde se nejprve podrobily výslechu pod dohledem komunistických funkcionářů. Na

²⁸⁴ *Tamtéž*, f. Krajský soud Plzeň, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Ottou Röschem 8. 9. 1948; *tamtéž*, protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Karlem Voleníkem 8. 9. 1948.

²⁸⁵ Vladimír Ungerman (*1930), úředník Škodových závodů, svobodný.

²⁸⁶ *AMP*, f. Bezpečnostní referát ÚNV statutárního města Plzně, materiály uložené v tzv. Kozinově kobce, kart. 205, opis zprávy Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně státní bezpečnosti v Praze 13. 9. 1948.

²⁸⁷ *SOA v Plzni*, f. Krajský soud Plzeň, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Vladimírem Ungermanem 9. 9. 1948.

místě bylo zadrženo celkem jedenáct osob, z toho čtyři dívky.²⁸⁸ Teprve poté byli zadrženi převezeni auty do budovy Ředitelství národní bezpečnosti v Plzni, kde podstoupili výslechy vyšetřovatelů Oblastní úřadovny Státní bezpečnosti v Plzni.

Vyšetřování demonstrací a postih zatčených studentů

Zatímco zákrok civilistů před Leninovým domem byl pravděpodobně z velké části motivován snahou zabránit „provokaci“ před sídlem strany, vyšetřování Státní bezpečnosti spíše směřovalo k obvinění studentů z pokusu o vyvolání „demonstrace“ položením věnce k pomníku T. G. Masaryka na Masarykově náměstí.²⁸⁹ Většina zadržovaných byla ihned potrestána několika dny vězení v rámci tzv. policejního trestu podle organizačního zákona 125/1927 Sb.²⁹⁰ Proti vybraným organizátorům „demonstrace“ mělo být zakročeno ještě tvrději. Soudně stíhán měl být zejména Otto Rösch a jeho dva „pomocníci“ Karel Voleník²⁹¹ a Zdeněk Mraček.²⁹² Obvinění však na svou obhajobu uvedli, že nechtěli vyvolat žádné demonstrace, ale pouze uctít památku bývalého prezidenta Beneše a že nevěděli o zákazu klást věnce k pomníku T. G. Masaryka. Zdůrazňovali též, že po upozornění okamžitě uposlechli výzvu příslušníka SNB a opustili Masarykovo náměstí.²⁹³ Prokazatelnost jejich záměru vyvolávat demonstrace byla proto nanejvýš problematická. Oficiální příznivý postoj režimu k zesnulému prezidentu Benešovi navíc celý případ činil politicky velice citlivým. Při posuzování případu sehrál též výraznou roli nízký věk obviněných. Státní zastupitelství v Plzni proto nakonec po konzultaci kauzy s Ministerstvem spravedlnosti rozhodlo, že „v činnosti obviněných tak, jak vychází ze spisů, nelze však spatřovat přečin shluknutí podle §

²⁸⁸ Tohoto prvního kola výslechu se účastnili pracovníci sekretariátu KSČ Josef Dvořák, Ladislav Čada a Jaroslav Kosnar. *Tamtéž*, f. KAV NF Plzeň, kart. 23, výpověď Václava Nováka pro KAV NF Plzeň, září 1948.

²⁸⁹ *Tamtéž*, f. Policejní ředitelství Plzeň (PŘ Plzeň), všeobecná registratura, kart. 1279, zn. U-1707, opis trestního oznámení na Vladimíra Ungermana 9. 9. 1948.

²⁹⁰ Seznam osob zadržovaných v souvislosti s plzeňskou „demonstrací“ 8. září 1948 čítal celkem 16 jmen, z toho 11 bylo studentů. *ABS*, f. Svazková agenda vedená u krajské správy MV Plzeň, sv. S-5919 Plzeň, Seznam osob, které byly dne 8. 9. na Benešově třídě v Plzni zadrženy jako účastníci demonstrace s věncem, září 1948; *AMP*, f. Bezpečnostní referát ÚNV statutárního města Plzně, materiály uložené v tzv. Kozinově kobce, kart. 205, opis zprávy Oblastní úřadovny StB v Plzni Ústředně státní bezpečnosti v Praze 13. 9. 1948; *ABS*, f. Studijní ústav ministerstva vnitra, Různé bezpečnostní spisy po roce 1945, sv. 304-254-7, dálnopis oblastního velitelství SNB v Plzni ústředně StB v Praze 9. 9. 1948.

²⁹¹ Karel Voleník (*1932), student šestého ročníku Státního gymnázia v Plzni, syn inženýra výzkumného ústavu Škodových závodů Ing. Vojtěcha Voleníka.

²⁹² *SOA v Plzni*, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., udání Oblastní úřadovny StB v Plzni Státnímu zastupitelství v Plzni 10. 9. 1948; *AMP*, f. Bezpečnostní referát ÚNV statutárního města Plzně, materiály uložené v tzv. Kozinově kobce, kart. 205, opis zprávy Oblastní úřadovny StB Plzni Ústředně státní bezpečnosti v Praze 13. 9. 1948.

²⁹³ *SOA v Plzni*, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1406/1948, proti Otto Röschovi a spol., protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Pavlem Naxerou 8. 9. 1948.

279 trestního zákona ani podle § 283 trestního zákona.“ V důsledku toho bylo trestní stíhání zastaveno.²⁹⁴

Policejní trest uložený studentům a dalším osobám zadrženým 8. září byl relativně mírný. Nebyl však zdaleka posledním postihem, který je čekal. Okresní akční výbor Národní fronty Plzeň-město se totiž 24. září usnesl potrestat je také mimosoudní formou. Dne 28. září pak nařídil státnímu gymnáziu v Plzni, aby všichni zajištění žáci školy byli vyloučeni ze studia a „zařazeni do pracovního procesu“.²⁹⁵ Obdobný přípis byl též zaslán Závodní radě Škodových závodů ve věci zadržených zaměstnanců Vladimíra Ungermana, Bedřicha Marxe a Jaroslava Voříška, také oni měli být přeřazeni na manuální práce.²⁹⁶ Rovněž zatčený učitel Jan Topinka měl být zbaven svého místa a poslán do výroby.²⁹⁷

Postižení studenti ihned po svém propuštění z vazby nastoupili proto raději dobrovolně na pracovní brigády a doufali, že rozhodnutí o zákazu jejich studia bude pod dojmem jejich „polepšení“ zmírněno. Proti výroku okresního akčního výboru zároveň jejich rodiče podávali odvolání.²⁹⁸ Nejúspěšnější v této snaze byly zadržené studentky Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Plzni, dřívější spolužačky studentů státního gymnázia, Dagmar Bystřická²⁹⁹, Helena Linertová³⁰⁰ a Jindra Hrušková.³⁰¹ Těm se podařilo v odvolání ke krajskému akčnímu výboru prokázat svoji neúčast na „demonstraci“³⁰² a jejich trest byl zmírněn pouze na již provedený policejní trest a na vyslechnutí ústní důtky udělené pracovníky okresního akčního výboru.³⁰³ Zdaleka ne všichni ovšem měli takové štěstí. Komise pro očistu veřejného života při Ústředním akčním výboru Národní fronty rozhodla, že u ostatních studentů není důvodu k revizi rozhodnutí o jejich vyloučení ze škol.³⁰⁴ Okresní úřad ochrany práce v Plzni proto mohl ohlásit, že pět studentů státního gymnázia (Rösch, Baudyš, Mraček, Naxera a Voleník)

²⁹⁴ Vladimír Ungerman byl Státním zastupitelstvím samostatně stíhán za zlomení nohy milicionáře Kasla pod značkou St 2700/48, spis se však nedochoval a pravděpodobně zůstalo též pouze u policejního trestu. *Tamtéž*, f. Státní zastupitelství Plzeň, kart. 247, St 2730/1948, proti Otto Röschovi a spol., ověřený koncept zprávy zasláné Státním zastupitelstvím v Plzni Ministerstvu spravedlnosti 27. 10. 1948.

²⁹⁵ *Tamtéž*, f. KAV NF Plzeň, kart. 23, opis přípisu OAV NF Plzeň-město Státnímu gymnáziu v Plzni 28. 9. 1948.

²⁹⁶ *Tamtéž*, opis přípisu OAV NF Plzeň-město Závodní radě Škodových závodů, národní podnik 28. 9. 1948.

²⁹⁷ *Tamtéž*, opis přípisu OAV NF Plzeň-město Okresnímu školnímu výboru ve Stříbře 28. 9. 1948.

²⁹⁸ *Tamtéž*, dopis Pavla Naxery OAV NF Plzeň-město 11. 10. 1948; *tamtéž*, dopis Otto Rösche OAV NF Plzeň-město 11. 10. 1948; *tamtéž*, dopis Josefa Baudyše OAV NF Plzeň-město 12. 10. 1948; *tamtéž*, dopis Vojtěcha Voleníka OAV NF Plzeň-město 14. 10. 1948; *tamtéž*, dopis Jana Mračka OAV NF Plzeň-město 14. 10. 1948.

²⁹⁹ Dagmar Bystřická (*1928), absolventka Státního gymnázia v Plzni, studentka lékařské fakulty v Plzni.

³⁰⁰ Helena Linertová (*1929), absolventka Státního gymnázia v Plzni, studentka lékařské fakulty v Plzni.

³⁰¹ Jindra Hrušková (*1929), svobodná, absolventka Státního gymnázia v Plzni, studentka lékařské fakulty v Plzni, dcera viceprezidenta krajského soudu v Plzni Antonína Hrušky.

³⁰² *SOA v Plzni*, f. KAV NF Plzeň, kart. 23, rozklad Dagmar Bystřické proti usnesení OAV NF Plzeň-město z 24. 9. 1948, 27. 9. 1948; *tamtéž*, rozklad Heleny Linertové proti usnesení OAV NF Plzeň-město z 24. 9. 1948, 27. 9. 1948; *tamtéž*, rozklad Jindry Hruškové proti usnesení OAV NF Plzeň-město z 24. 9. 1948, 27. 9. 1948.

³⁰³ *Tamtéž*, přípis KAV NF Plzeň OAV NF Plzeň-město, 15. 11. 1948.

³⁰⁴ *Tamtéž*, zpráva Ústředního akčního výboru Národní fronty Praha OAV NF Plzeň-město, 11. 12. 1948.

nastoupilo od 29. září 1948 práci pomocných dělníků v plzeňském Prazdroji.³⁰⁵ Také zadržený student státní průmyslové školy v Plzni, Milan Jurčík, byl 6. ledna 1949 přidělen na práci k firmě Drexler, autosprávkárna v Plzni.³⁰⁶

V dané situaci však projevilo svoji sílu veřejné mínění. Spolužáci postižených zaslali ministerstvu školství, věd a umění přímluvný dopis s prosbou o umožnění studia vyloučeným kolegům. Zemská školní rada proto kontaktovala 13. ledna okresní akční výbor s dotazem, zda vyloučení studentů má trvalou platnost.³⁰⁷ Na základě tohoto podnětu předsednictvo akčního výboru 20. ledna rozhodlo, že „opatření, které se týká těchto studentů, má být pouze dočasné a v případě, že některý prokáže prací svůj kladný postoj k lidově demokratickému zřízení, bude mu později umožněno pokračovat ve studiu.“³⁰⁸ Lokální představitelé režimu tak využili možnost demonstrovat na příkladu „svedené“ mládeže svoji „blahosklonnost“. Případ také jasně ukazuje, že definice nepřátel systému nebyly v tomto období ještě zcela pevně stanovené a neprostupné. Vytvářely se postupně v závislosti na konfliktních situacích.

Sympatie ke studentům projevilo též dělnické prostředí. Nedlouho po lednovém rozhodnutí akčního výboru zaslala Závodní rada Plzeňských pivovarů, národní podnik „Prazdroj“ své hlášení o chování studentů na novém pracovišti. V něm konstatovala, že přidělení studenti státního gymnázia pracují „k úplné spokojenosti jak svých spoludělníků, tak i správy závodu.“³⁰⁹ Také Zaměstnanecká rada firmy Drexler požádala o to, aby učeň Jurčík, který byl loňského roku vyloučen ze studia na průmyslové škole, „mohl dále pokračovat ve studiích na této škole vzhledem k tomu, že jeho chování po celou dobu bylo vzorné a svědčilo o naprosto kladném postoji k lidové demokracii.“³¹⁰ Okresní akční výbor se na základě těchto dělnických rezolucí rozhodl 25. března 1949 povolit postiženým další studium, neboť nabyl dojmu, že „kladný poměr k práci a pracující třídě udrží si shora jmenovaní i nadále.“³¹¹ Obě školy byly 13. dubna 1949 vyzvány k opětovnému přijetí svých studentů.³¹² Vyloučeným studentům státního gymnázia se pak podařilo v letech 1949 a 1950 úspěšně složit maturitní zkoušku, byť většině z nich s bídým prospěchem.³¹³

³⁰⁵ *Tamtéž*, zpráva Okresního úřadu ochrany práce v Plzni OAV NF Plzeň-město, 4. 11. 1948.

³⁰⁶ *Tamtéž*, dopis Okresního úřadu ochrany práce v Plzni OAV NF 18. 1. 49.

³⁰⁷ *Tamtéž*, zpráva Zemské školní rady v Praze OAV NF Plzeň-město 13. 1. 1949.

³⁰⁸ *Tamtéž*, opis zprávy OAV NF Plzeň-město Zemské školní radě v Praze 21. 1. 1949.

³⁰⁹ *Tamtéž*, dopis Závodní rady Plzeňské pivovary, národní podnik „Prazdroj“ Plzeň OAV NF Plzeň-město 17. 2. 1949; *tamtéž*, dopis Závodní rady Plzeňské pivovary, národní podnik „Prazdroj“ Plzeň OAV NF Plzeň-město 15. 3. 1949.

³¹⁰ *Tamtéž*, dopis Zaměstnanecké rady firmy Dresler OAV NF Plzeň-město 7. 4. 1949.

³¹¹ *Tamtéž*, opis zprávy OAV NF Plzeň-město Ředitelství státního gymnázia v Plzni, 13. 4. 1949.

³¹² *Tamtéž*; *tamtéž*, opis zprávy OAV NF Plzeň-město ředitelství vyšší průmyslové školy strojnické v Plzni, 13. 4. 1949.

³¹³ AMP, f. Státní gymnázium Plzeň, inv. č. 59, 15 e 26, Protokoly o maturitních zkouškách 1948-1950.

Ohlas a důsledky demonstrací

Ohlas pražských i plzeňských událostí při tryzně za Edvarda Beneše byl značný. Lidé byli stále ještě zvyklí na pracovištích otevřeně hovořit o svých zážitcích. Byli si sice vědomi možného rizika, protože oficiální tisk takové hovory označoval za „šuškanou propagandu reakce“, přesto však jejich autocenzura nefungovala tak spolehlivě jako v letech padesátých. Ani nebezpečí udání nebylo pravděpodobně ještě plně doceňováno a to paradoxně i na straně některých „udávajících“, kteří, jak ještě uvidíme, nedokázali odhadnout důsledky svého hlášení nadřízeným orgánům.

Například v kanceláři údržby závodu v plzeňské Škodovce vypadalo ráno 9. září tak, že se těsně před zahájením pracovní doby rozvinula mezi všemi pracovníky živá debata o událostech předchozího dne. Úřednice Anna Turiňská,³¹⁴ která bydlela naproti Leninovu domu, začala otevřeně vyprávět, že viděla včera na vlastní oči, „*jak chytali lidi, když nosili věnec k pomníku. Říkala, že nesli krásný věnec a že jim ho tam nedovolili položit. [...] Dále řekla, že viděla, jak byl chycen mladý chlapec a že ho – chudáka – někam vezli. Od pomníku prý odváděli mladé lidi.*“³¹⁵ Všichni v kanceláři s jejím postojem projevíli souhlas. Úředník Vladimír Sýkora,³¹⁶ který v kanceláři pracoval teprve týden a nikoho z účastníků diskuse osobně dobře neznal, se zapojil do rozhovoru poznámkou o rozhlasovém přenosu projevu předsedy vlády Antonína Zápotockého. Prohlásil: „*Všimli jste si včera při vysílání v rádiu, když hlásili, že jsou v jedné třetině Václavského náměstí, jaký se strhl randál, přece se tam něco strhlo. A co ten Zápotocký? To je sprosták, on si dovolí mluvit nad rakví o politice, že se nestydí. Já se divím, že neřekl `zaplat' Pán Bůh, že jsi mrtvý, ty reakcionáři`, a jak umí předstírat pohnutí.*“³¹⁷

Celou diskusi poslouchala zaměstnankyně Drahomíra Baumbruková,³¹⁸ která si výroky pečlivě zapsala a případ oznámila závodní milici Škodových závodů. Proti Sýkorovi bylo pak 20. září podáno trestní oznámení pro urážku předsedy vlády, kterou měl spáchat přečin pobuřování podle § 300 trestního zákona a přečin šíření nepravdivých zpráv podle § 18

³¹⁴ Anna Turiňská (*1909), svobodná, úřednice Škodových závodů, bytem v Plzni Leninova třída č. 4.

³¹⁵ SOA v Plzni, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1463/1948, proti Vladimíru Sýkorovi, protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Drahomírou Baumbrukovou 18. 9. 1948.

³¹⁶ Vladimír Sýkora (*1918), technický úředník, ženatý, bezdětný, absolvent reálného gymnázia, člen Sokola, účastník bojů v Praze v květnu 1945, po revoluci národní správce v Chodové Plané, dříve člen ČSNS, po únoru 1948 člen KSČ.

³¹⁷ PA Škoda, f. Plzeň, kart. 36, protokol závodní stráže Škodových závodů s Drahomírou Baumbrukovou 16. 9. 1948.

³¹⁸ Drahomíra Baumbruková (*1931).

zákona na ochranu republiky. Sýkora před Krajským soudem v Plzni jakékoli protistátní výroky popřel. Také všichni ostatní pracovníci kanceláře vypověděli, že pro soustředění na práci neměli na politické debaty čas. O kolegiální atmosféře na pracovišti svědčila skutečnost, že všichni spolupracovníci nejen vědomě kryli sobě téměř neznámého Sýkoru, který s nimi pracoval pouhý týden, ale navíc mnozí z nich učinili řadu narážek na pracovní morálku slečny Baumrukové, která, jak uvedli, „většinu času tráví čtením knihy a má [tedy na rozdíl od ostatních] možnost [politické] debaty sledovat.“³¹⁹ Krajský soud proto zprostil Sýkoru 9. prosince obžaloby v plném rozsahu.³²⁰

Otevřené debaty o tryzně se však vedly nejen mezi úředníky, ale také na dělnických pracovištích. Posunovač závodní dráhy Škodových závodů Josef Troch³²¹ byl například zvyklý kritizovat politickou situaci v přítomnosti svých spolupracovníků, přestože jejich většina patřila k sympatizantům komunistické strany. Až do 8. září rozdílnost politických názorů vůbec nebyla překážkou jeho přátelství s částí kolegů. Ve dnech státní tryzny však stranická kampaň vedená na závodech proti „reakci“ přinesla své plody a Trochův případ „rozvracení pracovní morálky“ byl hlášen výše. Při vyšetřování pak Trochovi kolegové vypověděli, že Troch 7. září při četbě pozvánky komunistické strany na oficiální tryznu na náměstí Republiky, jízlivě poznamenal: „Když vydali komunisti vyhlášku, tak to je asi jen pro komunisty a to asi znamená, že tam jiný nesmí.“ Dále se nechal slyšet, „že tam stejně nepůjde, když je to jen pro komunisty, že by raději jel do Prahy. [...] Já na náměstí nějakou volovinu poslouchat nepůjdu, to raději půjdu domů.“ Po varování, že za takové řeči by mohl být stíhán, odpověděl „Ono to dlouho trvat nebude a budete všichni komunisti zavřený.“ Následujícího dne ráno pak kritizoval opaření znemožňující cestu do Prahy „Je mně záhadou proč nepouští lidi do Prahy. Do Prahy by přece mohl jít každý, každý tam má přístup. Já kdybych tam chtěl jít, tak mě žádný neporučí.“ Vyjádřil navíc naději, že v Praze dojde k protestnímu vystoupení obyvatelstva. „Po pohřbu by se mohli začít mezi sebou prát. Potom by mohli být bití i četníci a policajti. Stejně tam bude mít pár lidí pistoli v kapsách.“³²²

Obžaloba podaná Státním zastupitelstvím v Plzni dne 5. listopadu vinila Trocha z přečinu šíření nepravdivých zpráv podle § 18 zákona na ochranu republiky.³²³ Zajímavá na

³¹⁹ SOA v Plzni, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1463/1948, proti Vladimíru Sýkorovi, protokol Oblastní úřadovny StB v Plzni s Jaroslavem Jarošem 18. 9. 1948.

³²⁰ Sýkorovi nebyla však přiznána náhrada za dosavadní vazbu a teprve 21. prosince 1948 byl z vazby propuštěn. Tamtéž, Tk VII 1463/1948, proti Vladimíru Sýkorovi.

³²¹ Josef Troch (*1929), posunovač závodní dráhy Škodových závodů, svobodný.

³²² PA Škoda, f. Plzeň, kart. 153, disciplinární spis proti Josefu Trochovi 8. 9. 1948.

³²³ Původní trestní oznámení StB přítom počítalo navíc též s klasifikací Trochova jednání jako pobuřování spolupracovníků ohrožující pracovní morálku podle § 3 zákona č. 27/1947 o trestní ochraně provádění dvouletého hospodářského plánu.

celém případě byla zejména skutečnost, že Trochovi spolupracovníci evidentně původně vůbec netušili, do jak velkého „průšvihů“ přivedou svého kolegu, a činu později nejspíš litovali. Před Krajským soudem v Plzni sice opakovali své výpovědi, ale většina z nich uvedla řadu zmírňujících okolností, které v předchozích protokolech SNB nebyly vůbec patrné. Většina svědků obžaloby například vyjádřila pochyby, zda Troch chtěl svými výroky vůbec někoho „pobuřovat“. Podstatná část svědků hovořila o tom, že „*při rozhovorech jednalo se spíše o kamarádské přátelské hádky.*“ Jeden z nich dokonce naznačil, že se mohl přeslechnout a výroky obžalovaného mohly znít jinak. Přesto byl Josef Troch odsouzen 30. listopadu 1948 k trestu odnětí svobody v trvání osmi týdnů.³²⁴

Vedle obyvatelstva reagovalo na události 3. – 8. 1948 září také vedení komunistické strany. Shrnutí uplynulých dnů provedl na schůzi předsednictva Ústředního výboru KSČ 9. září generální tajemník Rudolf Slánský. Kromě pražských protestů se zmínil též o plzeňském incidentu. Pochvaloval si zejména, že „*mobilizací závodů*“ došlo k výrazné změně atmosféry mezi dělníky, kteří v posledních měsících začali kriticky smýšlet o nedostacích v zásobování a v mnohých případech podléhali argumentům „reakce“. „*Máme zkušenosti, že jakmile se postaví otázka režimu, že všechno ostatní ustoupí.*“ Byl nejvyšší čas, „*abychom proti reakci zakročili.*“ Na základě předběžné dohody s Klementem Gottwaldem pak Slánský navrhl využít porážky „odpůrců režimu“ k ještě razantnějšímu postupu proti nim. Přijatá usnesení znamenala pak výrazný mezník v prohloubení represivní podoby poúnorového Československa. Prvním bodem měla být kampaň odhalující údajné nepřátelské záměry „reakce“ v době státní trizny. Dalším opatřením měla být urychlená příprava zákona o táborech nucené práce, kam by mohli být umístěni doposud legislativně obtížně postižitelní oponenti. Z center velkých měst měli být vystěhováni příslušníci „buržoazních vrstev“, čímž by se jednak předešlo opakování podobných demonstrací jako ve dnech 3. – 8. září a zároveň by se vyřešil problém s nedostatkem bytů.³²⁵

V krajích byly tyto instrukce téměř okamžitě rozpracovány do podoby konkrétních úkolů. Předsednictvo Krajského výboru KSČ v Plzni přijalo dne 13. září „*Usnesení o boji proti šeptandě a sabotérům*“, které obsahovalo zejména pokyny „*Pokračovat v důsledné očistě Sokola. [...] Zjistit a učinit opatření na všechny šeptaly a šířitele poplašných zpráv.*“³²⁶ Na schůzi předsednictva Krajského výboru KSČ 27. září byl pak výtčen úkol vystěhovat z Plzně

³²⁴ Do trestu se byla započtena doba zajišťovací a vyšetřovací vazby. Josef Troch byl rehabilitován 14. listopadu 1990 usnesením Krajského soudu v Plzni. *SOA v Plzni*, f. Krajský soud Plzeň I, kart. 760 (ch), Tk VII 1401/1948, proti Josefu Trochovi.

³²⁵ *NA*, f. ÚV KSČ – Předsednictvo, sv. 3, a.j. 132, zápis schůze předsednictva ÚV KSČ 9. 9. 1948.

³²⁶ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kar. 87, zápis schůze předsednictva KV KSČ 13. 9. 1948.

do týdne „30 šmelinářů“ a připravit „pracovní tábor pro 200 šmelinářů.“³²⁷ Pro právní praxi poučovacího Československa bylo přitom příznačné, že zákon o táborech nucené práce nebyl touto dobou ještě schválen a účinnosti nabyl až 17. listopadu 1948. Přesto rada Ústředního národního výboru statutárního města Plzně schválila podnět na zřízení „pracovního tábora pro zahaleče a šmelináře“ již 1. října. Zároveň byl též schválen návrh, aby ústřední národní výbor posuzoval velikost bytů osob podezřelých z černého obchodu (šmeliny) podle zvláště přísných kritérií a tyto „nadměrné“ byty jim odebral.³²⁸ Zmíněná opatření byla provázena mohutnou tiskovou kampaní proti „reakci“, která byla zahájena publikováním závodních rezolucí požadujících tvrdé postihy „provokaterů“ ze státní trizny³²⁹ a vyústila, takto zdánlivě „z vůle lidu“, v oznámení o zřízení plzeňského tábora nucených prací.³³⁰

Průběh plzeňských zářijových protestů roku 1948 jasně ukázal, že se stranické a bezpečnostní aparáty dokázaly úspěšně poučit ze vzniku předešlých květnových demonstrací, a proto již uměly účinně bránit v eskalaci veřejných protestů do podoby otevřených demonstrací. V následujících letech pak bezpečnost dále zdokonalovala metody eliminace protestních shromáždění vznikajících při oficiálních ceremoniálech, což vedlo k úplnému odstranění tohoto typu nepokojů.

Přestože se protest v září 1948 nepodařilo rozvinout do formy hlasitých demonstrací, chování obyvatelstva v centru města jasně naznačovalo, že kultura protestu zformovaná v květnu 1948 při proamerických nepokojích byla srozumitelná poměrně širokým skupinám občanů, které se na ni vědomě pokoušely navázat. Lze tedy hovořit o specifické kontinuitě protestů. Motivy části protestujících spočívaly tentokrát v pobouření, které u mnohých příznivců Edvarda Beneše vyvolávalo zneužití jeho odkazu pro legitimizaci poučovací politiky komunistické strany. Tato skutečnost byla otevřeně formulována například v řadě ilegálních letáků. Demonstranti svým jednáním propagovali alternativní interpretace významu zesnulého prezidenta, což symbolicky vyjadřovali například prostřednictvím ignorování oficiálního katafalku určeného ke kladení věnců. Řady účastníků protestu byly však také posíleny množstvím osob, které v nepřehledné situaci dvou konkurenčních výkladů Benešovy památky netušily, že se dopouštějí čehokoli, co bude zanedlouho možno označit jako

³²⁷ *Tamtéž*, zápis schůze předsednictva KV KSČ 27. 9. 1948.

³²⁸ AMP, f. Národní výbor města Plzně, 29 d 6, zápis schůze rady ÚNV statutárního města Plzně 1. 10. 1948.

³²⁹ Reakci je každá příležitost dobrá, *Pravda*, roč. 4, č. 211 (9. 9. 1948), s. 2; Dobrý návrh soudruhů horníků – Pracující lid žádá potrestání provokaterů, *Pravda*, roč. 4, č. 212 (10. 9. 1948), s. 2.

³³⁰ Zřízení pracovních táborů pro flákače, *Pravda*, roč. 4, č. 225 (25. 9. 1948), s. 1; Krajský akční výbor zakročuje – Šmelináři a flákači do pracovních táborů, *Pravda*, roč. 4, č. 226 (26. 9. 1948), s. 1; Šmelináři ven z bytů, rozvratníci do pracovních táborů, *Pravda*, roč. 4, č. 230 (1. 10. 1948), s. 1; ŠLOUF Jakub: Několik příspěvků k činnosti komise č. 6 v Plzni pro zařazování osob do táborů nucené práce (1948-1950), in: *Minulostí západočeského kraje*, č. 41/2 (2006), s. 551-577.

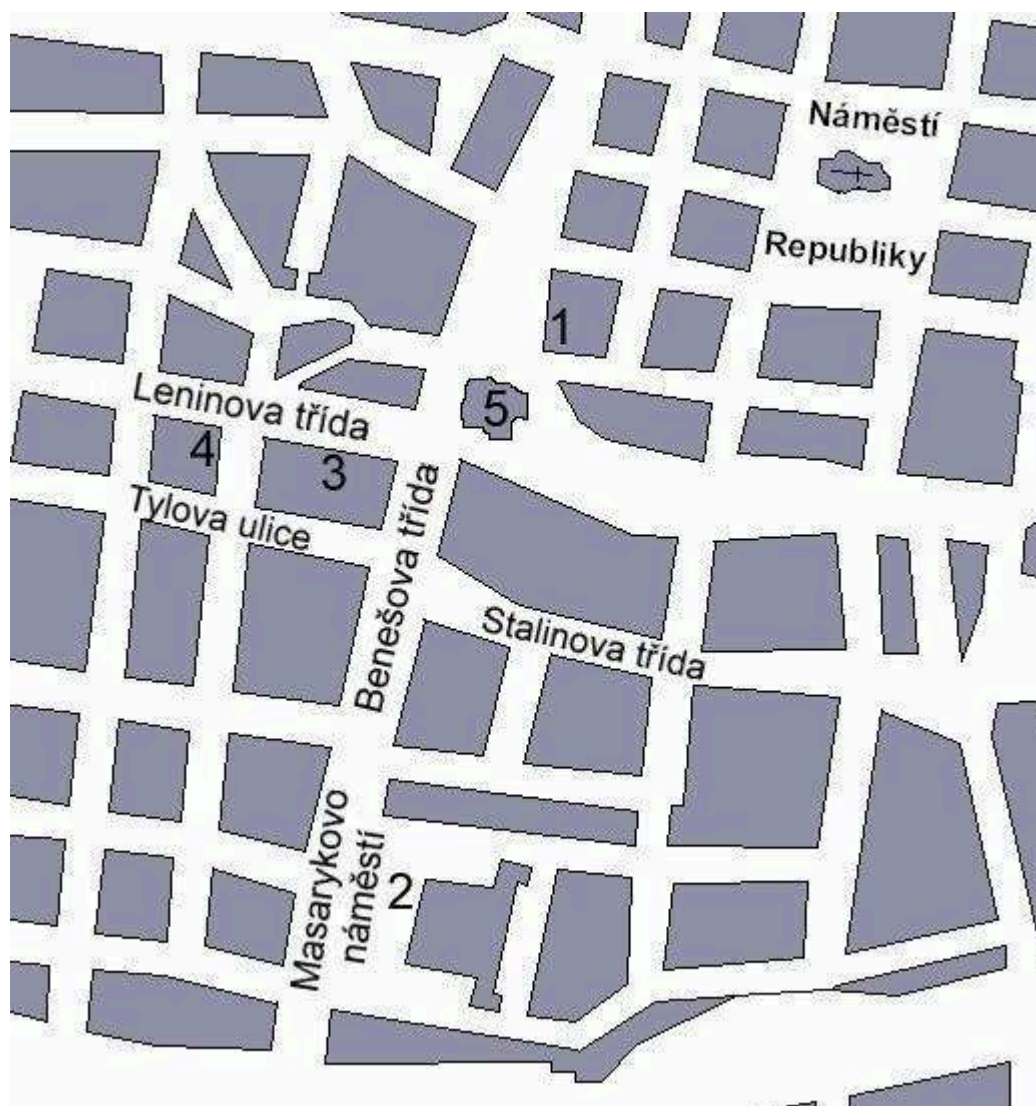
nelegitimní či dokonce nelegální čin. Společenský konflikt vedený o vhodnou míru kontinuity poučovacího režimu vůči předúnorovým poměrům totiž zůstával po dlouhou dobu artikulovaný jen polovičatě. Účast na protestu byla proto plně slučitelná i s postoji zcela loajálními vůči režimu.

Příslušníci bezpečnostních složek studenty pouze klidnou formou vykázali ze zakázaného prostoru a protestní průvod byl následně mnohem razantněji rozeznán spontánním zásahem skupiny civilních dělníků sympatizujících s komunistickou stranou. Tato událost názorně ukazuje, jak hluboce byla společnost v září 1948 rozdělena. Zvýšenou nedůtklivost části plzeňských dělníků vyvolala předchozí stranická kampaň varující před „provokacemi“ během trýzny. Tato podrážděnost však neměla zcela trvalý a všeobecný charakter, což dokazovaly pozdější rezoluce osazenstev zainteresovaných průmyslových závodů, podporující návrat postižených studentů do škol. Uměle vybičovaný třídní antagonismus živený stranickou propagandou i skutečnými dělnickými obavami o „výdobytky“ revoluce roku 1945 zřejmě ustupoval do pozadí zejména tam, kde se příslušníci jednotlivých socioprofesionálních skupin stýkali v každodenním pracovním či osobním životě.

Na závěr připomeňme, že iniciativní angažmá některých dělníků proti demonstracím v květnu a září 1948 pouze zdánlivě kontrastovalo s četností dělnických protestů v letech 1949-1953, kterým je věnována následující kapitola této práce. Šlo totiž o dva zcela rozdílné druhy protestu, užívané v odlišných částech společnosti a motivované odlišnými společenskými konflikty. Většina dělníků v září 1948 nepocítovala solidaritu s protestujícími studenty a dokonce sdílela antipatie k „halasnému“ jednání „nepracující“ mládeže. K částečné symbióze kultur stávek a demonstrací tak došlo v Plzni až v červnu 1953, kdy se zájmy různých segmentů společnosti dočasně protnul.

Přílohy

Příloha č. 3: Plán místa demonstrace, září 1948.

1. Prodejna Šimice Klement, vazba květin
2. Pomník Národního osvobození
3. Leninův dům
4. Státní gymnázium v Plzni
5. Velké divadlo

Příloha č. 4: Fotografie pietní výzdoby pomníku Národního osvobození v Plzni v září 1948.³³¹

³³¹ *SOKA Plzeň-jih se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 2 T 3/1956.

Shrnutí

V přechodném období dynamické transformace společnosti v letech 1948-1949 se ve veřejném prostoru objevoval zvláštní typ kolektivních akcí, jež vznikaly při oficiálních státem organizovaných manifestacích, ke kterým vytvářely své protestní alternativy. Tyto incidenty byly projevem nespokojenosti části obyvatelstva s diskontinuitou poúnorového režimu vůči třetirepublikovým tradicím a nesouhlasu s příliš jednostrannou kulturní i politickou orientací Československa na východní zahraniční vzory. V západočeském prostředí se tento obecnější společenský konflikt tematizoval prostřednictvím projevů úcty zdejší populace k americké armádě, která plzeňský region osvobodila na konci druhé světové války. Do protestů se proto v Plzni zapojovaly kromě úzké vrstvy stoupenců politické opozice a příslušníků ohroženého soukromého ekonomického sektoru též početné skupiny sympatizantů západní kultury a životního stylu. Takové sklony se v největší míře projevovaly u mládeže, zejména mezi středoškolskými studenty, kteří tvořili nejaktivnější jádro demonstrantů. Kulturní podněty přejímané ze Spojených států zřejmě imponovaly více studentům (rekrutujícím se často ze středostavovských rodin), než dělnické mládeži.

Vlny protestů při výročí osvobození města v květnu 1948 a při tryzně za bývalého prezidenta Edvarda Beneše v září 1948 nedokázaly sice zásadním způsobem ovlivnit oficiální diskurs ani praktickou politiku poúnorového režimu. Během demonstrací se však utvořily všeobecně srozumitelné modely protestního jednání, které obyvatelstvo později využilo při revoltě proti peněžní reformě v červnu 1953. Veřejné demonstrace let 1948-1949 se tehdy staly jednou z nejvýznamnějších inspirací nepokojů v plzeňských ulicích. Obyvatelstvo se v roce 1953 opět shromažďovalo prostřednictvím improvizovaných alternativních vzpomínkových ceremoniálů. A využívalo k tomu znovu osvědčené symbolické lokality základního kamene pomníku americké armády a pomníku Národního osvobození. Znovu docházelo k výzdobě těchto objektů a k artikulaci velmi podobných hesel. V neposlední řadě zkušenosti s rozehnáním demonstrací v roce 1948 vedly protestující dav o pět let později k mnohem agresivnějšímu přístupu k tajným policistům a provokatérům, pokoušejícím se infiltrovat jejich shromáždění.

Stávky dělníků Škodových závodů v letech 1949-1953

Nejrozšířenější formou veřejného kolektivního protestu Československa let 1948-1953 byly stávky průmyslových dělníků.³³² Odehrávaly se však zpravidla izolovaně od okolní společnosti uvnitř areálů továren a jen ve zcela ojedinělých případech přerůstaly v otevřené demonstrace v ulicích měst. Takové výjimky tvořily například brněnské protesty proti omezování vánočních příspěvků v listopadu 1951³³³ či celostátní vlna odporu proti peněžní reformě v červnu 1953.³³⁴ Většina stávek či protestních přerušování práce trvala jen velice krátkou dobu a zpravidla byla řešena tichou cestou uvnitř dotčeného závodu bez účasti Státní bezpečnosti či nadřízených stranických orgánů. O podstatné části těchto konfliktů proto nevznikla žádná rozsáhlejší písemná dokumentace. (Podobná situace panovala také v dalších průmyslově rozvinutých státech východního bloku.³³⁵)

Bezprostředními příčinami stávek byly převážně sociální a zásobovací problémy, mzdové konflikty a nevyhovující pracovní podmínky. Proto fenomén stávek dlouhou dobu unikal soustředěnější pozornosti polistopadové historiografie, zaměřené převážně na politické dějiny, a komplexnějšího zpracování se dočkal příznačně až z pera zahraničního autora Petera Heumose.³³⁶ Ten poprvé v české historiografii dokázal důsledně oddělit ideologický obraz dělnické třídy produkovaný komunistickou stranou od reálného života dělníků a pohlédnout na průmyslové dělnictvo jako na zcela svébytnou sociální skupinu se svými vlastními tradicemi, hodnotami a zájmy.

Heumosova perspektiva pohledu pak umožnila věrohodně vysvětlit zdánlivý paradox vysoké četnosti dělnických stávek v období let 1948-1953. Státně socialistický režim totiž dělníky v ideologické a materiální rovině dlouhodobě zvýhodňoval a k dělnickým protestům tak na první pohled neexistovaly vhodné předpoklady. Hlubší analýza sociální skupiny

³³² HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ : *Dělníci a státní socialismus v Československu*. Praha, ÚSD AV ČR 2006, s. 64.

³³³ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, sv. A 1/2 1861; PERNES, Jiří: *Brno 1951 : příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě*. Praha: ÚSD AV ČR 1997.

³³⁴ MCDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. In: *Contemporary European History*, Volume 19 (2010), Issue 4, 2010, s. 287-307.

³³⁵ Srov. např. KOOP, Volker: *Der 17. Juni 1953 : Legende und Wirklichkeit*. Berlin: Siedler 2003.

³³⁶ HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ : *Dělníci a státní socialismus v Československu*. Praha, ÚSD AV ČR 2006.

průmyslových dělníků však otevřela možnost vykládat jejich stávkovou aktivitu právě jako důsledek společenského zvýhodnění. Dělníci protestovali více než jiné skupiny obyvatelstva jednoduše z toho důvodu, že si to mohli dovolit. A protestovali zejména v těch situacích, kdy jim byly odnímány některé z dosavadních sociálních benefitů, kdy byl narušen zažitý rytmus jejich osobních životů nebo porušovány letité tradice jejich pracovišť.

Pro dějiny západních Čech mají stávky éry československého stalinismu zvláštní význam zejména v tom směru, že právě z této kultury dělnického protestu vzešly v roce 1953 bouřlivé reakce zdejších dělníků na vyhlášení tzv. měnové reformy. Bez pochopení dlouhodobého vývoje poměrů v plzeňských průmyslových závodech proto nelze spolehlivě zodpovědět otázku po příčinách plzeňské revolty. Výklad následujících kapitol se z výše uvedených důvodů primárně zaměří na linii souvislostí mezi stávkovým hnutím dělníků počátku padesátých let a plzeňskými „událostmi“ z června 1953. Pozornost bude přitom soustředěna na největší z plzeňských průmyslových podniků, Škodovy závody, kde se revolta zrodila a odkud se rekrutovalo největší množství jejích protagonistů.

Vztah dělníků ke komunistické straně v letech 1945-1948

Sociální a politické poměry v západočeské metropoli byly již v meziválečném období silně ovlivňovány skutečností, že ve městě sídlilo jádro koncernu Škoda Plzeň, který zaměstnával desetitisíce dělníků a překračoval svým vlivem hranice regionu. Škodovy závody tvořily již tehdy specifický uzavřený svět, jenž stál do značné míry mimo dosah lokálních politických autorit, ale zároveň spoluurčoval nemalou měrou vývoj okolní společnosti.³³⁷ V dubnu 1945 byla sice tato koexistence města a podniku dočasně narušena spojeneckým náletem, během kterého byl hlavní závod vážně poškozen.³³⁸ Znovuvybudovaná továrna však v poválečném období rychle obnovila svoji nadregionální působnost a význam. Stalo se tak již za zcela nových politických poměrů a prostřednictvím odlišných majetkových a organizačních struktur.³³⁹

³³⁷ JANÁČEK, František (ed.): *Největší zbrojovka monarchie : Škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce 1859-1918*. Praha: Novinář 1990; KARLICKÝ, Vladimír (ed.): *Svět okřídleného šípů : koncern Škoda Plzeň 1918-1945*. Plzeň: Paseka 1999.

³³⁸ Ze 123 budov bylo 29 zcela zničeno, 21 velmi těžce poškozeno, 33 těžce poškozeno a ostatní lehce poškozeny. JUKL, Eduard: *Z kroniky bojů plzeňských leninovců za obnovu svého závodu a za upevnění lidově demokratického zřízení*. In: *K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň*. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1962, s. 24; EISENHAMMER, Miroslav: *Škody způsobené městu Plzni nálety v době druhé světové války*, in: *Západočeský sborník historický V* (1999), s. 319.

³³⁹ BAUEROVÁ, Marie: *Škodovy závody v letech 1945-1949*, kandidátská práce Filosofická fakulta University Karlovy v Praze, 1974.

Sebevědomí někdejšího koncernu se v poválečné realitě znárodnování klíčového průmyslu přeneslo v dosud nebývalé míře též na samotné zaměstnance podniku. Jejich společenský status vedle obecnějších dobových ideologických a sociálně politických faktorů prudce zvyšovala zejména okolnost, že byli fakticky nepostradatelní pro úspěšnou obnovu vybombardované továrny. Právě nutnost rekonstrukce závodu se proto stala nejúdernějším argumentem pro jeho znárodnění.³⁴⁰ Po roce 1946 pak navíc nejasné důvody bombardování Škodových závodů na konci války posloužily jako jeden z hlavních argumentů antiamerické propagandy v regionu.³⁴¹

Určující vliv na řízení plzeňské části koncernu na sebe v poválečném období strhla závodní rada, která byla revolučním orgánem vzniklým v květnu 1945, později legalizovaným jako zastupitelský sbor zaměstnanců.³⁴² Pod hlavičkou závodní rady se v továrně realizovala řada projektů, které v době poválečné krize poskytovaly dělníkům základní životní potřeby nad rámec standardního systému zásobování (potravin, šatstvo). Rada provozovala též několik sociálních fondů, ze kterých byly dělníkům vypláceny nemalé částky. Být zaměstnancem Škodových závodů znamenalo proto oproti práci v menších podnicích nepoměrně větší sociální zabezpečení.

Nároky zaměstnanců na spoluúčast při řízení podniku i působení závodní rady souzněly v roce 1945 s politikou komunistické strany. Závodní rada byla složena převážně z komunistů a začala již v květnu 1945 budovat uvnitř továrny systematickou strukturu stranických organizací.³⁴³ Zánik někdejších odborových organizací jednotlivých politických stran v období druhé republiky a poválečné vytvoření jednotného Revolučního odborového hnutí (ROH) navíc odstranilo ze závodu přímou přítomnost politické konkurence. Tím byl poměrně snadno likvidován výrazný tradiční vliv sociální demokracie uvnitř podniku.³⁴⁴ Náborová akce komunistů proto ve Škodových závodech postupovala s ohromující rychlostí. V polovině

³⁴⁰ BAUEROVÁ, Marie: *Škodovy závody v letech 1945-1949*, kandidátská práce Filozofická fakulta University Karlovy v Praze, 1974; JUKL, Eduard: *Plzeňští leninovci v boji za splnění úkolů první pětiletky a rozvinutí výstavby socialismu v Československu (1949-1953)*. In: *K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň*. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1964, s. 7-104; KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Academia, Praha 2007, s. 84.

³⁴¹ BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v roce 1945*. Praha: Svobody 1951; Tíž: *Američané v západních Čechách v roce 1945*. Praha: Mladá fronta 1953; FISCHER, Jan – EIS, Zdeněk: *Americká okupace západních Čech v roce 1945*. Praha: Naše Vojsko 1953.

³⁴² Dekret prezidenta republiky o závodních a podnikových radách, č. 104/1945 Sb., ze dne 24. října 1945.

³⁴³ NA, f. ÚV KSČ – organizační oddělení, M. Švermová, sv. č. 35, a. j. č. 230, tištěná zpráva o činnosti KSČ na Plzeňsku v období do druhé poválečné krajské konference, březen 1946; BAUEROVÁ, Marie: *Vznik revolučních orgánů dělnické třídy ve Škodových závodech v roce 1945*, in: *Zpravodaj komise pro dějiny závodů v ČSSR V (1978)*, s. 13-33.

³⁴⁴ ŠLOUF, Jakub: *Rivalita komunistické strany a sociální demokracie na Plzeňsku v letech 1945–1948: Poválečné dědictví prvorepublikových tradic*. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VI*. Praha: ÚSD AV ČR 2012, s. 113-137.

září 1945 tak bylo ve straně organizováno 9 297 (!) z celkového počtu 12 000 zaměstnanců.³⁴⁵ Mohutná závodní organizace dokonce získala v rámci stranické struktury postavení samostatného okresu.³⁴⁶ Údaje o počtu příslušníků ostatních politických stran uvnitř závodu bohužel pro léta 1945-1948 scházejí, protože tyto byly organizovány především na místním a nikoli závodním principu.

Dominantní pozice komunistické strany uvnitř továrny zasahovaly v letech 1945-1948 viditelně též do politického vývoje celého regionu. Početná členská základna závodní organizace představovala totiž snadno mobilizovatelnou sílu, situovanou v centru kraje. Komunisté ji využívali zejména k dobrovolnickým brigádám (například při rekonstrukci města a závodu, při nedostatku uhlí, při žních či při plnění dvouletého hospodářského plánu). Politický kapitál těchto akcí pak zúročovali jako údajný důkaz toho, že právě jejich strana má největší zásluhu na hospodářské obnově města i republiky. Dělníci Škodových závodů se rovněž aktivně podíleli na demonstracích v ulicích města organizovaných komunistickou stranou v červnu 1946 a v únoru 1948.³⁴⁷ Část z nich dokonce později pomáhala pacifikovat protesty jiných skupin obyvatelstva v květnu a září 1948 (viz výše).

Tato spolupráce mezi dělníky Škodových závodů a komunistickou stranou byla však podmíněná momentální oboustranně prospěšnou situací a neměla podobu pevnější aliance. Zaměstnanci podniku neváhali například v některých případech stávkovat za své sociální požadavky i bez předchozí konzultace s politickými činiteli. V říjnu 1945 tak například v závodě proběhla spontánní stávka části zaměstnanců za přídatkové lístky pro těžce pracující. Zaskočená komunistická strana se tehdy obávala, že by jiné politické strany mohly nespokojenosti zaměstnanců využít k narušení jejího monopolního postavení v závodě.³⁴⁸

Politické sympatie dělníků Škodových závodů ke komunistické straně navíc nebyly nikterak všeobecné a týkaly se jen části osazenstva závodu. Tuto skutečnost jasně ukázaly první řádné volby do závodní rady na jaře 1947. Podle příslušné legislativy se směla ve

³⁴⁵ NA, f. ÚV KSČ – odborová komise, sv. č. 1, a. j. č. 18, zpráva závodní organizace Škoda o stavu členstva k 15. 9. 1945.

³⁴⁶ ŠLOUF, Jakub: KSČ na Plzeňsku v letech 1945-1948 : Početnost a struktura členské základny. *Minulostí západočeského kraje* 42 (2007), č. 1, s. 337-432.

³⁴⁷ V únoru 1948 však k vysoké účasti zaměstnanců přispěly též otevřeně vyhlášené hrozby sankcí. AMP, f. Národní výbor Plzeň, č. kart. 833, Zápis o ustavující schůzi obnoveného MNV statutárního města Plzně 27. 6. 1946; *Všeodborový archiv* (VOA), f. ÚRO – Organizační oddělení, č. kart. 25, č. inv. 106, hlášení č. 8 Závodní stráž ve Škodových závodech v Plzni ÚRO v Praze 4. 7. 1946; ŠLOUF, Jakub: Rivalita komunistické strany a sociální demokracie na Plzeňsku v letech 1945-1948 : Poválečné dědictví prvorepublikových tradic. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VI*. Praha: ÚSD AV ČR 2012, s. 113-137; OLŠANOVÁ, Marie (ed.): *Únor 1948 na Plzeňsku : dokumenty ke 20. výročí Února*. Plzeň: KV KSČ 1968.

³⁴⁸ SOA Plzeň, f. KV KSČ v Plzni, kart. 87, inv. č. 411, zápis schůze předsednictva KV KSČ 5. 10. 1945, diskusní příspěvek Václava Sládka; JUKL, Eduard: *Z kroniky bojů plzeňských leninců za obnovu svého závodu a za upevnění lidově demokratického zřízení*. In: *K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň*. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1962, s. 40.

volbách o přízeň zaměstnanců ucházet pouze jednotná kandidátka nominovaná závodním výborem ROH a k úspěšnému zvolení potřebovala obdržet 80% hlasů.³⁴⁹ Hlasování pro kandidátku bylo přitom ze strany odborů interpretováno jako morální povinnost každého zaměstnance podporujícího hospodářskou rekonstrukci republiky.³⁵⁰ Kandidátní listina ve Škodových závodech zahrnovala čtrnáct komunistů, šest sociálních demokratů a pět národních socialistů.³⁵¹ Sociální demokraté a národní socialisté však před volbami kritizovali poměry v závodních radách a zorganizovali bojkot nabízené kandidátky.³⁵² Proto bylo první kolo volby 28. března 1947 neúspěšné. Z celkového počtu 21 172 oprávněných voličů se zúčastnilo volby 18 780 osob. Pro kandidátní listinu hlasovalo jen 59,95% (11 258), proti ní se naopak postavilo celých 38,92% (7 310) zaměstnanců.³⁵³ Patem pak skončilo také druhé kolo volby, které proběhlo po mírném upravení kandidátky 23. května 1947.³⁵⁴ S kandidátní listinou tentokrát souhlasilo přibližně 70% zaměstnanců.³⁵⁵

Vysoký počet zaměstnanců hlasujících proti kandidátce závodní rady naznačoval, že rozvrstvení politických sympatií v podniku nebylo již v roce 1947 (na rozdíl od roku 1945) vůbec jednoznačné. Dalším dostupným ukazatelem, který může tuto hypotézu podepřít, jsou údaje o vývoji členské základny komunistické strany. Ten prošel v průběhu roku 1948 hned dvojnásobným radikálním zvratem. Poúnorová čistka se v továrně omezila jen na několik exemplárních případů. Ze závodu bylo propuštěno 35 zaměstnanců a ze závodní rady bylo odvoláno 5 členů.³⁵⁶ Komunistická strana zde v prvních měsících po převratu upevňovala pozice spíše integrací svých konkurentů, než represí. Zahájila proto intenzivní (někdy až nátlakový) nábor nových členů, zejména v řadách úředníků a příslušníků někdejších nekomunistických stran. Vrcholem tohoto procesu se stalo nedobrovolné sloučení sociální demokracie v červnu 1948, které bylo oficiálně interpretováno jako sjednocení dělnické třídy.

³⁴⁹ Dekret prezidenta republiky o závodních a podnikových radách, č. 104/1945 Sb., ze dne 24. října 1945; Vládní nařízení, kterým se provádějí některá ustanovení dekretu prezidenta republiky o závodních a podnikových radách, č. 216/1946 Sb., ze dne 5. listopadu 1946; VOA, ÚRO – Organizační oddělení, č. kart. 8, č. inv. 58, Výklad Ústřední rady odborů k volebnímu řádu do závodních rad, z 21. 11. 1946; PA Škoda, f. Plzeň, TS 1475, vyhláška volebního výboru z 21. 3. 1947.

³⁵⁰ Tamtéž, PL 159 6, propagační leták k volbám do závodní rady, březen 1947.

³⁵¹ JUKL, Eduard: *Z kroniky bojů plzeňských leninovců za obnovu svého závodu a za upevnění lidově demokratického zřízení*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1962, s. 64-65.

³⁵² KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu : K sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Academia, Praha 2007, s. 108-109.

³⁵³ PA Škoda, f. Plzeň, TS 1475, vyhláška volebního výboru 29. 3. 1947.

³⁵⁴ Tamtéž, f. Plzeň, TS 1475, vyhláška volebního výboru 12. 5. 1947.

³⁵⁵ Kompetence nezvolené závodní rady proto v následujícím období vykonával náhradní orgán jmenovaný závodním výborem ROH v podobném složení jako odmítnutá kandidátka. JUKL, Eduard: *Z kroniky bojů plzeňských leninovců za obnovu svého závodu a za upevnění lidově demokratického zřízení*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1962, s. 66.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 80.

Počet členů stranické závodní organizace tak od února do prosince 1948 stoupl z 9 904 na 14 304.³⁵⁷ Průměrný stav zaměstnanců továrny činil v tomto roce 26 993 osob (z toho 21 157 dělníků a 5 836 úředníků).³⁵⁸ V řadách komunistické strany se tedy v důsledku výše nastíněných opatření ocitlo přibližně 56 % zaměstnanců závodu.³⁵⁹

Zároveň však téměř třetinu těchto členů tvořili nováčci s různorodou osobní minulostí, na které se strana nemohla plně spolehnout. Proto se po stranických prověrkách na konci roku 1948 počet komunistů v závodě opět snížil na původní úroveň.³⁶⁰ V dalších letech již síla členské základny v závodě stagnovala, protože se přijímání nových členů striktně omezilo na úderníky z řad dělníků.³⁶¹

Z tohoto statistického přehledu vyplývá, že skutečný počet komunistů v závodě v roce 1948 nepřesahoval oněch předúnorových deset tisíc. Drtivá většina z nich byla navíc získána v euforickém období bezprostředně následujícím po květnu 1945, nikoli v období silícího společenského konfliktu let 1946-1948.

Atmosféra v podniku byla přitom klíčová pro poměry v samotném městě. Téměř třicetitisícová masa zaměstnanců koncentrovaných z celého regionu do areálu Škodových závodů nebyla totiž vůbec zanedbatelným faktorem, uvážíme-li že samotné město Plzeň vykazovalo ještě při sčítání lidu v březnu 1950 pouhých 123 875 obyvatel, z nichž jen 51 110 bylo výdělečně činných.³⁶²

Důsledky plnění prvního pětiletého plánu

Únorový převrat poskytl komunistické straně možnost převzít plně řízení státu. V následujících letech proto docházelo k postupnému prolínání kompetencí státních a stranických orgánů. Tento proces se promítl také do fungování Škodových závodů. Do každodenního provozu podniku od roku 1948 zasahoval kromě příslušných ministerstev také

³⁵⁷ SOA v Plzni, f. KSČ – Podnikový výbor n. p. Škoda (PV KSČ Škoda), kart. č. 1, inv. č. 1, konference PV KSČ Škoda duben 1949; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 1, krajská konference 7. – 8. 5. 1949.

³⁵⁸ *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda Plzeň, kart. 21, inv. č. 8, kritické poznámky závodního ředitele Škodových závodů v Plzni k situaci těžkého strojírenství, 28. 4. 1949; KRÁSNÝ, Vladislav: *Vývoj, složení, kvalifikace, pohyb pracovníků a rozvoj podniku*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1965, s. 98.

³⁵⁹ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 17, inv. č. 4, zápis schůze PV KSČ Škoda 19. 10. 1948, výrok Jana Pillera.

³⁶⁰ *Tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 1, konference PV KSČ Škoda duben 1949.

³⁶¹ NA, ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů, agendy stranická statistika a informace, a.j. 376, kart. 66, měsíční hlášení OV KSČ Škoda (CZV KSČ ZVIL), 1949-1952.

³⁶² *Sčítání lidu v Republice československé ke dni 1. března 1950. Díl 2, Věkové složení a povolání obyvatelstva*. Praha: Státní úřad statistický 1958, s. 280; *Sčítání lidu a soupis domů a bytů v Republice československé ke dni 1. března 1950. Díl 1, Nejdůležitější výsledky sčítání lidu a soupis domů a bytů za kraje, okresy a města*. Praha: Státní úřad statistický 1957, s. 85.

Okresní výbor (OV) KSČ Škodovy závody, v prosinci 1951 transformovaný v Celozávodní výbor (CZV) KSČ Závodů V. I. Lenina.³⁶³ Personální propojení vedení závodu a stranických orgánů bylo zajištěno členstvím závodního ředitele Františka Brabce v předsednictvu těchto stranických grémií.³⁶⁴ Stranické orgány tak po celé sledované období zásadním způsobem ovlivňovaly řízení podniku.

Rychle naopak klesal význam kdysi mocné závodní rady, jejíž existence byla nyní vnímána jako zbytečná, protože její působnost mohly zastat orgány Revolučního odborového hnutí. Již v letech 1949-1950 se proto konala společná zasedání závodní rady a celozávodního výboru závodní skupiny ROH. Postupně se tak prohlubovalo faktické spojení obou orgánů, započaté již při volbě závodní rady v roce 1947, kdy kandidátku nové závodní rady sestavovaly odbory. Od roku 1949 bylo tedy pouze otázkou času, kdy dojde k ukončení formální existence závodní rady.³⁶⁵ Do vedoucích funkcí v závodní radě a závodní skupině ROH přitom dosazoval své exponenty právě okresní výbor KSČ a často se tak dělo i proti výslovným námitkám samotných odborářů. Poslední slovo ve všech podstatných záležitostech chodu závodu tedy náleželo stranickým sekretariátům.³⁶⁶

³⁶³ Dne 2. prosince 1951 byl na mimořádné konferenci zvolen nový Městský výbor (MV) KSČ v Plzni, do jehož kompetence nově spadala i do té doby nezávislá závodní (okresní) organizace KSČ ve ZVIL. Do MV KSČ proto odešlo z bývalého OV KSČ Škoda celkem 8 funkcionářů včetně vedoucího tajemníka OV KSČ Miloslava Mudry, který se stal tajemníkem KV KSČ a vedoucím tajemníkem nově vzniklého MV KSČ v Plzni. Dosavadní OV KSČ Škoda byl nahrazen Celozávodním výborem (CZV) KSČ ZVIL. Závodní organizace KSČ ve ZVIL tak byla nově formálně podřízena MV KSČ v Plzni. Fakticky však fungovala až do června 1953 nadále samostatně jako běžná okresní organizace nezávislá na MV KSČ (vlastní hospodaření, vlastní kartotéky členů). *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 3. 1952; *AMP*, f. MV KSČ Plzeň, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 11. 6. 1953, Návrh na reorganizaci aparátu CZV KSČ ZVIL v Plzni.

³⁶⁴ **Ing. Dr. František Brabec** (*1905), vystudoval výběrovou školu École polytechnique v Paříži, do Škodových závodů nastoupil v roce 1930 jako technický úředník, v roce 1945 se stal zástupcem ředitele, 10. března 1948 závodním ředitelem (nahradil ve funkci Ing. Jaroslava Říhu), 29. listopadu 1950 podnikovým ředitelem. V lednu 1953 byl prozatímně pověřen funkcí vedoucího Hlavní správy 7 ministerstva těžkého strojírenství. Ve ZVIL byl zaměstnán až do 30. dubna 1954, kdy nastoupil na strojní fakultu ČVUT v Praze jako vedoucí katedry ekonomiky a řízení. V roce 1955 byl jmenován profesorem. V letech 1960-1962 působil jako rektor ČVUT v Praze, v letech 1962-1964 jako děkan strojní fakulty. V roce 1973 přešel do Ústředního ústavu národohospodářského výzkumu. Zemřel 30. ledna 1992. *PA Škoda*, f. Personální spisy zaměstnanců, č. 11855-A, František Brabec.

³⁶⁵ Předseda výboru závodní skupiny ROH Josef Dvořák dokonce situaci hodnotil v březnu 1949 takto: „*Dosavadní dvojkolejnost zastupitelských orgánů již nevyhovuje a bude třeba ji odstranit. ÚV ZOS v některých případech převzal již úkoly Závodní rady, jindy se zase ZR obrací na ÚV o souhlas. Proto se ukazuje zbytečnost těchto dvou orgánů. Poněvadž však závodní rady nebyly ještě zrušeny, byl nový ÚV již tak složen, aby mohl zároveň plnit funkci ZR, takže tím bude vytvořen jeden orgán, který bude fungovat jak jako ÚV ZOS, tak i jako ZR. Touto cestou bude dosavadní dvojkolejnost odstraněna ještě dříve, než bude provedena novelizace zákona o ZR.*“ *Tamtéž*, f. Plzeň, Plzeň 159 15, zápis schůze ZR 28. 1. 1949; *tamtéž*, zápis schůze ZR a výboru závodní skupiny ROH Škodovy závody 15. 2. 1949; *tamtéž*, zápis schůze ZR a výboru závodní skupiny ROH Škodovy závody 8. 3. 1949, zpráva Josefa Dvořáka.

³⁶⁶ Například František Netolický byl do funkce předsedy ZR ve ZVIL dosazen v roce 1950 přes četné výhrady škodovských odborářů. Mnozí z nich jej do té doby vůbec neznali. *PA Škoda*, f. ROH, ROH 13 669, zápis schůze ZR, duben 1950, diskusní příspěvky s. Boudy a s. Basla; *tamtéž*, f. ZVIL, ZVIL 1494 PV 554, zápis schůze ZR a předsedů dílenských rad 2. 5. 1950.

Vedle okresního výboru KSČ v podniku intervenovaly též některé vyšší stranické autority. Na závodního ředitele se mnohdy obracel přímou cestou se svými požadavky například krajský tajemník KSČ Hanuš Lomský (v letech 1949-1950).³⁶⁷ Také samo vedení závodu řešilo mnohé výrobní problémy (například nedostatek surovin) nesystémovými postupy, při kterých se pokoušelo využívat vliv vysokých plzeňských funkcionářů strany přesahujících svými konexemi úzké regionální poměry (poslanci, vedoucí tajemník krajského výboru KSČ).³⁶⁸ V takto komplikovaných mechanismech řízení se přirozeně dařilo různým klientelistickým sítím vázaným na vlivné osobnosti. Zcela výjimečnou míru rozhodovacích pravomocí se proto v letech 1948-1949 podařilo do svých rukou soustředit předsedovi závodní organizace ROH Josefu Dvořákovi, v letech 1950-1951 pak předsedovi závodní organizace KSČ Miloslavu Mudrovi. Stabilní samostatnou mocenskou pozici si po celé sledované období let 1948-1953 udržoval též podnikový ředitel František Brabec. Při jednání klíčových stranických orgánů i při zákulisních konfliktech pak tyto osoby měly obyčejně poslední slovo.

Tento proces prolínání stranických, odborových a státních orgánů měl řadu vedlejších důsledků. Z komunistické strany se stal nepřímo zaměstnavatel osazenstva znárodněných podniků. Postoj dělníků ke komunistické straně byl proto od února 1948 ovlivňován nejen slibovanou vidinou sociálních jistot, ale nově též jejich vztahem ve formátu zaměstnanec (dělník) – zaměstnavatel (komunistická strana). V roli držitele státní moci byla přitom strana postupně nucena realizovat i některá nepopulární opatření. Absence zásad vnitrostranické demokracie, skrývaná za tzv. princip demokratického centralismu, však neumožňovala dělníkům ovlivňovat v dostatečné míře chod ústředních ani lokálních stranických orgánů. Dělníci se zdaleka nestali pány znárodněného podniku. V některých vypjatých situacích tak část dělníků Škodových závodů zaujímal k lokálním představitelům strany podobně nedůvěřivá či obranná stanoviska, jako dříve k managementu soukromé firmy. Projevy nespokojenosti dělníků v letech 1948-1953 nebylo sice možno považovat za trvalé a všeobecné, přesto však jejich hojný výskyt ukazoval na latentní rozporuplnost ve vzájemných očekáváních mezi nimi a reprezentanty komunistické strany (viz níže).

³⁶⁷ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 2. 3. 1951, výrok Miloslava Mudry; *tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951, výrok Miroslava Finka.

³⁶⁸ *Tamtéž*, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 2. 3. 1951, výrok Františka Brabce.

Průmysloví dělníci se těšili v pouňorové společnosti značně zvýhodněnému postavení. Od roku 1945 například rostla výše jejich mezd oproti úřednickým platům.³⁶⁹ V roce 1950 si tak dělníci ve Škodových závodech vydělávali v průměru více (22,53 Kčs za hodinu) než administrativní úředníci (20,00-22,40 Kčs). Ještě vyšších výdělků přitom dosahovali dělníci pracující podle úkolových sazeb (25,01 Kčs), o něco méně naopak dělníci placení podle časových tarifů (18,99 Kčs). Ze zaměstnanců továrny měli mírně vyšší příjmy než „úkoloví“ dělníci pouze dílovedoucí (26,50-29,70 Kčs) a techničtí úředníci (26,60-29,80).³⁷⁰ Dělníci sami tuto nivelizaci mezd vyžadovali a její míra jim ani v této podobě nepřipadala dostatečná.³⁷¹

Těžce manuálně pracujícím zaměstnancům se navíc dostávalo dalších ekonomických výhod ve formě nejrůznějších příplatků a vyšších přidělů potravin v rámci přetrvávajícího válečného lístkového systému zásobování. V roce 1951 například pobíralo ve Škodových závodech celkem 14 000 zaměstnanců přídávkové lístky pro velmi těžce pracující a 8000 zaměstnanců pro těžce pracující.³⁷² Nebývalou společenskou prestiž poskytoval příslušníkům dělnických profesí též oficiální kult manuální práce. V neposlední řadě byli loajálně smýšlející dělníci upřednostňováni při kariérním vzestupu. Jen v letech 1949-1950 bylo například ve Škodových závodech povýšeno na úřednická místa 1064 dělníků. Řada dělníků byla také dosazována do Sboru národní bezpečnosti, armády a nejrůznějších funkcí ve státní správě.³⁷³

Posilování sebevědomí dělníků mělo však i svou odvrácenou tvář. Komunistická strana obtížně hledala způsoby, jak motivovat dělníky k větším pracovním výkonům. Přesto se tlak vyvíjený na zaměstnance průmyslových závodů po únoru 1948 postupně zvyšoval. Tento proces byl způsoben hospodářskou politikou pouňorového Československa. Po úspěšném dokončení dvouletého hospodářského plánu (1947-1948) totiž komunistická strana přikročila k realizaci prvního pětiletého hospodářského plánu (1949-1953), během kterého měla výrazně vzrůst produkce těžkého průmyslu. Zákon ze dne 27. října 1948, č. 241/1948 Sb., o prvním

³⁶⁹ KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu : K sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Academia, Praha 2007, s. 149-167; HRON, Jan: *Změny v oblasti mezd v období 1945-1953*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV 1968.

³⁷⁰ PA Škoda, f. ROH, ROH 12 ZR 130, zpráva o činnosti závodní rady, z 1951.

³⁷¹ SOA v Plzni, f. Policejní ředitelství Plzeň – nezařazené spisy, situační hlášení StB, Škodovy závody – plnění pětiletého plánu – závady, 6. 6. 1950.

³⁷² PA Škoda, f. ROH, ROH 13 669, zápis schůze ZR 22. 6. 1951, diskusní příspěvek s. Hory.

³⁷³ Například úředník Václav Klail se stal vedoucím oddělení Nářadovna a později hlavním inženýrem ZVIL. SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951; JANÁČEK, František: *Čtení o Škodovce*. Plzeň: Škoda Plzeň 1978, s. 84.

pětiletém plánu ukládal zvýšení celostátního objemu průmyslové výroby do konce roku 1953 o 57% v porovnání s rokem 1948, ve strojírenství dokonce o 93%.³⁷⁴

Orientace československé ekonomiky na budování těžkého průmyslu byla v zápětí ještě posílena zhoršující se mezinárodněpolitickou situací počínající studené války, která rozdělila svět na dva politické a ekonomické subsystémy. Podíl vyspělých západních zemí na obratu československého zahraničního obchodu se v důsledku toho v letech 1947-1953 snížil z 80% na 20%.³⁷⁵ Československo si v této situaci muselo hledat nová odbytiště výrobků. Mělo navíc ze zemí východního bloku nejvyspělejší průmyslovou základnu a dostatek kvalifikovaných pracovních sil. Zdálo se proto přirozeným řešením utvořit z Československa „strojířnu“ Rady vzájemné hospodářské pomoci (založené 5. ledna 1949).

Poptávka po výrobcích těžkého strojírenství byla zároveň zvyšována všeobecným zbrojením.³⁷⁶ Rostoucí nároky na zbrojní výrobu a na plnění závazků Československa při industrializaci států východního bloku byly tehdy interpretovány jako prevence před invazí západních „imperialistických“ armád a dostávaly proto nejvyšší politickou prioritu. Plán růstu výroby byl z těchto důvodů v letech 1950 a 1951 značně navyšován. Zásadní přepracování dosavadního plánu přineslo zejména usnesení Ústředního výboru KSČ v únoru 1951.³⁷⁷ Celková průmyslová výroba měla podle něj vzrůst do konce roku 1953 o 98% místo původních 57%.³⁷⁸ Současně s investicemi do zbrojení začala v roce 1951 stagnovat životní úroveň většiny populace.³⁷⁹

Situace samotných Škodových závodů byla o to složitější, že byly největším provozem těžkého strojírenství v republice. Tomuto postavení také odpovídaly úkoly na ně kladené. Národní podnik měl během první pětiletky zajistit z celého výrobního objemu znárodněného průmyslu 25% úkolů těžkého strojírenství, 10% úkolů přesného strojírenství, 28% úkolů elektrotechnické výroby a 38 % výroby hutí.³⁸⁰ Povinnosti Škodových závodů však nespočívaly pouze v plnění předepsaného objemu výroby. Podnik zejména musel svými

³⁷⁴ Zákon ze dne 27. října 1948, č. 241/1948 Sb., o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje československé republiky, §§ 4 a 5.

³⁷⁵ PRŮCHA, Václav (ed.): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. II. díl*. Brno 2009, s. 265.

³⁷⁶ Tamtéž, s. 251-261.

³⁷⁷ Usnesení reagovalo na smlouvu uzavřenou se SSSR v listopadu 1950.

³⁷⁸ JUKL, Eduard: *Plzeňští leninovci v boji za splnění úkolů první pětiletky a rozvinutí výstavby socialismu v Československu (1949-1953)*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1964, s. 40-41; PRŮCHA, Václav (ed.): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. II. díl*. Brno 2009, s. 249-278.

³⁷⁹ KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 11-13.

³⁸⁰ JANÁČEK, František: *Čtení o Škodovce*. Plzeň: Škoda Plzeň 1978, s. 84; JUKL, Eduard: *Plzeňští leninovci v boji za splnění úkolů první pětiletky a rozvinutí výstavby socialismu v Československu (1949-1953)*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1964, s. 8-9.

dodávkami strojů vybavit nově budované a renovované továrny, bez kterých byla úspěšná realizace celostátního plánu nemyslitelná. Podílel se například na výrobě zařízení pro doly a hutě, či na výstavbě průmyslových areálů na Ostravsku a Slovensku. Bylo tedy nezbytné produkovat v předepsaných termínech také jednotlivé jmenovité položky plánu. Ty byly navíc často považovány za státní či mezinárodní priority. Mezi politicky nejcitlivější úkoly Škodových závodů náležely totiž zakázky pro lidově demokratické státy včetně SSSR. Výrobky pro SSSR proto byly dokončovány přednostně a v dílnách se označovaly zvláštními nálepkami: „*Spěchám do Sovětského svazu*“,³⁸¹ později z bezpečnostních důvodů (obava ze sabotáže) pouze „*hoří*“ nebo „*nutné*“.³⁸²

Plnění pětiletého plánu ztěžovala navíc paralelně probíhající restrukturalizace výrobního programu podniku. Původní koncern byl rozdělen a k 1. lednu 1950 se z plzeňského závodu stal samostatný národní podnik Škodovy závody Plzeň, který se specializoval především na těžké strojírenství a hutní výrobu.³⁸³ Při příležitosti oslav výročí narození J. V. Stalina v prosinci 1951 byl pak přejmenován na Závody V. I. Lenina (ZVIL).³⁸⁴ Široká škála výrobků někdejšího koncernu byla postupně redukována, přičemž lehké strojírenství bylo obecně nahrazováno těžkým. Od roku 1951 se proto v závodě změnil výrobní program několika celých oddělení (oddělení Automaty, Vozidla či Strojírna I) a závod předával množství svých zavedených provozů jiným národním podnikům.³⁸⁵ S přeorientováním výroby souvisela také výstavba nových výrobních kapacit, například haly „Gigant“ v pobočném závodě Elektrotrakce Doudlevice (ETD) pro stavbu největších elektrotechnických strojů nebo „TS haly“ v hlavním závodě pro potřeby těžkého strojírenství. Ve stejném časovém období, kdy se stupňoval tlak na produktivitu továrny, proto docházelo k obrovským personálním přesunům a dalším technickým komplikacím. Jen v roce 1951 bylo provedeno uvnitř závodu 9 628 personálních transferů.³⁸⁶ Přitom závod měl během let 1951 a 1952 navýšit objem své výroby o 40-45%.³⁸⁷

³⁸¹ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 29. 3. 1953.

³⁸² PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1515 PV 1286, zápis chůze předsednictva ZR ZVIL 17. 12. 1953.

³⁸³ JUKL, Eduard: *Plzeňští leninovci v boji za splnění úkolů první pětiletky a rozvinutí výstavby socialismu v Československu (1949-1953)*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1964, s. 25.

³⁸⁴ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 3. 1952; Závody V. I. Lenina – pevná a nerozborná hráz míru. In: *Pravda*, roč. 7, č. 98 (28. 12. 1951), s. 1-2.

³⁸⁵ SOA v Plzni, PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 8. 12. 1950, projev Františka Brabce.

³⁸⁶ JUKL, Eduard: *Plzeňští leninovci v boji za splnění úkolů první pětiletky a rozvinutí výstavby socialismu v Československu (1949-1953)*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1964, s. 40-41.

³⁸⁷ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 8. 12. 1950, projev Františka Brabce.

Požadovaných výsledků musel navíc závod dosahovat bez možnosti výraznějšího personálního posílení. Mezi lety 1950 a 1953 stoupl počet zaměstnanců plzeňské části podniku z 27 272 jen na 30 029, což zdaleka neodpovídalo stanovenému růstu objemu výroby.³⁸⁸ Do závodu sice každoročně přicházelo několik tisíc nových zaměstnanců, zároveň jej však značný počet osob opouštěl.³⁸⁹ Příčiny této fluktuace byly spatřovány zejména v nedostatku ubytovacích kapacit a ve špatných pracovních podmínkách pro nováčky. Množství dělníků také odcházelo po únoru 1948 do služeb Sboru národní bezpečnosti, armády, do stranických sekretariátů a do veřejných (zejména hospodářských) funkcí ve státní správě. Podnik v tomto směru fungoval jako zásobárna dělnických kádru.³⁹⁰ Továrnu opouštěla také řada kvalifikovaných pracovníků, které podnik musel vyčlenit na pomoc při výstavbě průmyslu na Ostravsku a na Slovensku. Mnoho kvalifikovaných dělníků rovněž odcházelo do důchodu.³⁹¹ V letech 1948-1950 tak ztratil závod přibližně 3 600 kvalifikovaných sil a vysoký úbytek kvalifikovaných pracovníků vykazoval i v následujících letech.³⁹² Noví zaměstnanci se však rekrutovali především z řad žen nebo bývalých zemědělců, živnostníků, obchodníků či úředníků, kteří pro novou profesi museli být teprve zaškoleni. Do podniku tak přicházeli nevyučení, odcházeli z něj vyučení a vzniklé ztráty se výchovou učňů dlouhodobě nedařilo zacelit.³⁹³

Největší nedostatek kvalifikovaných pracovníků se projevoval u obsluhy strojů. Naopak kvalifikovaných zaměstnanců vykonávajících kusovou manuální práci byl relativní nadbytek, protože tito dávali přednost svému dosavadnímu zařazení před sériovou strojní výrobou. Vedení závodu se tento problém snažilo neúspěšně vyřešit po celé období pětiletky. Před násilným postupem vůči stávajícím zaměstnancům však dávalo přednost neustálému zvyšování formálních požadavků na novou pracovní sílu.³⁹⁴

Také pracovní morálka zaměstnanců se zlepšovala pouze pozvolna. Projevovaly se na ní stále ještě škody způsobené v období Protektorátu, kdy byla pomalá práce považována za

³⁸⁸ KRÁSNÝ, Vladislav: *Vývoj, složení, kvalifikace, pohyb pracovníků a rozvoj podniku*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1965, s. 87-156.

³⁸⁹ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 3. 1952.

³⁹⁰ Tamtéž, konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951; SMULA, Johann: *The Party and the Proletariat : Škoda 1948-53*. In: *Cold War History*, Vol. 6 (2006), No. 2 p. 159.

³⁹¹ V roce 1950 byl v závodě průměrný věk dělníků 36 let a dílovedoucích 45 let. SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 23. 6. 1950, výrok Františka Brabce.

³⁹² Tamtéž, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 1. 8. 1950, výroky Františka Brabce a s. Hejmy; JUKL, Eduard: *Plzeňští leninovci v boji za splnění úkolů první pětiletky a rozvinutí výstavby socialismu v Československu (1949-1953)*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1964, s. 53.

³⁹³ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 1. 8. 1950, výroky Františka Brabce a s. Hejmy.

³⁹⁴ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1494 PV 722, zápis schůze předsednictva ZR 5. 12. 1952, příspěvek Antonína Reinwarta.

prostředek národní rezistence.³⁹⁵ Znárodněnou továrnu dělníci nepovažovali za své vlastnictví. Ředitel František Brabec si tak například v roce 1950 stěžoval, že „většina soudruhů nechápe, že Škodovka je jejich. Dívají se na to tak, že ve dvě hodiny skončí a půjdou domů.“³⁹⁶ Běžnou záležitostí byly například pozdní příchody a předčasné odchody z pracoviště. Někteří jedinci dokázali během roku nashromáždit i několik desítek celých neomluvených směn. Početné byly také případy opilosti³⁹⁷ a výtržností na pracovišti.³⁹⁸ Zaměstnanci mnohdy chodili v pracovní době do výčepu nebo spali na nočních směnách.³⁹⁹ Množily se krádeže a vynášení náradí a materiálu ze závodu. Vyskytlo se dokonce několik skupin zaměstnanců, kteří si v závodě vyráběli pro soukromou potřebu pračky.⁴⁰⁰ Zachované disciplinární případy zahrnovaly pochopitelně pouze zlomek celkového počtu zaměstnanců, přesto však nepřímě svědčily o tom, že život továrny byl v tomto směru značně pestrý a neprospíval hladkému plnění plánu.

Celková tendence pracovní morálky byla však v důsledku posilování kontrolních mechanismů spíše vzestupná.⁴⁰¹ V roce 1948 činil například průměrný týdenní počet pozdních příchodů 2 736, v roce 1949 již jen 1 721.⁴⁰² Trestání prohřešků se řídilo disciplinárním řádem, který umožňoval komisi ukládat výstrahu, důtku, pokutu (do výše průměrného denního výdělku) a rozvázání pracovního poměru. Tresty byly zosťřovány zveřejněním v závodním časopise nebo v dílnách na „černé tabuli“.⁴⁰³ V praxi se používalo spíše nižších trestů. Promeškané směny byly nahrazovány stržením dvojnásobné doby dovolené a odebráním přídavkových lístků.⁴⁰⁴ V krajním případě hrozilo zaměstnancům podání podnětu k zařazení do pracovního tábora. Tohoto trestu se též hojně používalo v podmíněné podobě ve formě výstrahy (například u notorických absentérů).⁴⁰⁵ Proti trestu mohlo být podáno odvolání k referátu pracovních sil plzeňského národního výboru.

³⁹⁵ KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu : K sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Academia, Praha 2007, s. 80.

³⁹⁶ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 8. 8. 1950, výrok Františka Brabce; SMULA, Johann: *The Party and the Proletariat : Škoda 1948-53*. In: *Cold War History*, Vol. 6 (2006), No. 2 p. 160.

³⁹⁷ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 181 Osob 983, protokol disciplinární komise ZVIL s Václavem Lohrem a Jaroslavem Hobilem 27. 8. 1953.

³⁹⁸ *Tamtéž*, ZVIL 181 Osob 996, protokol disciplinární komise ZVIL s Bohumilem Kreuzerem 19. 6. 1952.

³⁹⁹ *Tamtéž*, ZVIL 180 Osob 995, protokol disciplinární komise ZVIL s Josefem Kouřilem 14. 9. 1951.

⁴⁰⁰ *Tamtéž*, protokol disciplinární komise ZVIL s Jaroslavem Němečkem 31. 5. 1951.

⁴⁰¹ STÁTŇÍK, Dalibor: *Sankční pracovní právo v padesátých letech*. Praha: ÚSD AV ČR 1994, s. 63-96.

⁴⁰² SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 4. 1950.

⁴⁰³ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1 PŘ 2052, disciplinární řád, nedatováno.

⁴⁰⁴ *Tamtéž*, ZVIL 181 Osob 996, protokol disciplinární komise ZVIL s Barnabášem Hankem 19. 6. 1952; STÁTŇÍK, Dalibor: *Sankční pracovní právo v padesátých letech*. Praha: ÚSD AV ČR 1994, s. 24.

⁴⁰⁵ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 181 Osob 983, protokol disciplinární komise ZVIL s Josefa Polana 22. 5. 1953.

Plnění úkolů uložených plánem bylo z výše uvedených důvodů na samé hranici možností závodu. Již na konci roku 1949 závod zaostával v termínech dodávek některých výrobků.⁴⁰⁶ V roce 1950 pak byly úkoly závodu navýšeny o další klíčové zakázky, například pro Novou Huť Klementa Gottwalda v Kunčicích.⁴⁰⁷ Dlouhodobě přetížným oddělením se stala zejména Strojírna I, jejíž naddimenzovaný plán byl v roce 1950 opakovaně projednáván.⁴⁰⁸ V průběhu následujícího roku pak tempo výroby v tomto provozu v důsledku změn výrobních programů zcela zkolabovalo.⁴⁰⁹ Celkově se závodu podařilo v roce 1951 splnit plán jen za cenu masivního přesunu administrativních sil do výrobních provozů.⁴¹⁰ V roce 1952 se pak k problémovým oddělením připojila také Lokomotivka, která nemohla plnit plán kvůli nedodání objednaných plechů z vítkovických železáren.⁴¹¹

Politická nutnost splnit plán za každou cenu vedla ke značné dezorganizaci výrobního procesu. Situaci lze nejlépe ilustrovat na souboru opatření, která byla použita k záchraně plánu v roce 1951. Podnikový ředitel František Brabec 20. srpna 1951 zhodnotil na zasedání předsednictva okresního výboru KSČ neutěšený stav plnění a požádal o souhlas s razantními kroky k nápravě. Závodu tehdy chybělo 3 756 zaměstnanců. V rámci celostátní akce přeřazování administrativních úředníků na výrobní pracoviště se uvnitř závodu počítalo s převedením 900 osob (nakonec bylo přemístěno jen 700 z nich⁴¹²).⁴¹³ Další přísun bývalých úředníků z vnějšku závodu se měl týkat asi 1500 osob. Tito noví zaměstnanci však namnoze nebyli vyučení a pro plnění plánu by tedy neznamenal v roce 1951 velkou posilu. Závodní ředitel se proto rozhodl zařadit je pouze na lehčí pomocné práce a ke strojům získat jiné pracovníky z řad stávajících vyučených zaměstnanců závodu. Na čtyři zbývající měsíce byla proto v továrně zastavena veškerá projekční práce a 720 technických úředníků bylo vysláno na brigádu k soustruhům. K nim se přidali také stovky dalších vyučených zaměstnanců z řad ručně pracujících zámečníků. Celkem tak bylo v závodě dočasně ke strojům přemístěno 2000-

⁴⁰⁶ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 4. 1950.

⁴⁰⁷ JUKL, Eduard: *Plzeňští leninovci v boji za splnění úkolů první pětiletky a rozvinutí výstavby socialismu v Československu (1949-1953)*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1964, s. 29.

⁴⁰⁸ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 12. 12. 1950, výrok Františka Brabce; *tamtéž*, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 14. 12. 1950, výroky s. Šípka a s. Berana.

⁴⁰⁹ *Tamtéž*, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 28. 2. 1951.

⁴¹⁰ *Tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 3. 1952.

⁴¹¹ *Tamtéž*, kart. č. 19, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 18. 11. 1952; *tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 29. 3. 1953.

⁴¹² *Tamtéž*, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 8. 6. 1951; *tamtéž*, kart. č. 19, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 14. 12. 1951, výrok Miloslava Mudry.

⁴¹³ V obvodu JNV v Plzni bylo v rámci akce „77 000“ přesunuto do výroby celkem 1947 osob. Do 15. srpna 1953 jich pak bylo cca 500 vráceno na svá původní místa ze zdravotních a jiných důvodů. AMP, f. MV KSČ Plzeň, kart. 14, zápis schůze MV KSČ v Plzni 31. 8. 1953, referát Josefa Žáka.

2500 osob. Přesuny takových rozměrů nemohly pochopitelně přispívat k plynulému chodu výroby.⁴¹⁴ Techničtí úředníci byli přítom pro brigádu vybírání s ohledem na svou předchozí zkušenost s prací na strojích, proto se akce týkala především bývalých dělníků povýšených dříve do úřednické funkce. Krátkodobé plnění plánu tak v daném případě převážilo nejen nad dlouhodobější efektivitou, ale též nad dlouhodobějším politickým záměrem.⁴¹⁵

Reakce dělníků na požadavky zvyšování produktivity práce

Drastický růst objemu výroby musel být realizován intenzivnějším využíváním existujících lidských i materiálních zdrojů podniku. Proto od roku 1949 docházelo ve Škodových závodech (i celostátně) k postupnému prosazování tzv. nových metod práce. Patřily mezi ně zejména přechod na vícesměnný provoz, socialistické soutěžení, údernické hnutí a zpevňování pracovních norem. Zavádění těchto fenoménů do života továrny inicioval okresní výborem KSČ v listopadu 1948.⁴¹⁶ Strana tehdy reagovala na kritické výtky sovětských generálů, kteří se při návštěvě závodu podívovali nad tím, že zde neprobíhá v masovém měřítku socialistické soutěžení.⁴¹⁷

Nová opatření vyvolávala odpor dělníků v plzeňském závodě i v dalších průmyslových podnicích v republice.⁴¹⁸ V následujících odstavcích proto obrátíme pozornost k tomu, jakým způsobem zasahovala do každodenního chodu továrny i do privátních životů zaměstnanců.

1) Přechod na třisměnný provoz na konci roku 1950 měl umožnit Škodovým závodům zvýšení objemu výroby, aniž by bylo nutné investovat do dalších strojů. Stávající stroje tak měly být využívány po celý den, nikoli pouze po dobu jedné směny. Zároveň se počítalo se snížením odběru elektrické energie ve špičce. Krátkodobě tak v zájmu plnění plánu stoupala produkce továrny, z dlouhodobého hlediska však docházelo k rychlejšímu opotřebení strojového parku.

Opatření naráželo na řadu neočekávaných překážek. Zavádění druhých a třetích směn nabourávalo totiž zaběhnutý harmonogram osobního a rodinného života zaměstnanců a proto nebylo příliš populární. Přibližně polovina zaměstnanců navíc dojížděla do Plzně za prací ze vzdálenějších oblastí a obtížně se v noci dopravovala do svých domovů. V prvních lednových

⁴¹⁴ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 20. 8. 1951, projev Antonína Reinwarta.

⁴¹⁵ *Tamtéž*, projev Františka Brabce.

⁴¹⁶ *Tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 1, konference PV KSČ Škoda duben 1949.

⁴¹⁷ *Tamtéž*, kart. č. 17, inv. č. 4, zápis schůze PV KSČ Škoda 12. 11. 1948.

⁴¹⁸ HEUMOS, Peter: „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ : Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. ÚSD AV ČR, Praha 2006, s. 22.

dnech roku 1951 proto musela závodní stráž odhánět od brány zástupy dělníků, kteří chtěli nastoupit ranní směnu, aby přišli až odpoledne nebo večer.⁴¹⁹ Na plnohodnotné obsazení všech směn také scházely dostatek dílovedoucích.⁴²⁰ Noční směny se proto vyznačovaly obecně nižší produktivitou práce a množstvím zaměstnanců (zejména mládež) je dokonce využívalo ke spánku.⁴²¹ Na počátku roku 1951 například noční směny v hale Gigant v pobočném závodě Elektrotrakce Doudlevice (ETD) vypadaly podle stranických hlášení tak, že celá hala svítila a pracovalo zde pouze několik málo osob.⁴²² Ještě v prosinci 1951 pracovalo na druhých a třetích směnách dohromady jen 25% zaměstnanců závodu⁴²³ a situace se nezlepšovala ani v následujících letech.⁴²⁴

2) Další z tzv. nových metod práce měly směřovat k efektivnějšímu využívání stávajících pracovních sil. Na předchozí projekty „budovatelských“ brigád proto v roce 1949 navázala institucionalizovaná podoba tzv. socialistického soutěžení jednotlivců i celých pracovních kolektivů. Soutěžení mělo v dělnících probudit snahu o co nejvyšší produktivitu práce. Nejdříve bylo zaváděno v těch provozech, kde bylo ohroženo plnění plánu (tzv. úzké profily). Od počátku ledna 1949 se proto soutěžilo například ve výrobě motorů v pobočném závodě Elektrotrakce Doudlevice či v produkci odlitků ve Slévárně šedé litiny.⁴²⁵ Všeobecnějšího rozmachu doznaly soutěže až v létě 1949. Soutěžení bylo naplňováno politickým obsahem prostřednictvím pracovních závazků přijatých k různým slavnostním příležitostem, jakými byly například sjezdy komunistické strany, životní jubilea státníků či uvolnění zboží na volný trh. Od překročení hranice 125% plnění plánu byl zaměstnanec považován za úderníka.⁴²⁶

Mnoho dělníků však soutěžení správně chápalo jako prostředek ke zvýšení pracovního výkonu a proto se zpočátku do těchto akcí zdráhalo zapojit. Používali nejčastěji argument, že kusová výroba neumožňuje na rozdíl od sériové produkce objektivní podmínky soutěže. Takové hlasy se ozývaly například ve Strojárně II, Truhlárně, Modelárně či v Obráběcích strojích. Překážkou pro soutěžení byly také časté výkyvy v tempu dodávek surovin a polotovarů. V neposlední řadě opatření naráželo na kolektivní duch dílen, který vyvolával

⁴¹⁹ SOA v Plzni, f. KV ČSM Plzeň, inv. č. 44, kart. 46, Situace ve Škodovce v Plzni, 1951.

⁴²⁰ Tamtéž, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 27. 7. 1950.

⁴²¹ Tamtéž, f. KV ČSM Plzeň, inv. č. 44, kart. 46, Situace ve Škodovce v Plzni, 1951.

⁴²² Tamtéž, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 2. 1. 1951.

⁴²³ Tamtéž, kart. č. 19, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 14. 12. 1951.

⁴²⁴ HEUMOS, Peter: „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ : Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. ÚSD AV ČR, Praha 2006, s. 29.

⁴²⁵ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 1, konference PV KSČ Škoda duben 1949.

⁴²⁶ PA Škoda, f. Plzeň, Plzeň 159 15, zápis schůze ZR a výboru závodní skupiny ROH Škodovy závody 8. 3. 1949, zpráva Josefa Dvořáka.

odpor dělníků vůči vyzvedávání jednotlivců.⁴²⁷ Postupně bylo však soutěžení alespoň formálně prosazeno ve všech provozech a účastnili se jej i techničtí a administrativní úředníci. V dubnu 1950 již celkový počet soutěžících v závodě čítal celkem 19 587 osob.⁴²⁸

3) Po vzoru Brněnského kraje se od podzimu 1949 šířilo v republice hnutí zvláštních údernických směn inspirované starší sovětskou praxí.⁴²⁹ První údernický týden byl v závodě vyhlášen 17. – 23. října 1949.⁴³⁰ Úderníci při těchto příležitostech veřejně soutěžili v podávání pracovních výkonů a jejich úspěchy byly popularizovány rozhlasem a tiskem. Běžně přitom překračovali stanovené pracovní normy o stovky i tisíce procent.⁴³¹ Šlo však mnohdy o výkon jedné směny, který nemohl být každodenně opakován, vyžadoval přípravu během předchozí směny a často se neobešel bez pomoci dalších zaměstnanců dílny.

Úspěšným úderníkům byla poskytována řada ocenění a byli ostatním dělníkům dávaní za vzor. Dostávalo se jim také některých materiálních výhod (například zvláštní potravinové přiděly). Vedle pracovního nadšení byly proto častým motivem k účasti na údernickém hnutí také ekonomické motivy.⁴³² Na předsednictvu okresního výboru strany hodnotil tuto situaci například Jan Liška: „*Mám dojem, že až odbouráme materiální výhody pro úderníky, že v Doudlevcích vůbec přestane být zájem o údernické knížky.*“⁴³³

Drtivá většina úderníků byla členy komunistické strany.⁴³⁴ Údernické hnutí bylo z počátku doménou mladých lidí, teprve postupně se zapojovali také někteří zkušenější starší pracovníci. Právě věková struktura úderníků zavdávala podnět k častým konfliktům. Řadě starších zaměstnanců bylo totiž nepříjemné, když jim byl dáván za vzor někdo mladší a méně kvalifikovaný. Portréty úderníků vyvěšené v dílnách byly proto v některých případech strhávány či špiněny blátem.⁴³⁵

S těmito konflikty úzce souvisel také problém kvality údernické práce.⁴³⁶ Důraz na kvantitativně chápaný výkon při plnění plánu, jehož vrcholem byly údernické směny, snižoval

⁴²⁷ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda Plzeň, kart. 21, inv. č. 8, kritické poznámky závodního ředitele Škodových závodů v Plzni k situaci těžkého strojírenství, 28. 4. 1949; *tamtéž*, průzkum ve Škodových závodech 7. 8. 1950.

⁴²⁸ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1452 ZR 352, stav socialistického soutěžení ve ZVIL 30. 4. 1950.

⁴²⁹ HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ : *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. ÚSD AV ČR, Praha 2006, s. 44-48.

⁴³⁰ PA Škoda, f. Plzeň, Plzeň 159 15, zápis schůze ZR 2. 11. 1949.

⁴³¹ JUKL, Eduard: *Plzeňští leninovci v boji za splnění úkolů první pětiletky a rozvinutí výstavby socialismu v Československu (1949-1953)*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1964, s. 23.

⁴³² PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1452 ZR 352, zpráva o socialistickém soutěžení 8. 5. 1950.

⁴³³ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 3. 12. 1950, výrok Jana Lišky.

⁴³⁴ *Tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 4. 1950.

⁴³⁵ *Tamtéž*, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 8. 11. 1950, výrok s. Boučka.

⁴³⁶ HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ : *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. ÚSD AV ČR, Praha 2006, s. 35.

pozornost zaměstnanců vůči kvalitě výroby a rostl počet zmetků. Jako vzorní pracovníci byli pak v některých případech popularizováni a odměňováni zaměstnanci, jejichž pracovní výsledky za mnoho nestály. Mezi ostatními dělníky, kteří se na tomto divadle nechtěli podílet, nebo zkrátka pracovali na úkolu, který nebylo možné plnit tímto nárazovým způsobem, vzbuzovalo vyzvedávání takových jednotlivců nevoli. Docházelo dokonce k fyzickým potyčkám. Dne 25. července 1951 například Vojtěch Čermák, který byl vyznamenán jako vzorný pracovník, vyvrtal na kotli díru na špatném místě. Jeho kolega Karel Kroc se na něj osočil: „*Podívej se, jakou máš práci, vzornej pracovníku!*“ Za tento posměšek jej Čermák uhodil. Disciplinární komise však hodnotila Krocovu kritiku práce Čermáka jako zesměšňování socialistického soutěžení a proto oba potrestala výstrahou.⁴³⁷

Někteří funkcionáři komunistické strany si byli příčin nízké popularity úderníků vědomi a orodovali na stranických fórech za zvýšení kvality výrobků. Říkali například „*Co znamená úderník? Podle některých to znamená snižování mezd, podle jiných to znamená, že dělník padá únavou u stroje. [...] Musíme pracovat nejen údernicky, ale musíme být všichni také hospodářem na svém pracovišti. To znamená, když jsem úderník, nesmím ničit stroj, musím ho šetřit, poněvadž je to národní majetek, musím šetřit pohonnou energii. [...] Bohužel není tomu tak, jak říkám. Mluvme si pravdu. Někdy slovo úderník nepřejde upřímně přes rty některého, který to myslí dobře. Vidíte také, že slovo úderník vyslovují s pošklebkem na rtech.*“⁴³⁸

Z výše uvedených důvodů existovalo ještě na počátku ledna 1950 v závodě jen 515 držitelů údernických knížek. Tlak shora, požadující vykazování co největšího počtu úderníků, však rychle vedl ke značné devalvaci podmínek pro poskytování tohoto ocenění, takže na počátku ledna 1951 bylo v závodě již 5 722 úderníků.⁴³⁹ V březnu 1951 bylo pak vydávání údernických knížek celostátně zastaveno, protože z „čestného“ ocenění degradovalo na snadný způsob získávání sociálních výhod.⁴⁴⁰ Po roce 1953 obecně tyto oficiální pracovní iniciativy a socialistické formy práce postupně upadaly.⁴⁴¹

4) Plnění plánu bylo zpočátku v poválečném období realizováno zejména zvyšováním množství přesčasové práce, nikoli růstem produktivity práce v řádné pracovní době. Tento stav dělníkům vyhovoval. Placené přesčasy se totiž stávaly vhodnou příležitostí pro růst jejich

⁴³⁷ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 179 Osob 994, protokol disciplinární komise ZVIL s Vojtěchem Čermákem 29. 11. 1951; *tamtéž*, ZVIL 1459 ZR 138A, zápis schůze předsednictva ZR 3. 8. 1951, příspěvek Františka Netolického.

⁴³⁸ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 4. 1950.

⁴³⁹ *Tamtéž*, konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951; *tamtéž*, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 12. 12. 1950, výrok s. Kule.

⁴⁴⁰ HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ : *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. ÚSD AV ČR, Praha 2006, s. 45-48.

⁴⁴¹ *Tamtéž*, s. 58.

výdělku.⁴⁴² Někteří dělníci (nebo i celé pracovní čety) si dokonce záměrně práci „šetřili“, aby ji mohli dokončovat v přesčasech.⁴⁴³ Výroba se tak neúnosně prodražovala a růst produktivity práce neodpovídal růstu výše mezd. Panovala proto snaha vedení závodu redukovat postupně počet přesčasů. Od roku 1945 z toho důvodu výrazně rostl počet zaměstnanců placených prostřednictvím snáze kontrolovatelných úkolových mezd, v roce 1947 jich bylo již 58%.⁴⁴⁴ Uměle navyšované platy byly od roku 1947 redukovány také tím způsobem, že se zaměstnancům při překročení měsíční mzdy o 25% adekvátně zpřísnily pracovní normy. Tím byl de facto nastaven platový strop.⁴⁴⁵

Podobným způsobem se posléze postupovalo při zvyšování produktivity práce v době prvního pětiletého plánu. Do závodu bylo plošně zavedeno tzv. zpevňování norem, tedy proces, při kterém byly snižovány předepsané výrobní časy jednotlivých produktů. Dělník, jehož normy byly zpevněny, byl pak nucen vyrobit za stejný čas více. Tím zároveň klesala mzdová část výrobních nákladů. Vedlejším důvodem pro komplexní reformu pracovních norem bylo také socialistické soutěžení. Mezi zaměstnanci panovala totiž nespokojenost s tím, že někteří jejich kolegové dosahují s „měkkými“ normami bez větší námahy mnohonásobného překročení stanoveného úkolu.⁴⁴⁶

Zpevňování norem probíhalo v závodě od roku 1949 zprvu jako dobrovolná akce závazků zaměstnanců některých dílen (například slévárna kovů).⁴⁴⁷ Později následovaly celozávodní „prověrky norem“, které byly završovány podepisováním „smluv“ mezi zaměstnanci zastoupenými závodní radou a vedením závodu.⁴⁴⁸ První taková plošná prověrka proběhla v roce 1950. Výrobní čas v továrně se snížil údajně o více než 2 miliony hodin.

Řada skupin zaměstnanců přitom prověřování pod různými záminkami bojkotovala.⁴⁴⁹ Celá akce proto musela být podporována kampaní, ve které bylo zaměstnancům slibováno, že plnění „zpevněných“ norem bude dělníkům usnadněno pružnější organizací výroby (přísun

⁴⁴² NA, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Antonína Zápotockého.

⁴⁴³ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 179 Osob 994, protokol disciplinární komise ZVIL s Antonínem Jelínkem 7. 6. 1951.

⁴⁴⁴ JUKL, Eduard: *Z kroniky bojů plzeňských leninvců za obnovu svého závodu a za upevnění lidově demokratického zřízení*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1962, s. 56-57; KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu : K sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Academia, Praha 2007, s. 86-87.

⁴⁴⁵ HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ : *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. ÚSD AV ČR, Praha 2006, s. 44.

⁴⁴⁶ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 3. 3. 1950; *tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 1, konference PV KSČ Škoda duben 1949.

⁴⁴⁷ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1452 ZR 352, zpráva o socialistickém soutěžení 8. 5. 1950.

⁴⁴⁸ *Tamtéž*, ZVIL 1452 ZR 353, závodní smlouva o záruce norem na rok 1951 zaměstnanců hlavního závodu Škodovy závody, národní podnik, Plzeň, z 22. 12. 1950.

⁴⁴⁹ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951.

materiálu) a lepšími pracovními podmínkami. Technická zlepšení ani plynulejší přísun surovin se však nepodařilo zajistit a dělníci museli plnit zvýšené normy za původních podmínek.⁴⁵⁰ Prověrka musela být navíc v roce 1951 opakována kvůli změnám pětiletého plánu.⁴⁵¹ Tentokrát byla spojená též s převodem „přebytečných“ úředníků do výroby.⁴⁵² Prověrky norem pak probíhaly i v následujících letech.⁴⁵³ Ve všech odděleních se tak každoročně snižovaly vybrané výrobní časy o desítky procent, přitom se nezlepšovaly možnosti dělníků plnit normy jiným než nárazovým způsobem, protože přísun materiálu vázl.

Přes ujišťování ze strany funkcionářů, že zpevňování norem v kombinaci s lepší organizací práce nepřinese snížení výdělků, mnoho dělníků bylo přesvědčeno o opaku.⁴⁵⁴ Někteří proto odmítali zpevňovat své normy dříve, než tak učiní jejich kolegové s vyššími platy.⁴⁵⁵ Vyskytly se i případy, kdy prověrku bojkotovaly i celé provozy.⁴⁵⁶ Nepříliš nadšenou náladu dělníků při zpevňování norem dokládá také řada disciplinárních případů. V roce 1951 se například zaměstnanec Alfréd Měsíček obořil na komunistického funkcionáře, „že prý bychom jenom normovali a strhali lidi, že ho chci zničit a nechci mu dát vydělat.“⁴⁵⁷ V dubnu 1953 pak kovář Josef Bican prohlásil, „aby zpevnili ministři a funkcionáři – tam aby se bralo a ne dělníkům.“ Byl ze závodu propuštěn v zájmu klidu v dílně.⁴⁵⁸

Nelibost části dělníků při zpevňování norem se také přenášela na údernické hnutí. Mnoho vedoucích dílen se na zpevňování norem podílelo značně pasivně, a proto vedení závodu využívalo k odhalování „skrytých rezerv“ na pracovištích úderníky.⁴⁵⁹ Úderníci pak svými výkony nasazovali vysokou laťku ostatním zaměstnancům daného provozu. Popularita úderníků byla proto mnohdy nevalná. Údernice Hrabáková se například na svém pracovišti setkala s tím, „že při prvním údernickém týdnu jí s. Sojka hrubými slovy vytýkal, že mnoho dělá, že tam v dílně bude pracovat rok a že pak odejde, oni že tam zůstanou trvale [...]. Řekl jí dále, že takhle za takových okolností, jako ona pracuje, by naše děti, když tak, jak ona dělá, všechno zkaží a jak se pak naše děti budou muset dít. S. Hrabáková si stěžuje, že denně dvě

⁴⁵⁰ *Tamtéž*, kart. č. 19, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 2. 7. 1951, výrok Václava Klaila; *tamtéž*, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 13. 7. 1951, výrok Jana Stupky.

⁴⁵¹ *Tamtéž*, kart. č. 19, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 2. 7. 1951; *tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 3. 1952.

⁴⁵² *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 1452 ZR 146, dokumentace o prověrce norem v roce 1951.

⁴⁵³ *Tamtéž*, ZVIL 1452 ZR 382, dokumentace o prověrce norem v roce 1953.

⁴⁵⁴ *Tamtéž*, f. ROH, ROH 13 669, zápis schůze ZR 22. 6. 1951, diskusní příspěvek Václava Bílka.

⁴⁵⁵ *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 27. 10. 1950; *tamtéž*, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 13. 7. 1951, výrok s. Kočárka.

⁴⁵⁶ *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 1452 ZR 382, dokumentace o prověrce norem v roce 1953.

⁴⁵⁷ *Tamtéž*, ZVIL 181 Osob 983, protokol disciplinární komise ZVIL s Alfredem Měsíčkem 28. 11. 1951.

⁴⁵⁸ *Tamtéž*, protokol disciplinární komise ZVIL s Josefem Bicanem 28. 8. 1953.

⁴⁵⁹ *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 21. 3. 1950.

*hodiny nemá na čem pracovat.*⁴⁶⁰ V některých případech se proti nově přichozím úderníkům postavily i celé dílny. Kvůli zpevňování norem byly například do problémového oddělení v pobočném závodě Elektrotrakce Doudlevice v roce 1952 přeřazeny dvě vzorné pracovnice z jiného provozu, soudružky Hnátová a Ryplová. *„Avšak po přejití těchto soudružek do měďárny vyhrožovalo celé osazenstvo, že nebude s nimi pracovat. Vedení dílny kapitulovalo a jmenované soudružky z pracoviště odvolalo.*“⁴⁶¹

Někteří dílovedoucí se z výše uvedených důvodů snažili úderníky v jejich práci brzdit. Měli pro to i další rozumné důvody, spočívající v koordinaci tempa výroby. Krátkodobé „šturmování“ (horečné plnění plánu na konci měsíce) vedlo totiž k vyšší zmetkovitosti a způsobovalo nerovnoměrný přísun součástek na další stanoviště výrobního procesu.⁴⁶² Dílnám se tak mnohdy stávalo, že se období krajního nasazení střídala s neproduktivními obdobími čekání na materiál a součástky dodávané jinými odděleními. Záměrné zpomalování nárazové činnosti úderníků bylo tedy v mnohých případech motivováno nejen ekonomickým prospěchem ostatních zaměstnanců, ale snahou zabránit nesmyslnému kolísání tempa práce. Na stranických schůzích v této souvislosti dokonce zaznívaly kritické hlasy, varující že *„lidi nejdříve honíme a pak nemají co dělat.*“⁴⁶³ Vedoucí tajemník okresního výboru KSČ Miloslav Mudra⁴⁶⁴ o příčinách tohoto jevu řekl: *„O 25% až 30% mohou [zaměstnanci] udělat víc, když jim vytvoříme takové podmínky. Když jim zajistíme práci, nebudou si ji muset šetřit. [...] Myslím, že chuť by u soudruhů byla, jen kdyby měli práci a úkoly mohli plnit plynule. To je ta šturmovština, když se potom na konci měsíce honí plán.*“⁴⁶⁵

Z výše uvedeného vyplývá, že komunistické straně se sice podařilo v letech 1949-1953 aktivizovat velkou část dělníků pro věc plnění pětiletého hospodářského plánu, byla však úspěšná mnohdy jen do té míry, do jaké dokázala zaměstnance průmyslových podniků motivovat také ekonomicky. Pokud některá opatření narušovala dosavadní návyky života dělníků nebo příliš tlačila na výkonnost zaměstnanců, vyvolávala u části osazenstva různé formy obcházení či bojkotu. Početný kolektiv dělníků byl schopen prostřednictvím těchto

⁴⁶⁰ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 178 Osob 987, protokol disciplinární komise ZVIL s Marií Hrabákovou 25. 3. 1950.

⁴⁶¹ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda Plzeň, kart. 21, inv. č. 8, zápis schůze dílenského výboru KSČ ETD – Gigant 15. 10. 1952; SMULA, Johann: *The Party and the Proletariat : Škoda 1948-53*. In: *Cold War History*, Vol. 6 (2006), No. 2 p. 161.

⁴⁶² SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 29, inv. č. 101, zápis schůze pléna KV KSČ 5. 7. 1953.

⁴⁶³ *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 19, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 18. 11. 1952.

⁴⁶⁴ Mudra se stal vedoucím tajemníkem OV KSČ Škoda v říjnu 1950 po odchodu dřívějšího vedoucího tajemníka OV KSČ Jan Pillerera do ústřední politické školy. V prosinci 1951 pak Mudra v souvislosti se vznikem nového MV KSČ v Plzni přešel do funkce vedoucího tajemníka MV KSČ.

⁴⁶⁵ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 15. 5. 1951, výrok Miloslava Mudry.

nekonfliktních rezistenčních prostředků brzdit, či dokonce zcela zastavit změny, se kterými nesouhlasil. Nespokojenost zaměstnanců podniku rostla zejména od roku 1949, kdy se zvyšoval tlak na pracovní produktivitu v průběhu plnění pětiletého plánu a zároveň začala viditelně kolabovat organizace práce v přetížené továrně. Všechny emoce tlumené uvnitř závodu nacházely pak v následujících letech své vyjádření v řadě fenoménů, o kterých pojednávají následující podkapitoly.

Krise fungování nižších stranických orgánů v závodech

Absolutní prioritou plnění plánu měla ještě jeden závažný důsledek. Orgány komunistické strany věnovaly téměř veškerou pozornost problematice výroby a propagačnímu zajištění s ní spojených opatření. Ideologická „výchova“ zaměstnanců se dostávala do pozadí a mnohdy se jevila spíše jako širší součást zajišťování plnění plánu. Dělníci vytížení pracovním nasazením navíc ztráceli o stranické schůzi zájem. Některým v účasti bránil třísměnný provoz,⁴⁶⁶ jiným odpolední práce na jejich venkovských staveních (kovorolníci), někteří dávali přednost placeným přesčasům,⁴⁶⁷ další na dění ve straně rezignovali, když zjistili, že o ničem nerozhodují.⁴⁶⁸ Říkali „*Není stejně nic platné chodit na schůzi a něco kritizovat. Napíše se to, ale nikdo prý s tím stejně nic nedělá.*“⁴⁶⁹ Ve Strojárně I tak například účast na členských schůzích klesla v roce 1951 na 25%.⁴⁷⁰ Mezi funkcionáři se otevřeně hovořilo o závažnosti tohoto jevu. „*Schůze jsou málo navštěvovány a berou se u velkého množství soudruhů jako nutné zlo.*“⁴⁷¹ „*Práce organizací spočívá na několika lidech, kteří jsou úkoly přetížení, a ostatní členové tvoří jen kompars.*“⁴⁷² Aktivitu členské základny navíc výrazně nepodporovaly ani výbory dílenských organizací KSČ, protože v mnohých případech rovněž nevyvíjely žádnou činnost a schůze svolávaly jen tehdy, když na nich měl vystoupit referent z nadřízeného orgánu.⁴⁷³

⁴⁶⁶ *Tamtéž*, kart. č. 19, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 14. 12. 1951.

⁴⁶⁷ NA, f. ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů – I. oddělení 1945-1956 (1261/2/1), sv. 361, a.j. 2190, zpráva z politické brigády v kraji Plzeň 24.2. – 7.3.1953.

⁴⁶⁸ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 8. 8. 1950, výrok Miroslava Finka.

⁴⁶⁹ *Tamtéž*, kart. č. 199, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 14. 12. 1951, výrok s. Jílka.

⁴⁷⁰ *Tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951.

⁴⁷¹ *Tamtéž*, kart. 21, inv. č. 8, hlášení o politické situaci v oddělení hutě, z 1951.

⁴⁷² NA, ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů – I. oddělení, sv. 361, a.j. 2190, zpráva z politické brigády v kraji Plzeň 24. 2. – 7. 3. 1953.

⁴⁷³ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 199, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 14. 12. 1951, výrok s. Jílka.

Apatie zaměstnanců vůči politické angažovanosti byla dobře patrná například z incidentu, který se odehrál v červnu 1949. Dav dělníků shromážděný před IV. branou Škodových závodů se tehdy domáhal po skončení pracovní směny odchodu z továrny, přestože uvnitř závodu ještě probíhal projev tajemníka Ústředního výboru KSČ Rudolfa Slánského. Brána byla zavřená, aby byla zajištěna co nejvyšší účast zaměstnanců na tomto oficiálním projevu. Dav si přesto vynutil odchod z továrny pokusem vyvrátit vrata.⁴⁷⁴

Alarmující byl též nezájem dělníků o nižší neplacené stranické funkce. Někteří dělníci se sice ujímali těchto funkcí a snažili se tak postupně budovat svou kariéru, většina se však raději věnovala výdělečné práci než neplaceným stranickým úkolům. Tajemník okresního výboru KSČ Miloslav Mudra tento jev hodnotil: „Každý by dělal třeba 20 hodin denně, ale za peníze, ale jak jde o nějakou neplacenou funkci, hned od ní uteče.“⁴⁷⁵ Podobně se vyjádřil i soudruh Jan Pelnář: „My máme v ozubených kolech úderníka, který dělá třeba 20 hodin přesčas, ale když mu dá strana úkol, tak se ptá, co za to dostane, co mu strana dá.“⁴⁷⁶

Příčiny nezájmu dělníků o politické funkce byly však ještě hlubší a vážnější. Problém spočíval v tom, že činnost nižších funkcionářů, představujících jediné přímé spojení mezi vedením strany a členskou základnou, byla nevděčná. Nižší funkcionáři museli prosazovat ve svých dílnách opatření, o jejichž správnosti nebyli mnohdy sami přesvědčeni, a osobně naráželi na nesouhlas svých kolegů na pracovišti. Z pohledu nadřízených orgánů navíc byli odpovědní za jakákoli selhání. Na okresním výboru KSČ v této souvislosti zaznívaly například takovéto názory: „Dneska vzít funkci, to je těžká věc. Jestli funkcionář někde klopýtne, tak ho setrou nahoře, ale většímu funkcionáři se nic nestane. Kdo se příliš mnoho zajímá o funkce, jeví se mi jako karierman.“⁴⁷⁷ „Na výroční schůzi v Doudlevcích se volili funkcionáři našich závodních organizací takovým způsobem, že Franta navrhl Tondu a všichni ostatní formálně zvedli ruce a odhlasovali to. Samozřejmě, že ten Franta to udělal proto, aby tam nespádl sám.“⁴⁷⁸ Situace na některých pracovištích dospěla do takového stádia, že někteří úderníci se opakovaně bránili přijmout nabízené členství v komunistické straně, aby jim nebyla ihned přidělena nějaká funkce. „Ti úderníci neříkají, že to strana dělá špatně, ale mají panický strach z toho, že bychom jim dali funkci.“⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ Tamtéž, f. Policejní ředitelství Plzeň – nezařazené spisy, situační hlášení StB, Škodovy závody – situace, 7. 6. 1949.

⁴⁷⁵ Tamtéž, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 8. 6. 1951, výrok Miloslava Mudry.

⁴⁷⁶ Tamtéž, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 21. 7. 1950, výrok s. Pelnáře.

⁴⁷⁷ Tamtéž, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 22. 9. 1951, výrok s. Aksmana.

⁴⁷⁸ Tamtéž, výrok s. Krumlovského.

⁴⁷⁹ Tamtéž, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 3. 12. 1950, výrok s. Krumlovského.

Někteří nižší funkcionáři strany dokonce svoje názory před osazenstvem závodu netajili a nepopulární změny oznamovali zaměstnancům jako direktivu shora, se kterou sice nesouhlasí, ale nemohou jí osobně zabránit. Například při odjímání přídatkových lístků pro těžce pracující někteří funkcionáři v dílnách říkali „*Já vím, že vám ty lístky patří, já bych vám je rád dal, ale nemohu, já nejsem kompetentní. Jsem vázán.*“⁴⁸⁰ Takové přirozené jednání označovalo vedení komunistické strany termínem „líbivá politika“ a mylně jej považovalo za pozůstatek dřívější sociálnědemokratické mentality, tzv. sociáldemokratismu.⁴⁸¹

Nepříznivá situace v závodních organizacích se dle stranických hlášení vyskytovala zejména v těch odděleních, která měla problémy plnit plán (Strojárna I) nebo ve kterých se vyskytly větší konflikty dělníků s vedením závodu (pobočný závod ETD). Mohlo však jít o jev mnohem rozšířenější, protože vedení strany důkladněji zkoumalo činnost svých organizací právě jen na těch pracovištích, kde bylo třeba hledat příčiny výrobních a politických neúspěchů. Hospodářské neúspěchy byly přitom na vnitrostranických fórech běžně interpretovány jako nedostatek ideologické a organizační stranické práce.

Okresní výbor strany si byl pasivity základních organizací plně vědom, ale nedokázal tuto situaci až do roku 1953 změnit. Nikterak nepomohla ani prověrka všech komunistů v letech 1950-1951, při které bylo z původních 12 770 členů a kandidátů v závodě kladně prověřeno jen 11 754 (957 osob bylo vyškrtáno a 59 vyloučeno).⁴⁸² Historik Johann Smula v této souvislosti hovořil dokonce o „*chronické dysfunkci*“ stranického aparátu v závodě.⁴⁸³

Svoji autoritu mezi dělníky ztrácely také odborové orgány, které v důsledku svého podílu na zajišťování produktivity práce začaly být ze strany dělníků vnímány jako součást vedení podniku. Frézař Emil Opočenský například vinil z toho, že musí pracovat na porouchaném stroji, nejen vedoucího dílny, ale též dílenskou radu. Mezi funkcionáři vedení závodu, Revolučního odborového hnutí a Komunistické strany Československa přitom nerozlišoval a prohlašoval, že „*bude nutno vzít klacky a řezat to od shora až dolů.*“⁴⁸⁴ Zaměstnanci se proto příliš nezajímali ani o fungování odborové organizace. Při průzkumu ve Strojárně I bylo v roce 1951 zjištěno, že velká část dělníků nevěděla, kdo vykonává funkci předsedy dílenské

⁴⁸⁰ *Tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 3. 1952, výrok s. Němce.

⁴⁸¹ *Tamtéž*, kart. 21, inv. č. 8, hlášení o politické situaci v oddělení hutě, z 1951.

⁴⁸² Na konci března 1951 měla závodní organizace OV KSČ Škoda 10 015 členů a 1079 kandidátů. Pokles počtu členů a kandidátů byl vedle prověrky způsoben také převodem odcházejících zaměstnanců do jiných organizací. *Tamtéž*, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 16. 1. 1951; *tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951; NA, f. ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů, agendy stranická statistika a informace, a.j. 376, kart. 66, měsíční hlášení OV KSČ Škoda, 1951-1952.

⁴⁸³ SMULA, Johann: *The Party and the Proletariat : Škoda 1948-53*. In: *Cold War History*, Vol. 6 (2006), No. 2 p. 155.

⁴⁸⁴ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 178 Osob 987, protokol disciplinární komise ZVIL s Emilem Opočenským 3. 12. 1949.

rady na jejich pracovišti. Také na otázku, zda znají předsedu závodní rady, odpovídali, „že jej vůbec nikdy neviděli.“⁴⁸⁵ Výsledky průzkumu byly o to překvapivější, že fotografie těchto funkcionářů byly v továrně důkladně propagovány v průběhu nedávných voleb do závodní rady.

Podobná byla také situace mezi mládeží. V Závodech V. I. Lenina pracovalo v roce 1953 přibližně 6500 osob ve věku vhodném pro členství v Československém svazu mládeže. Přitom jen 21,95 % z nich bylo ve svazu organizováno a navíc jen polovina z těchto členů navštěvovala pravidelně schůze.⁴⁸⁶ Podobně jako v komunistické straně a v odborech se také ve svazu mládeže projevoval fatální nezáměr o politickou práci a z něj plynoucí nedostatek funkcionářů.⁴⁸⁷ Také zde totiž přijetí funkce oddělovalo do značné míry jejího nositele od ostatních vrstevníků. Doložen je například incident, při kterém předseda krajského výboru svazu mládeže Josef Kočí neudržel nervy na uzdě a zbil na pracovišti spoluzaměstnance, který mu vyčítal, že je kariéristou. Ideologická výchova mezi mládeží proto selhávala a většina mladých lidí bydlící na ubytovnách státních pracovních záloh byla v neděli ponechávána bez jakéhokoli programu a nacházela zábavu v nejrůznějších „nežádoucích“ aktivitách.⁴⁸⁸

Tyto poznatky jsou závažné zejména z toho důvodu, že právě mladí dělníci a učňové tvořili páteř protestů v červnu 1953. Již několik let před tím nebyla však této skupině zaměstnanců věnována náležitá pozornost. Pracovní ani ideologické činnosti v podniku i na ubytovnách navíc dlouhodobě nenabízely dělnické mládeži perspektivu slučitelnou s jejich skutečnými zájmy a představami o naplněném životě.

Důsledky procesu s Hanušem Lomským

Straničtí funkcionáři z řad bývalých dělníků se ve vedoucích funkcích rychle odcizovali svému původnímu prostředí a osazenstvo závodu je mnohdy vnímalo jako kariéristy, kteří nehájí zájmy běžných lidí.⁴⁸⁹ V tomto směru se vztah dělníků k vedení závodu a závodní organizace komunistické strany příliš nelišil od vztahu k někdejšími majitelům soukromého podniku. Například vedoucí tajemník okresního výboru KSČ Miloslav Mudra byl většinou

⁴⁸⁵ *Tamtéž*, f. ROH, ROH 13 669, zápis schůze ZR 22. 10. 1951, projev s. Carvy.

⁴⁸⁶ *AMP*, f. MV KSČ Plzeň, kart. 14, zápis schůze MV KSČ v Plzni 7. 12. 1953, referát Jaroslava Samka.

⁴⁸⁷ *Tamtéž*, výrok Bedřicha Perlíka.

⁴⁸⁸ *Tamtéž*, referát Jaroslava Samka.

⁴⁸⁹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 452, inv. č. 3603, zápis z aktivu funkcionářů CZV KSČ ve ZVIL v Plzni 10. 9. 1953, výrok Jana Zítka.

svých podřízených a spolupracovníků obáván jako diktátorsky jednající a mstivý člověk.⁴⁹⁰ O řadě dalších lokálních funkcionářů se v dílnách šuškal, že se nejrůznějším způsobem obohacují na úkor podniku. Mezi osobami, o kterých se v těchto souvislostech hovořilo, nechyběl podnikový ředitel František Brabec, předseda závodního výboru ROH Josef Dvořák, tajemnice krajské odborové rady Milada Netušilová, náčelník krajské správy StB Matěj Bálek či vedoucí tajemník krajského výboru KSČ Hanuš Lomský.

V letech 1951-1952 propukla po zatčení brněnského funkcionáře Ottý Šlinga celostátní vlna procesů s komunistickými funkcionáři. V Plzni se její obětí stal vedoucí tajemník Krajského výboru KSČ Hanuš Lomský.⁴⁹¹ Procesy byly doprovázeny masivní kampaní, která sváděla hospodářské neúspěchy na činnost údajných zrádců uvnitř strany. Ve všech regionech čelní představitelé strany prováděli v první polovině roku 1951 „sebekritiky“ a hledali při tom ve své práci stopy chybných metod řízení převzatých od domnělých zrádců. Zároveň byla členská základna vyzývána ke kritice nadřízených orgánů a potlačování kritiky zdola bylo označeno za jeden z hlavních neduhů dosavadní stranické práce.

Na místní úrovni měl tento shora vyvolaný rituál vedlejší účinek v tom, že na stranických fórech došlo k dočasnému uvolnění svobody projevu. V rámci celostátního pátrání po „zrádcích“ byla proto v lokálních poměrech nahlas vyslovována i opodstatněná podezření z korupce a despotismu, která po léta tiše kolovala mezi zaměstnanci podniku.⁴⁹² Řada nižších funkcionářů komunistické strany přijímala čistku v letech 1951-1952 dokonce jako příslib demokratizace vnitrostranických poměrů.⁴⁹³ Oficiální kampaň proti obětem procesů tak v plzeňském prostředí paradoxně nepřímou navazovala na někdejší diskuse o nutnosti prohloubit komunikativní principy v řízení strany z května 1948 (viz výše). V následujících letech si pak mnozí komunisté stěžovali, že „*Lomský je pryč a nepořádek je dále.*“⁴⁹⁴ Obecně se očekávalo, že místa bude zbaven mnohem větší počet funkcionářů.⁴⁹⁵ Zvláště zatčení Rudolfa Slánského vyvolalo na podzim 1951 mezi zaměstnanci v závodě fámy o tom, kdo z vedení továrny bude

⁴⁹⁰ *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 19, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 24. 7. 1951; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, krajská revizní komise, kart. 629, spis č. 3059, zpráva pro předsednictvo KV KSČ o vyšetření sporu Miloslava Mudry a Václava Telína 31. 5. 1951.

⁴⁹¹ ŠLOUF, Jakub: Krajské vedení KSČ na Plzeňsku v letech 1945-1948. *Minulostí západočeského kraje* 44 (2009), č. 1, s. 261-352.

⁴⁹² *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951, výroky Jana Zítka a Jana Pillera.

⁴⁹³ Srov. KNAPIK, Jirí: *V zajetí moci : kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha: Libri 2006, s. 195-196.

⁴⁹⁴ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 452, inv. č. 3603, zápis z aktivu funkcionářů CZV KSČ ve ZVIL v Plzni 10. 9. 1953, výrok s. Pecha.

⁴⁹⁵ *Tamtéž*, výrok Jana Zítka; *tamtéž*, zápis schůze výborů závodní organizace Závodní klub ROH ZVIL v Plzni 11. 9. 1953, výrok Karla Böhma.

ještě uvězněn. Takové debaty byly pochopitelně pro lokální stranické špičky značně nebezpečné a nepřispívaly k jejich popularitě mezi dělníky.⁴⁹⁶

Kritika dosavadní politiky se v období vnitrostranických procesů navíc týkala také výrobních otázek. Všudypřítomné plnění plánu pro pouhý efekt bylo například označeno za jednu z forem průmyslové sabotáže.⁴⁹⁷ Bilancována byla nově i činnost údernického hnutí, které se dříve v Plzni rozšířilo po vzoru Šlingova brněnského kraje.⁴⁹⁸ Zpochybněny byly tedy zcela veřejně některé základní pilíře fungování podniku po roce 1948. Hledání viníků se však zaměřilo špatným směrem a většina selhání byla nakonec neprávem přiřknuta vedoucím úředníkům, kteří se udrželi ve funkcích z předúnorového období díky své odbornosti, například řediteli pobočného závodu ETD Ing. Vladimíru Bártovi či vedoucímu oddělení Strojírna II Ing. Bohuslavu Jičínskému. Jejich činnost byla označována jako „zrádcovská“ metoda tzv. falešného odbornictví.⁴⁹⁹

Přesto však procesy a s nimi spojená kampaň otráslly důvěrou mnohých dělníků ve vedoucí funkcionáře závodu. Patrné to bylo nejvíce u případů podezření z korupce. Otevřeně se od roku 1951 například hovořilo o nepřehledném hospodaření Cizineckého domu (CD) Škodových závodů, který sloužil jako luxusní hotel pro zahraniční delegace navštěvující podnik. V lednu 1948 byl dosazen do funkce správce tohoto objektu Miroslav Hříbek.⁵⁰⁰ Po únoru 1948 se v Cizineckém domě začaly objevovat nesrovnalosti v nakládání se zásobami potravin a alkoholu. Reprezentativní nábytek z budovy byl lacino rozprodáván vedoucím úředníkům závodu včetně podnikového ředitele Františka Brabce. Na obědy sem také často zdarma docházeli i s rodinami vedoucí tajemník krajského výboru KSČ Hanuš Lomský a náčelník krajské správy StB Matěj Bálek.⁵⁰¹ Byly zde též pořádány divoké pitky se zahraničními hosty, které nemohly ujít pozornosti závodní stráže hlídající objekt.

Člen závodní rady a velitel závodní stráže Jan Zítek proto začal dění v Cizineckém domě vyšetřovat a požadoval odvolání Hříbka z funkce. Narazil však na odpor vedení Krajského výboru KSČ i Krajské správy StB, které mu sdělily, že Hříbek byl do funkce dosazen Ministerstvem vnitra a Ústředním výborem KSČ a vykonává v Cizineckém domě

⁴⁹⁶ *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 19, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 7. 12. 1951.

⁴⁹⁷ *Tamtéž*, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 12. 12. 1950, výrok Františka Brabce.

⁴⁹⁸ *Tamtéž*, výrok s. Kule.

⁴⁹⁹ *Tamtéž*, výrok Miloslava Mudry.

⁵⁰⁰ Miroslav Hříbek (*1924), syn středoškolského profesora, 1945 člen KSČ, 1946 vyslán ministerstvem vnitra do Švýcarska na studium hotelové školy (zároveň zpravodajské úkoly), 1948 dosazen do funkce správce Cizineckého domu Škodových závodů v Plzni z pověření ministerstva vnitra a ÚV KSČ.

⁵⁰¹ *ABS*, f. Studijní ústav ministerstva vnitra, Vytřídněné spisy sekretariátu ministra vnitra, 319-5-1, šetření stížností na činnost Matěje Báalka v roce 1954.

zpravodajské úkoly z pověření StB.⁵⁰² Při prověrce v květnu 1949 byl pak dokonce Hříbek v rozporu se stranickými předpisy prověřován tajně a všechna obvinění proti jeho osobě byla anulována. Náčelník Krajské správy StB Matěj Bálek tehdy Hříbka hájil tvrzením, že Hříbek má povoleno nechovat se jako komunista, aby nebyl při plnění zpravodajského poslání nepřátelům strany nápadný.⁵⁰³ Bálkova snaha krýt Hříbka nebyla však zcela nezištná a užité argumenty nebyly pravdivé. O Hříbkově činnosti totiž Krajská správa StB v Plzni nevedla žádné záznamy a slib o spolupráci podepsal Hříbek Bálkovi až dodatečně v roce 1951.⁵⁰⁴

Vlna oficiálně požadované kritiky a sebekritiky po zatčení Hanuše Lomského umožnila Janu Zítkovi v roce 1951 otevřeně mluvit na okresní konferenci strany o dění v Cizineckém domě. Vyjádřil též podezření, že se Hanuš Lomský v Cizineckém domě stýkal s francouzskými špióny.⁵⁰⁵ Z utajovaného případu se tak stala veřejná záležitost a v červenci 1951 proto Okresní výbor KSČ musel pod tlakem veřejného mínění hledat za Hříbka náhradu.⁵⁰⁶ Paradoxně však byl disciplinárně vyšetřován též Jan Zítek, pro zveřejnění tajných informací o práci StB.⁵⁰⁷ Zítka před postihem zachránila pouze skutečnost, že komunistická strana v daný moment propagovala větší otevřenost kritice.⁵⁰⁸ Disciplinární potrestání Hříbka a Bálka navíc nespadlo do kompetence Okresního výboru KSČ. Ani v takto křiklavém případě proto nedošlo k žádnému stíhání viníků, přestože po něm volaly hlasy z řad osazenstva závodu.⁵⁰⁹

Podobných afér se po roce 1948 vyskytla celá řada.⁵¹⁰ Zůstaly ale zpravidla nevyšetřené, protože do nich byli namočení vysocí funkcionáři komunistické strany. Na předsednictvo vlády například opakovaně přicházely anonymní dopisy zaměstnanců Závodů V. I. Lenina, žádající o nápravu plzeňských poměrů.⁵¹¹ Jejich pisatelé si stěžovali například na údajné

⁵⁰² *PA Škoda*, f. PV KSČ 1 271, zápis jednání zvláštní komise OV KSČ Škoda o případu Jana Zítka, Jana Dandy a Jana Pillera 10. 5. 1951; *ABS*, f. Inspekce ministra vnitra, A8/1 41, zpráva o výsledku šetření případu Matěje Bálka 22. 5. 1954.

⁵⁰³ *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951; *PA Škoda*, f. PV KSČ 1 271, zápis prověrky Miroslava Hříbka 20. 5. 1949.

⁵⁰⁴ *ABS*, f. Inspekce ministra vnitra, A8/1 41, zpráva o výsledku šetření případu Matěje Bálka 22. 5. 1954.

⁵⁰⁵ *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 2. 3. 1951, výroky Jana Zítka.

⁵⁰⁶ *Tamtéž*, kart. č. 19, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 24. 7. 1951.

⁵⁰⁷ Stalo se tak na popud vedoucího tajemníka OV KSČ Miloslava Mudry. *PA Škoda*, f. PV KSČ 1 271, zápis jednání zvláštní komise OV KSČ Škoda o případu Jana Zítka, Jana Dandy a Jana Pillera 10. 5. 1951.

⁵⁰⁸ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 452, inv. č. 3603, zápis z aktivu funkcionářů CZV KSČ ve ZVIL v Plzni 10. 9. 1953, výrok Jana Zítka.

⁵⁰⁹ *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 1. 4. 1951, výroky Miloslava Mudry; *tamtéž*, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 8. 6. 1951.

⁵¹⁰ *PA Škoda*, f. Plzeň, Plzeň 159 15, zápis schůze ZR 28. 1. 1949; *tamtéž*, zápis schůze ZR 8. 3. 1949.

⁵¹¹ *NA*, f. Úřad předsednictva vlády – tajné, sig. 52-2-20, č.j. 1835/1949, anonymní dopis zaměstnance Škodových závodů zaslaný předsedovi vlády 23. 5. 1949.

zpronevěry textilu v Hospodářském družstvu zaměstnanců Škodových závodů.⁵¹² Za nesrovnalosti v tamním účetnictví byli však trestní komisí Ústředního národního výboru statutárního města Plzně v březnu 1949 postiženi pouze „obětní beránci“, místopředseda družstva Josef Kutzendorfer a vedoucí prodejny Karel Bezděk.⁵¹³ Bez trestu naopak zůstali podezřelí odběratelé textilu, mezi které patřili například podnikový ředitel František Brabec, předseda závodního výboru ROH Josef Dvořák,⁵¹⁴ poslankyně Milada Netušilová,⁵¹⁵ poslankyně Jaroslava Krafková,⁵¹⁶ vedoucí sociálně politického oddělení Škodových závodů Bohuslav Brůha a někteří členové závodní rady.⁵¹⁷ Zcela nepotrestán zůstal také předseda družstva Josef Hora, tehdejší předseda závodní rady Škodových závodů.

Tato aféra vyvolávala mezi zaměstnanci značnou nevoli, protože odcizené zboží bylo pořízeno z jejich vlastních přidělových lístků svěřených do správy družstvu. Došlo proto dokonce ke shlukování dělníků v dílnách. Zaměstnanci pověstem o zastírané vině předních funkcionářů kraje důvěřovali, protože se šířily z dílny Strojírna I, kam byl za trest přemístěn Josef Kutzendorfer.⁵¹⁸ Základní organizace strany se navíc ve vzniklém sporu za Josefa Kutzendorfera postavila, odmítla nátlak poslance Karla Poláčka, požadujícího vyloučení Kutzendorfera ze strany, a zaslala protestní rezoluci Ústřednímu výboru KSČ.⁵¹⁹

Aféra hospodářského družstva proto vytvořila v závodě dosti výbušnou atmosféru před volbami do závodní rady, které se měly konat 14. dubna 1949. Situaci musel řešit aktiv předsedů odborových skupin 8. dubna 1949 a mimořádný aktiv předsedů základních organizací strany o čtyři dny později. Na schůzích byli vedoucí představitelé závodu

⁵¹² Hospodářské družstvo zaměstnanců Škodových závodů, spol. s r. o., Plzeň.

⁵¹³ Bývalému prvorepublikovému sociálnímu demokratovi Josefu Kutzendorferovi (*1901) byl uložen trest vězení v trvání dvou měsíců a pokuta 50 000 Kčs, Karlu Bezděkovi (*1906) trest vězení v trvání jednoho měsíce a pokuta 30 000 Kčs. *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, krajská revizní komise, kart. 579, spis. č. 589, trestní nález ÚNV statutárního města Plzně z 24. 3. 1949; *NA*, f. Úřad předsednictva vlády – tajné, sig. 52-2-20, č.j. 1835/1949, anonymní dopis zaměstnance Škodových závodů zasláný předsedovi vlády 23. 5. 1949; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, krajská revizní komise, kart. 579, spis. č. 589, zápis ze schůze výborů organizací KSČ Nová Hospoda I a II, 10. – 13. 4. 1951; *PA Škoda*, f. Plzeň, Plzeň 159 15, zápis schůze ZR 30. 3. 1949.

⁵¹⁴ Josef Dvořák (*1892). *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, krajská revizní komise, kart. 570, spis. č. 241, výpověď Josefa Kutzendorfera ve věci hospodářského družstva, nedatováno.

⁵¹⁵ *Tamtéž*, kart. 602, spis. č. 1821, výsledek šetření případu Milady Netušilové, nedatováno; *tamtéž*, kart. 579, spis. č. 589, opis prohlášení Milady Netušilové, nedatováno.

⁵¹⁶ Jaroslava Krafková (*1910), byla dcerou významného prvorepublikového plzeňského sociálnědemokratického funkcionáře Jana Dandy, členkou KSČ od roku 1945, 1947 vedoucí kádrového oddělení KV KSČ v Plzni, 1948 poslankyně, 1951 její manžel Jan Krafka byl zatčen a odsouzen na 18 měsíců odnětí svobody v souvislosti s vyšetřováním pracovníků Západočeského konzumního družstva, v roce 1951 zbavena funkcí a vyloučena z KSČ. *Tamtéž*, kart. 634, spis. č. 3253.

⁵¹⁷ *NA*, f. Úřad předsednictva vlády – tajné, sig. 52-2-20, č.j. 1835/1949, anonymní dopis zaměstnanců Škodových závodů (údajně oddělení Vozidla a Obráběcí stroje) zasláný předsedovi vlády 9. 2. 1951.

⁵¹⁸ *Tamtéž*, dopis ministerstva vnitra kabinetu předsedy vlády 18. 3. 1950.

⁵¹⁹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, krajská revizní komise, kart. 579, spis. č. 589, zápis ze schůze výborů organizací KSČ Nová Hospoda I a II, 10. – 13. 4. 1951.

podrobení přísné kritice z řad nižších funkcionářů jednotlivých dílen. Zaznívaly požadavky, aby se předseda závodní organizace ROH Josef Dvořák vzdal kandidatury do závodní rady. Josef Dvořák a podnikový ředitel František Brabec byli nuceni provést sebekritiku za neprůhledné nákupy textilu provedené jejich manželkami.⁵²⁰ Emotivní nálada se však neuklidnila, protože na aktivity nebyl vůbec pozván Josef Kutzendorfer, kterému tak bylo znemožněno hájit se proti obviněním. Incident proto poznamenal atmosféru v závodě i během následných voleb do závodní rady a v období bezprostředně následujícím.⁵²¹ Někteří dělníci se nechali slyšet, že kandidátku nevolili, právě proto, že na ní figurovali funkcionáři namočení do textilní aféry. Otřesena byla zejména popularita předsedy závodní skupiny ROH Josefa Dvořáka, který byl dokonce z některých schůzí vypískán.⁵²²

Případ se pak táhl řadu let a výrazně snižoval budovatelské nadšení zaměstnanců všech přímo zasažených provozů. Na schůze odborů chodilo například ve Strojárně I jen 70 z celkového počtu 1500 členů.⁵²³ Po dílnách se tvořily hloučky, kde dělníci hovořili o tom, „že budou také krást, když se jim nic nestane jako těm druhým“ a že „sami snižují [výrobní] časy a jinde se krade.“⁵²⁴ Vyšetřování bylo navíc po stranické linii znovu otevřeno po zatčení vedoucího tajemníka Krajského výboru KSČ Hanuše Lomského za domnělou zrádcovskou činnost uvnitř strany. Kutzendorfer totiž ve svých stížnostech zasílaných Ústřednímu výboru KSČ i prezidentu republiky tvrdil, že byl z funkcí odvolán bez možnosti obhajoby na přímý zásah Lomského. Většina podezřelých osob, na jejichž vinu Kutzendorfer poukazyval, patřila navíc k blízkým spolupracovníkům Hanuše Lomského.⁵²⁵ Po kriminální stránce však nebyl případ plně objasněn ani po roce 1951, kdy k tomu existovaly výše uvedené politické předpoklady.

Kabinet předsedy vlády dal obsah anonymních dopisů zasílaných z Plzně vyšetřit orgánům ministerstva vnitra. Po půl roce se mu dostalo odpovědi, že informace uvedené v udáních, jsou pravděpodobně pravdivé, ale z politických důvodů není možné ve vyšetřování pokračovat. Důstojník zabývající se případem byl převelen na jiné místo a předsednictvu vlády sdělil: „*Ponevadž však na různých machinacích a nesrovnalostech byli účastni i*

⁵²⁰ *Tamtéž*, f. Policejní ředitelství Plzeň – nezařazené spisy, situační hlášení StB, Škodovy závody n. p. Plzeň – nespokojenost dělníků, 15. 4. 1949.

⁵²¹ Jednotná kandidátka ve volbách do ZR získala v roce 1949 celkem 90,78% hlasů. Tento výsledek funkcionáři KSČ považovali za špatný a zdůvodňovali jej právě aférou s hospodářským družstvem. *PA Škoda*, f. Plzeň, Plzeň 159 15, zápis schůze ZR 19. 4. 1949, výrok Josefa Dvořáka.

⁵²² *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, krajská revizní komise, kart. 579, spis. č. 589, zápis ze schůzky na ZR ve věci Josefa Kutzendorfera 21. 7. 1949, diskusní příspěvky s. Kympergera a s. Zajíčka.

⁵²³ *Tamtéž*, výrok s. Petru.

⁵²⁴ *Tamtéž*, diskusní příspěvky s. Bařka a s. Plechatého.

⁵²⁵ *Tamtéž*, zápis ze schůze výborů organizací KSČ Nová Hospoda I a II, 10. – 13. 4. 1951, projev Josefa Kutzendorfera.

funkcionáři KSČ, nebylo lze dle směrnic, které jsem na počátku vyšetřování obdržel, ve vyšetřování pokračovat.“⁵²⁶ Nevyšetřené korupční skandály pak zatěžovaly pověst komunistické strany jako celku a navíc ponechávaly prostor pro spekulace o proviněních mnohem většího rázu. Byly přitom odsuzovány stejně tak bezpartijními dělníky, jako řadovými komunisty a nižšími funkcionáři strany. Ti první mohli snad postupně v individuálních pochybeních začít spatřovat obecnější systémové chyby, ti druhí však vysvětlení nedostatků nalézali spíše v „pochybné“ osobní minulosti (například sociálnědemokratické) některých viníků, což plně konvenovalo celkovému étosu vnitrostranických politických procesů.⁵²⁷

Nedůvěru zaměstnanců k lokálnímu vedení komunistické strany vyvolávala také skutečnost, že funkcionáři obvinění z nečestného jednání byli mnohdy místo trestu „uklizeni“ do vyšších centrálních úřadů v Praze. V plzeňské Škodovce byl takový postup zvolen například u vedoucího tajemníka okresního výboru KSČ Jan Pillerera, vedoucího sociálně politického oddělení Škodových závodů Bohuslava Brůhy či u politického tajemníka závodní organizace KSČ v pobočném závodě ETD Josefa Reitmajera.⁵²⁸ Nejkřiklavějším případem tohoto druhu byl však kariérní vzestup vedoucího tajemníka Miloslava Mudry, kterému se v závodě přezdívalo „rudý baron“.⁵²⁹ Všeobecně se o něm vědělo, že má diktátorské sklony a že se dokáže zákeřným způsobem zbavovat svých konkurentů.⁵³⁰ Přes nevhodnost Mudrovy povahy pro odpovědnější funkce byl v prosinci 1951 doporučen na post vedoucího tajemníka nově vzniklého Městského výboru KSČ v Plzni a později i na místo náměstka ministra těžkého strojírenství. Odpor členské základny k jeho osobě se později stal jedním z impulsů k demonstracím při peněžní reformě v roce 1953 (viz níže).

Důvěryhodnost strany v očích dělníků oslabovala kromě selhání některých lokálních funkcionářů také skutečnost, že jim strana mnohdy neposkytovala včas pravdivé informace. V některých případech se stávalo, že bezpartijní dělníci byli seznámeni s důležitými událostmi dříve (například prostřednictvím zahraničního rozhlasu) než nižší straničtí funkcionáři v

⁵²⁶ NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajné, sig. 52-2-20, č.j. 1835/1949, dopis pplk. Vacka zaslaný kabinetu předsedy vlády 21. 2. 1950.

⁵²⁷ SOA v Plzni, f. Policejní ředitelství Plzeň – nezařazené spisy, situační hlášení StB, Škodovy závody – situace, 7. 6. 1949.

⁵²⁸ Tamtéž, f. KV KSČ Plzeň, kart. 452, inv. č. 3603, zápis z aktivu funkcionářů CZV KSČ ve ZVIL v Plzni 10. 9. 1953, výrok Jana Zítka.

⁵²⁹ Tamtéž, kart. 109, inv. č. 813, zápis schůze byra KV KSČ 7. 8. 1953.

⁵³⁰ Známý byl například osud bývalého předsedy KV KSČ v Plzni Václava Telína, který Mudrovi dříve napsal nelichotivý kádrový posudek a musel za to později čelit Mudrovým odvetným opatřením. Tamtéž, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 19, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 24. 7. 1951; tamtéž, f. KV KSČ Plzeň, krajská revizní komise, kart. 629, spis č. 3059, zpráva pro předsednictvo KV KSČ o vyšetření sporu Miloslava Mudry a Václava Telína 31. 5. 1951.

dílnách. Ti pak z politické opatrnosti vyvraceli některá tvrzení, která se vzápětí ukázala jako pravdivá. Takové situace pochopitelně snižovaly jejich přesvědčovací potenciál.

Tento jev se plně projevil zejména před peněžní reformou v roce 1953 (kampaň proti nákupní horečce), patrný byl však při řadě příležitostí v předchozím období. Například v den úmrtí prezidenta Klementa Gottwalda 14. března 1953 začala zpráva o jeho smrti kolovat mezi osazenstvem závodu již kolem 12. hodiny. Vedoucí funkcionáři strany však nevěděli, odkud zpráva pochází, a považovali ji za nepřátelskou propagandu. Proto byl před druhou hodinou odpoledne svolán celozávodní aktiv všech zaměstnanců, kde předseda stranické organizace dementoval zprávy o Gottwaldově úmrtí. Za několik minut na to rozhlas odvysílal zprávu, že Gottwald zemřel již v jedenáct hodin.⁵³¹

Politické konflikty v závodě

Na politickou atmosféru v závodě měla zásadní vliv skutečnost, že v letech 1948-1953 do továrny přicházelo množství osob, které dříve působily v jiných nedělnických profesích. Tento jev byl způsoben jednak všeobecným tlakem na zvyšování zaměstnanosti v průmyslu, jednak poúnorovými změnami sociální struktury společnosti. Mezi ty patřily například postupná likvidace soukromých zemědělských, řemeslných a obchodních živností, převádění administrativních úředníků do výroby, či odvolávání politicky „nespolehlivých“ osob z jejich dosavadních funkcí.⁵³²

V roce 1953 tak v Závodech V. I. Lenina pracovalo 2 703 bývalých zaměstnanců distribuce a soukromého sektoru, 903 bývalých úředníků přemístěných do výroby v rámci celostátní akce v roce 1951, 633 bývalých státních a veřejných zaměstnanců, 564 bývalých soukromých zemědělců, 242 bývalých samostatně výdělečně činných živnostníků a obchodníků a 116 bývalých příslušníků Sboru národní bezpečnosti a armády. Celkem 19,65 % zaměstnanců (5 161 osob) tedy původně náleželo k jiné profesní skupině a bylo do podniku přivedeno mnohdy nedobrovolně. Tím se postupně měnila také nálada v podniku, protože tyto osoby přinášely na pracoviště své osobní zkušenosti a postoje.⁵³³

⁵³¹ *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda Plzeň, kart. 21, inv. č. 8, stížnost závodní organizace KSČ v ETD oddělení velké točivé stroje zaslaná ÚV KSČ 25. 5. 1953; *tamtéž*, hlášení pro ÚV KSČ z 9. 7. 1953; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva II. oddělení sekretariátu KV KSČ v Plzni, 1953; SMULA, Johann: *The Party and the Proletariat : Škoda 1948-53*. In: *Cold War History*, Vol. 6 (2006), No. 2, p. 168.

⁵³² MAREK, Pavel: *České živnostnictvo 1945-1960 : Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. Brno: Doplněk 2006; JECH, Karel: *Soumrak selského stavu 1945-1960*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001.

⁵³³ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, struktura zaměstnanců ZVIL, 1953.

Noví zaměstnanci byli navíc v dílnách mnohdy považováni za cizorodý element a nikdo se soustavně nevěnoval jejich začleňování do stávajícího kolektivu. Byli zařazováni na nejhorší práce a scházela jim také potřebná kvalifikace, proto zpočátku dosahovali výrazně nižších příjmů než ostatní dělníci. Většinou si tak značně pohoršili oproti svým dřívějším příjmům a měli problémy adaptovat rodinné výdaje na nové podmínky.⁵³⁴ Z těchto důvodů se ve zvýšené míře zapojovali do nejrůznějších sociálních konfliktů, které na pracovišti propukly.

Skutečných politických incidentů se v závodě v letech 1948-1953 odehrálo jen minimum. Většinou šlo o individuální „protistátní“ výroky, pronesené obyčejně po nadměrné konzumaci alkoholu. Disciplinární mechanismus podniku byl k těmto výstřelkům poměrně shovívavý, zejména pokud jejich původci byli dosud netrestaní dělníci řádně plnící své pracovní povinnosti. Tresty ukládané za takové delikty závodní disciplinární komisí byly výrazně nižší, než kdyby jejich pachatelé byli vyšetřováni mimo závod řádnými bezpečnostními a justičními orgány. Pouze v nejkřiklavějších případech se používalo jako trestu doporučení k zařazení do tábora nucených prací.

Uvedme několik typických příkladů. Dělník Ludvík Brejcha v únoru 1950 nadával v šatně, že *„komunisté jsou gestapáci, že zavinili smrt bývalého prezidenta [Edvarda] Beneše a že budou všichni viset i s prezidentem [Klementem] Gottwaldem, jen co to praskne.“* Byl mu uložen trest pouze za opilost (nikoli za „protistátní“ výroky) a to formou pokuty ve výši polodenního výdělků a výstrahy na 2 roky.⁵³⁵ Dělník Karel Trnka strávil v dubnu 1951 většinu směny ve výčepu. Když poté nebyl vpuštěn závodní stráží do podniku, vykřikoval: *„Ti lumpové komunisti mne vyhodili ze strany, ale já jim to ukáži. Mám přístroj, který stačí načasovat, a mohu vyhodit celou Škodovku do povětří. Jsem zahraniční voják a partyzán, ale mám rád Ameriku.“* Obdržel výstrahu na 2 roky.⁵³⁶ Zámečník Miloslav Jarolímek vyprávěl v listopadu 1951 na pracovišti učňům, které měl na starosti, že jeho strýce, opata premonstrátského kláštera na Strahově, ThDr. Bohuslava Stanislava Jarolímka, umučili komunisté v kriminále. Byl pouze přeložen na jiné pracoviště, kde nemohl dále působit na mládež.⁵³⁷ Zámečník František Šašek se v srpnu 1951 hádal se spoluzaměstnanci *„Jak to, že se máme učit od techniků SSSR, když podle jeho názoru jsme vyspělejší.“* Byl napomenut

⁵³⁴ *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 3. 1952, výrok s. Jirana.

⁵³⁵ *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 178 Osob 987, protokol disciplinární komise ZVIL s Ludvíkem Brejchou 28. 2. 1950.

⁵³⁶ *Tamtéž*, ZVIL 180 Osob 995, protokol disciplinární komise ZVIL s Karlem Trnkou 23. 4. 1951.

⁵³⁷ *Tamtéž*, ZVIL 179 Osob 994, protokol disciplinární komise ZVIL s Miloslavem Jarolímkem 29. 11. 1951.

kolegou, aby se raději věnoval práci. Tohoto kolegu několikrát udeřil pěstí do obličeje. Disciplinární komise jej předala národnímu výboru k zařazení do pracovního tábora.⁵³⁸

Z deliktů, které byly předány řádné justici, tvořily výraznější skupinu zejména hanlivé výroky pronesené při tryznách za J. V. Stalina a Klementa Gottwalda v březnu 1953. Konstruktor Robert Trčka (bývalý člen Československé strany národně socialistické) a konstruktor Otakar André (bývalý dělník, člen komunistické strany) například 14. března 1953 komentovali informace o úmrtí Gottwalda. Trčka řekl „*Už je zase o jednoho méně. Měli jsme Gottwalda rádi, ale když ho má pán Bůh radši, tak ať si ho vezme. Tak se mně zdá, že Gottwald bude znárodňovat v nebi.*“ André odpověděl: „*To snad spíš v pekle.*“ A Trčka dodal: „*To je možné, protože nám ho byl čert dlužen.*“ Trestní stíhání proti oběma bylo ukončeno amnestií prezidenta republiky z května 1953.⁵³⁹ Ve stejný den pronesl například slévač kovů Václav Šimek „*Už to kape, toho ranila mrtvice, [Klement] Gottwald zemřel, [Wilhelm] Pieck, [Mátyás] Rákosi a Mao Ce-tung je nemocen.*“ Při prohlížení fotografie nově zvoleného prezidenta republiky Antonína Zápotockého pak komentoval jeho nadváhu slovy: Ten „*má už socialismus vybudován.*“ Byl odsouzen k odnětí svobody v trvání šesti měsíců.⁵⁴⁰

Politické individuální protesty se tedy v továrně ve sledovaném období vyskytovaly, nebyly však nikterak početné. Vedení závodu je navíc tolerovalo, pokud nepřesáhly jistou mez (například použití násilí či narušení oficiálního ceremonálu). Často též využívalo možnost vykládat jako nepolitický delikt (alkohol na pracovišti). V tomto se postavení továrních dělníků uvnitř továrny zcela lišilo od společenské reality za branami podniku. S častou sociálně motivovanou stávkovou činností dělníků nebyly jejich občasné individuální politické „excesy“ nijak přímočaře spřízněné.

Stávky

Nespokojenost zaměstnanců s poměry ve Škodových závodech se v některých případech nezastavila jen u tichého bojkotu, ale ventilovala se zcela otevřeně prostřednictvím stávek či krátkodobých protestních zastavení práce. Odpovědní funkcionáři si byli vědomi politické citlivosti dělnických protestů, a proto se je zpravidla snažili vyřešit interní cestou uvnitř závodu, aniž by informovali nadřízené orgány či bezpečnost.⁵⁴¹ Většina těchto kolektivních

⁵³⁸ *Tamtéž*, ZVIL 180 Osob 995, protokol disciplinární komise ZVIL s Františkem Šaškem 17. 8. 1951.

⁵³⁹ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 3T 77/1953.

⁵⁴⁰ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 3T 95/1953.

⁵⁴¹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953, výroky Jana Hlíny a Václava Kohouta.

konfliktů proto nebyla nikdy řádně vyšetřena, ani nedošlo k hlubší analýze jejich průběhu a příčin. Tato okolnost má neblahý vliv na množství dochovaných pramenů, přesto však lze na základě dokumentů z provenience jednotlivých stranických a odborových orgánů z nitra podniku načrtnout hrubé rysy typologie těchto stávek.

1) První z příčin konfliktů byla korupce vedoucích představitelů závodu, která měla v atmosféře neustálého zvyšování tlaku na produktivitu dělníků značně výbušný náboj. K dočasnému zastavení práce v některých dílnách došlo například již na jaře 1949, kdy propukla výše popsaná textilní aféra.⁵⁴² Šlo o vůbec první známý pokus místních dělníků od února 1948 domoci se svých požadavků přerušením práce.

2) Druhý důvod kolektivních protestů spočíval v chaotické restrukturalizaci výrobních programů v první fázi plnění pětiletého plánu. V podniku docházelo k rušení celých provozů, jejichž zaměstnanci přirozeně pociťovali obavy o svou budoucnost a mnohdy nebyli včas informováni vedením podniku o chystaných krocích. Dne 14. února 1950 proto například dělníci oddělení Velká kovárna stávkovali proti tomu, aby byla válcovna na nákolky železničních náprav předána do Vítkovických železáren. Stávkou se podařilo utlumit až zásahem podnikového ředitele Františka Brabce a předsedy závodní organizace ROH Josefa Dvořáka. Napjatá atmosféra tehdy panovala též v oddělení Vozidla, odkud byla přeložena pryč výroba traktorů. Dělníci obou oddělení prohlašovali, že krajský výbor KSČ a okresní výbor KSČ Škoda „*nestojí za nic*“ a uvažovali o vyslání deputace k vládě. V malé míře se v obou odděleních vyskytly též případy protestního rušení členství v komunistické straně.⁵⁴³

Na svou likvidaci čekalo na počátku roku 1951 také oddělení Automaty II, jehož stroje měly být odvezeny a zaměstnanci přeřazeni na jinou výrobu. Z moderně vybavené dílny se měl stát sklad. Vedení podniku zaměstnancům slíbilo, že do února 1951 jim poskytne informace, kam budou zařazeni. Stroje byly však postupně odváženy, aniž by byl kdokoli schopen dělníkům sdělit, kde budou nadále pracovat. Neustálé zdržování definitivního rozhodnutí o osudu dílny vedlo k dosti odbojné atmosféře na tomto pracovišti. Zaměstnanci trvali na tom, že žádné stroje nebudou přemístěny, dokud nebude definitivně rozhodnuto o celém oddělení. Zaznívaly přitom názory, že vedení podniku chce „*jejich dílnu zničit*.“⁵⁴⁴ V březnu 1951 zde dokonce úředník Bedřich Poul vyvěsil satirické parte, na které napsal, „*že dílna, která přežila americké bombardování, nepřežila náraz našeho plánování*.“ Autor

⁵⁴² NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajné, sig. 52-2-20, č.j. 1835/1949, dopis ministerstva vnitra kabinetu předsedy vlády 18. 3. 1950; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, krajská revizní komise, kart. 579, spis. č. 589, zápis ze schůze výborů organizací KSČ Nová Hospoda I a II, 10. – 13. 4. 1951.

⁵⁴³ *Tamtéž*, f. Policejní ředitelství Plzeň – nezařazené spisy, situační hlášení StB, Škodovy závody – politická situace, 16. 2. 1950.

⁵⁴⁴ PA Škoda, f. ROH, ROH 13 669, zápis schůze ZR 28. 5. 1951, diskusní příspěvek s. Aubrechta.

plakátu byl vyšetřován disciplinární komisí.⁵⁴⁵ Nejistou situaci zaměstnanců vyřešilo nakonec vyslání delegace na Ústřední výbor KSČ.⁵⁴⁶

3) Třetí frekventovanou příčinou stávek bylo pracovní přetížení a nevhodné pracovní podmínky. Dne 2. prosince 1950 například opustili pracovníci lisovny plechů v pobočném závodě ETD svoji dílnu, protože zde v období chladného počasí nefungovalo topení. K demonstrativnímu odchodu z pracoviště byli vyprovokováni jednáním provozu zajišťujícího rozvod páry, který na jejich požadavky na opravu topení reagoval vzkazem „*Spravte si to sami*.“⁵⁴⁷

V neděli 3. června 1951 pak odešla část zaměstnanců Ocelárny po noční směně z práce domů, přestože podle instrukcí měli pracovat ještě celou ranní směnu. Byl totiž vyhlášen nepřetržitý provoz, aby bylo možno splnit plán výroby oceli. Zaměstnanci zdůvodnili svůj postup tvrzením, že jsou již unaveni. Přesto je disciplinární komise potrestala za skupinové porušení pracovní kázně pokutou 100 Kčs. Závodní rada navíc ohlásila případ národním výborům v místě jejich bydliště. Ty pak odvysílaly zprávu o provinilcích místním rozhlasem a přednesly ji dětem ve školách.⁵⁴⁸

4) Čtvrtá skupina protestů souvisela se špatnou zásobovací situací. Zastavení práce byla v takových případech obyčejně vyprovokována nedostatkem potravin na svačiny v závodních kantýnách. V červnu 1951 například zaměstnanci oddělení Strojírna II stávkovali kvůli tomu, že nebyly k dostání rohlíky.⁵⁴⁹ Podobné jednání dělníků Závodů V. I. Lenina se později opakovalo také při nákupní horečce v květnu 1953 před peněžní reformou (viz níže).

Tento druh stávek byl vždy způsoben obecnější krizí v zásobování přesahující rámec samotného podniku. Závodní kantýny pak sloužily jako symbol nouze panující mimo zdi továrny, prostřednictvím něhož bylo možno vnější latentní konflikt ventilovat na bezpečné půdě uvnitř podniku. Závodní stravovny velkých závodů byly navíc mnohdy v dobách nedostatku zásobeny zbožím přednostně, a proto plnily praktickou funkci v tom, že si prostřednictvím nich mohli dělníci nakoupit nedostatkové potraviny. Absence zboží v kantýnách pak tento sociální bonus k nelibosti dělníků znemožňovala.

Nespokojenost s plynulostí zásobování, s cenami potravin a s pomalým tempem poválečného růstu životní úrovně byla mezi dělníky značně rozšířená nejpozději od roku

⁵⁴⁵ *Tamtéž*, f. ZVIL, ZVIL 180 Osob 995, protokol disciplinární komise ZVIL s Bedřichem Poulem 25. 4. 1951.

⁵⁴⁶ *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 23. 3. 1951; *tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951, výrok s. Hřícha.

⁵⁴⁷ *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 179 Osob 994, protokol disciplinární komise ZVIL 21. 1. 1951.

⁵⁴⁸ *Tamtéž*, protokol disciplinární komise ZVIL ve věci porušení pracovní kázně v Kolikárně 6. 9. 1951.

⁵⁴⁹ *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 29. 6. 1951, výrok Zdeňka Kejmara.

1950. Tehdy tento jev zachytily průzkumy nálad zaměstnanců, prováděné závodní stráží pro účely Státní bezpečnosti ve všech odděleních podniku. Výsledky šetření byly dokonce natolik alarmující, že se je podnikový ředitel František Brabec snažil před odesláním cenzurovat.⁵⁵⁰

5) Nejčastější příčinou stávek byly negativní změny finančního ohodnocení zaměstnanců. Vůbec největší stávka se odehrála ve Škodových závodech v červenci 1950 v pobočném závodě Elektrotrakce Doudlevice (ETD). Kořeny stávky spočívaly v rozhodnutí ředitelství podniku nařídit mimořádné pracovní směny během červencových svátků.⁵⁵¹ Pokyn byl dělníkům sdělen bez vědomí stranických či odborových orgánů, a k jeho vyhlášení proto došlo bez jakékoli předběžné propagační přípravy. Tím byl narušen běžný mechanismus přesvědčování zaměstnanců. Dělníci pak v dílnách oznámení samovolně prodiskutovali, a proti směnám se podle informací odborových orgánů postavily tři čtvrtiny zaměstnanců.⁵⁵²

Situace byla významná zejména v tom ohledu, že mimořádné sváteční a nedělní směny byly tehdy zcela běžnou záležitostí. Problém tedy nespočíval v neochotě dělníků pracovat, ale spíše v tom, že s dělníky rozhodnutí nikdo ani formálně neprojednal. Mnozí dělníci například označovali jednání podnikového ředitele Brabce za diktátorské a podívovali se nad tím, že jejich zastupitelské orgány (závodní rada, odbory) dovolují řediteli obcházet svou pravomoc.⁵⁵³ Jedním z důvodů odporu zaměstnanců byla tedy snaha udržet si v národním podniku alespoň formální postavení „spolumajitele“, být nadále pro vedení závodu respektovaným partnerem a nikoli pouze lidským zdrojem. Přestože dělníci nebyli s činností závodní rady mnohdy spokojeni, chápali, že rada alespoň v teoretické rovině symbolizuje jejich nároky na spoluřízení znárodněného průmyslu. Straničtí funkcionáři z toho důvodu do poslední chvíle váhali, zda sváteční směny proti vůli většiny zaměstnanců uskutečnit. Nakonec okresní výbor KSČ jejich konání opožděně schválil.⁵⁵⁴

Případ červencových mimořádných směn také jasně ukázal, jak klíčový význam měla v závodě při prosazování jakýchkoli opatření propagační příprava. Ta prostřednictvím sítě stranických a odborových orgánů poskytovala dělníkům jasné vodítko, jaké postoje jsou

⁵⁵⁰ *Tamtéž*, f. Policejní ředitelství Plzeň – nezařazené spisy, situační hlášení StB, Škodovy závody – plnění pětiletého plánu – závady, 6. 6. 1950; *AMP*, f. MV KSČ Plzeň, kart. 14, zápis schůze MV KSČ v Plzni 3. 2. 1953, výrok Jaroslava Kastnera.

⁵⁵¹ Zákon č. 248/1946 Sb. o úpravě svátkového práva řadil dny 5. a 6. července mezi památné, na které se vztahovala ustanovení o nedělích. V roce 1950 tak měly být svátky přeloženy na pondělí 3. a úterý 4. července, ve Škodových závodech však na tyto dny byly vyhlášeny mimořádné pracovní směny.

⁵⁵² *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 21. 6. 1950; *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 178 Osob 987, protokol disciplinární komise ZVIL s Miroslavem Vokounem 23. 8. 1950.

⁵⁵³ *SOA v Plzni*, f. Policejní ředitelství Plzeň – nezařazené spisy, situační hlášení StB, Situace a nálada v dílnách, nedatováno.

⁵⁵⁴ *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 23. 6. 1950, výrok Josefa Frieda.

oficiálně považovány za správné. Dodávala také argumenty těm zaměstnancům, kteří byli takové konformní stanovisko ochotni aktivně zastávat. Tím uzavírala prostor pro případnou neregulovanou diskusi mezi zaměstnanci, protože předem určovala jasné mantinely možných řešení. Pokud však vedení podniku realizovalo nějaké nepopulární změny bez takové předchozí kampaně a nestihlo své aparáty předem aktivizovat, hrozily vážné komplikace. Tato skutečnost se v plné míře projevila také v roce 1953 při peněžní reformě (viz níže).

Mimořádné červencové směny se pak staly jedním z podnětů ke stávce zaměstnanců pobočného závodu Elektrotrakce Doudlevice ve dnech 21. – 22. července 1950. Vedoucí některých dílen totiž z vlastní iniciativy slíbili dělníkům, že pokud nastoupí požadované sváteční směny, dostanou za to prémie.⁵⁵⁵ Zapomněli přitom na ustanovení prémiového řádu podniku, které umožňovalo odměny udělovat pouze k platům úředníků a nikoli k úkolovým mzdám dělníků. O to masivněji se pak konflikt oživil, když dělníci při následném vyplácení červencových záloh s překvapením zjistili, že žádné prémie na rozdíl od úředníků neobdrželi.⁵⁵⁶ Do dílen navíc zaměstnanci z účtárny vynesli informace o tom, že ředitel pobočného závodu Vladimír Bárta si nechal na prémiech vyplatit 21 000 Kčs a politický tajemník závodní organizace KSČ v ETD Josef Reitmajer dokonce 24 000 Kčs.⁵⁵⁷ Rozhořčení oklamanych zaměstnanců bylo přirozeně takovýmto provokativním jednáním vedoucích představitelů továrny zesíleno nad únosnou mez.⁵⁵⁸

Dělníci proto v pátek 21. července zastavili práci, začali se shlukovat na nádvoří továrny a vyslali delegaci (vazače Josefa Fajfrlíka a jeřábníka Antonína Stainbacha) za vedením pobočného závodu. Požadovali okamžité vyšetření způsobu vyplácení prémie a hrozili vyhlášením stávky na příští den. Narazili však na zjevně uhybavý přístup místních funkcionářů, protože ti byli za nespravedlivé vyplácení prémie sami odpovědní. Vedoucí tajemník závodní organizace KSČ v ETD Reitmajer nebyl na pracovišti vůbec přítomen a ředitel Bárta dokonce odmítl s dělníky záležitost projednat. Argumentoval přitom nevěrohodným tvrzením, že stávka je ryze politickou záležitostí spadající výhradně do

⁵⁵⁵ *Tamtéž*, zápis mimořádné schůze předsednictva PV KSČ Škoda 3. 8. 1950, výroky s. Strnada, s. Tejčka a s. Petelíka.

⁵⁵⁶ *Tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951, výrok s. Janouška; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953, výrok Františka Záborského.

⁵⁵⁷ *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 27. 7. 1950, výrok Františka Brabce.

⁵⁵⁸ *Tamtéž*, zápis mimořádné schůze předsednictva PV KSČ Škoda 3. 8. 1950, výrok s. Petelíka.

kompetence stranických orgánů.⁵⁵⁹ Nikdo z odpovědných činitelů tedy nepodnikl vůbec žádné kroky k tomu, aby stávce předešel nebo zabránil.⁵⁶⁰

Ranní směna v sobotu 22. července proto již nezahájila práci a většina zaměstnanců se shromáždila kolem 8. hodiny na dvoře podniku.⁵⁶¹ (Přesnější údaje o počtu stávkujících bohužel podobně jako u ostatních stávek nejsou dostupné.) Dav požadoval zaslání protestní rezoluce vládě. Ve stávce se angažovali zejména špatně placení pomocní dělníci (například jeřábníci, vazači a vozíčkáři), kteří se v některých případech rekrutovali z dřívějších příslušníků jiných než dělnických profesí. Většina aktivně protestujících pocházela z řad mládeže (cca 60 %).⁵⁶² Dílovedoucí a nižší funkcionáři odborů se ke stávce stavěli pasivně a nezasahovali proti ní, protože sami prémie obdrželi, a obtížně by proto přesvědčovali dělníky ke klidu.⁵⁶³ Někteří nižší funkcionáři komunistické strany stávku dokonce podporovali, protože ani jim se způsob rozdělování prémie nezdál spravedlivý.⁵⁶⁴

Emoce dělníků se snažil mírnit vedoucí tajemník stranické organizace Josef Reitmajer, byl však vypískán kvůli svým vysokým prémie.⁵⁶⁵ Situaci se pokoušela zachraňovat také poslankyně Milada Netušilová, ale ani ji dělníci neposlouchali. Na místo přijel v tatraplánu dokonce i podnikový ředitel František Brabec, dělníci si však jen tropili posměšky z jeho luxusního vozu. Namítal jim „Vždyť je to Váš vůz.“ A oni mu odpovídali „Náš vůz to je, soudruhu, [ale] ty se v něm vozíš a my chodíme pěšky a na vůz se můžeme jen dívat.“⁵⁶⁶ Neuspěli ani vedoucí představitelé okresního výboru strany Jan Piller a Miloslav Mudra.⁵⁶⁷ Proto byly kolem poledne na pomoc přivolány Lidové milice, které do té doby do sporu nezasahovaly.⁵⁶⁸ Stávku se s použitím odstrašující síly milicí podařilo postupně utlumit, aniž by došlo k větším projevům násilí. Pravděpodobně též nenásledovalo žádné stíhání protagonistů protestu. Na mírnění napjetí se podílelo zejména opatření, které vycházelo vstříc požadavkům stávkujících a zvyšovalo dělníkům zálohy na mzdy.⁵⁶⁹

⁵⁵⁹ *Tamtéž*, výrok s. Saláka.

⁵⁶⁰ *Tamtéž*, kart. 21, inv. č. 8, hlášení o stávce v ETD 24. 7. 1950.

⁵⁶¹ *Tamtéž*, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis mimořádné schůze předsednictva PV KSČ Škoda 3. 8. 1950, výrok s. Drozdové.

⁵⁶² *Tamtéž*, výrok Jana Pillera; *tamtéž*, kart. 21, inv. č. 8, hlášení o stávce v ETD 24. 7. 1950.

⁵⁶³ *Tamtéž*, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis mimořádné schůze předsednictva PV KSČ Škoda 3. 8. 1950, výrok s. Drozdové.

⁵⁶⁴ *Tamtéž*, výroky s. Egnera a s. Petelíka.

⁵⁶⁵ *Tamtéž*, kart. 21, inv. č. 8, hlášení o stávce v ETD 24. 7. 1950.

⁵⁶⁶ NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajné, sig. 52-2-20, č.j. 1835/1949, anonymní dopis zaměstnanců Škodových závodů (údajně oddělení Vozidla a Obráběcí stroje) zasláný předsedovi vlády 9. 2. 1951.

⁵⁶⁷ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 27. 7. 1950, výrok Jana Pillera.

⁵⁶⁸ *Tamtéž*, kart. 21, inv. č. 8, hlášení o stávce v ETD 24. 7. 1950.

⁵⁶⁹ NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajné, sig. 52-2-20, č.j. 1835/1949, anonymní dopis zaměstnanců Škodových závodů (údajně oddělení Vozidla a Obráběcí stroje) zasláný předsedovi vlády 9. 2. 1951.

Stávka v továrně ETD vzbudila značný ohlas v hlavním závodě, kde zaměstnanci některých oddělení (zejména Lokomotivka) důrazně požadovali, aby byl prémiový řád změněn a aby byla výše prémie napříště zveřejňována.⁵⁷⁰ Přes nově prosazovanou transparentnost vyplácení vyvolávaly však prémie bouřlivé diskuse i v následujících letech.⁵⁷¹ Stížnosti se ozývaly zejména v těch odděleních (například TS hala), která neplnila plán, a jejich zaměstnanci proto nezávisle na svojí snaze neměli na prémie nárok, ačkoli zhroucení plánu bylo mnohdy způsobeno vnějšími faktory nesouvisejícími s výkonem dané dílny. Jiná oddělení (například Strojírna I) požadovala, aby prémie nebyly vypláceny podle libovůle funkcionářů, ale aby každý pracovník oddělení obdržel rovný díl.⁵⁷² Vysoká míra kolektivismu a rovnostářství byla autentickým rysem smýšlení tehdejších dělníků.

Informace o stávce pronikly též za brány továrny a těšily se údajně značné pozornosti obyvatelstva města.⁵⁷³ Tato na první pohled banální skutečnost měla naprosto zásadní význam. Určitá část venkovní společnosti mimo závod si totiž v průběhu 50. let zřejmě začínala uvědomovat, že propagandistický obraz harmonické souhry představitelů režimu a dělnické třídy je do značné míry iluzorní a počala chápat potenciální význam dělnických protestů.⁵⁷⁴ Tyto okolnosti se posléze projeví 1. června 1953, kdy se městem začala lavinovitě šířit zpráva „Škodováci jdou na náměstí!“,⁵⁷⁵ která znamenala rozhodující impuls k účasti dalších skupin obyvatelstva na tehdejší revoltě (viz níže).

Stávka v červenci 1950 připomínala události 1. června 1953 také způsobem, jakým na ni reagovali lokální představitelé komunistické strany. Vedoucí funkcionáři závodu si totiž z incidentu neodnesli ponaučení, že je nutno lépe komunikovat s dělníky o sociálních a mzdových záležitostech. Místo toho svalovali vinu na údajné politické odpůrce uvnitř závodu. Všimli si proto v nadměrné míře skutečnosti, že mezi stávkujícími figurovala řada bývalých příslušníků nekomunistických politických stran a osob náležejících kdysi k nedělnickým profesím.⁵⁷⁶ Vedení okresního výboru strany z toho faktu dokonce mylně vyvozovalo závěr,

⁵⁷⁰ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda Plzeň, kart. 21, inv. č. 8, průzkum ve Škodových závodech 7. 8. 1950.

⁵⁷¹ Prémie po roce 1950 podléhaly schválení ze strany závodní rady. PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1494 PV 722, zápis schůze předsednictva ZR 6. 10. 1952.

⁵⁷² Tamtéž, zápis schůze předsednictva ZR 30. 8. 1952, výrok Otto Kestlera.

⁵⁷³ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 1. 8. 1950, projev Jana Pillera.

⁵⁷⁴ ABS, f. Inspekce ministra vnitra, I. díl, A 8 1191, zápis výpovědi Dobroslava Součka pro inspekci ministerstva vnitra 11. 5. 1965.

⁵⁷⁵ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Václava Jílka.

⁵⁷⁶ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda Plzeň, kart. 21, inv. č. 8, hlášení o stávce v ETD 24. 7. 1950.

že stávka byla vyprovokována někdejšími „pravcovými“ sociálními demokraty společně s bývalými soukromými živnostníky a že „skuteční“ dělníci byli k účasti pouze svedeni.⁵⁷⁷

Bývalí sociálnědemokratičtí funkcionáři však patřili zpravidla ke zkušeným kvalifikovaným předválečným dělníkům, zastávajícím v roce 1950 mnohdy pozice dílovedoucích,⁵⁷⁸ a měli s novými nekvalifikovanými zaměstnanci z řad někdejších živnostníků pramálo společného. Ani jedna z těchto politickým klíčem určených skupin údajných podněcovatelů nepokojů nebyla přitom výrazněji zastoupena v nejaktivnějším jádru stávkujících. Funkcionáři strany proto při interní analýze událostí vysvětlovali tento nesoulad mezi ideologickým zdůvodněním a realitou tím, že „reakční“ živly údajně z povzdálí hecovaly dělníky, aniž by měly samy dost odvahy otevřeně vystoupit. „*Takové živly, jako se dostaly k nám do ET[D], ti jen čekají na takovouhle věc, ale sami jsou v pozadí a nahecují do toho ostatní. Hecaři stáli vzadu. Ze zadu byly neustále slyšet poznámky.*“⁵⁷⁹ Již v roce 1950 se tak začala ve Škodových závodech rodit oficiální interpretace dělnických protestů, hledající původce stávek mimo řady dělnické třídy a označující stávkující dělníky za pouhou oběť manipulací ze strany abstraktně definovaného nepřítele. Tento myšlenkový koncept byl později plně aplikován v červnu 1953.

Stávka přiměla předsednictvo okresního výboru KSČ, aby se vůbec poprvé začalo intenzivněji zabývat dynamickou proměnou struktury zaměstnanců podniku a problémem nově přichozích pracovních sil. Předně byla přijata opatření, která zpříšňovala dohled na fungování stranických organizací v pobočném závodě ETD, aby byly eliminovány údajné sociálnědemokratické tendence uvnitř zdejší strany. Dále bylo rozhodnuto sestavit seznamy zaměstnanců, kteří nastoupili do závodu po 1. lednu 1950. Každému z nich byl přidělen patron z řad zkušenějších a politicky spolehlivých kolegů. Patroni měli nově přichozím nejen usnadňovat jejich začátky na pracovišti, ale také vyzvídat jejich politické názory.⁵⁸⁰

Obětním beránkem červencové stávky se stal nakonec pouze ředitel pobočného závodu Vladimír Bárta, který byl odvolán z funkce a později označen za škůdce podvracejícího chod podniku metodami „falešného odbornictví“. Vysoké úřednické funkce totiž zastával od roku 1928.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ *Tamtéž*, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis mimořádné schůze předsednictva PV KSČ Škoda 3. 8. 1950, výrok Jana Pillera; *tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, konference PV KSČ Škoda 31. 3. – 1. 4. 1951.

⁵⁷⁸ *Tamtéž*, kart. 21, inv. č. 8, hlášení o politické situaci v oddělení hutě, z 1951.

⁵⁷⁹ *Tamtéž*, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis mimořádné schůze předsednictva PV KSČ Škoda 3. 8. 1950, výrok s. Egnera.

⁵⁸⁰ *Tamtéž*, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 1. 8. 1950, projev Jana Pillera.

⁵⁸¹ *Tamtéž*, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 27. 7. 1950, výrok Františka Brabce; *tamtéž* SOA v Plzni, zápis mimořádné schůze předsednictva PV KSČ Škoda 3. 8. 1950, výrok Františka Brabce.

Případy kolektivního odporu zaměstnanců následovaly také v pozdějších letech, kdykoli byly osazenstvu závodu odnímány některé ekonomické a sociální výhody. Velice podrážděně například reagovala část dělníků na omezování přídatkových lístků pro těžce pracující v létě 1951.⁵⁸² V této souvislosti se opět vyskytly pokusy o stávkou v pobočném závodě Elektrotrakce Doudlevice⁵⁸³ a také v závodní elektrárně, kde „*hrozili soudruzi, že zastaví provoz a tím, že vyřadí část podniku z práce.*“⁵⁸⁴

Další, tentokrát celostátní, vlna protestů vznikla po oznámení redukce vánočních příspěvků v listopadu 1951.⁵⁸⁵ Vládní opatření bylo totiž vyhlášeno tak nešikovně, že se o něm zaměstnanci dozvěděli dříve, než lokální představitelé strany stihli zahájit příslušnou propagační kampaň. V Brně propukly v důsledku toho známé demonstrace v ulicích města.⁵⁸⁶ V Plzni byl průběh událostí klidnější, přesto si však odbojná nálada osazenstva podniku vynutila nasazení Lidových milicí. Jednalo se již o druhý případ použití této odstrašující síly proti plzeňským dělníkům. Komunistická strana se (podobně jako v červenci 1950 a červnu 1953) nemohla spolehnout na nižší funkcionáře, kteří váhali, zda podporovat vládní usnesení, nebo své nespokojené kolegy.⁵⁸⁷ Na odborových schůzích se vedly bouřlivé debaty a několik funkcionářů strany bylo z těchto schůzí vypískáno.⁵⁸⁸ Odborová organizace ve Slévárně železa dokonce požadovala odeslání protestní rezoluce vládě.⁵⁸⁹ Mezi plzeňskými komunisty se otevřeně hovořilo o tom, „*že kdyby nebyla zesílena milice, že by to dopadlo jako v Brně.*“⁵⁹⁰

Podobné motivy měla také poslední velká plzeňská stávka, která se odehrála ve Slévárně železa dne 15. ledna 1953. Příčinou nespokojenosti dělníků bylo tentokrát odnímání náborových hutních příplatků.⁵⁹¹ Vhodné podmínky k úspěšnému vyvolání protestů opět

⁵⁸² *Tamtéž*, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 29. 6. 1951.

⁵⁸³ *Tamtéž*, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 3. 1952, výrok s. Jirana; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 109, inv. č. 813, zápis schůze byra KV KSČ 7. 8. 1953, s. 5; *tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953, výrok Jana Hlíny.

⁵⁸⁴ *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 15. – 16. 3. 1952, výrok s. Němce; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 109, inv. č. 813, zápis schůze byra KV KSČ 7. 8. 1953, s. 5.

⁵⁸⁵ *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 524 PŘ 203, instrukce k vyplácení vánočních příspěvků vydané úctárnou ZVIL v Plzni 28. 11. 1951.

⁵⁸⁶ PERNES, Jiří: *Brno 1951 : příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě*. Praha: ÚSD AV ČR 1997.

⁵⁸⁷ *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 23. 11. 1951, výrok Václava Kratochvíla.

⁵⁸⁸ *NA*, f. ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů – I. oddělení, sv. 361, a.j. 2188, hlášení s. Ziky zaslané ÚV KSČ, z 26. 12. 1951.

⁵⁸⁹ *Tamtéž*, hlášení s. Ziky zaslané ÚV KSČ, z 23. 11. 1951.

⁵⁹⁰ *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 23. 11. 1951, výrok Antonína Reinwarta; *tamtéž*, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 23. 11. 1951, výrok Miloslava Mudry.

⁵⁹¹ Některé prameny také zmiňují jako další příčinu stávky prověrku norem. *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 544 729A, hlášení s. Haase ministerstvu státní kontroly, z 1953; *tamtéž*, f. ROH, ROH 14 PV 61, zápis schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 14. 1. 1953.

vytvořila okolnost, že strana nestačila uspořádat propagační kampaň k chystanému rozhodnutí.⁵⁹² Nespokojení dělníci proto vyslali protestní deputaci za předsedou vlády Antonínem Zápotockým.⁵⁹³ I tentokrát se k nim přidala řada komunistů,⁵⁹⁴ v některých případech dokonce členů Lidových milicí.⁵⁹⁵ Pokusy o vyvolání stávků probíhaly toho dne také v dalších hutních provozech Závodů V. I. Lenina (Slévárna oceli a Slévárna kovů).⁵⁹⁶ Někteří zaměstnanci říkali: „*Dobře se nám dělalo do února [1948], nyní, když je nám pořád ubíráno, je to horší.*“⁵⁹⁷

Stávkou se podařilo potlačit za použití stranických aktivů, na kterých byly odsouzeny snahy nižších funkcionářů hájit protestující dělníky. Tímto způsobem byla rozbita jednota odporu zaměstnanců, protože nejprve byli přesvědčováni ke klidu funkcionáři a členové komunistické strany, a teprve potom za jejich pomoci bezpartijní. V tomto směru dodatečné stranické aktivity nahrazovaly chybějící předběžnou propagační kampaň. Podobný způsob pacifikace nepokojů v továrně byl využit také v červnu 1953 po peněžní reformě (viz níže). Postih stávkujících se v lednu 1953 omezil na nahrazení prostávkovaného času.⁵⁹⁸

Na závěr ještě konstatujeme, že výše uvedená typologie stávek je do značné míry umělým zjednodušením mnohem pestřejší reality života závodu. Jednotlivé kategorie motivů stávkujících se totiž mnohdy různým způsobem prolínaly a kombinovaly. Kromě bezprostředních impulsů zde navíc bezesporu spolupůsobily též některé dlouhodobější faktory, ovlivňující negativním způsobem obecnější náladu zaměstnanců. Mezi ty, jak je z výše uvedených případů patrné, náležela například nedostatečná komunikace vedoucích funkcionářů se zaměstnanci, nebo rostoucí chaos ve výrobním procesu, který se vláda snažila kompenzovat zvyšováním tlaku na produktivitu zaměstnanců.

⁵⁹² *Tamtéž*, f. ZVIL, ZVIL 544 729A, hlášení Františka Brabce ministerstvu státní kontroly 26. 3. 1953; SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 29. 3. 1953, výrok s. Laštovky; NA, f. ÚV KSČ – Bulletin, sv. 11, a.j. 145, informační bulletin č. 7/II, z 23. 2. 1953.

⁵⁹³ PA Škoda, f. ROH, ROH 14 PV 61, zápis schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 15. 1. 1953.

⁵⁹⁴ NA, f. ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů – I. oddělení, sv. 361, a.j. 2190, zpráva z politické brigády v kraji Plzeň 24. 2. – 7. 3. 1953.

⁵⁹⁵ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 29. 3. 1953, výrok s. Baslové.

⁵⁹⁶ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 544 729A, hlášení Františka Brabce ministerstvu státní kontroly 26. 3. 1953.

⁵⁹⁷ *Tamtéž*, f. ROH, ROH 16 PV 989, zpráva z členské schůze ROH ve ZVIL v oddělení Velká kovárna 26. 2. 1953; SKÁLA, Adam: *Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů*. Minulostí západočeského kraje 42/2, 2007, s. 607.

⁵⁹⁸ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 544 729A, hlášení Františka Brabce ministerstvu státní kontroly 26. 3. 1953.

Shrnutí

Vztah komunistické strany a dělníků Škodových závodů procházel v letech 1945-1953 dynamickým vývojem. V prvních měsících třetí republiky strana imponovala drtivě většině zaměstnanců závodu a byly proto položeny základy jejich vzájemné spolupráce v oblasti znárodnění průmyslu, sociální politiky i správy národního podniku. V realitě stupňujícího se společenského a politického konfliktu v letech 1946-1948 však již dělnická podpora komunistické straně tak jednoznačná nebyla. Tato skutečnost se výrazně projevila při neúspěšné volbě závodní rady v roce 1947 a byla patrná též z vývoje členské základny strany uvnitř závodu, jež od podzimu roku 1945 až do června 1953 v podstatě stagnovala, přestože počet zaměstnanců výrazně narůstal.

Závažnější trhliny ve zdánlivé symbióze podstatné části dělníků a komunistické strany se však začaly objevovat až po únoru 1948, obzvláště pak v souvislosti s plněním prvního pětiletého hospodářského plánu v letech 1949-1953. Tlak na zvyšování produkce závodu vedl v tomto období ke značné dezorganizaci výrobního procesu a k růstu nespokojenosti zaměstnanců. Zároveň výrazně poklesl zájem dělníků politicky se angažovat, což způsobilo dlouhodobou krizi stranických, odborových i mládežnických organizací v továrně. Dělníci navíc dokázali účinně bojkotovat některá nepopulární opatření a v řadě případů neváhali sáhnout ani k protestnímu přerušení práce či k rozsáhlejším stávkám. Příčiny těchto kolektivních veřejných protestů lze shrnout do několika kategorií: korupce vedoucích funkcionářů závodu, špatná organizace výrobního procesu, nevhodné pracovní podmínky, poruchy v zásobování obyvatelstva, nedostatečná komunikace ze strany vedení podniku, mzdové otázky a odnímání stávajících sociálních benefitů.

Vysoká protestní aktivita zaměstnanců byla přitom umožněna zejména tím, že průmyslové podniky obecně (a plzeňský závod zvláště) tvořily od okolního světa do značné míry oddělené subsystémy s odlišnými normami jednání a zvyklostmi. Průmysloví dělníci představovali jeden z nejdůležitějších ideologických pilířů režimu, byli sociálně zvýhodňováni a tvořili kádrovou rezervu komunistické strany pro obsazování veřejných funkcí. Jejich požadavky byly proto alespoň v teoretické rovině vždy chápány jako legitimní. Sociální i politické konflikty v továrnách tak lokální představitelé strany řešili raději v tichosti na půdě závodu a vyhýbali se při tom rozsáhlejším sankcím. Pokud bylo nutné důrazněji zakročit, odpovědnost za protesty musela být uměle přenesena z příslušníků dělnické třídy na abstraktní konstrukt skrytého nepřítele, který autentické dělníky k protestům údajně svedl a zneužil jejich legitimní požadavky ke svým nelegitimním cílům.

Situace Škodových závodů byla specifická zejména tím, že podnik byl v celostátním měřítku úhelným kamenem první pětiletky, a všechny výše nastíněné procesy zde proto probíhaly intenzivněji a viditelněji než v jiných menších závodech. Enormní důležitost plnění plánu, plynoucí ze zakázek nadnárodního významu, proto v Plzni vedla k výraznější destabilizaci výrobního procesu, k většímu tlaku na produktivitu zaměstnanců, a k rozsáhlejší nespokojenosti osazenstva továrny. Výjimečné prestiži závodu odpovídalo zároveň také zvýšené sebevědomí zdejších dělníků, které bylo základním předpokladem protestů. Přirozenému respektu se navíc osazenstvo Škodových závodů těšilo také u zaměstnanců ostatních podniků v regionu, kteří protesty škodováků tradičně vnímali jako signál k vyhlášení solidární stávky. Takový scénář byl běžný v meziválečném období a opakoval se opět v červnu 1953. Vliv Škodových závodů na společenskou situaci na západě Čech tak stoupal mimo jiné i tím, že v regionu neexistoval žádný jiný srovnatelně mohutný průmyslový komplex. V neposlední řadě nadregionální působnost podniku vedla k mnohem vyšší uzavřenosti zdejšího prostředí vůči kontrolním mechanismům okolního světa, což způsobilo neinformovanost vnějších stranických a bezpečnostních aparátů o skutečném dění v továrně a umožňovalo dlouhodobé přehlížení bobtnajících problémů. Také tento faktor hrál v červnu 1953 zásadní roli (viz níže).

Přestože jednotlivé stávky byly vyvolány odlišnými příčinami, odehrávaly se v různých odděleních a reprezentovaly rozdílné konflikty, rozvíjely všechny společně stejný typ dělnické kultury protestu. Ten vycházel z meziválečných tradic dělnického hnutí a v letech 1949-1953 se pouze znovu stával rozšířenějším a aktuálním. Osazenstvo závodu proto chápalo výše popsané formy bojkotu i hrozby zastavení práce jako zcela běžné a legitimní nástroje vyjednávání o pracovních a sociálních podmínkách. A podle stejných osvědčených principů pak postupovalo též v kritický den 1. června 1953, jemuž bude věnován následující blok kapitol.

Plzeňské stávky a demonstrace 1. června 1953

Ve dnech 1. – 6. června 1953 se v Československu vzedmula celostátní vlna odporu proti tzv. měnové reformě. Jejím nositelem bylo zejména průmyslové dělnictvo, které vstoupilo do stávky ve 129 závodech po celém území republiky.⁵⁹⁹ Na řadě míst se dělníci dokonce pokusili vyjít z továren demonstrovat do ulic měst (například ČKD Stalingrad v Praze,⁶⁰⁰ Aero Vysočany v Praze,⁶⁰¹ Bohumínské železářny Gustava Klimenta,⁶⁰² doly v Orlové,⁶⁰³ Česká zbrojovka ve Strakonících⁶⁰⁴ či průmyslové podniky ve Vimperku⁶⁰⁵).

Zdaleka nejbouřlivější průběh měly protesty dělníků Závodů V. I. Lenina v Plzni, ke kterým se v ulicích připojila též významná část obyvatelstva města. Došlo tak k osobité syntéze obou výše analyzovaných typů protestu (dělnických stávek let 1949-1953 a veřejných demonstrací let 1948-1949). Přičemž se oficiálně uznávaná legitimita dělnických protestů přenášela též na kohokoli, kdo se k nim připojil. Toto spojení odlišných kultur protestu bylo navíc obohaceno o všeobecně rozšířený pocit existenčního ohrožení, který do demonstrací vnášel nebývalou míru emocí a také do té doby bezprecedentní násilné formy jednání, například pokusy lynčovat některé lokální veřejné činitele. V krajském měřítku během provádění reformy a následných protestů došlo k dočasnému zhroucení fungování stranických a bezpečnostních aparátů a situace musela být řešena zásahem centrálních autorit a povoláním mimoplzeňských bezpečnostních složek.

⁵⁹⁹ PERNES, Jiří: *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953*. Brno: ÚSD AV ČR 2000, s. 14; KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953-1966*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1992, s. 5; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 126.

⁶⁰⁰ ABS, f. Svazková agenda uložená na centrále MV, sv. H-193, zpráva KS StB v Praze zaslaná MNB 24. 6. 1953; NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – nezpracovaný fond], K událostem v ČKD Stalingrad a v závodě Aero, 1953; *tamtéž*, informační bulletin ÚRO 1. 6. 1953; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 99-101.

⁶⁰¹ Brány obou továren zde opustilo dohromady asi 400 zaměstnanců. KAPLAN, Karel – Váchová, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 95 a 185-196.

⁶⁰² V Bohumíně demonstrovalo asi 3000 osob. ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 1586, zpráva ministru železnic, z 21. 7. 1953; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 110-118.

⁶⁰³ ABS, f. Svazková agenda uložená na centrále MV, sv. H-193, zpráva o událostech v Bohumíně, Orlové a Ostravě 22. 6. 1953.

⁶⁰⁴ Do ulic ve Strakonících vyšlo asi 3000 lidí. *Tamtéž*, zpráva KS StB v Českých Budějovicích zaslaná MNB 24. 6. 1953; NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – nezpracovaný fond], zpráva o průběhu měnové reformy na základě telefonických hlášení z krajů na ÚV KSČ v dopoledních hodinách 1. 6. 1953; PETRÁŠ, Jiří: *Peněžní reforma 1953*, in: *Sborník Archivu ministerstva vnitra III* (2005), s. 141-171.

⁶⁰⁵ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 1586, zpráva ministru národní bezpečnosti Karlu Bacílkovi o akci Strakonice-Vimperk z 6. 6. 1953; *tamtéž*, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, důvodová zpráva; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 122-124.

Než však přistoupíme k vlastní analýze západočeských protestů, bude nutné krátce charakterizovat základní rysy peněžní reformy a připomenout události, které jejímu vyhlášení bezprostředně předcházely.

Peněžní reforma

Přes výše zmíněný nárůst produkce průmyslu v průběhu první pětiletky fungoval v Československu let 1948-1953 stále ještě válečný přidělový systém zásobování obyvatelstva. Představitelé státu o jeho zrušení sice dlouhodobě uvažovali, stav ekonomiky činil však takový krok značně riskantním. Hrozilo totiž vážné nebezpečí, že po odstranění vázaného trhu dojde k vykoupení zásob zboží a k poruchám dostupnosti základních životních potřeb. Tuto situaci způsobila zejména skutečnost, že v letech 1945-1953 výrazně rostly příjmy obyvatelstva, ale možnosti nakupovat spotřební zboží a potraviny zůstávaly stále značně omezené.⁶⁰⁶ Vzniklé úspory domácností tak dosahovaly takového objemu, že byly sto při náhlé realizaci na uvolněném trhu vyvolat zásobovací krizi.⁶⁰⁷

Výrazný nepoměr množství oběživa a objemu výroby nebyl přitom v padesátých letech žádnou novinkou. Podobnému problému čelily již vlády třetí republiky. Na podzim roku 1945 proto proběhla peněžní reforma, která sjednotila válkou fragmentovaný systém měn užívaných na území státu a zároveň provedla zablokování nadbytečné kupní síly obyvatelstva vytvořené válečnou inflací. Při výměně bankovek bylo tehdy na osobu směňováno pouze 500 Kčs (v poměru 1:1) a ostatní prostředky byly staženy na bankovní účty a tam vázány. K uvolňování těchto vázaných vkladů pak mělo docházet jen za naléhavých okolností, například v případě sociální nouze. Přesto obyvatelstvo mohlo doufat v budoucí využití těchto úspor.⁶⁰⁸

Postupné kroky ke zrušení lístkového trhu byly posléze zahájeny v lednu 1949, kdy došlo k postoupení některých výrobků na volný trh. Vznikl tak mechanismus dvojích cen: sociálně přijatelných cen v rámci vázaného lístkového systému a několikanásobně vyšších cen na volném trhu. Uvolnění prodeje části zboží omezovalo dosavadní spekulace na černém trhu,

⁶⁰⁶ HRON, Jan: *Změny v oblasti mezd v období 1945-1953*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV 1968.

⁶⁰⁷ PERNES, Jiří: *Neznámý dokument o peněžní reformě v Československu v roce 1953*. In: Po stopách nedávné historie: Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana. ÚSD AV ČR, Praha 2003, s. 175.

⁶⁰⁸ PRŮCHA, Václav (ed.): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. II. díl*. Brno 2009, s. 110-114; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 23-45; NĚMEČKOVÁ, Věra: *Československá měnová reforma 1945 – elegantní řešení nebo krach?* In: KNAPÍK, Jiří (ed.): *Peněžní reformy a zvraty na území České republiky (po roce 1918) : sborník příspěvků ze stejnojmenné konference Slezské univerzity v Opavě*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 2005, s. 78-93.

kde si doposud domácnosti opatřovaly za horentní sumy nezbytné zboží nad rámec lístkového systému, a zároveň odčerpávalo část nerealizovatelných úspor obyvatelstva. Vysoká diference dvojích cenových systémů umožňovala také sociálně zvýhodňovat vybrané segmenty společnosti vyššími přídělky na vázaném trhu (těžce pracující dělníci a příslušníci ozbrojených sil) nebo naopak materiálně oslabovat jiné skupiny prostřednictvím odnímání práva účastnit se lístkového systému (samostatně hospodařící rolníci a živnostníci).⁶⁰⁹

Peněžní reforma z podzimu 1945 však přesto disproporce trhu v dlouhodobějším horizontu nevyřešila. Nedůsledná kontrola uvolňování vázaných vkladů (v letech 1945-1948), příliš dynamický růst mezd neodpovídající produktivitě práce (v letech 1945-1953) a přehnaná orientace národního hospodářství na výstavbu těžkého průmyslu (v letech 1948-1953) totiž znemožnily odstranění deficitu nabídky spotřebního zboží vůči poptávce. Od roku 1951 proto postupné uvolňování prodeje zboží začalo selhávat a množily se případy nedostupnosti základních potravin (zejména moučné a masné výrobky). Začalo tak být zřejmé, že odstranění vázaného trhu bude možné provést jen při razantním zvýšení cen, které by kompenzovalo chronický nepoměr poptávky a nabídky. Jiným možným řešením byla pak peněžní reforma, jež mohla odčerpat nadbytečné úspory obyvatelstva a umožnit tak zrušení vázaného trhu bez drakonického navyšování cen.⁶¹⁰ Souběžně s chystaným ukončením lístkového systému proto začala být od roku 1952 tajně připravována také peněžní reforma,⁶¹¹ která byla původně zamýšlena právě jako podpůrný krok k odstranění lístkového systému a teprve posléze získala samostatný propagandistický význam v podobě ekonomické likvidace bývalých majetkových elit.⁶¹²

Po několikaměsíčních utajovaných přípravách schválily dne 30. května 1953 provedení obou opatření Ústřední výbor Komunistické strany Československa a vláda.⁶¹³ Národní shromáždění pak týž den přijalo zákon o peněžní reformě (č. 41/1953 Sb.),⁶¹⁴ který byl dále konkretizován směrnicí ministra financí o způsobu provedení peněžní reformy (č. 159/1953 Ú. 1.). K 1. červnu 1953 pak došlo ke zrušení vázaného trhu a k zavedení nového sazebníku

⁶⁰⁹ PRŮCHA, Václav (ed.): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. II. díl*. Brno 2009, s. 278-281.

⁶¹⁰ Tamtéž, s. 282-288; HRON, Jan: *Změny v oblasti mezd v období 1945-1953*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV 1968.

⁶¹¹ JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 16-23.

⁶¹² NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 11, Zpráva o měnové reformě a jejím vyúčtování, nedatováno; MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*. Dokumenty o perzekuci a odporu. Sv. 8. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 45-95.

⁶¹³ JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 66-76.

⁶¹⁴ Zákon o peněžní reformě ze dne 30. května 1953, č. 41/1953 Sb.

cen i mezd.⁶¹⁵ Nominální výše mezd po přepočtu na novou měnu mírně vzrostla, výše cen klesla oproti dřívějšímu volnému trhu, vzrostla však přibližně dvojnásobně oproti někdejšímu vázanému trhu.⁶¹⁶ Zároveň probíhala výměna platidel, při které se výrazným způsobem redukovaly úspory obyvatelstva. Především byly úplně anulovány vázané vklady z roku 1945. Hotovosti byly směňovány v poměru 5:1 do částky 300 Kčs na osobu, dále pak v poměru 50:1. Na výměnu základní hotovosti v poměru 5:1 měly přitom nárok pouze osoby oprávněné dříve k účasti na lístkovém systému. Běžné vklady ve finančních ústavech se převáděly ve víceetapových intervalech v poměrech 5:1 (částky do 5000 Kčs) až po 30:1 (částky nad 50 000 Kčs).⁶¹⁷ Finanční ztráty obyvatelstva způsobené reformou dosahovaly při přepočtu hotovostí a běžných vkladů přibližně 15 miliard a při likvidaci vázaných vkladů a životních pojistek přibližně 17 miliard v nové měně.⁶¹⁸

Reforma v dlouhodobém horizontu přispěla ke konsolidaci hospodářství a vytvořila podmínky pro stabilnější růst výroby i spotřeby v následujících letech. Zároveň se tak ovšem stalo na účet občanů a za cenu dočasného prudkého poklesu spotřeby obyvatelstva.⁶¹⁹ Reformou byli existenčně ohroženi zejména důchodci s nízkými důchody (redukce úspor) a rodiny s dětmi, zvláště pokud pracoval pouze jeden z rodičů (likvidace výhod vázaného trhu). V následujících měsících proto vzrostl zájem důchodců a žen v domácnosti o zaměstnání.⁶²⁰ Odčerpání úspor obecně způsobilo prohloubení závislosti obyvatelstva na státu.⁶²¹

⁶¹⁵ Termín 1. června byl zvolen s ohledem na zemědělskou část populace. Reforma musela proběhnout před žněmi, pokud neměla znehodnotit veškeré výtěžky soukromých rolníků a JZD. KAPLAN, Karel – Váchová, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 117-118.

⁶¹⁶ MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*. Dokumenty o perzekuci a odporu. Sv. 8. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 22.

⁶¹⁷ Šlo o tyto intervaly: Částky do 5000 Kčs byly měněny v poměru 5:1, částky 5000-10000 Kčs v poměru 6,25:1 (přičemž obnos 5000 Kčs z této částky byl měněn v poměru 5:1, zbytek v poměru 6,25:1), částky 10000-20000 Kčs v poměru 10:1 (přičemž obnos 10000 Kčs byl měněn v poměrech výše uvedených), částky 20000-50000 v poměru 25:1 (přičemž obnos 20000 Kčs v poměrech výše uvedených), částky nad 50000 Kčs v poměru 30:1 (přičemž obnos 50000 Kčs v poměrech výše uvedených). Vklady uložené od 16. května 1953 byly měněny v poměru 50:1. NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Sekretariát, sig. F 72d-III, Směrnice ministra financí ze dne 30. května 1953 o způsobu provedení peněžní reformy.

⁶¹⁸ *Tamtéž*, Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 11, Komentář ke konečnému výkazu o provedení peněžní reformy v ČSR, 15. 7. 1953; *tamtéž*, kart. 11, Zpráva o měnové reformě a jejím vyúčtování, nedatováno; *tamtéž*, kart. 12, Zpráva o výměně peněz za nové peníze emise 1953 a o přepočtu vkladů ve státních spořitelnách, 7. 6. 1953; *tamtéž*, Sekretariát, sig. F 72, Hlášení Státní banky československé o stavu závěrečných prací spojených s výměnou peněz, 8. 6. 1953; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 141-146.

⁶¹⁹ PRŮCHA, Václav (ed.): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. II. díl*. Brno 2009, s. 285-288.

⁶²⁰ NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 11, Zpráva o měnové reformě a jejím vyúčtování, nedatováno; MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*. Dokumenty o perzekuci a odporu. Sv. 8. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 24-33.

⁶²¹ PERNES, Jiří: *Neznámý dokument o peněžní reformě v Československu v roce 1953*. In: Po stopách nedávné historie: Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana. ÚSD AV ČR, Praha 2003, s. 174.

Často neoprávněně přehlíženým důsledkem reformy bylo též zrušení lístkového systému zásobování, které představovalo jeden z dosavadních pilířů sociálního zvýhodnění vybraných skupin obyvatelstva, mimo jiné právě podstatné části průmyslového dělnictva.⁶²² Šlo přitom o stejné benefity, proti jejichž omezování byli dělníci ochotni stávkovat již v minulých letech.

Důsledky nákupní horečky v květnu 1953

Pro vznik protestů byly však klíčové nejen dlouhodobé sociální dopady jednotlivých opatření peněžní reformy, ale také napjatá společenská situace, do které vyhlášení reformy přicházelo. Přípravy reformy totiž přes veškerou snahu jejích organizátorů nezůstaly zcela utajeny.⁶²³ Obyvatelstvo se informace o ní dozvíдалo jednak z vysílání zahraničního rozhlasu, jednak si je domýšlelo z podezřelého chování státní správy. Významnou roli v tomto směru sehrálo zejména nenadálé zavedení záloh na mzdy, které v polovině května 1953 vyvolalo v celostátním měřítku všeobecnou paniku. Během následné nákupní horečky pak obyvatelstvo během několika málo dní utratilo celých 11 miliard Kčs, v důsledku čehož došlo k úplnému kolapsu systému zásobování ještě před zahájením peněžní reformy.⁶²⁴

Zmíněné vládní usnesení z 5. května 1953 nařizovalo národním podnikům vyplácet napříště mzdu zaměstnancům ve dvou termínech. Nejprve měly být vyplaceny zálohy v polovině daného měsíce (15. – 20. května 1953) a posléze zbytek mzdy na začátku následujícího měsíce. Smyslem této změny bylo poskytnout obyvatelstvu dostatek finančních prostředků, aby se ještě před peněžní reformou mohlo zásobit potravinami a překlenout tak nejobtížnější období. Oficiálně byla tato změna zdůvodňována potřebami podnikového účetnictví a plynulostí zásobování obchodů.⁶²⁵

Obyvatelstvo zbavené jakýchkoli věrohodných informačních zdrojů reagovalo však na tento signál značně panicky. V Plzni se ihned začaly šířit zvěsti, „že má dojít ke znehodnocení měny, že mají přijít do oběhu nové peníze v poměru 1:10.“ Mezi lidmi se také hovořilo o tom, že nadále se bude platit pouze prostřednictvím sovětských rublů. Některé poplašné zprávy rovněž mluvily o tom, že brzy vypukne válka. Tato široká škála ústně předávaných vysvětlení

⁶²² KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 13.

⁶²³ NA, Kancelář prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kart. 14, úřední korespondence 1953, zpráva OV KSČ Mladá Boleslav zaslaná KV KSČ Praha 21. 5. 1953.

⁶²⁴ JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 46-51.

⁶²⁵ NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 11, Změny výplatních termínů mezd a penzí, 26. 8. 1953.

ukazuje, že obyvatelstvo se domýšlelo o chystaných opatřeních jen dosti nepřesně a vzniklá panika tak dosahovala ještě větších rozměrů, než by si reforma sama o sobě zasloužila.⁶²⁶

Lidé přitom měli již zkušenosti s nedostatkem různého druhu a snažili se v podobných situacích zásobit pro všechny případy.⁶²⁷ V pondělí 18. května 1953 ve 14 hodin (po skončení ranní směny) proto v Plzni propukla nákupní horečka, během které obyvatelstvo nakupovalo potraviny, oděvy či jakékoli zboží, do kterého bylo možno okamžitě investovat peníze. Tento hromadný „útok“ na obchody přilákal pak v následujících dnech také pozornost těch, kteří panice v první chvíli nepodlehli. V Plzni se například kupoval salám na kila, dámské kožichy se prodávaly mimo sezónu a boty byly skupovány, aniž by byly zkoušeny. Obchodní domy proto 18. května plnily své plány prodeje běžně na více než 700 %.⁶²⁸ Krámy se zbožím každodenní spotřeby, které byly i za běžných poměrů zásobeny nedostatečně, byly proto již 19. května 1953 téměř vyprodány.⁶²⁹ Zmizely přitom i takové výrobky, které na skladě ležely po řadu let bez většího zájmu zákazníků.⁶³⁰ V následujících dnech se proto obyvatelstvo soustředilo na nákup průmyslové a luxusního zboží, přičemž vysoká cena byla považována spíše za výhodu. Této fázi nákupů dominovaly zejména jízdní kola, šicí stroje, radiopřijímače, motocykly a nábytek, přičemž příslušné prodejny opět překračovaly rekordy denního obratu.⁶³¹

Obdobná celostátní situace donutila ministerstvo vnitřního obchodu k tomu, že 25. května 1953 uzavřelo všechny prodejny s volným zbožím.⁶³² Za mimořádných bezpečnostních opatření proběhly později v obchodech inventury.⁶³³ Uzavření prodejen vynucené nákupní horečkou vyvolávalo však ještě větší paniku. Mnoho lidí se začalo domnívat, že po otevření

⁶²⁶ SOA v Plzni, f. Západočeský krajský národní výbor Plzeň (ZKNV Plzeň), tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS SNB v Plzni č. 4 zasláná KNV v Plzni 20. 5. 1953; ABS, f. Svazková agenda uložená u krajské správy MV Plzeň, sv. V-1131 Plzeň, protokol sepsaný s Jindřichem Kutzmanem na KS StB v Plzni 22. 6. 1953.

⁶²⁷ Například uvolnění moučných výrobků na volný trh způsobilo před Vánocemi 1949 rozsáhlou nákupní horečku, která vedla k nedostatku pečiva trhu. Problémy se zásobováním pečivem se v centru Plzně objevovaly i v následujících letech, byly způsobeny rušením soukromých živností a následným nedostatkem pekáren. V Plzni se proto zcela běžně stály půlhodinové fronty na chleba. SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 7. 1. 1951; AMP, f. MV KSČ Plzeň, kart. 14, zápis schůze MV KSČ v Plzni 11. 5. 1953, výrok s. Dolejšové.

⁶²⁸ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1513 PV 1297, zpráva o průzkumu obchodu 20. 5. 1953.

⁶²⁹ SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS SNB v Plzni č. 4 zasláná KNV v Plzni 20. 5. 1953.

⁶³⁰ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1513 PV 1297, zpráva o průzkumu obchodu 20. 5. 1953.

⁶³¹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, leták poskytující argumenty pro provedení měnové reformy, přelom května a června 1953.

⁶³² Dne 26. května 1953 byl v Plzni již všechen prodej volného zboží zastaven. NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 21, Zpráva o vývoji tržeb 26. 5. 1953; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 55-56.

⁶³³ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra I. díl, A2/1 499, zpráva ministerstva národní bezpečnosti pro ÚV KSČ o činnosti v době měnové reformy, z 3. 7. 1953.

budou obchody prodávat za vyšší ceny. Obyvatelstvo bylo nuceno utrácet své peníze nadále v obchodech se zbožím vázaným na lístky (zejména textil, potraviny). Ti, kteří již neměli potravinové lístky, se začali stravovat v hostincích. Ve velkých závodech s vlastními kantýnami se zaměstnanci snažili zásobit potravinami prostřednictvím podniku.⁶³⁴ Přebytečné peníze lidé opět ukládali zpět na účty ve spořitelnách.⁶³⁵

Nákupní horečka tak paradoxně způsobila, že panika vypukla již před vyhlášením peněžní reformy a lidé vstupovali do reformy za přitěžující situace nedostatku zboží v obchodech a po čtrnáct dní trvající stresové atmosféře. Celkový pocit ohrožení tak byl ještě mnohonásobně zesílen. Prázdné výlohy a později zavřené obchody přímo evokovaly riziko nadcházejícího hladu. Ten navíc někteří lidé skutečně pociťovali, protože řada obyvatel kvůli uzavření obchodů již několik dní nejedla dle svých obvyklých standardů.⁶³⁶

Tyto faktory se jasně promítly také do dění v Závodech V. I. Lenina. Již 25. května 1953 tak například došlo v továrně k vlně drobných stávek. Dělníci zde totiž po výplatě záloh na mzdy (viz níže) začali ve zvýšené míře vyžadovat závodem zabezpečované svačiny, aby se tak v realitě vyprodaných a uzavřených obchodů snáze zásobili. Podniku se však nepodařilo zajistit dostatečné množství potravin, zejména salámu a cigaret. V některých dílnách (Strojárna I a Apretura II) se proto tvořily hloučky rozhořčených zaměstnanců, debatujících o smyslu uzavření obchodů. Dělníci zaměstnaní fyzicky náročnější činnostmi navíc odmítali nastoupit do práce a hájili se tím, že „nemají co jíst“. Vedení závodu se snažilo zaměstnance přesvědčovat, úspěšné však bylo až tehdy, když se mu prostřednictvím Krajského národního výboru podařilo zabezpečit dodání požadovaných svačin.⁶³⁷ Dělníci si tak vynutili otevření volného trhu s potravinami pro svůj závod a práce byla postupně opět zahájena.⁶³⁸ Kritiku vlády zaznívající z úst dělníků se však žádnému z funkcionářů povolaných na místo nepodařilo vyvrátit.⁶³⁹

Přestože těmto událostem dosavadní historiografie nevěnovala větší pozornost, šlo o zřejmý předobraz událostí 1. června 1953, který jasně naznačoval nedůvěřivou atmosféru

⁶³⁴ SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS SNB v Plzni č. 5 zaslaná KNV v Plzni, konec května 1953.

⁶³⁵ Vklady uložené po 15. květnu 1953 byly ovšem při následné peněžní reformě přepočítány v nevýhodném kurzu 1:50. NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 21, Zpráva o vývoji tržeb 27. 5. 1953.

⁶³⁶ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 141/1953, kopie protokolu o hlavním líčení 15. 7. 1953, výpověď Jiřího Albrechta.

⁶³⁷ AMP, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 42, kart. 14, zápis schůze MV KSČ v Plzni 9. 9. 1953, výrok s. Hlávky.

⁶³⁸ NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 21, Zpráva o vývoji tržeb 27. 5. 1953.

⁶³⁹ Na místě zasahoval například vedoucí tajemník Krajského výboru KSČ Jan Hlína. SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 29, inv. č. 100, zápis schůze pléna KV KSČ 2. 6. 1953, diskusní příspěvek Jana Hlíny.

panující v závodě a velmi limitovanou ochotu jeho zaměstnanců uskromňovat se v důsledku nedostatečně vysvětlených vládních opatření. Dělníci měli již delší dobu dojem, že vláda jedná bez potřebné znalosti života „běžných“ lidí. I komunisté v továrně kritizovali uzavření obchodů a hodnotili situaci tak, „že se řítíme někam do neznáma.“⁶⁴⁰

Politická a bezpečnostní příprava peněžní reformy v regionu

Z perspektivy stranických a bezpečnostních aparátů byla peněžní reforma mimořádně náročným úkolem. V politické rovině bylo třeba uspořádat rozsáhlou přesvědčovací kampaň, jejímž posláním bylo prosadit oficiální zdůvodnění velmi nepopulárních opatření vlády. V administrativní oblasti bylo nutné zajistit rychlou výměnu peněz, provést inventury v obchodech, zorganizovat přechod na prodej v nových cenách a zabránit výpadkům v zásobování obyvatelstva. Bezpečnostní složky se plně soustředily na ochranu výměnných středisek a na eliminaci očekávaných protestních incidentů při výměně platidel. Šlo tedy o komplexní akci, která by sama o sobě znamenala vysoce nadstandardní zatížení veškerých aparátů jakéhokoli režimu.

Situaci navíc ještě zhoršovala skutečnost, že peněžní reforma byla připravována tajně, a nižší složky stranických a bezpečnostních struktur se proto na akci nemohly připravit s předstihem, ale musely ji realizovat za pochodu, téměř ze dne na den. Právě tato okolnost měla zásadní význam pro průběh plzeňských protestů. Mocenské aparáty byly totiž natolik přetíženy politickými, bezpečnostními a administrativními úkoly, že nebyly sto plnit své základní funkce, natož pak adekvátně reagovat na vznik veřejných nepokojů.

Vedoucí činitelé plzeňského kraje se (podobně jako funkcionáři z jiných regionů) o chystané reformě dozvěděli oficiální cestou teprve hodinu před jejím vyhlášením a necelé dva dny (!) před jejím zahájením. Stalo se tak na schůzi rozšířeného Krajského výboru KSČ, konané v sobotu 30. května 1953 v pět hodin odpoledne,⁶⁴¹ kde přítomné tajemníky okresních výborů strany a členy rady Krajského národního výboru instruoval vedoucí tajemník Jan Hlína.⁶⁴² V šest hodin večer pak rozhlas oznámil peněžní reformu také veřejnosti. Stranický

⁶⁴⁰ *Tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS SNB v Plzni č. 5 zasláná KNV v Plzni, konec května 1953.

⁶⁴¹ *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 29, inv. č. 99, zápis mimořádné schůze pléna KV KSČ 30. 5. 1953.

⁶⁴² **Jan Hlína** (*1912), 1942-1943 člen revolučního národního výboru, od 1945 člen KSČ, 1949-1951 referent a později vedoucí oddělení sekretariátu KV KSČ v Plzni, 1951-1952 tajemník KV KSČ v Plzni, od srpna 1952 vedoucí tajemník KV KSČ v Plzni (do funkce nastoupil po odchodu Václava Paška). *NA*, f. ÚV KSČ – Předsednictvo, sv. 36, a.j. 334/4, zápis schůze předsednictva ÚV KSČ 29. 6. 1953.

aparát měl proto velice omezený časový prostor k tomu, aby uvedl do chodu běžně aplikovaný mechanismus politického přesvědčování obyvatelstva.

Tato procedura obvykle spočívala v tom, že opatření vlády byla nejprve sestupnou cestou vysvětlována jednotlivým stupňům stranické struktury a posléze prostřednictvím osobní agitace nejnižších stranických složek též bezpartijnímu obyvatelstvu. Na zasedání krajského výboru navázaly proto ještě v sobotu večer schůze rozšířených okresních výborů strany.⁶⁴³ Zároveň byli v kraji rozmístěni pracovníci Ústředního výboru KSČ, kteří měli lokálním funkcionářům pomoci s realizací vládních opatření.⁶⁴⁴ V neděli 31. května se pak konaly schůze místních organizací strany⁶⁴⁵ a zasedání závodních organizací se uskutečnila až v pondělí 1. června v ranních hodinách.⁶⁴⁶

Tato kampaň schůzí okresních, místních a závodních organizací strany však z několika důvodů vůbec nesplnila svoji předpokládanou funkci. Schůzí okresních a místních organizací se předně o víkendů neúčastnila řada funkcionářů. Někteří z nich se podíleli na administrativní přípravě reformy,⁶⁴⁷ jiní dali přednost zabezpečení ohrožených rozpočtů svých rodin. Například zasedání rozšířeného Městského výboru KSČ v Plzni se neúčastnilo 330 pozvaných osob, z toho 81 předsedů základních organizací.⁶⁴⁸ Tito absentující funkcionáři přitom měli zodpovídat za hladký průběh peněžní reformy na nižších stupních. Také na zasedání místních organizací, kterých se běžně účastnilo 200 členů, bylo tentokrát přítomno mnohdy jen 20-30 osob. V některých obvodech na schůze dorazilo pouhých 2-5 % členů⁶⁴⁹ a v šesti organizacích se dokonce schůze nepodařilo svolat vůbec.⁶⁵⁰

Ti komunisté, kteří byli přítomni, se navíc cítili být náhlým vyhlášením reformy zaskočení, a proto nedokázali dostát požadavkům stranické disciplíny a odhlédnout od svých osobních finančních ztrát.⁶⁵¹ „Bylo vidět na soudruzích, kteří mají určité úspory, že se nemohou smířit

⁶⁴³ Rychlé svolání krajského a okresních výborů bylo umožněno předchozím vyhlášením stavu pohotovosti a doručením zapečetěných instrukcí. *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 303 z 30. 5. 1953.

⁶⁴⁴ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, pokyn ÚV KSČ zaslaný KV KSČ v Plzni 30. 5. 1953.

⁶⁴⁵ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 308 z 1. 6. 1953, 3:05 hod.

⁶⁴⁶ *ABS*, f. Velitelství státní bezpečnosti, sv. 310-72-29, instrukce ÚV KSČ k přípravě peněžní reformy, z 30. 5. 1953.

⁶⁴⁷ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ v Plzni, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 305 z 31. 5. 1953, 5:10 hod; *tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.

⁶⁴⁸ *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 305 z 31. 5. 1953, 5:10 hod.; *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁶⁴⁹ *Tamtéž*.

⁶⁵⁰ *SOA Plzeň*, f. KV KSČ v Plzni, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.

⁶⁵¹ *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 305 z 31. 5. 1953, 5:10 hod.; *tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.; *NA*, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – neuspořádaný fond], zpráva o zajištění usnesení strany a vlády v okrese Stod 30. 5 – 5. 6. 1953, z 9. 6. 1953.

s myšlenkou výměny v nepříznivém poměru.“⁶⁵² Někteří členové strany (zejména penzisté) dokonce projeví obavy, že nebudou mít z čeho žít. Zasažena byla také řada dělníků ze mzdově preferovaného těžkého průmyslu, kteří si stihli za uplynulé roky prostřednictvím brigád a přesčasů našetřit mnohdy i statisícové úspory. Nyní jim tyto prostředky získané ideologicky propagovaným budovatelským úsilím měly být odebrány, přestože se sotva mohli považovat za buržoazii, proti které byla reforma oficiálně zaměřena.⁶⁵³ Reforma navíc obsahovala řadu technických parametrů, které byly pobuřujícím způsobem nespravedlivé. Mezi ty nejdiskutovanější patřil nevýhodný směnný kurz čerstvě přijatých novomanželských půjček a dosud nevyzvednutých prémie za přesčasové práce.⁶⁵⁴

Předmětem vášnivých debat nebyla však pouze redukce úspor obyvatelstva, ale také samotný způsob, jakým byla reforma členské základně strany oznámena. Mnozí komunisté kritizovali skutečnost, že se o reformě dozvěděli z rozhlasu zároveň s ostatním obyvatelstvem, aniž by s nimi byla záležitost předem alespoň formálně projednána.⁶⁵⁵

Podstatnou roli sehrála také předchozí kampaň, prostřednictvím které se komunistická strana snažila v posledních dvou týdnech zamezit „fámám“ o přípravě peněžní reformy a s nimi spojenému plošnému vykupování obchodů obyvatelstvem. Ti z komunistů, kteří dříve uvěřili stranické kampani proti nákupní horečce, nyní vstupovali do reformy za nejméně výhodných podmínek, protože své úspory nestihli ani z části utratit. To v nich vyvolávalo pocit, že jsou reformou nespravedlivě trestáni právě za svou věrnost straně a že strana dala svým opatřením za pravdu všem „nedůvěřivým“ jedincům, kteří se mohli komunistům nyní oprávněně vysmívat.⁶⁵⁶ Po těchto komunistech strana navíc nyní požadovala, aby podrážděnému obyvatelstvu vysvětlovali prospěšnost reformy, o které před nedávnem sami hovořili jako o smyšlence „imperialistické“ propagandy. Zcela realisticky se proto obávali, že budou považováni za lháře.⁶⁵⁷

Významný vliv na smýšlení členské základny strany měly též nedávné politické procesy s vrcholnými komunistickými funkcionáři, rozšiřující atmosféru nedůvěry vůči lokálním i

⁶⁵² SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.

⁶⁵³ Tamtéž; ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-403-3, hlášení o náladách obyvatelstva v souvislosti s měnovou reformou, počátek června 1953, s. 206.

⁶⁵⁴ Později byla výměna neutracené části novomanželských půjček vyplacených ve dnech 15. – 30. května 1953 dodatečně zvýhodněna kurzem 5:1. NA, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 60, a.j. 163/4, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 17. 7. 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 308 z 1. 6. 1953, 3:05 hod.

⁶⁵⁵ Tamtéž, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva o členských schůzích základních organizací KSČ v okrese Plzeň-město 31. 5. 1953.

⁶⁵⁶ Tamtéž, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.; tamtéž, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.

⁶⁵⁷ Tamtéž, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 305 z 31. 5. 1953, 5:10 hod.

celostátním stranickým špičkám. Někteří komunisté v důsledku toho z nedávné nákupní horečky vyvozovali podezření, že z ÚV KSČ musí někdo vynášet a že nahoře musí sedět nepřátelé,⁶⁵⁸ protože odpůrci komunismu byli o chytané reformě informováni dříve než členové strany. Část diskutujících si rovněž všímala skutečnosti, že se řada vedoucích funkcionářů aktivně podílela na vykupování obchodů.⁶⁵⁹ Konkrétně byl jmenován bývalý tajemník Městského výboru KSČ v Plzni Miloslav Mudra, jehož tchýně byla spatřena při velkých nákupech (koberec za 21 000 Kčs).⁶⁶⁰

Právě všeobecně neoblíbený Mudra se stal pro plzeňské veřejné mínění symbolem arogantního lokálního politika, který se zcela odcizil svému „třídnímu“ původu.⁶⁶¹ Toto odcizení vedoucích funkcionářů bylo intenzivně pocíťováno zejména mezi dělníky Závodů V. I. Lenina. Po továrně kolovalo mnoho fám o korupci a nevhodném chování čelních funkcionářů podniku (viz výše).⁶⁶² Při vyhrocených situacích, jakou byla peněžní reforma, pak tato nastřádaná nedůvěra pronikala prudce na povrch.⁶⁶³

Značné pobouření zaměstnanců Závodů V. I. Lenina vyvolalo také chybné načasování květnových záloh na mzdy. Vedení podniku totiž v rozporu s vládními instrukcemi vyplatilo zálohy až po třech týdnech, nikoli v polovině měsíce.⁶⁶⁴ Zaměstnanci proto peníze obdrželi teprve v okamžiku, kdy je již neměli možnost utratit, neboť obchody byly vyprodány

⁶⁵⁸ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva o členských schůzích základních organizací KSČ v okrese Plzeň-město 31. 5. 1953.

⁶⁵⁹ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, dopis závodní organizace KSČ vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni zaslaný ÚV KSČ 20. 6. 53.

⁶⁶⁰ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva z členské schůze závodních organizací KSČ v úpravně elektrooceli Závodů V. I. Lenina 1. 6. 1953; *tamtéž*, kart. 108, inv. č. 800, zápis schůze byra KV KSČ 5. 6. 1953; *AMP*, f. MV KSČ Plzeň, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 8. 6. 1953, výrok Františka Štětíny.

⁶⁶¹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 452, inv. č. 3603, zápis z aktivu funkcionářů CZV KSČ ZVIL v Plzni 10. 9. 1953, výrok Jana Zítka.

⁶⁶² *NA*, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – neuspořádaný fond], zpráva ze služební cesty zaměstnanců Státního úřadu plánovacího v Praze do Závodů V. I. Lenina v Plzni 1. 6. 1953, z 5. 6. 1953.

⁶⁶³ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.

⁶⁶⁴ Vedení účtárny Závodů V. I. Lenina nerespektovalo vládní pokyny, protože podnik na rozdíl od jiných továren zálohy běžně vyplácel již před vydáním tohoto nařízení. Vyplácel je však v jiné (dřívější) fázi měsíce. Proto se účtárna spokojila s tím, že již část zálohy zaměstnancům dříve vyplatila. Posun termínu výplaty záloh nevnímali úředníci jako podstatný, protože nevěděli o chystané peněžní reformě. Jejich postup jim navíc schválili telefonicky též pracovníci ÚV KSČ. Týden před peněžní reformou však vydala Státní banka příkaz, aby byly v závodě dodatečně vyplaceny i vládou iniciované (pro podnik již druhé) zálohy, čímž vznikla výše zmíněná konfliktní situace. Peníze na výplatu záloh si podnik vyzvedl v bance 21. května 1953. Od pátku 22. května do pondělí 25. května pak byly zálohy vyplaceny. *NA*, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 21, Zpráva o plnění usnesení vlády o přesunu výplatních termínů mezd a platů, 21. 5. 1953; *tamtéž*, Zpráva o vývoji tržeb 25. 5. 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 29, inv. č. 103, zápis schůze rozšířeného pléna KV KSČ 7. 9. 1953, diskusní příspěvek Františka Brabce; *tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení průmyslu a staveb sekretariátu KV KSČ v Plzni, 1953; *tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z prověrky členů Krajské revizní komise KV KSČ v Plzni 15. 7. 1953.

v důsledku nákupní horečky.⁶⁶⁵ Díky tomu zaměstnanci během peněžní reformy přišli o podstatnou část svého měsíčního výděлку, protože zálohy byli nuceni směnit jako hotovost v poměru 50:1.⁶⁶⁶ Postižené osazenstvo závodu bylo podobnými zmatky pobouřeno ve srovnatelné míře jako samotnou peněžní reformou.⁶⁶⁷ Způsob výplaty záloh byl proto mnohými komunisty na schůzích veřejně označován za „sabotáž“ a posléze se stal jedním z výrazných impulsů k zahájení stávek a demonstrací.⁶⁶⁸

V neposlední řadě na zasedání místních organizací komunistické strany zaznívaly obavy, že zrušení dosavadního lístkového systému zásobování povede k opětovnému vyprodání obchodů a že zásobovací krize vyvolaná nákupní horečkou bude dále pokračovat.⁶⁶⁹ Taková obava byla v první dny provádění reformy poměrně rozšířená a zcela oprávněná. Ani vedoucí straníční funkcionáři v kraji si totiž nebyly jisti, zda zásobovací situaci po uvolnění trhu zvládnou. V některých oblastech pak skutečně docházelo po otevření obchodů k přechodnému nedostatku základních potravin.⁶⁷⁰

Odpor proti peněžní reformě byl proto v řadách komunistické strany veden ze značně různorodých pozic a nebyl slučitelný s tím, co dnes historiografie označuje jako „antikomunistickou“ rezistenci. Na schůzích například v souhlasu s výše uvedenými výhradami zaznívaly zároveň požadavky, *aby bylo ostře postupováno proti křečkům, kteří během dnů [nákupní horečky] shromažďovali potraviny a podobné věci.*⁶⁷¹ Do stejné kategorie kritických připomínek náležel další frekventovaný dotaz, proč se „kapitalistům“ vyměňují úspory v poměru 50:1 a neodeberou se jim jednoduše všechny peníze.⁶⁷² Mnoho diskutujících si stěžovalo, že dělníkům po výměně nezbudou z poctivě vydělaných úspor

⁶⁶⁵ *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda Plzeň, kart. 21, inv. č. 8, stížnost závodní organizace KSČ v ETD dílenská skupina č. XI zaslaná ÚV KSČ 21. 5. 1953.

⁶⁶⁶ *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953, projev Václava Myslíka; NA, f. Měnová reforma[ÚV KSČ – nezpracovaný fond], informační bulletin ÚRO 1. 6. 1953; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 76-79.

⁶⁶⁷ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953.

⁶⁶⁸ Někteří dělníci Závodů V. I. Lenina pojali již o víkendu (při diskusích v hostincích) záměr vymáhat v pondělí 1. června 1953 po nástupu do práce na ředitelství podniku náhradu chybně vyplacených záloh na květnové mzdy. Tento požadavek se posléze skutečně stal jedním z hlavních programových hesel protestů. *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení průmyslu a staveb sekretariátu KV KSČ v Plzni, 1953; *tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.; *SOA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 3T 274/1954, protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 10. 1954.

⁶⁶⁹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.; *tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Adama Pittnera.

⁶⁷⁰ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 313 z 1. 6. 1953, 17:45 hod.; *tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 323 z 5. 6. 1953, 7:40 hod.

⁶⁷¹ *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 313 z 1. 6. 1953, 17:45 hod.

⁶⁷² *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.; *tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva o mimořádných členských schůzích závodních organizací KSČ v Závodech V. I. Lenina v Plzni 4. 6. 1953.

téměř žádné prostředky, kdežto „spekulanti“, kteří vyměňují statisícové částky, budou i po reformě disponovat stále značným kapitálem.⁶⁷³ Zloba se proto obracela proti vysokým funkcionářům komunistické strany stejně jako proti bývalým soukromým živnostníkům s relativně větším majetkem. Z tohoto hlediska reforma v roce 1953 nevedla k žádnému sjednocení do té doby rozdělené společnosti.

Na schůzích zazněla také řada hlasů, které reformu považovaly za nutné opatření a pozitivní krok kupředu. Tyto projevy sice nepřevažovaly (a informátoři mohli navíc jejich četnost záměrně zveličovat), přesto však nebylo možné je zcela přehlížet. Nezanedbatelná část členské základny byla pravděpodobně ochotna v chystané peněžní reformě vidět i její oficiálně propagované pozitivní důsledky.⁶⁷⁴ Mezi ty patřilo například zrušení vázaného trhu, které teoreticky slibovalo obyvatelstvu možnost neomezeného nákupu a bylo jej navíc možno vnímat jako překážku nelegálních spekulací na černém trhu.⁶⁷⁵ Akceptování peněžní reformy bylo v tomto směru zcela závislé na subjektivní důvěře či nedůvěře konkrétních osob v budoucí pozitivní rozvoj národního hospodářství. Ten totiž dotčeným jedincům v budoucnu mohl, ale také nemusel, vynahradit osobní ztráty způsobené reformou.

Účastníci schůzí se sice (až na ojedinělé výjimky) nakonec nechali přesvědčit k formálnímu odvolání svých výhrad,⁶⁷⁶ bezesporu si však alespoň někteří z nich uchovali jistou vnitřní nejistotu, která v následujících dnech brzdila jejich nasazení při řešení vzniklého konfliktu.⁶⁷⁷ Kvůli bouřlivým diskusím navíc nezbýval na stranických grémiích čas k projednání propagačního zabezpečení reformy, ani k osvojení základní faktů o praktických důsledcích reformy. Komunisté, kteří měli zanedlouho vysvětlovat reformu obyvatelstvu, proto zůstali sami nerozhodní a neinformovaní.⁶⁷⁸ Tento kolaps základních funkcí stranického aparátu kulminoval, jak bude detailně popsáno níže, na ranních schůzích závodních organizací

⁶⁷³ ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-403-3, hlášení o náladách obyvatelstva v souvislosti s měnovou reformou, počátek června 1953, s. 196, s. 197, s. 202, s. 209; MCDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953, in: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVI (2011), s. 209; PLAMPER, Jan: Beyond Binaries : Popular Opinion in Stalinism. In: CORNER, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes : Fascism, Nazism, Communism*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 64-80.

⁶⁷⁴ ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, sv. 305-403-3, hlášení o náladách obyvatelstva v souvislosti s měnovou reformou, počátek června 1953, s. 199.

⁶⁷⁵ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 313 z 1. 6. 1953, 17:45 hod.

⁶⁷⁶ Například v Červeném Hrádku trvali komunisté na tom, že nevysloví souhlas s provedením reformy, dokud se nejprve přesvědčí v obchodech, co si bude možno za nové peníze koupit. *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 307 z 31. 5. 1953, 17:20 hod.

⁶⁷⁷ *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 305 z 31. 5. 1953, 5:10 hod.

⁶⁷⁸ *Tamtéž*, zpráva z členské schůze závodních organizací KSČ v úpravně elektrooceli v Závodech V. I. Lenina 1. 6. 1953; *tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 308 z 1. 6. 1953, 3:05 hod.

1. června 1953. Vedení strany tak způsobem vyhlášení reformy vyřadilo z provozu jeden ze svých nejdůležitějších nástrojů a otevřelo tím prostor pro vznik nepokojů.

Také přípravy bezpečnostního aparátu neprobíhaly v Plzni nikterak hladce. První instrukce k zajištění průběhu reformy obdrželi vrcholní funkcionáři plzeňské bezpečnosti až 28. května 1953 na poradě náčelníků krajských správ Státní bezpečnosti (StB) a krajských správ Veřejné bezpečnosti (VB).⁶⁷⁹ O dva dny později byla pak vyhlášena pohotovost Lidových milicí (LM). V krajském městě byly přitom tři čtyři rychlých oddílů Lidových milicí dány k dispozici vedoucímu tajemníku strany a v každém okrese bylo dalších 20-60 milicionářů přiděleno velitelům Sboru národní bezpečnosti (SNB).⁶⁸⁰ Armáda vyčlenila pro zabezpečení akce v Plzni patnáct nákladních automobilů a čtyři další v každém okrese. Od neděle pak rozvážela nové peníze ze skladů do poboček státní banky, odtud byla platidla dále distribuována do jednotlivých výměnných středisek.⁶⁸¹

V sobotu 30. května byl pro zajištění reformy ustaven zvláštní krajský bezpečnostní štáb, který zasedal v budově krajského sekretariátu strany. Tvořili jej náčelník Krajské správy Státní bezpečnosti a velitel akce Matěj Bálek,⁶⁸² náčelník krajské správy Veřejné bezpečnosti Antonín Víntr a krajský velitel Lidových milicí Václav Drozd.⁶⁸³ Svoji pozornost tento orgán zaměřil převážně na zabezpečení ochrany výměnných středisek. V kraji bylo postupně zřízeno celkem 346 středisek, z toho 305 civilních, 35 vojenských, 3 pro příslušníky SNB a 3 pro příslušníky Pohraniční stráže Ministerstva národní bezpečnosti (MNB).⁶⁸⁴ V samotném obvodu Jednotného národního výboru (JNV) v Plzni fungovalo 85 civilních středisek.

⁶⁷⁹ ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-72-31, pokyn náčelníků hlavních správ StB a VB všem náčelníkům KS StB a KS VB 28. 5. 1953; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 59-64.

⁶⁸⁰ ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-72-29, pokyny ÚV KSČ zaslané všem KV KSČ 30. 5. 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, pokyn ÚV KSČ zaslaný KV KSČ v Plzni pro krajské velitelství LM 30. 5. 1953; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 59-76.

⁶⁸¹ V Plzni byly peníze uloženy v kasárnách na Slovanech, v budově č. 2. *Vojenský ústřední archiv Praha* (VÚA), f. Ministerstvo národní obrany (MNO), inv. č. 1999, kart. 344, sig. 44/1/3, č.j. 004500 NGŠ 1953, Souhrnná zpráva o účasti armády při zabezpečení provádění usnesení ÚV KSČ a vlády o peněžní reformě a zrušení lístkového systému, 9. 6. 1953; NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 19, Seznam zajištěných skladů, 11. 4. 1953; BÍLEK, Jiří: *Československá armáda a měnová reforma v roce 1953*, in: *Historie a vojenství XLIV* (1995), s. 71; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 23-45.

⁶⁸² Matěj Bálek (*1905), 1950-1953 náčelník KS StB v Plzni.

⁶⁸³ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁶⁸⁴ Jiné zprávy uvádějí celkový počet 352 středisek v kraji. Do tohoto součtu je však zahrnuto i 6 pracovišť, která byla nakonec zařazena do kategorie podstředisko. NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 11, Zpráva o měnové reformě a jejím vyúčtování, nedatováno; MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*. Dokumenty o perzekuci a odporu. Sv. 8. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 45-95.

Výměnná střediska zřizovala Státní banka československá na svých pobočkách, na poštovních úřadech, na národních výborech a ve velkých průmyslových podnicích.⁶⁸⁵

Každé výměnné středisko mělo být přitom střeženo dvěma příslušníky Sboru národní bezpečnosti.⁶⁸⁶ K ostraze výměnných středisek v kraji bylo kromě příslušníků Veřejné a Státní bezpečnosti vyčleněno také 492 příslušníků Lidových milicí (z toho 160 přímo v Plzni).⁶⁸⁷ Instrukce ministra národní bezpečnosti počítaly navíc s tím, že ostraha středisek může být ve výjimečných případech posílena také o příslušníky Československé armády (ČSA).⁶⁸⁸ Plzeňský krajský štáb se proto rozhodl požádat armádu o zapůjčení 900 vojáků na zabezpečení akce a vyslal za tím účelem svého delegáta do Prahy. Zde sice nasazení armády podpořil náměstek ministra národní bezpečnosti Antonín Prchal,⁶⁸⁹ zástupci ministerstva národní obrany však přesto projevíli nesouhlas a slíbili pouze o věci dále jednat. V neděli 31. května 1953 pak krajský štáb na základě lokální dohody s okresními vojenskými veliteli získal v každém okrese posilu v podobě 30-45 vojáků, kteří byli ihned vysláni do výměnných středisek.

Ve večerních hodinách téhož dne však generální štáb ministerstva národní obrany v duchu svých předchozích výhrad nasazení armády zamítl.⁶⁹⁰ V noci na pondělí 1. června 1953 byli proto vojáci ze středisek narychlo stahováni. Toto opatření způsobilo značné obtíže, protože střediska musela být neplánovaně doplněna příslušníky Lidových milicí a zálohami Sboru národní bezpečnosti.⁶⁹¹ Počet příslušníků Lidových milicí vyčleněných pro tyto účely tak v kraji stoupl na 917 (v samotné Plzni na 290), tedy téměř na dvojnásobek původně předpokládaného množství.⁶⁹² Jednotky umístěné na poslední chvíli do výměnných středisek pak v Plzni citelně scházely při potlačování pondělních protestů obyvatelstva.

⁶⁸⁵ *Archiv České národní banky (AČNB)*, f. Státní banka československá (SBČS), sig. S VII/a, kart. 149, protokoly výměnných středisek zaslané krajskou pobočkou SBČS v Plzni ústředí, z července 1953; *tamtéž*, kart. 161, zpráva krajské pobočky SBČS v Plzni o likvidaci výměnných středisek z 21. 9. 1953; *tamtéž*, zpráva krajské pobočky SBČS v Plzni o likvidaci výměnných středisek z 31. 8. 1953; *AČNB*, f. Státní banka československá – pobočka Plzeň, sig. 820/7 PL, hlášení krajské pobočky SBČS v Plzni ústřední správě emisní a pokladní 29. 7. 1953; *NA*, f. Ministerstvo vnitra – Noskův archiv 1945-1953 (850), inv. č. 169, kart. 258, měnová reforma, situační zpráva z kraje Plzeň ministerstvu vnitra, 3. 6. 1953.

⁶⁸⁶ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, hodnocení práce SNB v Plzni, 1953.

⁶⁸⁷ *Tamtéž*, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953.

⁶⁸⁸ *ABS*, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-28-3, instrukce ministra národní bezpečnosti Karola Bacílka náčelníkům všech KS StB 28. 5. 1953; *tamtéž*, 310-72-31, instrukce náčelníka Hlavní správy StB všem náčelníkům KS StB 30. 5. 1953.

⁶⁸⁹ Antonín Prchal (*1923), náměstek ministra národní bezpečnosti.

⁶⁹⁰ Tento postup armády značně zkomplikoval situaci StB nejen v plzeňském, ale například též v olomouckém kraji. *ABS*, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-72-31, dálkopis KS StB v Olomouci Hlavní správě StB 31. 5. 1953.

⁶⁹¹ *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení náčelníka KS VB v Plzni Antonína Vintra zaslané KV KSČ 17. 9. 1953.

⁶⁹² *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953.

Pondělní ráno 1. června 1953 a vznik stávkový v Závodech V. I. Lenina

V pondělí 1. června 1953 postoupila peněžní reforma po předchozích horečných přípravách do své rozhodující fáze. Provoz zahájila výměnná střediska, ve kterých mělo obyvatelstvo získat první prostředky v nové měně. Také obchody postupně přecházely na prodej podle nově stanovených cen. Načasování těchto opatření však ještě více zvyšovalo paniku obyvatelstva. Lidé totiž nejen ztratili většinu svých úspor, ale zároveň se nemohli přesvědčit na vlastní kůži o výši budoucích životních nákladů, protože zatím nedisponovali novými penězi a nové ceny na mnoha místech ještě nebyly ve výlohách umístěny.

Důvěra v přijatelnost zaváděného cenového systému byla navíc podryvána skutečností, že dokud si jedinec nevyměnil peníze, musel nakupovat za starou měnu a platit v nevýhodném kurzu 50:1.⁶⁹³ Například dělník, který před týdnem obdržel zálohu na mzdu ve výši 2 500 Kčs, utratil mnohdy za svačinu 700 Kčs ve staré měně.⁶⁹⁴ Také vlaková doprava do zaměstnání se značně prodražila. Pokud zaměstnanec nevlastnil týdenní jízdenku, platil ve starých penězích padesátinásobek nové ceny. Za jízdenku na tramvaj, která by v nové měně stála 50 haléřů, tak museli dělníci zaplatit ve staré měně 25 Kčs.⁶⁹⁵ Podobné zážitky se pochopitelně stávaly pověstnými posledními kapkami vyvolávajícími pocity beznaděje a odporu.

Společenské napětí ještě zvyšovala okolnost, že lidé nebyli dostatečně seznámeni ani s novou výší svých mezd a proto čelili zcela nejisté budoucnosti. Obyvatelstvo tak bylo v období výměny peněz ve dnech 1. – 4. června dočasně zbaveno široké palety základních životních jistot počínaje ztrátou finančních rezerv, přes obavy z nestability mzdových a cenových poměrů, až po riziko pokračování již čtrnáct dní trvající zásobovací krize. Kombinace těchto faktorů koncentrovaná do jediného průsečíku pondělního rána 1. června 1953 byla hlavním důvodem vzniku protestů.

Vedle samotného zahájení reformy bylo však pondělní ráno mimořádně významné ještě z dalšího důvodu. Cesta do zaměstnání totiž nabízela obyvatelstvu poprvé od vyhlášení vládních usnesení příležitost legálně se shromáždit na pracovištích a prodiskutovat dopady

⁶⁹³ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 524 PŘ 2003, informativní směrnice ředitelství ZVIL v Plzni pro mimořádná opatření v podniku po dobu výměny nových peněz 31. 5. 1953; Směrnice ministra financí ze dne 30. května 1953, č. 159/1953 Ú. l., o způsobu provedení peněžní reformy, § 8.

⁶⁹⁴ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 141/1953, kopie protokolu o hlavním líčení 15. 7. 1953, výpověď Zdeňky Juzíkové.

⁶⁹⁵ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 524 PŘ 2003, informativní směrnice ředitelství ZVIL v Plzni pro mimořádná opatření v podniku po dobu výměny nových peněz 31. 5. 1953.

reformy se svými kolegy. Pro další průběh událostí bylo proto zcela klíčové, jak stranický aparát po víkendu zabezpečí klidný nástup zaměstnanců do pracovního procesu a jak bude čelit jejich dotazům a námitkám.

Místo řádně organizované politické a propagační kampaně však nastal ve velkých průmyslových podnicích chaos. Vedení strany totiž podcenilo situaci a svolalo schůze svých závodních organizací až na začátek pondělních ranních směn.⁶⁹⁶ Toto zpoždění mělo dva zásadní důsledky. Zaprvé byli komunisté v továrnách přesvědčováni k souhlasu s peněžní reformou až v momentu, kdy již bylo třeba, aby se sami aktivně podíleli na uklidňování svých bezpartijních kolegů. Členská základna strany proto nebyla ještě vůbec připravena vykonávat svoji předpokládanou funkci a neplnila ji, jak ještě uvidíme, ani v průběhu následujících hodin. Zadruhé vedly stranické schůze, které se odehrávaly za zavřenými dveřmi, k úplné absenci komunistů na pracovištích. Zoufalým a rozhořčeným bezpartijním zaměstnancům se proto nedostalo žádných odpovědí na jejich palčivé otázky, dokonce jim v daný moment nikdo nevěnoval pozornost. Své pobouření navíc mohli nerušeně sdílet, protože v dílnách zůstali zcela bez dozoru.⁶⁹⁷

Symptomatická byla v tomto směru zejména situace v Závodech V. I. Lenina. Do továrny byla sice v šest hodin (na počátku ranní směny) vyslána mimořádná posila sedmdesáti funkcionářů ústředního, krajského a městského výboru strany.⁶⁹⁸ Tito pracovníci však dorazili na jim svěřené schůze se zpožděním, kvůli zdržení při schvalování vstupu do závodu.⁶⁹⁹ Zasedání se nadto značně protáhla, protože velká část členů strany byla peněžní reformou silně rozladěna. Určení řečníci navíc neměli sami dostatek času a informací k detailnímu prostudování důsledků reformy a neuměli proto některé otázky diskutujících adekvátně zodpovědět. Na časté dotazy „*Za co vlastně děláme?*“ či „*Kolik budeme brát?*“⁷⁰⁰ tak například odpovídali, že zatím neobdrželi směrnice k novým mzdám. Přesto se většinu

⁶⁹⁶ ABS, f. Velitelství státní bezpečnosti, sv. 310-72-29, instrukce ÚV KSČ k přípravě peněžní reformy, z 30. 5. 1953.

⁶⁹⁷ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva z členské schůze ZO KSČ v úpravně elektrooceli v Závodech V. I. Lenina 1. 6. 1953.

⁶⁹⁸ NA, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Antonína Zápotockého.

⁶⁹⁹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinářské a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953.

⁷⁰⁰ NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – nezpracovaný fond], Podrobnější zpráva o událostech v Plzni dne 1. června 1953, z června 1953.

komunistů podařilo postupně přimět alespoň k pasivnímu vyjádření souhlasu s reformou, pouze v oddělení Lokomotivka přesvědčování selhalo a otevřené výhrady nebyly odvolány.⁷⁰¹

Stranické schůze, které měly samy o sobě bouřlivý průběh, přitom na několik hodin odčerpaly z pracovišť veškeré komunisty. Během zasedání, jež mnohdy trvala až do osmi hodin či déle, tak v některých dílnách vznikla dosti odbojná atmosféra, kterou posléze nebylo možno řešit ani přesvědčováním, ani výhružkami. Takováto modelová situace se vyvinula zejména v oddělení Strojírna III (TS hala), kde předsedal schůzi propagační tajemník krajského výboru, pozdější ministr školství, Čestmír Císař.⁷⁰² Ten přes upozornění svých kolegů zcela ignoroval vznik stávky bezpartijních zaměstnanců a pokračoval nerušeně v pořadu schůze. Velká část dělníků z jeho oddělení pak utvořila nejradikálnější jádro protestujících zaměstnanců.⁷⁰³

Dělnické protesty z 1. června 1953 vykazovaly stejné charakteristické znaky jako všechny předchozí stávky. Zaměstnanci postupně zastavovali stroje a utvářeli v dílnách vášnivě diskutující hloučky, které se posléze začaly domáhat vysvětlení různých aspektů reformy od lokálních funkcionářů strany (zejména výše nových mezd a chybně vyplacené zálohy na mzdy). Protože však uvnitř dílen nebyli aktuálně přítomni žádní reprezentanti strany, dožadovaly se některé z těchto skupin vstupu na stranické schůze ve svých provozech. Pokud jim nebylo vyhověno, další jejich kroky směřovaly na nádvoří továrny, kde se zaměstnanci jednotlivých oddělení spojovali do větších uskupení a obraceli své požadavky k ředitelství podniku. Opuštěním dílen se tak protest přenášel na vyšší celozávodní úroveň. Poslední fází protestů, které jako krajního řešení nebylo doposud v Plzni nikdy využito, byl pak odchod do ulic města, jenž stávku transformoval ve veřejnou demonstraci a posouval konflikt za hranice bezpečného prostoru továrny.

Výraznou roli v tomto procesu sehráli tentokrát zaměstnanci oddělení Strojírna I, Strojírna III (TS hala) a Lokomotivka,⁷⁰⁴ kteří nejen zastavili výrobu, ale vyšli též na nádvoří továrny,

⁷⁰¹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.

⁷⁰² Čestmír Císař (*1920), v poválečném období pracovník sekretariátu KV KSČ v Praze a později ÚV KSČ, v letech 1952-1957 působil v aparátu KV KSČ v Plzni, 1965-1966 ministr školství, 1966-1968 velvyslanec v Rumunsku, 1968-1970 předseda České národní rady, za normalizace zbaven všech politických funkcí. CÍSAŘ, Čestmír: *Paměti : nejen o zákulisí pražského jara*. Praha, SinCon 2005, s. 405-438.

⁷⁰³ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, souhrnná zpráva o činnosti členů a kandidátů KV KSČ určená pro zasedání KV KSČ v Plzni 15. 8. 53; *tamtéž*, přehled o činnosti Čestmíra Císaře 1. 6. 1953, z 1953; *tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva o schůzi ZO KSČ v TS hale, z 30. 7. 1953.

⁷⁰⁴ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení průmyslu a staveb sekretariátu KV KSČ v Plzni, 1953; *tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Josefa Žáka; NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953; AMP, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 498, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 14. 7. 1953, zpráva o činnosti Františka Netolického.

kde se dožadovali vysvětlení změn mzdového systému. Všeobecně sdíleným heslem tohoto shromáždění bylo „*Pojďte s námi k podnikovému [ředitelství], nevíte, za co děláte.*“⁷⁰⁵ Na nádvoří závodu se tak kolem deváté hodiny utvořil dav čítající podle různých pramenů asi 1000-4000 osob.⁷⁰⁶

Stávka však neprobíhala ve všech odděleních identicky a nedosáhla proto ve všech částech továrny stejné fáze a intenzity. V některých dílnách (zejména hutě) reagovali totiž funkcionáři na ranní situaci pružněji. Zcela nebo z části zde vynechali konání předepsaných stranických schůzí a své projevy přednesli i před bezpartijními dělníky. V některých případech dokonce kontaktovali ředitelství podniku a společně s dělníky zjišťovali nové mzdové směrnice.⁷⁰⁷ Tam, kde zůstali komunisté v dílnách, se situace pro stranu vyvíjela obecně mnohem příznivěji. Mnohdy totiž stačila pouhá pohružka, že stávka bude považována za protistátní čin, a osazenstvo dílny nevyšlo ven na nádvoří. Také příklad komunistů, kteří se vrátili ke svým strojům, působil výrazně v neprospěch stávkujících.⁷⁰⁸ Tam, kde se podařilo takto zvládnout situaci, se funkcionáři snažili izolovat svoji dílnu od okolního zmatku uzavřením veškerých vchodů.⁷⁰⁹

Radikálnější část stávkujících shromážděná na nádvořích naopak začala procházet pasivnějšími dílnami a domáhat se i zde zastavení práce. Apelovala při tom na tradiční dělnickou solidaritu a volala například na pracující dělníky, „*aby si šli také s námi koupit svačinu za 500 Kčs.*“⁷¹⁰ Do některých provozů přicházeli nejprve stávkující pokojně a jednotlivě. Do jiných vnikali naopak násilím v početnějších skupinách čítajících i několik stovek osob. Odtud však byli zpravidla komunisty postupně vytlačeni ven, aniž by se k nim připojilo větší množství domácího osazenstva dílny. Tato situace je v pramenech zachycena zejména v hutních provozech, kde se neúspěšně pokoušelo vyvolat nepokoje kolem deváté hodiny asi 250-300 dělníků ze Strojírny III.⁷¹¹ Úspěšní naopak byli již dříve stávkující ze

⁷⁰⁵ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Roberta Fürbacha 4. 7. 1953.

⁷⁰⁶ Tamtéž, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; tamtéž, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953.

⁷⁰⁷ Tamtéž, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Františka Netolického.

⁷⁰⁸ Tamtéž, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.; tamtéž, hlášení ze schůze ZO KSČ slévárny šedé slitiny ve ZVIL 1. 6. 1953.

⁷⁰⁹ Tamtéž, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Roberta Fürbacha 4. 7. 1953; PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1515 PV 1287, zápis schůze pléna ZR ZVIL 26. 8. 1953 – prověrka Františka Engelmajera.

⁷¹⁰ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Antonína Mecy.

⁷¹¹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Roberta Fürbacha 4. 7. 1953; tamtéž, kart. 449, inv. č. 3603, hlášení ze schůze ZO KSČ slévárny šedé slitiny ve ZVIL 1. 6. 1953.

Strojírny I ve Strojovně III⁷¹² a demonstranti ze Strojírny III v Lokomotivce.⁷¹³ V případě odmítnutí vytloukali stávkující kamením okna nesolidárních dílen a vyhrožovali, že se vrátí ve větším počtu.⁷¹⁴

Když dav na nádvoří hlavního závodu dostatečně vzrostl, zamířil k budově podnikového ředitelství. Někteří účastníci očekávali, že jim zde ředitel Brabec vysvětlí sporné mzdové otázky,⁷¹⁵ jiní již v tento okamžik zamýšleli opustit podnik hlavní branou. Ta byla však zavřená a střežená jednotkami Lidových milicí.⁷¹⁶ Průvod se proto obrátil, přešel most spojující dvě části závodu a se zastávkami v několika dalších odděleních zamířil k V. bráně.⁷¹⁷

Funkcionáři celozávodního výboru strany se v tomto zlomovém okamžiku pokusili zabránit odchodu dělníků do města a všechny rezervy agitátorů vysílali k branám podniku s úkolem přemlouvat stávkující dělníky. Nenasadili však proti demonstrantům žádnou organizovanou sílu v podobě příslušníků Lidových milicí či početnější formace řadových komunistů. Výbor totiž neměl dobré spojení s jednotlivými odděleními a nebyl proto schopen koordinovat nějakou systematičtější akci. Komunisté v mnoha dílnách byli navíc vůči demonstrantům pasivní a nedalo se od nich očekávat, že samostatnou iniciativou přispějí k pacifikaci protestů.⁷¹⁸ I situace v nestávkujících odděleních byla navíc stále nevyzpytatelná a celozávodní výbor mohl v daný moment považovat za velký úspěch, že se protesty uvnitř továrny podařilo izolovat pouze na některé provozy. Početnější zálohy Lidových milicí, které by postačovaly k uzavření všech východů z podniku, nebyly k dispozici.

K demonstrantům shromážděných u bran závodu promluvili prostřednictvím závodního rozhlasu vrcholní funkcionáři přítomní v podniku. Projevy zástupce ústředního výboru Ladislava Kopřivy,⁷¹⁹ tajemníka krajského výboru Václava Kolena,⁷²⁰ vedoucího tajemníka

⁷¹² *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 310 z 1. 6. 1953, 10:00 hod.; *tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.

⁷¹³ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Františka Netolického.

⁷¹⁴ *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Roberta Fürbacha 4. 7. 1953.

⁷¹⁵ *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 1074, dodatek k zápisu výpovědi zaměstnankyně Polákové 10. 6. 1953.

⁷¹⁶ *ABS*, f. Svazková agenda uložená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1131 Plzeň, protokol sepsaný s Jindřichem Kutzmanem na KS StB v Plzni 10. 6. 1953.

⁷¹⁷ *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 1455 PV 109, hodnocení práce ZR ZVIL při událostech 1. 6. 1953, z 1953; *tamtéž*, ZVIL 203, zápis výpovědi Petra Svobody, červen 1953; *ABS*, f. Svazková agenda uložená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1131 Plzeň, protokol sepsaný s Jindřichem Kutzmanem na KS StB v Plzni 10. 6. 1953; SKÁLA, Adam: *Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů*. Minulosti západočeského kraje 42/2, 2007, s. 625.

⁷¹⁸ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953.

⁷¹⁹ Ladislav Kopřiva (*1897), tajemník ÚV KSČ 1949-1950, 1950-1952 ministr národní bezpečnosti.

⁷²⁰ **Václav Kolena** (*1903), původním povoláním zámečník, člen KSČ od roku 1925 (předtím členem ČSNS v letech 1921-1923), 1939-1945 vězněn (v koncentračním táboře Sachsenhausen), 1945 funkcionářem ONV Stříbro, 1947 tajemník KV KSČ v Plzni (oddělení pro lidovou správu a osidlování, disciplinární oddělení),

městského výboru Josefa Žáka, předsedy celozávodního výboru Bedřicha Perlíka⁷²¹ či podnikového ředitele Františka Brabce však již nemohly vývoj událostí zvrátit.⁷²² Nikdo z nich ostatně nenašel odvahu hovořit s vyčkávajícími dělníky osobně tváří v tvář.⁷²³ Projev neoblíbeného ředitele závodu Františka Brabce,⁷²⁴ navíc spíše posílil rozhořčení zaměstnanců, protože vůbec nereagoval na jejich problémy.⁷²⁵

Slovní domluvy nižších funkcionářů vyslaných k branám závodu byly sice v některých případech úspěšné, jistá část stávkujících však agitátory fyzicky napadala. Do ostrých debat se zapojili též někteří zaměstnanci přeložení dříve na manuální práci z jiných profesí, kteří vyčíslovali dělníkům finanční dopady reformy a dodávali jim tak argumenty pro projevy odporu. Jejich výpočtům navíc nepřipravení funkcionáři nebyli sto konkurovat, za což například bývalý středoškolský profesor Václav Vrzal opakovaně sklídl potlesk širšího auditoria.⁷²⁶ Na rozdíl od funkcionářů strany se od potlačování stávky zcela distancovali dílovedoucí, přestože formálně zodpovídali za nerušený chod výroby.⁷²⁷ Svoji pasivitu si zdůvodňovali například takto: „*To zavinily zálohy, a když chtěli lidi ven, tak jsem je pouštířl, přece si nenechám rozbít hubu.*“⁷²⁸ Také podstatná část řadových členů strany nerozhodně zachovávala neutralitu, protože se sama cítila být postižena peněžní reformou a neměla tudíž náladu nikoho zrazovat od vyjadřování rozhořčení.⁷²⁹

1951 zástupce vedoucího tajemníka KV KSČ, 1952 úřadující místopředseda KV KSČ (po odchodu dosavadního předsedy Karla Poláčka), 1953 tajemník KV KSČ, v září 1953 odvolán z funkce v důsledku neshod s vedoucím tajemníkem KV KSČ Janem Hlínou. NA, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 54, a.j. 141/17a, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 25. 2. 1953.

⁷²¹ Bedřich Perlík (*1918). SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 107, inv. č. 791, zápis schůze byra KV KSČ 17. 4. 1953.

⁷²² SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Josefa Žáka 4. 7. 1953; PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 203, zápis výpovědi Petra Svobody, červen 1953; SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Josefa Hájka.

⁷²³ NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – neuspořádaný fond], zpráva ze služební cesty zaměstnanců Státního úřadu plánovacího v Praze do ZVIL v Plzni 1. 6. 1953, z 5. 6. 1953.

⁷²⁴ Projev přednesl z popudu Celozávodního výboru KSČ ve ZVIL a tajemníka Krajského výboru KSČ Václava Koleny, později za něj byl kritizován. SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 29, inv. č. 103, zápis schůze rozšířeného pléna KV KSČ 7. 9. 1953, diskusní příspěvek Františka Brabce; *tamtéž*, kart. 108, inv. č. 807, zápis schůze byra KV KSČ 3. 7. 1953; *tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953, výrok Františka Zábranského.

⁷²⁵ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.

⁷²⁶ SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 2T 157/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 13. 11. 1953; *tamtéž*, sp. zn. 2T 170/1953, protokol výpovědi Alfonse Kroupy sepsaný na OO VB Plzeň 25. 6. 1953; ABS, f. Svazková agenda uložená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1131 Plzeň, protokol sepsaný s Jindřichem Kutzmanem na KS StB v Plzni 4. 6. 1953; *Tamtéž*, protokol sepsaný s Jindřichem Kutzmanem na KS StB v Plzni 10. 6. 1953.

⁷²⁷ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1455 PV 109, hodnocení práce ZR ZVIL při událostech 1. 6. 1953, z 1953.

⁷²⁸ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, hlášení ze schůze ZO KSČ Strojírna II ve ZVIL 4. 6. 1953.

⁷²⁹ Náladu řadových komunistů názorným způsobem charakterizuje tento citát: „*Soudruh Milt v diskusi říká, já jsem prodal barák [...] a přišel o 200 000 Kčs, takže se ho to dotklo, protože peníze jsou pryč a já musím doma*

Když se stávkující nedočkali adekvátní reakce ze strany ředitelství podniku, vynutili si po deváté hodině odchod z podniku.⁷³⁰

Podobná situace jako v hlavním závodu se vytvořila také v pobočné továrně Elektrotrakce Doudlevec (ETD), která již v předchozích letech náležela k centřům nepokojů (viz stávky v letech 1950 a 1951).⁷³¹ Protesty dělníků zde vyvolávalo zejména sporné vyplacení květnových záloh na mzdy.⁷³² Také v Doudlevcích vypukla stávka v průběhu ranních stranických schůzí. „*Je dokonce zjištěno, že přišli na pracoviště provokatéři, říkali, komunisté schůzují, pojdme schůzovat taky, a šli na dvůr.*“⁷³³ Zdejšími funkcionáři se nepodařilo přesvědčit zaměstnance ke klidu⁷³⁴ a část stávkujících, přibližně 250-600 osob,⁷³⁵ posléze opustila závod. Stalo se tak bez jakéhokoli odporu ze strany závodní stráže.⁷³⁶

Dělníci ETD utvořili průvod a za provolávání hesel proti realizaci reformy se vydali Doudleveckou ulicí a Prokopovou třídou na náměstí Republiky. Průvod údajně vedly stejné osoby, které organizovaly předchozí stávku v roce 1951.⁷³⁷ Někteří zaměstnanci si předem telefonicky ověřili vývoj v hlavním závodě a pak na bicyklech začali vykonávat službu „spojek“ informujících stávkujících z obou továren o společném postupu.⁷³⁸ Tato procedura byla odrazem tradičních forem koordinace protestů v dělnickém prostředí, při kterých menší závody vždy respektovaly význam největšího plzeňského průmyslového podniku. Cestou se

svítit lampičkou petroleje a nemůžu si koupit jiný barák. Tak jsem nebyl soustředěn na nějaké přesvědčování ostatních.“ *Tamtéž*, hlášení ze schůze ZO KSČ Strojárna II ve ZVIL 4. 6. 1953.

⁷³⁰ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 139/1953, protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, výpověď Miroslava Neužila.

⁷³¹ Podle informací ÚV KSČ měly stávku v ETD v roce 1953 organizovat stejné osoby jako předešlou stávku v roce 1951. Toto podezření se však nepodařilo ověřit. *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁷³² *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva II. oddělení sekretariátu KV KSČ v Plzni, 1953.

⁷³³ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Josefa Žáka.

⁷³⁴ Při snaze promluvit ke stávkujícím byl například sražen z bedny předseda závodní rady ETD Jan Petelík (bratr dozorce Čenka Petelíka, popraveného v roce 1950 za podíl na údajné vzpouře ve věznici Bory). *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 2146, vzpomínka Zdeňka Folka na 1. červen 1953, 1990; FOLK, Zdeněk: 1. červen 1953 očima pamětníka, *Škodovák*, roč. 62, č. 42-43 (31. 5. 1991), příloha, s. 2; HLADÍK, Ondřej: *Čeněk Petelík – dozorce vězňů a jeho cesta na popraviště*. In: *Historická penologie 2/2011*, s. 1-51.

⁷³⁵ *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953.

⁷³⁶ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva zemědělského oddělení KV KSČ v Plzni, 1953.

⁷³⁷ *NA*, f. ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů – I. oddělení, sv. 378, a.j. 2292, Zpráva o průzkumu práce strany v Plzni v souvislosti s událostmi 1. června 1953, z 1953.

⁷³⁸ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 153/1953, protokol o hlavním líčení 22. 7. 1953, výpověď Illji Nazarkevyče; NAZARKEVYČ, Illja: Jsme národ Masarykův. In: *Plzeňský deník*, roč. 3, č. 131 (4. 6. 1994), příloha Listy na víkend, s. 3.

doudlevečtí dělníci zastavili též v nedaleké plynárně, zdejší zaměstnanci se k nim však nepřipojili ve výraznějším počtu.⁷³⁹

Hlavní závod ve stejné době opustilo přibližně 2000 osob uskupených do několika dílčích průvodů.⁷⁴⁰ Největší průvod pronikl ven V. branou a procházel podél továrny Korandovou ulicí.⁷⁴¹ Na roku Korandovy ulice se rozdělil na skupinu směřující Tylovou ulicí na náměstí Republiky a na druhou skupinu, která zamířila Tylovou ulicí opačným směrem k hlavní bráně podniku a k pokusnému ústavu Závodů V. I. Lenina.⁷⁴² U hlavní brány k demonstrantům neúspěšně promluvili někteří členové závodní rady.⁷⁴³ Toto shromáždění pak po obdržení zpráv, že dělníci z Doudlevec již dorazili na náměstí Republiky, rovněž zamířilo do centra města.⁷⁴⁴ Cestou se demonstranti se střídavými výsledky pokoušeli získat podporu pracovníků některých menších podniků. Dělníci také na Třídě 1. máje zastavovali tramvaje a přesvědčovali pasažéry i kolemjdoucí, aby se k nim připojili.⁷⁴⁵

Část protestního shromáždění před hlavní bránou nebyla přitom přesvědčena o správnosti pochodu do města, a proto se naopak pokoušela dostat zpět do závodu. U IV. brány již v této době začalo docházet k dílčím konfrontacím, které posléze vyvrcholily v odpoledních hodinách a přerostly v jeden z nejnásilnějších konfliktů plzeňských demonstrací (viz níže).

Toto počínání některých prozíravějších demonstrantů symbolicky vyjadřovalo nejednoznačnou bilanci pondělního rána. Přes zdánlivý úspěch protestujících dělníků, byly výsledky ranní stávky z dlouhodobého hlediska značně diskutabilní. Závod sice opustila radikálnější část stávkujících (přibližně 2000 osob), ale ta tvořila jen zlomek celého osazenstva závodu a také jen asi polovinu těch, kteří ráno vyšli na nádvoří továrny (přibližně

⁷³⁹ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Bohumila Vaníka.

⁷⁴⁰ *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ štábu vrchního velitele LM 1. 6. 1953; *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.; *Tamtéž*, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953; *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Josefa Žáka 4. 7. 1953; *NA*, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – nezpracovaný fond], zpráva o průběhu měnové reformy na základě telefonických hlášení z krajů na ÚV KSČ v dopoledních hodinách 1. 6. 1953.

⁷⁴¹ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 146/1953, protokol výpovědi Václava Engenvalda na KS MV 22. 6. 1954; *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Antonína Meco.

⁷⁴² Z pokusného ústavu se k demonstrantům přidalo jen asi 6 osob z 200 zaměstnanců. *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 203, výsledky šetření o zaměstnancích, kteří nebyli 1. 6. 1953 přítomni na pracovišti montážní provoz, z 1953; *Tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Josefa Hájka; *Tamtéž*, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Jaroslava Reichla.

⁷⁴³ *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 1455 PV 109, hodnocení práce ZR ZVIL při událostech 1. 6. 1953, z 1953.

⁷⁴⁴ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1 T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Vojtěcha Kasíka.

⁷⁴⁵ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 174/1953, protokol výsledku Ladislava Hobla na Obvodním oddělení VB Kozolupy 17. 7. 1953; *tamtéž*, sp. zn. 1 T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Vojtěcha Kasíka.

4000 osob). Drtivá většina zaměstnanců zůstala uvnitř závodu a ještě během dopoledne byla přemluvena alespoň k formálnímu obnovení práce.⁷⁴⁶ Návrat do podniku za účelem získání dalších posil byl přitom v následujících hodinách znemožněn. Závody V. I. Lenina v Plzni tak 1. června 1953 zůstaly nakonec v rukou stranického aparátu a velká část jejich zaměstnanců setrvala v průběhu demonstrací zcela pasivní. Prameny neposkytují jednoznačnou odpověď na otázku, v jaké míře byla tato skutečnost způsobena nesouhlasem s protestujícími, přesvědčením, že demonstracemi nemůže být ničeho dosaženo, či strachem z represí.⁷⁴⁷ Demonstranti navíc zanechali na pracovištích svůj civilní oděv a nemohli si na konci směny „odpíchnout“, což výrazně usnadňovalo jejich pozdější identifikaci. Odchod jádra stávkujících ze závodu byl z tohoto úhlu pohledu spíše vítězstvím Pyrrhovým.

V ostatních velkých plzeňských průmyslových závodech, například v Dílnách Československých státních drah (ČSD) či v Plzeňských pivovarech, se stranickým funkcionářům podařilo ranní projevy nespokojenosti dělníků postupně otupit, protestující hloučky přemluvit k zahájení práce a zabránit hromadnému odchodu zaměstnanců do ulic města.⁷⁴⁸ V dílnách ČSD byla atmosféra nejbouřlivější v těch provozech, kde k rozhořčení zaměstnanců přispělo nevhodné vystupování funkcionářů strany. „V části dílen působil pobuřujícím způsobem referát zástupce Městského výboru [KSČ] v Plzni, který na místo zdůvodnění správnosti usnesení vypočítával, jaké nákupy v předchozích dnech dělaly měšťácké živly v Plzni, což vyvolalo nespokojenost mezi těmi, kteří byli [stranou] přesvědčováni, aby nepodléhali nákupní horečce a zůstaly jim peníze doma.“⁷⁴⁹ Před jedenáctou hodinou se však již v dílnách ČSD normálně pracovalo.⁷⁵⁰ V Plzeňských pivovarech byla nespokojenost dělníků účinně mírněna tím, že vedení podniku zaměstnancům umožnilo nakupovat svačiny na dluh a tím se vyhnout placení ve staré měně v kurzu 50:1.⁷⁵¹

⁷⁴⁶ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 311 z 1. 6. 1953, 10:45 hod.; VÚA, f. MNO, inv. č. 1999, kart. 344, sig. 44/1/3, č.j. 004500 NGŠ 1953, zpráva zástupce náčelníka generálního štábu pplk. Vojtěcha Dolníčka o situaci v Plzni 30. 5. – 3. 6. 1953, 6. 6. 1953.

⁷⁴⁷ Do naprosté většiny stávek průmyslového dělnictva v Československu v padesátých letech se zapojila pouze menší část osazenstva dotčeného závodu. Historik Peter Heumos tvrdí, že strach z perzekuce nebyl dominantní příčinou nízkého počtu participujících. Argumentoval tím, že stávek v období klesající kriminalizace pracovních konfliktů po roce 1953 nepřibývalo, ale naopak výrazně ubylo. Srov. HEUMOS, Peter: „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ : Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968. ÚSD AV ČR, Praha 2006, s. 71; MCDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953, in: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVI (2011), s. 224.

⁷⁴⁸ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 309 z 1. 6. 1953, 9:30 hod.; *tamtéž*, přehled o činnosti Aloise Peiskara 1. 6. 1953, z 1953.

⁷⁴⁹ *Tamtéž*, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953.

⁷⁵⁰ *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 311 z 1. 6. 1953, 10:45 hod.

⁷⁵¹ AMP, f. MV KSČ Plzeň, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 14. 7. 1953, zpráva o činnosti Františka Štětiny.

Hromadné opuštění pracovišť se proto v Plzni týkalo vyjma Závodů V. I. Lenina pouze některých menších podniků.⁷⁵²

Dopolední demonstrace na náměstí Republiky a obsazení budovy radnice

Průvody zaměstnanců hlavního závodu a doudevecké pobočky se spojily na Třídě 1. máje kolem desáté hodiny a společně nastoupily Prešovskou a Riegrovou ulicí na náměstí Republiky před budovu radnice (sídlo Jednotného národního výboru v Plzni).⁷⁵³ Touto formou se dělníci po odmítnutí ze strany vedení podniku obraceli k další tradiční autoritě plzeňského veřejného života, k vedení města.⁷⁵⁴ Samotný prostor náměstí Republiky byl přitom osvědčeným dějištěm všech minulých velkých protestních shromáždění, včetně demonstrací v září 1938,⁷⁵⁵ povstání v květnu 1945⁷⁵⁶ či manifestací v únoru 1948.⁷⁵⁷

Původní konflikt, zaměřený na konkrétní mzdové otázky, se mimo zdi továrny postupně zobecňoval do podoby komplexnější kritiky sociálních důsledků peněžní reformy. Dav dával najevo ztrátu důvěry ve vedoucí činitele státu a skandoval heslo „*My chceme slyšet pravdu.*“⁷⁵⁸ Projevovaly se též známky paniky vyjádřené sloganem „*Máme hlad.*“⁷⁵⁹ A rozhořčení ze ztráty úspor artikulované hesly „*Chceme naše peníze,*“⁷⁶⁰ „*Nedáme se okrádat*“⁷⁶¹ či „*Tady se to vidí, jak nás vláda šidí.*“⁷⁶² Docházelo též k symbolickému trhání

⁷⁵² Větší počet zaměstnankyň například opustil závod Osvobozená domácnost. Pracovnice Božena Jedličková zde dokonce ohrožovala železnou tyčí od záclon předsedkyni závodní rady, protože ta schvalovala peněžní reformu, a křičela: „*Jen ať přijdou komunisté, my jim zpřerážíme nohy.*“ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva z mimořádné členské schůze ZO KSČ Osvobozená domácnost 4. 6. 1953.

⁷⁵³ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 142/1953, protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, výpověď Marie Kreidlové; *tamtéž*, sp. zn. 1T 140/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 14. 7. 1953, s. 9; ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Nakladatelství MICHAEL, Praha 1993, s. 15.

⁷⁵⁴ Za pozornost stojí rovněž skutečnost, že demonstranti po celý den nesáhli k přímé politické konfrontaci a neprotestovali například před budovou krajského sekretariátu strany, ale pouze před objekty státní správy či samosprávy. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 151/1953, protokol o hlavním líčení 21. 1. 1953, výpověď Drahomíra Bokra; *tamtéž*, výpověď Stanislava Kopelenta; *tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, protokol sepsaný u lidového soudu v Plzni 8. 7. 1953, výpověď Evy Moravičové; *tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol sepsaný s Josefem Hegnerem 5. 6. 1953.

⁷⁵⁵ MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 296.

⁷⁵⁶ *Tamtéž*, s. 366-368.

⁷⁵⁷ *Tamtéž*, s. 429.

⁷⁵⁸ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Josefa Lhotáka.

⁷⁵⁹ *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 1. 6. 1953.

⁷⁶⁰ *Tamtéž*.

⁷⁶¹ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 153/1953, protokol o hlavním líčení 22. 7. 1953, výpověď Josefa Šilhánka.

⁷⁶² *Tamtéž*, sp. zn. 1T 142/1953, protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, výpověď Bohumila Blahovce.

bankovek, znehodnocených reformou.⁷⁶³ Zaznívaly sarkastické výkřiky „Ať žije pevná měna“.⁷⁶⁴ A někteří účastníci se dokonce se sociálními dopady reformy vyrovnávali cynickým vtípkováním.⁷⁶⁵

Hluk přitom budil značnou pozornost obyvatel náhodně se vyskytujících, bydlících či pracujících v centru města. Od úst k ústům se bleskově šířila zpráva, že „škodováci jdou na náměstí.“⁷⁶⁶ Obyvatelstvo proto nehledě na své politické přesvědčení opouštělo pracoviště i domovy a přicházelo, aby zjistilo, oč venku vlastně běží. První hloučky shromážděné před radnicí zahrnovaly jen asi 700 dělníků v pracovních oblecích, z nichž přibližně 200-300 bylo možno zařadit k radikálnějšímu jádru.⁷⁶⁷ Centrum města bylo však plné lidí, kteří nervózně čekali na výměnu peněz nebo na otevření obchodů.⁷⁶⁸ Postupně se tak k demonstrujícím dělníkům přidávali též příslušníci jiných nespokojených skupin obyvatelstva, zejména mládež, ale též ženy v domácnosti či bývalí živnostníci. Radikální část demonstrantů se tak přibližně zdvojnásobila.⁷⁶⁹

Souběžně s tímto procesem se měnil také charakter demonstrace, který nabýval stále jasnějšího politického rázu. Do demonstrací tak vstupovala témata podobná těm z let 1948-1949. Zaznívala například hesla: „Chceme novou vládu,“⁷⁷⁰ „Pryč s vládou, vláda zradila,“⁷⁷¹ „Pryč s komunisty,“⁷⁷² „Chceme svobodné volby,“⁷⁷³ „Ať žije svobodná Plzeň,“⁷⁷⁴ či „Ať žije svobodná Evropa.“⁷⁷⁵ Výjimečně je doložen též slogan „Smrt komunistům.“⁷⁷⁶ Zároveň však

⁷⁶³ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Antonína Mecy.

⁷⁶⁴ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Jana Johánka.

⁷⁶⁵ „Na stanici elektrické dráhy, když jedna paní, která čekala na tramvaj, poukázala na to, že stojí 25 Kčs, odpověděl jsem jí na to, že než přijede, bude stát 50 Kčs.“ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Josefa Popka.

⁷⁶⁶ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Václava Jílka; ŠLOUF, Jakub: Byly plzeňské demonstrace v červnu 1953 vyprovokovány spolupracovníkem StB? : Životní příběh kamelota Josefa Fencla (1909-1979). In: SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.): *České, slovenské a československé dějiny 20. Století VI*. Ústí nad Orlicí: Oftis 2012, s. 85-96.

⁷⁶⁷ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Josefa Žáka 4. 7. 1953; NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁷⁶⁸ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 139/1953, protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, výpověď Jaroslava Tremla.

⁷⁶⁹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, výpověď Jaroslava Heřmana, z 1953.

⁷⁷⁰ *Tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 1. 6. 1953.

⁷⁷¹ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Břetislava Šteklá.

⁷⁷² SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 1. 6. 1953.

⁷⁷³ *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.

⁷⁷⁴ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol sepsaný s Josefem Hegnerem 5. 6. 1953.

⁷⁷⁵ *Tamtéž*, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Antonína Mecy.

⁷⁷⁶ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva z mimořádné členské schůze ZO KSČ Osvobozená domácnost 4. 6. 1953.

zaznívalo také heslo „*Chceme dělnickou vládu*,“⁷⁷⁷ které upomínalo přítomné, kdo je hlavním hybatelem tohoto protestu a kdo tomuto protestu svou přítomností poskytuje legitimitu.

Kolem vlastního jádra demonstrujících se shlukovaly četné diskutující či přihlížející hloučky lidí, které tvořily širší pozadí demonstrace. Vznikal tak vnitřně dosti nesourodý dav (přibližně 1000-5000 osob),⁷⁷⁸ jehož účastníci měli pro svou přítomnost na místě dosti různorodé motivy. Už pouhá pasivní přítomnost přihlížejících dodávala však značnou morální podporu demonstrujícím, protože opticky zvyšovala jejich počet a mlčení k některým činům demonstrantů budilo zdání souhlasu. Jistá část těchto shromážděných osob projevovala dokonce výslovně svoji podporu tleskáním, vykřikováním hesel či zpěvem státní hymny, aniž by se jinak do akcí demonstrantů aktivně zapojila. Ne všechny činy radikálnější skupiny demonstrantů byly však všeobecně schvalovány (zejména ne násilné činy).⁷⁷⁹ V neposlední řadě byl shluk osob na náměstí tvořen také nezanedbatelným počtem stranických funkcionářů, milicionářů, tajných policistů a řadových komunistů, kteří postupně přicházeli na náměstí, aby přesvědčováním zachránili situaci (přibližně 300-600 osob).⁷⁸⁰ O jejich neúspěšném působení bude podrobněji pojednáno níže.

Předseda Jednotného národního výboru (JNV) v Plzni Josef Mainzer⁷⁸¹ reagoval na příchod demonstrantů na náměstí tak, že vyšel ven před radnici, vylezl si na přední karosérii stojícího nákladního auta a pokusil se ke shromáždění promluvit. Nespokojený dav jej však zcela přehlušil, a proto se Mainzer vrátil do budovy radnice, odkud demonstranty oslovil prostřednictvím městského rozhlasu. Na jeho projev ale skupinka asi 150 neaktivnějších mladých demonstrantů reagovala tím, že vnikla dveřmi a okny do nechráněné budovy radnice a obsadila rozhlasovou místnost, která byla umístěna v přízemí nedaleko vchodu.⁷⁸² Mainzer byl vytlačen od mikrofonu a vysílání převzali samotní demonstranti, kteří do rozhlasu

⁷⁷⁷ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 142/1953, protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, výpověď Bohumila Blahovce.

⁷⁷⁸ *SOA v Plzni*, f. ZKKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 1. 6. 1953; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.

⁷⁷⁹ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Antonína Mecu; *tamtéž*, zn. 1T 136/1953, žaloba okresního prokurátora lidovému soudu v Plzni 7. 7. 1953; *tamtéž*, zn. 1T 148/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 21. 7. 1953, s. 11.

⁷⁸⁰ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, Přípomínky k událostem v Plzni 1. 6. 1953, nedatováno; *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁷⁸¹ Josef Mainzer (*1911), předseda JNV v Plzni 1949-1953.

⁷⁸² *SOA v Plzni*, f. ZKKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 1. 6. 1953; *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.; *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol sepsaný s Josefem Hegnerem 5. 6. 1953; *tamtéž*, zn. 1T 140/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 14. 7. 1953, s. 8.

vyvolávali svá hesla.⁷⁸³ Výkřiky z rozhlasového sálu přenášené reproduktory do ulic upozornily na situaci v centru města další osoby, které pak zamířily na náměstí. Po několika minutách zajistili pracovníci štábu Civilní obrany (CO) při Jednotném národním výboru v Plzni vypnutí proudu v celé budově, čímž vyřadili rozhlas z provozu.⁷⁸⁴

Demonstranti v počtu asi 250 osob pak pronikli po schodech do prvního patra radnice, kde nenarazili na téměř žádný odpor, protože zde nebyli přítomni ve větším počtu ani příslušníci Sboru národní bezpečnosti ani úředníci, kteří právě pomáhali zabezpečit inventury v obchodech.⁷⁸⁵ Pouze několik příslušníků Státní bezpečnosti a šest příslušníků Veřejné bezpečnosti se marně snažilo u schodů v přízemí zabránit přílivu dalších osob do horních podlaží.⁷⁸⁶ Na chodbách vznikaly diskutující hloučky. Několik přítomných funkcionářů strany debatovalo s demonstranty a vyzývalo je ke klidu. Zjišťovali při tom, že přítomní mladí lidé jsou reformou natolik vyděšeni, že věří fámám o naprosto nereálných budoucích cenách základních potravin.⁷⁸⁷ Přibližně polovina těchto mladých lidí náležela k dělnickým profesím. Přesto „nepřipouštěli oslovení soudruzi, tvrdili, že jsou dělníci.“⁷⁸⁸ Jistá část z nich byla v diskusi ochotna uznat, že se svým vniknutím do prostor národního výboru dopouští trestného činu, a raději odcházela pryč.⁷⁸⁹

Místy však docházelo také k potyčkám, protože někteří demonstranti si vybíjeli své rozhořčení na přítomných vedoucích funkcionářích města.⁷⁹⁰ Houfem demonstrantů byl inzultován například náčelník krajské správy StB Matěj Bálek.⁷⁹¹ Někteří protestující také pronásledovali předsedu JNV Josefa Mainzera a referenta pracovních záloh JNV Františka

⁷⁸³ Do místního rozhlasu pronášel hesla například traktorista Závodů V. I. Lenina Bohuslav Pikart. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Bohuslava Pikarta.

⁷⁸⁴ Josef Mainzer tyto události popsal následujícím způsobem: „*Já jsem dostal jen jeden příkaz z partaje od vedoucího tajemníka, a sice jít k lidem a mluvit k nim. Šel jsem mezi ně, vlezl jsem si na auto, začal jsem k nim mluvit, rozhoupali ho a začali skandovat, že chtějí do rozhlasu. Šel jsem ještě se soudruhy do rozhlasu, začal jsem mluvit, vrhli do rozhlasu, začali mluvit sami, byl jsem tam úplně odříznut od soudruhů venku a tak jsem nemohl dělat nic jiného než dát příkaz vypnout proud.*“ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953, projev Josefa Mainzera; *tamtéž*, f. ZK NV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi K NV v Plzni 1. 6. 1953; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti poslance Ivo Skály 1. 6. 1953, z 9. 6. 1953.

⁷⁸⁵ *Tamtéž*; AMP, f. Jednotný národní výbor Plzeň III – bezpečnostní referát, kart. 117, prověrky zaměstnanců JNV 1. 9. 1953.

⁷⁸⁶ *SOA v Plzni*, f. ZK NV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi K NV v Plzni 4. 6. 1953.

⁷⁸⁷ *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti poslance Ivo Skály 1. 6. 1953, z 9. 6. 1953; *SOA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 159/1953, protokol výpovědi Evy Hružové sepsaný na KS StB v Plzni 1. 6. 1953.

⁷⁸⁸ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti poslance Ivo Skály 1. 6. 1953, z 9. 6. 1953.

⁷⁸⁹ *Tamtéž*.

⁷⁹⁰ *SOA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Bohuslava Pikarta.

⁷⁹¹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti poslance Ivo Skály 1. 6. 1953, z 9. 6. 1953.

Mudru. Chtěli je oba zbít za to, že jednoho z demonstrantů dříve navrhli na zařazení do tábora nucených prací.⁷⁹² Některé funkcionáře pak skutečně vyvedli před radnici a zmlátili je.⁷⁹³

Další skupinka demonstrantů v čele s dělníkem Iljou Nazarkevyčem si vynutila kontrolní vstup do prostor městského štábu Civilní obrany ve druhém poschodí budovy. Zde se totiž ukryl jeden z pronásledovaných příslušníků Státní bezpečnosti,⁷⁹⁴ jehož vydání se demonstranti dožadovali. Přítomní důstojníci Civilní obrany tomuto nátlaku podlehlí a Nazarkevyče spolu s dělníky Václavem Dobízlem a Karlem Doležalem vpustili do prostor štábu, aby se mohli přesvědčit, že se zde hledaná osoba nenalézá.⁷⁹⁵ Pronásledovaný příslušník mezitím odešel zadním vchodem.⁷⁹⁶ Mnoho neinformovaných přihlížejících z řad demonstrantů se domnívalo, že zde dělníci hledají své zadržené kolegy. Proto mezi demonstranty vznikla fáma, že útok na radnici byl veden v zájmu propuštění zatčených demonstrantů.⁷⁹⁷ Tuto mylnou informaci přejala později polistopadová historiografie, která tvrdila, že vniknutí do radnice bylo vyvoláno zatčením delegace demonstrantů. V pramenech, které jsem měl při studiu k dispozici, však pro takové tvrzení schází jakékoli důkazy.⁷⁹⁸

Jiné skupinky demonstrantů procházely kanceláři a demolovaly jejich vybavení.⁷⁹⁹ Nemalá část demonstrantů vcházela do radnice pouze ze zvědavosti. Procházela jednotlivými místnostmi a prohlížela si úřední prostory i vzniklou spoušť.⁸⁰⁰ Řada osob v klidu pokuřovala na chodbách a se zájmem sledovala dění kolem sebe.⁸⁰¹

⁷⁹² *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 139/1953, protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, výpověď Jaroslava Tremly; *tamtéž*, sp. zn. 1T 153/1953, žaloba okresního prokurátora v Plzni lidovému soudu v Plzni 18. 7. 1953, s. 3.

⁷⁹³ Zbiti byli například členové rady JNV v Plzni František Mudra a Josef Hec. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 139/1953, protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, výpověď Jaroslava Tremly.

⁷⁹⁴ *ABS*, f. Inspekce ministra vnitra, A8/1 1218, protokol výsledku Ludvíka Rataje pro inspekci ministerstva vnitra 6. 7. 1964.

⁷⁹⁵ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 153/1953, protokol o hlavním líčení 22. 7. 1953, výpověď Ilji Nazarkevyče.

⁷⁹⁶ *NA*, f. Ministerstvo vnitra – Noskuv archiv 1945-1953 (850), inv. č. 169, kart. 258, měnová reforma, hlášení velitele CO při JNV v Plzni Václava Schejbalu ministerstvu vnitra, 1. 6. 1953.

⁷⁹⁷ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 138/1953, protokol o hlavním líčení 13. 7. 1953, výpověď Karla Doležala; *tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Vojtěcha Kasíka; *tamtéž*, výpověď Jiřiny zahrádníčkové; *tamtéž*, sp. zn. 1T 145/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Jana Holečka.

⁷⁹⁸ JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 101-103; HYKEŠ, František: Dramatické události staré čtyřicet let, *Haló noviny*, roč. 3, č. 127 (2. 6. 1993), s. 1 a 5.

⁷⁹⁹ *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 1. 6. 1953.

⁸⁰⁰ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Bohumila Vaníka.

⁸⁰¹ *Tamtéž*, výpověď Vojtěcha Kasíka.

Největší význam však měla iniciativa jednoho z těchto hloučků, který začal v kancelářích strhávat ideologickou výzdobu a vyhazovat ji z oken radnice.⁸⁰² Tato činnost měla totiž svůj symbolický i praktický význam. Defenestrace obrazů a bust komunistických představitelů (K. Gottwald, J. V. Stalin) byla pro komunisticky smýšlející část společnosti nepřehlédnutelnou urážkou. V tomto směru představovala transparentní a agresivní rozchod s vládnoucí ideologií, nebo alespoň s jejími představiteli. Probíhala však zároveň divadelním způsobem, kdy vyhozený předmět byl nejprve ukázán z okna dole stojícímu davu a následně za velkého povyku přítomných okázale roztržena o kamennou dlažbu chodníku. Tato činnost tak po jistou dobu bavila demonstranty a byla jejich integrujícím obřadem. Žádná demonstrace nemůže totiž trvat dlouhou dobu bez činností, kterými je neustále obnovována aktivita jejich účastníků. (U plzeňských demonstrací v roce 1948 to bylo kladení květin a věnců.) Pokud by demonstranti nevyvíjeli podobnou, byť z hlediska dlouhodobější perspektivy zdánlivě zbytečnou činnost, dav by se rozešel, protože širší okruh účastníků by neměl čemu přihlížet. Typickým znakem demonstrací 1. června 1953 tak nebylo v převažující míře racionální jednání směřující k dlouhodobějším cílům, ale spíše vybíjení nahromaděné frustrace.

Z oken radnice byla také provolávána hesla, která pak shromáždění před budovou opakovalo.⁸⁰³ Z kanceláře předsedy národního výboru⁸⁰⁴ byl vyvěšen obraz posledního nekomunistického prezidenta Edvarda Beneše,⁸⁰⁵ který byl pravděpodobně při rabování nalezen přímo v budově radnice, zapomenutý za jinými podobiznami státníků.⁸⁰⁶ Po připevnění tohoto portrétu dav na náměstí skandoval hesla „Plzeň černá Benešovi věrná“⁸⁰⁷ a

⁸⁰² *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Libuše Rubášové; *tamtéž*, sp. zn. 1T 145/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Jana Holečka; ŠLOUF, Jakub: Byly plzeňské demonstrace v červnu 1953 vyprovokovány spolupracovníkem StB? : Životní příběh kamelota Josefa Fencla (1909-1979). In: SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.): *České, slovenské a československé dějiny 20. Století VI*. Ústí nad Orlicí: Oftis 2012, s. 85-96.

⁸⁰³ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol sepsaný s Josefem Hegnerem 5. 6. 1953.

⁸⁰⁴ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 141/1953, žaloba okresní prokuratury v Plzni 10. 7. 1953; *ABS*, f. Inspekce ministra vnitra, A8/1 1218, protokol výslechu Jana Ulče pro inspekci ministerstva vnitra 5. 6. 1964.

⁸⁰⁵ Prameny se liší v určení osoby, která obraz z oken vyvěsila. Uváděni jsou například Otto Jelínek, František Moravec, Georgie Blendui či Marie Rubášová. Také označení konkrétního okna v pramenech kolísá. *Tamtéž*, protokol výpovědi Josefa Fencla pro inspekci ministerstva vnitra, 2. 6. 1964; *tamtéž*, f. Sekretariát ministra vnitra, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 151/1953, protokol o hlavním líčení 21. 1. 1953, výpověď Františka Moravce; *tamtéž*, sp. zn. 1T 159/1953, protokol výpovědi Evy Hružové sepsaný na KS StB v Plzni 13. 6. 1953; *tamtéž*, sp. zn. 1T 140/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 14. 7. 1953, s. 9; *tamtéž*, sp. zn. 1T 160/1953, protokol výpovědi Václava Brůhy sepsaný na KS StB v Plzni 8. 6. 1956; PÁNKOVÁ, Michaela: První vzpoura proti vládě zla : Defenestrace Stalina a Gottwalda z plzeňské radnice. In: *Lidová demokracie*, roč. 46, č. 127 (1. 6. 1990), s. 3.

⁸⁰⁶ *SOa v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953, prověřování Františka Zábranského.

⁸⁰⁷ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Josefa Lhotáka.

„Tady se to vidí, že nám Beneš chybí.“⁸⁰⁸ Na radnici též demonstranti ukořistili dvě československé vlajky, z nichž jednu vztyčili na stožár před radnicí a pozdravili ji zpěvem státní hymny.⁸⁰⁹ Druhá z vlajek byla později využita při utváření dalšího průvodu.

Útok demonstrantů na budovu radnice znamenal další zásadní přelom ve vývoji plzeňských protestů. Události se nyní vymkly kontrole nejen stranického aparátu, ale též podstatné části původního shromáždění dělníků a již zcela neodvratně vedly k otevřené konfrontaci, kterou předem málokdo očekával a nikdo záměrně neplánoval.

V důsledku několikanásobného posunu formy protestu (po linii stávka – protestní opuštění závodu – veřejná demonstrace s politickou tematikou – útoky na veřejné činitele) je extrémně obtížné zkoumat subjektivní motivy a záměry účastníků protestu. Překážkou jednoznačného určení motivace je v tomto případě nejen úřední povaha většiny dochovaných dokumentů, ale zejména dynamická gradace samotných demonstrací poháněná neobyčejně vysokou hladinou emocí. Davový efekt totiž strhával jednotlivce ke skutkům, které by za normálních okolností neučinili. Zároveň velice záleželo na tom, které fáze protestu se zkoumaný jedinec účastnil a ke které skupině aktérů v daný moment náležel.

Zpočátku převažovaly motivy sociální. Podstatná část dělníků, kteří ráno opustili brány továrny, například věřila, že průvod půjde pouze k ředitelství podniku, kde prodiskutuje otázku záloh na mzdy.⁸¹⁰ Ještě při přesunu na náměstí mnozí z nich očekávali, že zde bude odeslána protestní rezoluce vládě.⁸¹¹ Některé skupiny demonstrantů, které se připojily až před budovou radnice, doufaly, že díky protestům dojde k odvolání peněžní reformy jako celku.⁸¹² Množství osob bylo také k účasti vyprovokováno panikou a strachem z neisté budoucnosti.⁸¹³ Svým počínáním však všichni společně otevírali prostor pro demonstrace, které záhy nabyly otevřeně politických a posléze i násilných forem.

⁸⁰⁸ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 141/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 14. 7. 1953, s. 10.

⁸⁰⁹ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 160/1953, protokol o hlavním líčení 6. 8. 1953, výpověď Josefa Fencla.

⁸¹⁰ Účastníci například vypovídali „*Když průvod vyšel, myslel jsem si, že půjdeme na ředitelství, kde nám bude měnová reforma vysvětlena. Došli jsme však na náměstí.*“ či „*S průvodem jsem šel ze závodu na náměstí proto, ježto jsem si myslel, že je to kvůli měnové reformě, že se jde na ředitelství, kde nám bude vysvětlena otázka záloh.*“ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 153/1953, protokol o hlavním líčení 22. 7. 1953, výpověď Josefa Fouse; *tamtéž*, výpověď Václava Oliberia.

⁸¹¹ Účastníci například vypovídali „*Myslel jsem, že na náměstí se bude jednat o výměnu zálohy v poměru 5:1.*“ či „*Myslel jsem, že dělníci pošlou deputaci k vládě, čehož všeho jsem se dožadoval svojí účastí na srocní výtržníků.*“ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Josefa Popka; *tamtéž*, sp. zn. 1T 151/1953, protokol o hlavním líčení 21. 1. 1953, výpověď Drahomíra Bokra.

⁸¹² *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol sepsaný s Josefem Hegnerem 5. 6. 1953; *tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Aloise Kučery; *tamtéž*, sp. zn. 1T 142/1953, protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, výpověď Marie Kreidlové.

⁸¹³ Jako příklad může posloužit výpověď Evy Hružové. „*Demonstrace jsem se zúčastnila, abych projevila nespokojenost nad opatřeními vlády v zásobovací otázce, neboť jsem slyšela, že 1 litr mléka stojí 100 Kčs.*“ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 159/1953, protokol výpovědi Evy Hružové sepsaný na KS StB v Plzni 1. 6. 1953.

Část demonstrantů totiž spatřovala v protestech také příležitost k odčinění starších křivd. Například bývalý národní správce zemědělské usedlosti Bartoloměj Chudoba vyhledal při demonstracích v budově radnice předsedu Jednotného národního výboru, se kterým si chtěl vyřídit účty za to, že jej národní výbor dříve stíhal za neplnění zemědělských dodávek.⁸¹⁴ Pro další skupinu osob byly demonstrace vzácnou platformou, na které mohly beze strachu veřejně hovořit o svých zážitcích z komunistických kriminálů.⁸¹⁵ Například Margarita Kuráňová, vězněná za napomáhání k útěkům do zahraničí, plakala a ukazovala okolo stojícím lidem jizvy.⁸¹⁶ Hlouchky protestujících obyvatel dopřávaly těmto jedincům sluchu a místy dokonce zaznívalo heslo „*Otevřete koncentráky*.“⁸¹⁷

V takové atmosféře se někteří demonstranti začali domnívat, že protesty přivodí pád vlády. Objímali se s neznámými lidmi na ulicích a volali „*Už to praská, už se to začíná hýbat*“.⁸¹⁸ Libuše Dlouhá například při výslechu vzpomínala „*Tehdy jsem si myslela, že lidé bojují o svá práva*.“⁸¹⁹ Jistá část demonstrantů proto začala vědomě usilovat o návrat k předúnorovým politickým poměrům a byla ochotna své pohnutky dokonce zopakovat i při následném soudním líčení.⁸²⁰ Také některé osoby z řad bývalých živnostníků chtěly demonstracemi dosáhnout svobody podnikání.⁸²¹ Takové požadavky pravděpodobně nebyly plně slučitelné s aktuálně pocíťovanými zájmy stávkujících dělníků, v daný okamžik to však nikomu nevadilo. Společný protest nevyrostal ze vzájemné diskuse, ale ze sdílených emocí.

Bylo by však omylem se domnívat, že se všichni demonstranti účastnili protestů pouze z vážných pohnutek. Množství osob přihlíželo, nebo dokonce vstupovalo do budovy radnice, ze zvědavosti.⁸²² Pro některé jednotlivce také protesty znamenaly vítané zpestření nudného pracovního procesu.⁸²³ A mezi demonstranty docházelo dokonce i k seznamování chlapců a

⁸¹⁴ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Bartoloměje Chudoby.

⁸¹⁵ *Tamtéž*, výpověď Václava Melky.

⁸¹⁶ *Tamtéž*, výpověď Margarity Kuráňové.

⁸¹⁷ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 138/1953, protokol o hlavním líčení 13. 7. 1953, výpověď Bohumila Ulče.

⁸¹⁸ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Aloise Kučery.

⁸¹⁹ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 138/1953, protokol o hlavním líčení 13. 7. 1953, výpověď Libuše Dlouhé.

⁸²⁰ Vypovídali například „*Pokud jde o skutečnost, že jsem volal heslo: My chceme svobodné volby, myslel jsem, že v únoru 1948 byla pouze jedna kandidátka. A to komunistická. Pokud jde o zástupce jiných politických stran, myslel jsem, že tam byli dosazeni vládou*.“ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Josefa Popka.

⁸²¹ Vypovídali například „*Heslo `chceme svobodné volby` jsem volal proto, aby se všichni lidé mohli projevit, nechtěl jsem násilí. Živnostníkům bylo upíráno právo, aby mohli svobodně pracovat – provozovat živnost*.“ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 142/1953, protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, výpověď Rudolfa Krügera.

⁸²² *Tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Bohumila Vaníka.

⁸²³ Brusíč Miloslav Khek například hodnotil svoji účast na náměstí takto „*1. června 1953 jsem se nezúčastnil směny, protože jsem viděl v chaosu, který byl, vhodnou příležitost nejit do práce*.“ *Tamtéž*, výpověď Miloslava Kheka.

dívek a k domlouvání jejich budoucích schůzek.⁸²⁴ Demonstrace tedy pro řadu osob byly též neobvyklou zábavou. V podobném smyslu je rovněž třeba vykládat některé případy rabování a bití veřejných činitelů. Místa, kde se devastuje státní majetek a kde padají rány, totiž vždy přitahují také jisté procento takových osob, které k těmto činnostem inklinují i v běžném životě.

Vedle výše uvedených motivů (a jejich vzájemných kombinací) rozhodovaly však pro přítomnost konkrétních jedinců na konkrétních místech také zcela prozaické důvody. Demonstrace před radnicí například v dopoledních hodinách na několik minut přerušil příval prudkého deště, před kterým se demonstranti ukryli v okolních průjezdech nebo v budově radnice.⁸²⁵ Část osob proto vstoupila do objektu radnice také ve snaze skrýt se před deštěm.⁸²⁶ I takový druh motivu mohl u některých jedinců vést k mnohem aktivnější participaci na demonstraci, než dotyční původně zamýšleli.

Útok demonstrantů na budovu justičního paláce

Mezi půl jedenáctou a jedenáctou hodinou zamířila jedna z aktivních skupin demonstrantů z náměstí směrem k nedaleké budově sídla krajského soudu a krajské prokuratury, následována davem čítajícím přibližně 800-1200 osob.⁸²⁷ Svoji pozornost demonstranti obrátili k justičnímu paláci z toho důvodu, že se zde skryl jeden z pronásledovaných příslušníků Státní bezpečnosti, kterého dav hnal z náměstí Dominikánskou ulicí a chtěl jej lynčovat.⁸²⁸ Další osoby později zamířily k justičnímu paláci také proto, že zaslechly zprávu,

⁸²⁴ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 138/1953, protokol o hlavním líčení 13. 7. 1953, výpověď Oldřicha Bartáska.

⁸²⁵ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Vladimíra Matouška; *tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Bohumila Vaníka; ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

⁸²⁶ Dav v té době vnikl také do knihkupectví v domě vedle radnice, rovněž zde došlo k ničení výzdoby. Šlo o bývalou prodejnu Kosnar Emil, knihkupectví a nakladatelství, náměstí Republiky č. 41. *SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 140/1953, žaloba podaná okresním prokurátorem 9. 7. 1953; *tamtéž*, sp. zn. 1T 153/1953, protokol o hlavním líčení 22. 7. 1953, výpověď Václava Dobízla; *tamtéž*, sp. zn. 3T 148/1953, protokol výslechu Josefa Vacka na okresní prokuratuře v Plzni 17. 8. 1953.

⁸²⁷ *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 1. 6. 1953.

⁸²⁸ Tento příslušník Státní bezpečnosti se jmenoval Antonín Votava. Na útěku byl davem dostižen, pokusil se bránit pistolí, ale ta mu byla odebrána. Během zápasu demonstrantů o zbraň se pak pronásledovanému podařilo doběhnout až ke vchodu do blízké soudní budovy. *SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 139/1953, protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, výpověď Jaroslava Vojáka; *tamtéž* výpověď Josefa Žežulky; *tamtéž*, sp. zn. 1T 143/1953, protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, výpověď Adolfa Jílka; *tamtéž*, sp. zn. 1T 39/1954, žaloba okresního prokurátora v Plzni zaslaná lidovému soudu v Plzni 3. 2. 1954; ABS, f. Inspekce ministra vnitra, A8/1 1218, protokol výpovědi Josefa Fencla pro inspekci ministerstva vnitra, 2. 6. 1964; *tamtéž*, protokol výpovědi Antonína Votavy pro inspekci ministerstva vnitra 7. 7. 1964; ŠLOUF, Jakub: Byly plzeňské demonstrace v červnu 1953 vyprovokovány spolupracovníkem StB? : Životní příběh

že jsou zde vězněni zatčení demonstranti.⁸²⁹ Tato informace vznikla však pravděpodobně nedorozuměním, protože hromadné zatýkání nastalo až mnohem později.⁸³⁰

Vstupní vrata krajského soudu se podařilo demonstrantům vyrazit pomocí beranidla⁸³¹ a kolem jedenácté hodiny přibližně 100-120 osob vniklo do objektu.⁸³² I zde pokračovalo rituální ničení ideologické výzdoby.⁸³³ Z oken kanceláří byly vyhazovány obrazy státníků a z fasády byl stržen symbol pěticípé hvězdy.⁸³⁴ Vášnivým scénám opět většina demonstrantů přihlížela z ulice před budovou. Zaměstnanci justice se nestavěli na odpor, ale naopak se snažili ukrýt před podrážděnými demonstranty. Několik pracovníků státního notářství se například maskovalo v přestrojení za kuchaře v místní kantýně a prokurátor JUDr. Josef Herger přečkal demonstrace zavřen na dámských záchodech.⁸³⁵ Největší paniku projevili předseda Lidového soudu v Plzni JUDr. Miroslav Tlapák a soudce JUDr. Jaromír Fikrle, kteří se společně zabarikádovávali v kanceláři a stříleli na demonstranty skrz dveře. Demonstranti proto vstup do jejich místnosti zatarasili nábytkem, aby nedošlo ke zraněním.⁸³⁶

Specifickou činností protestujícího davu v justičním paláci bylo zejména pálení soudních spisů, prostřednictvím kterého jedna ze skupin demonstrantů vyjadřovala svůj odpor k poučovací justici. Demonstranti se v budově sháněli po trestních spisech a nalezené

kamelota Josefa Fencla (1909-1979). In: SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.): *České, slovenské a československé dějiny 20. Století VI*. Ústí nad Orlicí: Oftis 2012, s. 85-96.

⁸²⁹ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 139/1953, protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, výpověď Jaroslava Tremla; *tamtéž*, sp. zn. 1T 145/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Jana Holečka.

⁸³⁰ U zrodu této fámy stál dělník Jaroslav Treml, který se chlubil odcizenou legitimací jednoho zbitého příslušníka Lidových milicí. Ostatní demonstranti však mylně usoudili, že jde o průkaz zadržené osoby. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 139/1953, protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, výpověď Bohumila Pfeffera; *tamtéž*, sp. zn. 1T 139/1953, protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, výpověď Viktora Pospíšila.

⁸³¹ Kláda z nedávno pokácených sadů.

⁸³² *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 143/1953, protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, výpověď Adolfa Jílka; *tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Libuše Rubášové; *ABS*, f. Inspekce ministra vnitra, A8/1 1218, protokol výpovědi Josefa Fencla pro inspekci ministerstva vnitra, 2. 6. 1964.

⁸³³ *Tamtéž*.

⁸³⁴ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 139/1953, protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, výpověď Josefa Žežulky.

⁸³⁵ ULČ, Otta: *The Judge in a Communist State : A View From Within*. Columbus 1972, s. 122; SKÁLA, Adam: *Ménová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů*. Minulostí západočeského kraje 42/2, 2007, s. 628.

⁸³⁶ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 153/1953, protokol o hlavním líčení 22. 7. 1953, výpověď Jaroslava Mikuláška; *tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Josefa Kadlece; *ABS*, f. Inspekce ministra vnitra, A8/1 1218, protokol výpovědi Josefa Fencla pro inspekci ministerstva vnitra, 2. 6. 1964; ŠLOUF, Jakub: *Byly plzeňské demonstrace v červnu 1953 vyprovokovány spolupracovníkem StB? : Životní příběh kamelota Josefa Fencla (1909-1979)*. In: SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.): *České, slovenské a československé dějiny 20. Století VI*. Ústí nad Orlicí: Oftis 2012, s. 85-96.

dokumenty počali vyhazovat z oken a pálit na ulici na velkých hromadách.⁸³⁷ V nastalém zmatku však došlo k omylu a zničena byla převážně civilní agenda.⁸³⁸ Poškozeno bylo údajně celkem 400 kg spisového materiálu.⁸³⁹

Jedna ze skupin se také snažila proniknout do věznice krajského soudu.⁸⁴⁰ Domnívala se totiž, že jsou tam uvězněni někteří z demonstrantů, a žádala jejich propuštění. Vstup však hlídala ozbrojená stráž se samopaly. Někteří demonstranti v této situaci rozepruli košile, s odhalenou hrudí přistoupili k hlavním samopalům a volali „*Střílejte do dělníků*.“⁸⁴¹ K násilnému střetu však nedošlo, ani jedna ze stran neměla žádný zájem na krvavém řešení. Demonstranti proto nakonec vyslali za vedením věznice tříčlennou delegaci, která výměnou za vězně nabídla zastavení ničení vybavení budovy.⁸⁴² Členové delegace byli legitimováni a ujištěni, že v budově se nenalézá žádný zadržený demonstrant.⁸⁴³

V bezprostředním okolí budovy soudu demonstranti pokračovali v pronásledování skutečných i domnělých příslušníků Státní bezpečnosti. Jednoho z nich dav stlouk a později se jej jako rukojmí marně pokoušel vyměnit za zadržené demonstranty.⁸⁴⁴ Jiného příslušníka se shromáždění chystalo utopit v nedaleké řece Mži.⁸⁴⁵ Tento záměr nebyl naštěstí realizován,

⁸³⁷ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Libuše Rubášové; *tamtéž*, sp. zn. 1T 145/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Libuše Fujové.

⁸³⁸ ULČ, Otto: *The Judge in a Communist State : A View From Within*. Columbus 1972, s. 119.

⁸³⁹ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, Dokumenty o škodách a zraněních bezpečnostních orgánů a LM při srocní dne 1. 6. 1953 nepřátelskými živly v Plzni, z července 1953.

⁸⁴⁰ V rámci Věznice krajského soudu v Plzni (v letech 1952-1955 vyšetřovací věznice MNB, respektive MV) existovalo uzavřené oddělení StB. TOMEK, Prokop: Vývoj československého vězeňství v letech 1948-1989. In: BABKA, Lukáš – VEBER, Václav (ed.): *Za demokracii a svobodu III : Třetí (protikomunistický) odboj*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové 2002, s. 47; http://www.totalita.cz/vez/vez_vez_plzen.php (navštíveno 8. 11. 2011).

⁸⁴¹ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 159/1953, protokol výpovědi příslušníka SNB Františka Lauseckera sepsaný na KS StB v Plzni 10. 6. 1953.

⁸⁴² Členy delegace byli Jaroslav Tremel, Josef Bozděch a Adolf Růžička. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 140/1953, žaloba podaná okresním prokurátorem 9. 7. 1953.

⁸⁴³ Po delším čekání zatkla pak delegaci Státní bezpečnost. Stalo se tak ovšem až odpoledne, v okamžiku, kdy se bezpečnostním složkám podařilo vyklidit ulice v okolí justičního paláce. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 139/1953, protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, výpověď Jaroslava Tremela.

⁸⁴⁴ Demonstranti odvěkli stlučeného příslušníka Státní bezpečnosti od justičního paláce na náměstí Republiky. Tam neúspěšně vyjednávali s jedním z přítomných orgánů Veřejné bezpečnosti o výměně rukojmích. Vyjednávač však popřel, že by byl v budově radnice zadržován kdokoli z demonstrantů a doporučil dělníkům, aby odvedli své rukojmí k lékařům. Po lékařském ošetření ztratili demonstranti o příslušníka Státní bezpečnosti zájem. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 153/1953, protokol o hlavním líčení 22. 7. 1953, výpověď Illji Nazarkevyče; *tamtéž*, výpověď Alexandra Slavíka; ABS, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, V-868, výpovědi Illji Nazarkevyče.

⁸⁴⁵ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 148/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 21. 7. 1953, s. 12.

protože kolemjdoucí identifikovali zbitého člověka jako dělníka Závodů V. I. Lenina.⁸⁴⁶ Podobné omyly nebyly toho dne v Plzni výjimkou. Dav byl ochoten na základě udání ze strany některého z demonstrantů fyzicky napadat zcela neznámé osoby, aniž by znal bližší podrobnosti případu.⁸⁴⁷

Odpolední demonstrace u pomníku Národního osvobození

Po odchodu části demonstrantů z náměstí Republiky k budově justičního paláce zvolil zbytek demonstrantů odlišný postup.⁸⁴⁸ Pozornost tohoto davu, čítajícího přibližně 800-1200 osob, byla mezi jedenáctou a dvanáctou hodinou upoutána aktivitami, které na náměstí vyvolala skupina osob, jež se zmocnila vozu Sboru národní bezpečnosti⁸⁴⁹ a osobního vozu Jednotného národního výboru.⁸⁵⁰ S ukořistěnými dopravními prostředky začala jezdit po centru města a vyzývat kolemjdoucí k účasti na protestu.⁸⁵¹ Policejní auto demonstranti vyzdobili státní vlajkou a portrétem Edvarda Beneše⁸⁵² a postavili jej jako trofejní vůz do čela svého průvodu.⁸⁵³ Takto zformováni posléze vyrazili Stalinovou třídou a Třídou 1. máje k místu někdejšího základního kamene pomníku americké armády (odstraněného v roce 1948)

⁸⁴⁶ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Karla Giebitze; *tamtéž*, sp. zn. 1T 145/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Jana Holečka; *tamtéž*, sp. zn. 1T 153/1953, protokol o hlavním líčení 22. 7. 1953, výpověď Romana Hrona.

⁸⁴⁷ Pomocný dělník Václav Engenvald o svém násilném činu například vypověděl: „Použil jsem jen malý klíček proti nějakému civilistovi, kterého jsem neznal, ale když jsem viděl, že ho ostatní tlučou, tak jsem ho bil také. [...] Na rohu náměstí jsem viděl, jak tlučou výtržníci nějakou ženu, tak jsem tam šel a rovněž jsem ji uhodil. Tuto ženu jsem také neznal.“ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Václava Engenvalda.

⁸⁴⁸ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, výpověď Jaroslava Heřmana, z 1953.

⁸⁴⁹ Šlo o tzv. bojový Tudor. Byl to otevřený pohotovostní automobil Škoda 1101 VO, P vyráběný pro potřeby československé armády v letech 1948-1951. Dosavadní historiografie místy přejímá chybné informace z některých celostátních hlášení a hovoří mylně o americkém jeepu. Srov. JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 101-103; NEFF, Ondřej: Oprátka pro Masaryka. In: *Mladá fronta*, roč. 46, č. 53 (3. 3. 1990), příloha Víkend, s. 1-2.

⁸⁵⁰ AMP, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 498, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 14. 7. 1953, zpráva o činnosti Josefa Mainzera.

⁸⁵¹ Vůz národního výboru řídili dělníci Závodů V. I. Lenina Josef Jílek a Miloslav Kočárek. *SOA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 159/1953, protokol výpovědi Evy Hružové sepsaný na KS StB v Plzni 5. 6. 1953; *tamtéž*, sp. zn. 1T 138/1953, protokol o hlavním líčení 13. 7. 1953, výpověď Josefa Jílka.

⁸⁵² Portrét držela Marie Rubášová. Byl to jiný obraz než, který dříve demonstranti vyvěsili z oken radnice. Vlajku nesl Rudolf Držka. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 140/1953, žaloba podaná okresním prokurátorem 9. 7. 1953; *tamtéž*, rozsudek lidového soudu v Plzni 14. 7. 1953, s. 11.

⁸⁵³ Auto zprovoznil a posléze řídil automechanik Karel Kasal. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Václava Jílka; *tamtéž*, výpověď Josefa Hájka; *tamtéž*, sp. zn. 1T 140/1953, žaloba podaná okresním prokurátorem 9. 7. 1953; *tamtéž*, rozsudek lidového soudu v Plzni 14. 7. 1953, s. 8; *tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, protokol o hlavním líčení 13. 7. 1953, výpověď Jaroslava Reichla; *tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Václava Malíka.

a dále na Dukelské náměstí k památníku Národního osvobození.⁸⁵⁴ Průvod cestou zastavoval auta jedoucí v protisměru a nabádal přihlížející osoby k participaci na demonstraci.⁸⁵⁵

Okolí obou pomníků fungovalo již při demonstracích v květnu a září 1948 jako přirozené seřadiště protestních průvodů. Poskytovalo demonstrantům nejen symbolický význam památky amerických osvoboditelů a T. G. Masaryka, ale také výhodnou strategickou pozici z hlediska vysoké frekvence dopravy a četnosti publika. Na rozdíl od náměstí Republiky byla totiž Třída 1. máje skutečnou dopravní tepnou města. Demonstranti tak v červnu 1953 svým počínáním navazovali na osvědčenou taktiku i kulturu protestu z let 1948-1949.

Mohlo by se zdát, že takovýmto druhem divadelně inscenované zábavy protestující dav pouze ztrácel drahocenný čas, než se bezpečnostní orgány vzpamatují z momentu překvapení. Účastníci demonstrace však tímto způsobem neuvažovali.⁸⁵⁶ Stále ještě nenarazili na žádný organizovaný odpor a užívali si proto pocit davové euforie. Demonstrace byly živelným protestem, nikoli promyšleným pokusem o státní převrat, a tomuto účelu odpovídaly též užité formy a prostředky usilující o zájem publika a propagaci alternativních autorit.

Na křižovatce Třídy 1. máje a Stalinovy třídy se průvod krátce zastavil na místě, kde dříve stával základní kámen pomníku americké armády. V tuto dobu byl již trávník vyzdoben květinovým záhonem ve tvaru rudé pěticípé hvězdy.⁸⁵⁷ Shromáždění vytrhalo záhon a květiny pietně položilo do míst dřívějšího pomníku.⁸⁵⁸ Po čtyřech letech se tak na pozadí demonstrací opět objevilo západočeské americké téma. V průvodu například místy zaznívalo heslo „*Ať žije Amerika.*“⁸⁵⁹ a několik demonstrantů shánělo americkou vlajku.⁸⁶⁰

Nešlo však zdaleka pouze o jakousi lokální výstřední manýru. Západní kulturní vlivy v regionu měly mnohem hlubší kořeny. Mnoho mladých lidí dosud hrdě nosilo části vojenského oblečení americké armády a uchovávalo doma nejrůznější suvenýry připomínající osvobození města někdejšími západními spojenci. Tyto privátní připomínky minulosti navíc mnohdy doprovázel životní styl kopírující západní vzory v oblasti módy, tance,

⁸⁵⁴ *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni KV KSČ v Plzni 2. 6. 1953.

⁸⁵⁵ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 176/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 27. 8. 1953, s. 1.

⁸⁵⁶ JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 154.

⁸⁵⁷ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Bohumila Vávry.

⁸⁵⁸ *Tamtéž*, výpověď Aloise Kučery; *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky I. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

⁸⁵⁹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Antonína Podzimka, z 1. 6. 1953.

⁸⁶⁰ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 141/1953, kopie protokolu o hlavním líčení 15. 7. 1953, výpověď Zdeňky Juzíkové.

kinematografie či četby rodokapsů.⁸⁶¹ Taková kulturní orientace plzeňské mládeže byla rozšířená nejen v řadách středoškolských studentů, kteří protestovali v roce 1948, ale též mezi mladými dělníky, z nichž se jistá část v roce 1953 již rekrutovala z rodin úředníků a bývalých živnostníků.⁸⁶²

Někteří demonstranti dokonce v důsledku svých proamerických sympatií v červnu 1953 doufali, že by americká armáda mohla městu přijít na pomoc i podruhé.⁸⁶³ O svém pozitivním vztahu ke Spojeným státům americkým přitom neváhali otevřeně polemizovat ani s příslušníky bezpečnostních sil.⁸⁶⁴ A doloženy jsou i případy, kdy demonstranti vyhrožovali zasahujícím příslušníkům Sboru národní bezpečnosti brzkým příjezdem americké armády.⁸⁶⁵ Představa výjimečného pouta mocného západního spojence k Plzeňanům proto posilovala některé demonstranty v jejich aktivitách.

Na náměstí Republiky zůstal mezi dvanáctou a třináctou hodinou pouze hlouček asi 150-200 osob.⁸⁶⁶ Demonstrace zde neprobíhaly kontinuálně celý den, lidé byli již dopoledne na čas rozehnáni deštěm a také po poledni se téměř rozešli. Jaroslava Valentová, která se šla v tuto dobu podívat do centra města tak mohla pouze konstatovat „*Viděla jsem tam jen několik lidí a dělníky, kteří zametali náměstí.*“⁸⁶⁷ Po zásahu bezpečnostních složek před budovu soudu po dvanácté hodině a po jejich přesunu mezi třináctou a čtrnáctou hodinou na náměstí Republiky se tato část města téměř vyliidnila a většina osob bez většího odporu odešla na oběd nebo postupně směřovala na Třidu 1. máje a na Dukelské náměstí k pomníku T. G. Masaryka, kde splynula s předchozím průvodem vedeným ukořistěným vozem Sboru národní

⁸⁶¹ Soustružník Jaroslav Preis, původem z úřednické rodiny, později u soudu vysvětloval své chování „*Chtěl jsem, aby se k nám vrátili opět Američané, chtěl jsem chodit výstředně oblečený po vzoru americkém. [...] Viděl jsem filmy americké, výstřední tancování, četl jsem rodokapsy, o politiku jsem se nezajímal.*“ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Jaroslav Preise.

⁸⁶² ABS, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, V-868, výpovědi Illji Nazarkevyče; *tamtéž*, V-881 Plzeň, výpovědi Jaroslava Satorii.

⁸⁶³ *SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 3T 148/1953, protokol o výsledku Jindřicha Kutzmana na okresní prokuratuře v Plzni 18. 8. 1953; ABS, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1131, protokol sepsaný s Cecílií Kutzmanovou na KS StB v Plzni 23. 6. 1953.

⁸⁶⁴ Vlasta Davidovičová například později vypověděla: „*Stáli za mnou též nějací vojáci, když jeden povídá: Plzeň je americká bašta a my že máme Američany rádi – jako demonstranti. Na to jsem mu odpověděla, že v poslední době nebylo co k jídlu a Vám se to mluví jinak, když všechno jídlo dostanete. Dále jsem řekla, že mám v Americe příbuzné, kde se mají dělníci lépe než u nás. V debatě s oním příslušníkem ČSA jsem dále mluvila o UNNŘE, která nás v roce 1947 zachránila.*“ *SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 138/1953, protokol o hlavním líčení 13. 7. 1953, výpověď Vlasty Davidovičové.

⁸⁶⁵ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 148/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 21. 7. 1953, s. 12; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva z mimořádné členské schůze ZO KSČ Osvozená domácnost 4. 6. 1953.

⁸⁶⁶ *SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, svědectví příslušníka LM Františka Umona.

⁸⁶⁷ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Jaroslavy Valentové.

bezpečnosti.⁸⁶⁸ Tam se tedy odpoledne soustředilo ohnisko nepokojů zahrnující asi 3000 osob.⁸⁶⁹

Demonstranti na Dukelském náměstí vtrhli do budovy Vyšší hospodářské školy Klementa Gottwalda (někdejší obchodní akademie), kde se pokusili získat na svou stranu místní studenty. Tento krok byl rovněž reminiscencí na nepokoje z roku 1948, protože na tehdejších protestech se studenti středních škol podíleli velmi aktivně a žáci této konkrétní školy zvláště.⁸⁷⁰ V budově se opakoval osvědčený ceremoniál s vyhazováním ideologické výzdoby z oken. Studenti se však k demonstrantům nepřipojili. Obou předchozích demonstrací v roce 1948 se totiž účastnili mimo dobu vyučování. Odejít ze školy během výuky by naproti tomu představovalo mnohem větší riziko. Většina středoškoláků tak raději setrvala v učebnách a někteří z nich se posléze po skončení vyučování zapojili do večerních protestů. Zmínky v pramenech, které naznačují, že studenti vytlačili demonstranty násilím z budovy, jsou však pravděpodobně dodatečnou legendou, která měla bránit školu před důkladnějším vyšetřováním.⁸⁷¹ Nikdo z demonstrantů se na takový konflikt při výslechu nepamatoval. Demonstranti opustili budovu dobrovolně, protože zjistili, že se k nim žáci ve větším počtu nepřipojí.

Mezitím dav shromážděný u pomníku Národního osvobození zahájil improvizovaný protestní a vzpomínkový obřad. Vysadil na sochu T. G. Masaryka mladíka se státní vlajkou a dívku s obrazem Edvarda Beneše.⁸⁷² Různí sympatizanti demonstrací pak postupně přinášeli další Benešovy portréty,⁸⁷³ za což sklízely nadšené ovace publika. Po vyvěšení podobizny byla vždy zpívána státní hymna. Shromáždění vykřikovalo hesla a nejodvážnější demonstranti se pokoušeli o spontánní proslovy. Doloženo je například téma peněžní reformy jako zrady vlády na dělnících.⁸⁷⁴ Demonstranti také rozbíjeli a vyvraceli velký transparent, který

⁸⁶⁸ SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 1. 6. 1953.

⁸⁶⁹ VÚA, f. MNO, inv. č. 2032, kart. 349, sig. 44/10/1/1, č.j. 0012199 OS 1953, Hlášení o situaci v Plzni 1. 6. 1953, zasláné náčelníkem operačního oddělení operační správy generálního štábu brig. gen. Janem Knotkem ministru národní obrany Alexeji Čepičkovi 2. 6. 1953.

⁸⁷⁰ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Aloise Kučery.

⁸⁷¹ SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

⁸⁷² SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 258/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 29. 12. 1953, s. 2.

⁸⁷³ Potrhaný portrét slepily Anežka Krinesová a Helena Fišerová a na pomník jej na jejich žádost pověsil neznámý malý chlapec. Takto pomník dívky vyzdobily postupně dvěma portréty Edvarda Beneše. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Anežky Krinesové a Heleny Fišerové.

⁸⁷⁴ *Tamtéž*.

propagoval československo-sovětské přátelství a provokativně zakrýval výhled na sochu T. G. Masaryka.⁸⁷⁵

Potyčka u IV. brány Závodů V. I. Lenina

V průběhu dne v řadách protestujícího davu čas od času zaznívala myšlenka, že by demonstranti měli obsadit budovu plzeňského rozhlasového studia na Náměstí míru a využít ji k šíření informací o probíhajících nepokojích za hranice města.⁸⁷⁶ První inspiraci k takovým úvahám přineslo v ranních hodinách použití místního rozhlasu v budově radnice. Vysílání tohoto městského zařízení bylo sice po několika minutách znemožněno vypnutím proudu, přesto však jeho účinek nabádal k opakování podobných pokusů v širším měřítku.⁸⁷⁷ Rozhlas byl ostatně jedním z nejvýznamnějších informačních médií dané doby a předchůdce plzeňského studia byl dříve jedním z prvních cílů protagonistů květnového povstání v roce 1945.⁸⁷⁸ Existovaly tedy nedávné zkušenosti, na které bylo možno navázat. Laická veřejnost přitom netušila, že k ovládnutí rozhlasových vln nebylo technické vybavení plzeňského studia již v roce 1953 dostačující, neboť vlastní vysílač nebyl umístěn ve městě.⁸⁷⁹

⁸⁷⁵ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Aloise Kučery; *tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Jaroslav Preise; *tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Antonína Meco; ŠAFRÁNKOVÁ, Eva: *Ty jsi čevnovej, vid'? : 1. červen 1953 v Plzni očima pamětníků*. Diplomová práce na Filosofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni, 2005, s. 64.

⁸⁷⁶ Někteří poštovní úředníci sympatizující s protesty se také pokusili prostřednictvím telegrafu ověřit, zda v Praze reakce na peněžní reformu probíhají podobným způsobem. Jejich zjištění bylo však negativní. *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení u lidového soudu v Plzni 20. 7. 1953, výpověď Dagmar Volšanové.

⁸⁷⁷ *Tamtéž*, sp. zn. 3T 175/1953, rozsudek Lidového soudu v Plzni 18. 12. 1953.

⁸⁷⁸ BOŠTÍK, Jan (ed.): *Jak to bylo s osvobozením Plzně? : protifašistický odboj v Plzni za druhé světové války a květnové povstání Plzeňanů v roce 1945*. Praha: Orego 2012, s. 44-60; KÖPPLOVÁ, Barbara (ed.): *Dějiny českých médií v datech, rozhlas, televize, mediální právo*. Praha: Karolinum 2003, s. 57-58; MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 366, 382 a 481; KLAUSNEROVÁ, Eva (ed.): *Svobodná Plzeň hovoří, Příběhy vzepětí i pokoření Českého rozhlasu Plzeň*. Plzeň: NAVA 2005, s. 200.

⁸⁷⁹ Z přípravy útoku na plzeňské studio vyšetřovatelé obvinili známého hlasatele a bývalého ředitele plzeňského rozhlasu **RNDr. Karla Šindlerova**. Svědkové v trestním řízení tvrdili, že Šindler projevil přání promluvit z rozhlasu při dopolední demonstraci na náměstí Republiky. Odjel proto prý motorkou napřed a průvod pak vyšel za ním. Svědectví byla zkreslená. Při vyšetřování navíc vyšlo najevo, že Šindler nemohl mít zájem na obsazení budovy rozhlasu. Jako bývalý ředitel této instituce byl totiž seznámen s některými technickými detaily, které podobný plán činily problematickým. Věděl například, že plzeňské studio nemělo vlastní frekvenci, ale vysílalo pouze v určených časech na frekvenci pražského rozhlasu. Proto nebylo možno tímto způsobem okamžitě oslovit veřejnost. Demonstranti by navíc museli ovládnout též vysílací stanici, která nebyla umístěna v Plzni. Šindler byl nakonec právě z těchto důvodů zproštěn obžaloby, přestože jeho případné usvědčení mohlo podpořit oficiální interpretaci plzeňských demonstrací jako protistátního puče. Význam celého tažení na rozhlas byl tedy Stání bezpečností v roce 1953 i historiografií po roce 1989 pravděpodobně výrazně nadhodnocen. Šlo navíc o téma, které po celou dobu protestů zůstávalo výrazně upozaděno za jiným programem demonstrací. *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 141/1953,

Záměry demonstrantů se v průběhu celého dne utvářely dynamicky v přímé závislosti na tom, která z aktivnějších skupin svou činností právě přilákala pozornost okolního publika a jakým směrem se v důsledku toho dav pohnul. Dopolední protestní shromáždění se proto věnovala různorodému spontánnímu programu na nejrůznějších místech města a k budově rozhlasu nijak nespěchala. Myšlenka pochodovat na rozhlas se posléze aktualizovala až v průběhu odpolední demonstrace na Dukelském náměstí.

Kolem třinácté hodiny pak část demonstrantů vyrazila z Dukelského náměstí Třídou 1. máje směrem k mostu přes železniční trať, vedená záměrem postupovat tudy k budově rozhlasu na náměstí Míru.⁸⁸⁰ Bezpečnostní složky ale po zkušenostech s napadením radnice a justičního paláce soustředily své síly na obranu strategicky významných objektů, mezi které náležela též budova rozhlasu. Část jednotek měla proto za úkol zamezit případnému přesunu demonstrantů tímto směrem.⁸⁸¹ Cesta přes most na Třídě 1. máje byla v důsledku těchto opatření zatarasena⁸⁸² a průvod demonstrantů byl nucen před mostem zabočit do přilehlé Hálkovy ulice.⁸⁸³

Na rohu Hálkovy ulice a Třídě 1. máje narazil však průvod demonstrantů vůbec poprvé na organizovaný odpor ze strany početnější jednotky Lidových milicí, která byla na místo povolána ze závodů V. I. Lenina a začala demonstranty rozhánět. Vznikl tak všeobecný zmatek, během něhož někteří prchali a jiní vstupovali do dílčích šarvátek s milicionáři. Výsledkem bylo množství zranění na obou stranách. Většina demonstrantů z Dukelského

kopie protokolu o hlavním líčení 15. 7. 1953, výpověď Karla Meluziny; *tamtéž*, sp. zn. 3T 175/1953, protokol o hlavním líčení 18. 12. 1953.

⁸⁸⁰ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 140/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 14. 7. 1953, s. 11; KASAL, Karel: Tahal Větrovce za nohu. In: *Plzeňský deník*, roč. 3, č. 131 (4. 6. 1994), příloha Listy na víkend, s. 3; ROSENDORF, Jindřich: Utajené povstání. In: *Svobodné slovo*, roč. II, č. 123 (29. 5. 1993), příloha Slovo na sobotu, s. 2.

⁸⁸¹ VÚA, f. MNO, inv. č. 1999, kart. 344, sig. 44/1/3, č.j. 004500 NGŠ 1953, zpráva zástupce náčelníka generálního štábu pplk. Vojtěcha Dolníčka o situaci v Plzni 30. 5. – 3. 6. 1953, 6. 6. 1953; NA, f. Ministerstvo vnitra – Noskuv archiv, inv. č. 169, kart. 258, měnová reforma, hlášení předsedovi vlády Viliamu Širokému, č. j. 20/53 PT, nedatováno.

⁸⁸² Zdeněk Štěpánek ve své knize velmi barvitě popisuje údajný zásah jednotek Pohraniční stráže na mostě přes železniční trať. K vlastnímu střetu demonstrantů a bezpečnostních složek došlo však nikoli na mostě, ale v přilehlé Hálkově ulici, a hlavní úlohu v něm sehrály Lidové milice. Jednotky Pohraniční stráže nebyly v daný moment ještě v Plzni přítomny a do města podle oficiálních písemných pramenů dorazily až po třetí hodině odpolední. Ve sledovaném prostoru kolem jedné hodiny odpoledne naopak prokazatelně operovaly jednotky armády a Lidových milicí. ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva vojenské kontrarozvědky o demonstraci v Plzni dne 1. června 1953, nedatováno; *tamtéž*, zpráva pro ministra vnitra porovnávací několik hlášení bezpečnostních složek, z 2. 8. 1957; ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Nakladatelství MICHAEL, Praha 1993, s. 35-36.

⁸⁸³ Řidič ukořistěného vozu Sboru národní bezpečnosti, jedoucího v čele průvodu, se vyhnul střetu s příslušníky Lidových milicí a zajel do garáží, kde vůz zaparkoval. *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 140/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 14. 7. 1953, s. 11; KASAL, Karel: Tahal Větrovce za nohu. In: *Plzeňský deník*, roč. 3, č. 131 (4. 6. 1994), příloha Listy na víkend, s. 3.

náměstí a Hálkovy ulice proto posléze ustoupila ke IV. bráně Závodů V. I. Lenina.⁸⁸⁴ Do prostoru Dukelského náměstí se ostatně po třinácté hodině dostavily též první jednotky armády, jejíž příslušníci procházeli mezi zbylými hloučky demonstrantů, snažili se je přesvědčit k odchodu a usměrňovali je postupně na chodníky okolních ulic. Při tom vytipovávali nejaktivnější demonstranty a předávali je do aut příslušníkům Státní bezpečnosti.⁸⁸⁵ Dosavadní převaha demonstrantů v ulicích tak začala výrazně slábnout.

Ústupová trasa demonstrantů ke IV. bráně Závodů V. I. Lenina v Korandově ulici měla několik výhod.⁸⁸⁶ Část protestujících zamýšlela získat uvnitř závodu posily a čelit tak změněné situaci v centru města. S touto snahou pak souzněl ještě další velice pádný motiv. Dělníci Závodů V. I. Lenina, kteří tvořili podstatnou část jádra demonstrantů, totiž ráno zanechali na pracovišti všechny své osobní věci (civilní oblek a doklady), pro které se museli vrátit.⁸⁸⁷ Navíc si potřebovali na konci směny ve čtrnáct hodin „odpíchnout“, aby se jejich absence na pracovišti nestala důkazem o účasti na demonstraci.⁸⁸⁸ Museli se při tom do podniku dostat stejně neoficiální cestou, jakou z něj vyšli ven.

Již během dopoledních demonstrací proto někteří účastníci zamířili zpět do závodu, jakmile zjistili, že se nejedná o běžnou stávku a že z absencí budou toho dne pravděpodobně plynout postihy. Některým se podařilo nepozorovaně proniknout do závodu,⁸⁸⁹ jiní byli při příchodu evidováni jako účastníci protestů.⁸⁹⁰ Půl hodiny před polednem však vedení podniku vydalo úplný zákaz vpouštění demonstrantů dovnitř areálu.⁸⁹¹ Ostatní dělníci tak uvízli před

⁸⁸⁴ Jeden z demonstrantů tyto okamžiky zachytil následujícími slovy. „*Pak zde [na Dukelském náměstí] vznikl zmatek a dav lidí se hnul k Hálkově ulici, ale protože odtamtud šlo proti nám SNB a milice, utíkal jsem s davem ke IV. bráně Škodovky.*“ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 143/1953, protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, výpověď Karla Matheisla; *tamtéž*, sp. zn. 1T 141/1953, žaloba okresní prokuratury v Plzni 10. 7. 1953, s. 5; *tamtéž*, sp. zn. 1T 140/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 14. 7. 1953, s. 8, 17; *NA*, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – neuspořádaný fond], zpráva ze služební cesty zaměstnanců Státního úřadu plánovacího v Praze do Závodů V. I. Lenina v Plzni 1. 6. 1953, z 5. 6. 1953.

⁸⁸⁵ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 3T 132/1953, trestní oznámení OO VB v Plzni zaslané okresní prokuratuře v Plzni 22. 6. 1953, s. 17; *tamtéž*, protokol výpovědi Jana Dejla sepsaný na OO VB v Plzni 6. 6. 1953; *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, kolegium ministerstva vnitra 30.5.1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

⁸⁸⁶ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Jaroslava Kopeckého.

⁸⁸⁷ Jan Johánek například zdůvodňoval svůj podíl na incidentu u IV. brány Závodů V. I. Lenina takto: „*Chtěl jsem se dostat do závodu, protože jsem tam měl šaty a všechny moje doklady.*“ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Jana Johánka.

⁸⁸⁸ *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953; *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Václava Bažanta.

⁸⁸⁹ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Jaroslava Reichla; *tamtéž*, výpověď Evy Marovičové.

⁸⁹⁰ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 151/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 21. 7. 1953.

⁸⁹¹ *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 203, přehled zaměstnanců, kteří 1. 6. 1953 prošli do závodu na náhradní legitimaci, červen 1953.

branami a čekali na vhodnější příležitost, nebo šli domů v pracovních modrácích.⁸⁹² V blízkosti IV. brány se v důsledku toho tvořily hloučky zaměstnanců již v dopoledních hodinách.⁸⁹³ Největší část dělníků však spoléhala na kolektivní sílu a setrvala po boku svých demonstrujících kolegů, dokud se průvod nerozhodne vrátit zpět do továrny.⁸⁹⁴ Takový okamžik musel nastat před koncem směny ve čtrnáct hodin, zcela nezávisle na incidentu v Hálkově ulici.

Bránu střežila jednotka Lidových milicí, kterou se hloučky demonstrantů snažily přesvědčit, aby se přidala na jejich stranu. Říkali například „*My jsme lidé, nás je víc, vy nás máte bránit. Takový socialismus nechceme.*“⁸⁹⁵ Přemlouvání však bylo bezúčelné. Po příchodu z Dukelského náměstí kolem třinácté hodiny⁸⁹⁶ začali demonstranti na hlídku házet kamení,⁸⁹⁷ což na straně obránců způsobilo řadu zranění.⁸⁹⁸ K vyvrácení uzavřených vrat použili auto masny, které dříve odcizili jeho řidiči na Dukelském náměstí.⁸⁹⁹ Tlakem těl byl nakonec proražen kordon příslušníků Lidových milicí a demonstrantům se v počtu asi 300 osob podařilo proniknout do závodu a postoupit dovnitř o několik desítek metrů.⁹⁰⁰ Někteří z demonstrantů tak dosáhli svého cíle a rozešli se na pracoviště.⁹⁰¹ Jiní křičeli v prolomených vratech „*Škodováci, pojdte ven.*“⁹⁰² Na vrátnici byla vytlučena okna a demonstranti zde osvědčeným způsobem zničili ideologickou výzdobu.⁹⁰³ Několik zaměstnanců (zejména z

⁸⁹² *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 149/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 20. 7. 1953, výpověď Ladislava Šambergera; *ABS*, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1131 Plzeň, protokol sepsaný s Jindřichem Kutzmanem na KS StB v Plzni 4. 6. 1953.

⁸⁹³ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Vladimíra Matouška; *tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 17. 7. 1953.

⁸⁹⁴ Václav Krs například tvrdil, že na náměstí Republiky pouze „čekal, až se půjde hromadně zpět.“ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Václava Krse.

⁸⁹⁵ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Antonína Mecu.

⁸⁹⁶ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Vladimíra Matouška; *tamtéž*, sp. zn. 1T 151/1953, protokol o hlavním líčení 21. 7. 1953, výpověď Václava Paška ml.

⁸⁹⁷ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Jaroslava Blavice.

⁸⁹⁸ *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 1552 PV 1730, návrh na odměnu člena LM Josefa Berana, 24. 7. 1953.

⁸⁹⁹ V kabině auta masny jel například Rudolf Držka, který při předešlé fázi průvodu tvořil posádku ukořistěného vozu Sboru národní bezpečnosti. *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 258/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 29. 12. 1953, s. 2.

⁹⁰⁰ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Jana Johánka; *tamtéž*, zn. 1T 169/1953, protokol výpovědi Václava Eliáše ml. sepsaný na OO VB Plzeň 11. 6. 1953; *AMP*, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 498, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 14. 7. 1953, zpráva o činnosti Václava Kratochvíla.

⁹⁰¹ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Vladimíra Matouška; *tamtéž*, sp. zn. 1T 140/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 14. 7. 1953, s. 10.

⁹⁰² *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Anny Rosolové.

⁹⁰³ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, trestní oznámení podané KS StB v Plzni Krajské prokuratuře v Plzni 6. 7. 1953.

oddělení Strojírna IV) skutečně opustilo svá pracoviště a sledovalo z povzdálí dění před bránou nebo se přímo připojilo k demonstrantům.⁹⁰⁴ Šlo však řádově pouze o desítky osob.⁹⁰⁵

Celozávodní výbor KSČ reagoval na nebezpečnou situaci tím, že vyslal k napadené bráně posily z řad příslušníků Lidových milicí a narychlo svolaných dobrovolníků.⁹⁰⁶ Obránci byli však úspěšní až v momentu, kdy zásah Lidových milicí podpořila jednotka Vnitřní stráže Ministerstva národní bezpečnosti, dlouhodobě určená k ochraně továrny. Dělníci tak byli nakonec před čtrnáctou hodinou z podniku vytlačeni a Lidové milice postupně kordonem uzavřely okolní ulice a zatýkaly vzpurnější demonstranty.⁹⁰⁷

Při incidentu u IV. brány použily bezpečnostní složky poprvé při demonstracích varovnou střelbu do vzduchu.⁹⁰⁸ Pravděpodobně nedošlo k žádným vážným zraněním. Byl to jediný případ užití střelných zbraní při pacifikaci plzeňských červnových protestů. Přímí svědkové hovořili o jednom výstřelu,⁹⁰⁹ popřípadě o několika málo výstřelech.⁹¹⁰ Oficiální prameny se detailnějšímu popisu této politicky citlivé události vyhýbaly. K odpovědnosti za příkaz k nasazení zbraní proti dělníkům se však později interně doznal na zasedání krajského výboru strany vedoucí tajemník Jan Hlína.⁹¹¹ Osobně rozkaz vydal předseda Celozávodního výboru KSČ Bedřich Perlík, který řídil v inkriminovaný den obranu podniku. Své rozhodnutí zdůvodnil obavami o zdraví milicionářů zatlačených davem po prolomení brány do nehájitelných pozic.⁹¹² Hlášení zasláné plzeňskými komunisty ústředí tento výklad opakovalo. „*Teprve, když byla [jednotka Lidových milicí] zatlačena do zoufalého postavení, použila zbraně jako výstrahy. Za pomoci Vnitřní stráže byl pak útok odražen.*“⁹¹³

⁹⁰⁴ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1552 PV 1988, oznámení vyšetřující komise o trestu Karla Křepínského, červen 1953.

⁹⁰⁵ *Tamtéž*, seznamy osob potrestaných pro účast na demonstraci 1. června 1953 ve Strojárně IV, z 13. 6. 1953.

⁹⁰⁶ Při obraně IV. brány se „vyznamenal“ například hlavní inženýr Závodů V. I. Lenina Václav Kleil.

⁹⁰⁷ SOA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Josefa Honzíka.

⁹⁰⁸ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Jaroslava Blavice; *tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Anny Rosolové; *tamtéž*, sp. zn. 1T 140/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 14. 7. 1953, s. 14.

⁹⁰⁹ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Jaroslava Blavice; *tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Anny Rosolové.

⁹¹⁰ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 151/1953, protokol o hlavním líčení 21. 7. 1953, výpověď Jaroslava Staňka; *tamtéž*, sp. zn. 1T 145/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Josefa Havránka.

⁹¹¹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 29, inv. č. 100, zápis schůze pléna KV KSČ 2. 6. 1953, diskusní příspěvek Jana Hlíny.

⁹¹² Na schůzi Městského výboru KSČ 3. června 1953 řekl: „*Musíme si přiznat, že dopoledne byla pánem ulice reakce. Byly případy, že členi LM byli tlučeni a členi bezpečnostních složek k tomu přihlíželi. Sám se přiznávám, že jsem dal rozkaz, když prolomili poslední vrata u IV. brány, aby se střílelo, neboť jsme tam měli nejlepší milicionáře, [...] o které nemůžeme přijít.*“ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Bedřicha Perlíka.

⁹¹³ *Tamtéž*, zpráva o výměně peněz v Závodech V. I. Lenina v Plzni 1. 6. 1953; *tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zasláný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.

Ústně předávané zvěsti o použití střelných zbraní okamžitě tento incident přetvářely ve fámu pojednávající o rozsáhlejší střelbě do dělníků, popřípadě o krveprolití (zastřelená dívka). Tento jev byl psychologicky zcela pochopitelný, protože i několik málo varovných výstřelů muselo na straně účastníků z řad demonstrantů budit značný respekt. Další demonstranti, kteří nebyli přítomni na místě konfliktu, proto hodnotili události o mnoho dobrodružněji.⁹¹⁴ Šíření podobných zpráv mělo pak vedlejší efekt v tom, že napomáhalo k růstu protivládních nálad obyvatelstva a k radikalizaci demonstrací.⁹¹⁵

Mezi třináctou a čtrnáctou hodinou se bezpečnostním složkám podařilo rozdrolit všechna velká protestní shromáždění (náměstí Republiky, justiční palác, Dukelské náměstí i IV. brána Závodů V. I. Lenina) a zdánlivě nastoupit cestu k pacifikaci nepokojné části obyvatelstva. V ulicích však stále zůstávalo velké množství odbojně naladěných lidí, kteří tvořili diskutující hloučky a čekali na další příležitost k projevům nesouhlasu.⁹¹⁶

Večerní demonstrace na náměstí Republiky

Zdánlivý klid však netrval dlouho. Po ukončení směny v Závodech V. I. Lenina ve čtrnáct hodin se totiž k demonstrantům postávajícím v centru města připojili někteří pracovníci z ranní směny, kteří se dříve protestů vně závodu neúčastnili. Navíc v podobnou dobu ulicemi města procházeli také zaměstnanci směřující na odpolední směnu, kteří se dovídali o předchozích konfliktech.⁹¹⁷ Koncentrace obyvatelstva v ulicích se tak zvýšila a řady demonstrantů byly nárazově výrazně posíleny. Skupiny obyvatel vyčkávající na náměstí Republiky a na Dukelském náměstí začaly proto mezi půl třetí a třetí hodinou odpoledne opět rychle početně narůstat a aktivizovat se.⁹¹⁸ Kolem pomníku Národního osvobození se znovu zpívala státní hymna a také masarykovské písně, například *Teče voda, teče*.⁹¹⁹ Pozornost demonstrantů lákaly zejména velké propagační panely oslavující československo-sovětské

⁹¹⁴ Josef Štrunc například hovořil o „*přestřelce*“. *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Josefa Štrunce.

⁹¹⁵ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Anny Rosolové.

⁹¹⁶ Vojenská kontrarozvědka hodnotila situaci následovně. „*Všechna tři ohniska demonstrací po rozptýlení na hloučky pomalu slábla, nepodařilo se však je úplně rozptýlit, neboť po rozeznání jednoho hloučku vytvořil se na jiném místě hlouček jiný.*“ *ABS*, f. Sekretariát ministra, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

⁹¹⁷ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Michaela Bati.

⁹¹⁸ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, protokol výsledku výslechu milicionáře Jiřího Hrušky 5. 6. 1953.

⁹¹⁹ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 138/1953, protokol o hlavním líčení 13. 7. 1953, výpověď Josefa Nečase.

přátelství, které stály před sochou T. G. Masaryka.⁹²⁰ Dav se tyto dřevěné panely pokoušel neúspěšně pokácet již brzy odpoledne při předchozích protestech. Nyní však zvolila skupinka asi 25 osob odlišnou metodu likvidace překážejícího objektu, polila transparenty benzínem a zapálila je. Demonstranti navíc bránili přivolanému městskému požárnímu sboru v jeho snaze oheň uhasit.⁹²¹

Kolem patnácté hodiny se pak shromáždění na Dukelském náměstí čítající asi 1000 osob dalo do pohybu a zamířilo po Třídě 1. máje zpět na náměstí Republiky.⁹²² V čele průvodu vlála státní vlajka. Průvod se opět zastavil na místě bývalého základního kamene pomníku padlých amerických vojáků a zazpíval zde státní hymnu.⁹²³ Před budovou Krajské odborové rady demonstranti zničili dvě vývěsní skříně propagující údernické hnutí a neúspěšně se pokusil vniknout do objektu.⁹²⁴

Náměstí Republiky bylo sice před čtrnáctou hodinou opticky vyklizeno, do přístupových ulic však nebyly umístěny dostatečně početné jednotky, které by byly sto prostor zcela uzavřít. Volně průchozí proto zůstala po celé odpoledne například Dřevěná ulice a také ostatní vstupy hlídaly pouze nepočetné útvary. Po čtrnácté hodině se díky tomu na náměstí začali opět shromažďovat protestující lidé. Posílil je též dav přicházející z Dukelského náměstí, který snadno prošel přes kordon vojáků v Prešovské ulici. Vojáci nejevili přílišnou snahu demonstranty zastavit a někteří z nich se dokonce omlouvali, „že za nic nemohou, že tam byli posláni.“⁹²⁵

Na náměstí se tento proud demonstrantů spojil s osobami, které se zde již shromáždily dříve. Postupně se tak před radnicí soustředilo asi 3000-7000 osob, což představovalo vrchol plzeňských protestů 1. června 1953.⁹²⁶ Některé prameny uvádějí 10 000 až 12 000

⁹²⁰ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Václava Makrlíka.

⁹²¹ *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 1455 PV 109, hodnocení práce ZR ZVIL při událostech 1. 6. 1953, 30. 8. 1953, výpověď Jana Pešty.

⁹²² *SOA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Václava Makrlíka; *tamtéž*, sp. zn. 1T 182/1953, protokol výpovědi Václava Telína na OO VB Kozolupy 15. 7. 1953.

⁹²³ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 138/1953, protokol o hlavním líčení 13. 7. 1953, výpověď Josefa Nečase; *tamtéž*, sp. zn. 1T 145/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Josefa Havránka.

⁹²⁴ Šlo o dům na Třídě 1. máje č. 12. Vrátný však včas zavřel mříž ve vchodu. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Václava Makrlíka; *ABS*, f. Sekretariát ministra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

⁹²⁵ Osoby, které prošly kordonem, byly namátkou legitimovány. Více než polovina z nich však u sebe neměla doklady, protože je zapůjčila rodinným příslušníkům za účelem výměny peněz. Z 65 osob, které doklady předložily, bylo údajně 28 bývalých živnostníků, 11 vysokoškoláků, 13 zaměstnanců Závodů V. I. Lenina, 4 inženýři v penzi, 3 vojáci a 6 učňů. *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, výpověď Jaroslava Heřmana, z 1953; *tamtéž*, zpráva o činnosti Antonína Podzimka, z 1. 6. 1953.

⁹²⁶ *Tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953;

účastníků.⁹²⁷ Tato cifra však vznikla součtem všech plzeňských protestních shromáždění na různých prostranstvích během celého dne. Neodpovídala tedy ani počtu osob soustředěných v jediném okamžiku na jednom náměstí, ani celkovému počtu demonstrantů v průběhu celého dne, protože velká část osob se postupně účastnila několika protestních shromáždění a byla tedy do tohoto součtu zahrnuta několikrát.⁹²⁸ Polistopadová historiografie mnohdy uvádí, že bezpečnost a stranické orgány měly tendenci uvádět nižší množství účastníků demonstrací, aby tím zmenšily míru svého pochybení, a že demonstrace byly mnohem rozsáhlejší než oficiální dokumenty tvrdí. Tento předpoklad je však neopodstatněný, protože na straně úřadů existoval neméně silný zájem počty demonstrantů v interních dokumentech naopak nadsazovat, aby vynikly jejich zásluhy na záchraně vzniklé situace (celostátní orgány) popřípadě aby byla adekvátně zdůvodněna neschopnost demonstracím čelit vlastními silami (plzeňské orgány). Vykazování číselných a časových údajů o bezpečnostním zásahu bylo integrální součástí boje o získání zásluh a popření odpovědnosti, jenž se rozpoutal mezi jednotlivými resorty a institucemi bezprostředně po potlačení demonstrací (viz níže).

Demonstrací se tedy v okamžiku jejich kulminace účastnilo přibližně 2,27 až 5,3 % z celkového počtu 132 000 obyvatel města.⁹²⁹ Tento výpočet přitom ponechává zcela stranou skutečnost, že dalších přibližně 27 000 osob dojíždělo do Plzně pravidelně za prací z okolních okresů a že skutečný počet osob přítomných ve městě byl tak ještě daleko vyšší.⁹³⁰ Na plzeňských nepokojích se proto, podobně jako v jiných regionech, aktivně podílela jen nepatrná část populace.⁹³¹

NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953; *Tamtéž*, f. ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů – I. oddělení, sv. 361, a.j. 2190, zpráva členů politické brigády vyslané ve dnech 20. 5. – 4. 6. 1953 na pomoc KV KSČ v Plzni při rozpracování a zajišťování provolání ÚV KSČ ke žním.

⁹²⁷ V literatuře se dokonce mnohdy uvádí 20 000 účastníků. Srov. MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 453; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 101-103.

⁹²⁸ VÚA, f. MNO, inv. č. 2032, kart. 349, sig. 44/10/1/1, č.j. 0012199 OS 1953, Hlášení o situaci v Plzni 1. 6. 1953, zasláné náčelníkem operačního oddělení operační správy generálního štábu brig. gen. Janem Knotkem ministroví národní obrany Alexeji Čepičkovi 2. 6. 1953; *tamtéž*, kart. 344, sig. 44/1/3, č.j. 004500 NGŠ 1953, Souhrnná zpráva o účasti armády při zabezpečení provádění usnesení ÚV KSČ a vlády o peněžní reformě a zrušení lístkového systému, 9. 6. 1953.

⁹²⁹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva JNV o složení obyvatelstva města Plzně 26. 6. 1953; MCDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953, in: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVI (2011), s. 216-217.

⁹³⁰ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁹³¹ PETRÁŠ, Jiří: Peněžní reforma 1953, *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, č. III (2005), s. 141-171.

Nálada demonstrantů byla večer bojovnější než dopoledne. Demonstranti se opět začali dobývat do budovy radnice.⁹³² V sídle Jednotného národního výboru se totiž nacházelo několik zadržených osob, jejichž propuštění shromážděný dav požadoval.⁹³³ Vyslal za tím účelem do radnice dokonce delegaci.⁹³⁴ Znovu byla provolávána hesla „*Chceme nové volby*“, „*Pryč s vládou*“ a nově též „*Propustte uvězněné z radnice*.“⁹³⁵ Před objektem národního výboru stáli příslušníci Veřejné bezpečnosti a Lidových milicí, kteří se však kvůli nečekaně sílícímu náporu demonstrantů byli nuceni stáhnout do vestibulu budovy. Při jejich ústupu docházelo k řadě potyček mezi obránci a útočníky. Dav strhával příslušníkům Veřejné bezpečnosti čepice a vyhazoval je do vzduchu. Někteří členové Lidových milicí byli vytaženi z ustupující formace obránců, byli zbiti a pošlapáni.⁹³⁶ Některým z nich dav odebral pušky, které pak demonstranti zničili a házeli na ostrahu objektu.⁹³⁷ Do oken radnice létalo kamení a drobné mince staré měny.⁹³⁸

Někteří z demonstrantů byli již dopoledne improvizovaně vyzbrojeni klacky či nářadím.⁹³⁹ Jeden protestující si dokonce přivezl do centra města pistoli a granáty, které však nepoužil.⁹⁴⁰ Zbraně odejmuté v průběhu protestů bezpečnostním složkám se obecně demonstranti nesnažili nijak využít a většinou je zahazovali. Ani bezpečnostní složky ani protestující osoby nestály o střelbu v ulicích.

Řada příslušníků bránících budovu radnice byla zraněna, proto byla uvnitř budovy zřízena provizorní ošetřovna. Posádka radnice za sebou musela uzavřít železná vrata, aby byla vůbec

⁹³² *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

⁹³³ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Václava Melky.

⁹³⁴ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď svědka Jiřího Hrušky; *tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Michaela Bati.

⁹³⁵ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, protokol výslechu Václava Huncla 8. 6. 1953.

⁹³⁶ Takto například vzpomínal na události milicionář Jiří Hruška „*Bylo asi kolem třetí hodiny odpoledne, když začal nápor na radnici. Počáteční nápor jsme od radnice odrazili. Zanedlouho přišel opět nějaký proud. Tento dav lidí se nahnul znovu na radnici. Přišel tam též muž asi padesátiletý, držel v ruce klobouk a žádal, aby byli propuštěni ti, kteří byli dopoledne zatčeni. Pak se vykřikovala různá hesla. Načež onen muž se otočil, popošel zpět směrem do vozovky, křikl a mávl rukou a dav zezadu se nahnul až k nám na radnici. Při tom se začaly též házet drobné mince po nás. Byl jsem jedním demonstrantem odtážen za vlasy a stlučen.*“ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď svědka Jiřího Hrušky.

⁹³⁷ Dvě pušky takto zničil Václav Melka. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Václava Melky.

⁹³⁸ *Tamtéž*, výpověď Marie Civišové; *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

⁹³⁹ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 139/1953, protokol o hlavním líčení 14. 7. 1953, výpověď Jaroslava Tremly; *tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Karla Giebitze.

⁹⁴⁰ Podle informací některých polistopadových novinářů byla navíc tato zbraň střelby neschopná. *Tamtéž*, sp. zn. 1T 148/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 21. 7. 1953, s. 9; HYKEŠ, František: Dramatické události staré čtyřicet let, *Haló noviny*, roč. 3, č. 127 (2. 6. 1993), s. 1 a 5.

sto postup davu zastavit. Na pomoc byla proto po půl čtvrté odpoledne povolána také hasičská jednotka, která začala demonstranty kropit proudy vody a tlačila je takto zpět směrem ke zdi protilehlého kostela.⁹⁴¹ Někteří demonstranti pak vstupovali do potyček nejen s bezpečnostními složkami, ale také s hasičským sborem, kterému prořezávali hadice. Hasičí vůz byl posléze odvolán pryč jako nepotřebný.⁹⁴²

Protesty, které začaly v ranních hodinách pokojnou stávkou, tak v průběhu dne získaly na takové razanci, že se ve večerních hodinách podobaly specifické formě pouliční války, při které byly přípustné jakékoli bojové prostředky kromě střelných zbraní. Takový typ demonstrací ovšem již ztratil v rámci tehdejšího politického systému poslední zbytky svojí dřívější legitimity a nemohl být ze strany představitelů režimu likvidován jiným než násilným způsobem. Zároveň s přípravou rozehnutí demonstrací proto lokální stranické špičky přijaly novou definici konfliktu a vůbec poprvé veřejně označily demonstrace za pokus o protistátní puč. Tím došlo k symbolickému zakončení celodenního vývoje protestu, který se ze stádia politických manifestací kombinovaných s výtržnostmi definitivně přenesl do roviny protistátního činu.

Přibližně v půl páté odpoledne se k demonstrantům pokusil opět promluvit městským rozhlasem předseda Jednotného národního výboru v Plzni Josef Mainzer. Vyzval shromáždění k rozchodu a demonstranty přesvědčoval, že byli svedeni k účasti na protistátních demonstracích. Jmenoval také některé údajné organizátory nepokojů a dokazoval na těchto případech, že se nejedná o dělnickou manifestaci proti peněžní reformě, ale o provokaci organizovanou plzeňskou „reakcí“.⁹⁴³ Jeho projev však protestující dav k ústupu nepřesvědčil. Proto bylo po páté hodině večer přikročeno k vyklizení náměstí hrubou silou.

Příčiny postupné eskalace demonstrací

Po celé dopoledne vyvíjeli demonstranti svoji protestní činnost, aniž by narazili na jakýkoli ozbrojený nebo alespoň organizovaný odpor ze strany politických či bezpečnostních aparátů kraje. Nepředstavovali přitom žádnou jednotně řízenou sílu a také počet jejich skutečně odhodlaných aktivistů nebyl tak velký, aby za normálních okolností mohl pro bezpečnostní

⁹⁴¹ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Josefa Lhotáka.

⁹⁴² *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, protokol výslechu Václava Huncla 8. 6. 1953.

⁹⁴³ *Tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 4. 6. 1953.

složky představovat vážnou hrozbu. Přesto se demonstrantům podařilo ovládnout některá klíčová prostranství v centru města a obsadit dvě významné administrativní budovy. Na tomto místě je tedy třeba zodpovědět otázku, jak bylo něco takového vůbec možné.

1) První příčinou nebývale hladkého rozmachu demonstrací byl moment překvapení, jenž byl způsoben tím, že zodpovědní činitelé kraje nebyli dlouhodobě informováni o situaci ve velkých průmyslových podnicích.

O víkendu se sice v Plzni ustavil zvláštní štáb určený k dohledu na bezpečnostní aspekty peněžní reformy, tento štáb však vůbec nepočítal s alternativou, že by k nepokojům mohlo dojít v průmyslových závodech, jejichž zaměstnance považovali funkcionáři komunistické strany za nejvíce loajální segment společnosti. Průmyslové podniky byly v předchozích letech středem pozornosti stranického aparátu téměř výhradně jen v souvislosti s plněním hospodářských úkolů, na politickou práci v továrnách nikdo nedohlížel a vedení strany si neuvědomovalo, že se převýchova dělníků v páteř budoucí socialistické společnosti nedaří podle jeho představ.⁹⁴⁴ Funkcionářům Závodů V. I. Lenina tato autonomie dlouhodobě vyhovovala. Své problémy se snažili řešit samostatně, bez zásahů vyšších stupňů stranického aparátu a bezpečnosti. Plnění důležitých výrobních zakázek navíc dodávalo zdejšími stranickým špičkám i řadovým dělníkům sebevědomí, které je do značné míry mentálně odlišovalo od jiných menších podniků.⁹⁴⁵ Tento stav vedl k uzavřenosti továrny od okolního světa.⁹⁴⁶

Nedostatečnost kontroly dění v Závodech V. I. Lenina byla též umocněna nejasně vymezenými kompetencemi mezi plzeňským Městským výborem a Krajským výborem KSČ. Nejvyšší stranický orgán v továrně, Celozávodní výbor KSČ, byl totiž až do roku 1951 samostatnou okresní organizací. Od prosince 1951 pak sice formálně podléhal nově zřízenému městskému výboru, ze setrvačnosti se však mnohdy obracel se svými záležitostmi přímo na krajský výbor a autoritu městského výboru tudíž dlouhodobě obcházel. O činnosti stranických organizací v podniku proto neexistovalo komplexní povědomí ani v městském výboru (neměl informace), ani v krajském výboru (nebyl to jeho oficiální úkol).⁹⁴⁷

⁹⁴⁴ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁹⁴⁵ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva o průběhu členských schůzí ZO KSČ v dílnách ČSD v Plzni 3. 6. 1953.

⁹⁴⁶ Rezoluce Ústředního výboru KSČ tento jev popisovala následovně: „Celozávodní výbor v Závodech V. I. Lenina nevede boj proti nesprávnému lokálnímu patriotismu a velikášství, živému částí hospodářsko-technických pracovníků a projevujícího se v určité uzavřenosti osazenstva od celkového politického života v republice.“ Tamtéž, rezoluce ÚV KSČ o událostech 1. června 1953 v Plzni.

⁹⁴⁷ AMP, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 494, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 23. 6. 1953, výrok Václava Myslíka; NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Průběh zajišťování a plnění

Obdobné informační vakuum existovalo také na straně orgánů Státní bezpečnosti. Referát těžkého strojírenství Krajské správy StB například vůbec neudržoval styk s kádrovým oddělením Závodů V. I. Lenina a nevidoval žádné potenciální nepřátele v továrně. Vázal sice jako spolupracovníky 27 zaměstnanců podniku, ti však nebyli vybráni podle takového klíče, aby mohli být zdrojem poznatků o opozičních náladách osazenstva závodu.⁹⁴⁸ Negativně se na tomto stavu podepsala též dlouhodobá rivalita mezi některými funkcionáři podniku a pracovníky Státní bezpečnosti (viz výše aféra Cizinecký dům).⁹⁴⁹ Celkově navíc pracovníci Krajské správy StB postrádali pro výkon svých povinností potřebnou kvalifikaci i vzdělání.⁹⁵⁰

Jednou z podmínek vzniku plzeňských demonstrací byla tedy obecná neznalost dělnického prostředí na straně funkcionářů strany a důstojníků bezpečnosti. Ti posledních pět let přehlíželi důležité signály, jakými byly například předchozí stávky, apatie zaměstnanců ke stranickým schůzím či jejich nedůvěra ke stranickým špičkám podniku. Všechny místní autority byly proto vývojem protestů 1. června 1953 v Závodech V. I. Lenina nesmírně zaskočeny. Když pak navíc demonstrace nabyly vně továrny zjevně politického a vzápětí též násilného rázu, měnilo se prvotní překvapení v paniku a nefalšovaný strach o osobní bezpečnost. Tyto pocity se projevovaly zcela hmatatelně zejména u těch funkcionářů, kteří se s rozvášněným davem setkaly tváří v tvář (např. předseda národního výboru Josef Mainzer na náměstí Republiky). Prozíravějším funkcionářům bylo také brzy jasné, že se v daný moment začíná hrát o celou jejich budoucí kariéru. Málokdo proto jednal iniciativně a všichni usilovali o potvrzení instrukcí od nadřízených orgánů.

2) Dalším důvodem dynamické eskalace demonstrací byla celková přetíženost bezpečnostních a administrativních aparátů, kterou způsobila blesková realizace peněžní reformy.

usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953.

⁹⁴⁸ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, zpráva Situace na KS StB v Plzni v průběhu měnové reformy, z 3. 11. 1953.

⁹⁴⁹ Antagonismus panoval například mezi náčelníkem Krajské správy StB Matějem Bálkem a vedoucím tajemníkem závodní organizace KSČ ve ZVIL Miloslavem Mudrou. PA Škoda, f. ZVIL, PV KSČ 1 271, zápis jednání zvláštní komise OV KSČ Škoda o případu Jana Zítka, Jana Dandy a Jana Pillera 10. 5. 1951; ABS, f. Studijní ústav ministerstva vnitra, Vytříděné spisy sekretariátu ministra vnitra, 319-5-1, šetření stížností na činnost Matěje Bálka v roce 1954.

⁹⁵⁰ V září 1953 na KS StB v Plzni pracovalo 338 příslušníků, na všech OO StB v kraji dalších 102 příslušníků, celkem tedy 440 příslušníků. Jejich práci zabezpečovalo navíc dalších 48 správních zaměstnanců. Většina příslušníků (304 na KS StB a 94 na OO StB) byla původním povoláním dělníky. Vzdělání příslušníků KS StB bylo dosti nízké – 312 příslušníků mělo základní vzdělání, 25 střední vzdělání a 1 vysokoškolské vzdělání. Z hlediska věkové struktury mezi příslušníky KS StB převládaly osoby mladší třiceti let – celkem 71 příslušníků do 25 let, 108 do 30 let, 132 do 40 let, 27 přes 40 let. Tamtéž, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, zpráva Situace na KS StB v Plzni v průběhu měnové reformy, z 3. 11. 1953.

Krajský štáb vyčlenil dle instrukcí většinu příslušníků Sboru národní bezpečnosti i Lidových milicí na ochranu výměnných středisek. Učinil tak navíc ve zmatku, protože vyžádaná pomoc armády byla na poslední chvíli v noci z neděle na pondělí odřeknuta (viz výše). Tyto jednotky vyslané do výměnných středisek nemohl pak krajský štáb v průběhu protestů odvolat, protože by tím vydal střediska všanc demonstrantům. Posádky středisek rozptýlené po celém městě proto proti nepokojům nevystupovaly, třebaže se v některých případech demonstrace odehrávaly v jejich těsné blízkosti. Také demonstranti intuitivně respektovali ostrahu středisek a žádné z nich nenapadli, protože tušili, že zde by na ozbrojený odpor s nejvyšší pravděpodobností narazili.

Na střediska byli navíc nasazeni též pracovníci Státní bezpečnosti. Krajský štáb tak 1. června nepřišel pouze o síly, které by za běžných poměrů bylo možno nasadit k pacifikaci demonstrací, ale též o agenturní síť informátorů, která jej měla včas varovat před rizikem vzniku protestů. V daný moment ji totiž neměl kdo obsluhovat.⁹⁵¹

Zálohy, které krajskému štábu zůstaly pro řešení nenadálých událostí, byly dosti slabé. Čítaly necelých 50 příslušníků Sboru národní bezpečnosti a tři rychlé čtyři Lidových milicí.⁹⁵² Tato hrstka osob, představující jedinou okamžitě použitelnou brannou moc ve městě, se navíc skládala především ze starších ročníků a žen,⁹⁵³ protože fyzicky nejschopnější a ideologicky „nejuvědomělejší“ muži byli určeni pro účel ochrany výměnných středisek.⁹⁵⁴ Velká část záloh proto nebyla plně bojeschopná. Většina připravených oddílů Lidových milicí byla nadto kvůli nestabilní situaci v závodech vázána na svá pracoviště, a proto do dění v plzeňských ulicích dopoledne vůbec nezasáhla.

Za těchto okolností se demonstrantům ve městě otevíralo téměř neomezené pole působnosti včetně zcela nechráněných budov důležitých úřadů. Demonstrace se postupně radikalizovaly a rozšířily zejména z toho důvodu, že jim fakticky téměř nic nestálo v cestě.

3) Třetí závažnou příčinou nerušeného postupu demonstrantů byla nejistota vedoucích funkcionářů kraje, zda je vůbec přijatelné, aby silově zasáhli proti protestujícím dělníkům jakožto reprezentantům oficiální „vládnoucí třídy“.

Stranické i bezpečnostní aparáty považovaly demonstrace až do odpoledních hodin za legitimní dělnický protest. Pozdější vnitrostranická hodnocení akce například hovořila velice

⁹⁵¹ *Tamtéž.*

⁹⁵² Jedna byla umístěna v Plzeňských pivovarech a dvě v Závodech V. I. Lenina. *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zápis o poradě krajského štábu LM 1. 9. 1953; *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁹⁵³ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953.

⁹⁵⁴ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, stížnost LM Plzeňských energetických rozvodných závodů n. p. Plzeň, Sladkovského tř. č. 71 na KV KSČ v Plzni zaslaná ÚV KSČ 15. 6. 1953.

kriticky o tom, že „vedoucí soudruzi z krajského výboru, kteří řídili akci strany při provádění měnové reformy, nedovedli včas rozeznat třídního nepřítele od davu lidu a považovali dlouho vystoupení reakce nesprávně za projev nespokojenosti lidí.“⁹⁵⁵ Zvolené definici konfliktu odpovídala také reakce bezpečnostních složek.

Krajský sekretariát strany i Krajská správa Státní bezpečnosti konzultovali v ranních hodinách situaci s nadřízenými ústředními orgány a na základě jejich doporučení zvolili metodu pacifikace demonstrací prostřednictvím slovního přesvědčování. Demonstranti shromáždění na náměstí Republiky tak byli městským rozhlasem oslovováni jako „soudruzi a soudružky“ a nikoli jako účastníci protistátní demonstrace.⁹⁵⁶ Všechny stranické orgány zároveň vysílaly veškeré své funkcionáře i dobrovolníky po malých skupinkách, aby mezi demonstranty agitovali pro peněžní reformu. Na náměstí se kupříkladu vyskytovaly desítky zaměstnanců Krajského národního výboru a Krajského výboru KSČ, kteří tam byli systematicky dirigováni.⁹⁵⁷ Některé základní stranické organizace se samy hlásily se svými členy a byly rovněž využity tímto způsobem.⁹⁵⁸

Jejich úkol byl však zcela nereálný. Dav totiž tyto hloučky komunistů mnohdy fyzicky napadal, strhával jim stranické odznaky i pionýrské šátky a v některých případech je dokonce zbil. Komunisté tak přicházeli jednotlivě a neorganizovaně na náměstí, zde byli vystavováni demoralizující potupě a následně byli rozptylováni.⁹⁵⁹ Někteří z nich odcházeli pryč, jiní si sami zakrývali stranické odznaky, aby nebyli tak nápadní. Na jednoho zaměstnance Krajského národního výboru lidé například křičeli „Nepárejte se s ním, zabijte ho, lotra, zničili celý národ a ještě nám tady bude něco vyprávět.“⁹⁶⁰ Pokyn k zakrytí stranických odznaků z těchto důvodů vydal svým společníkům dokonce i jeden z přítomných zástupců Ústředního výboru KSČ.⁹⁶¹

Přestože náměstím Republiky prošlo postupně nezanedbatelné množství komunistů, které by jinak mohlo početně soupeřit s nejaktivnějším jádrem demonstrantů, neutvořilo žádnou jednotně řízenou formaci, která by jedinečně za daných poměrů mohla události ovlivnit. Situace

⁹⁵⁵ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁹⁵⁶ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, hodnocení práce SNB v Plzni, 1953.

⁹⁵⁷ Tamtéž, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení o činnosti zemědělského referenta Jana Pelnáře 1. 6. 1953, z června 1953.

⁹⁵⁸ Tamtéž, kart. 450, inv. č. 3603, dopis závodní organizace KSČ vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni zaslaný ÚV KSČ 20. 6. 1953.

⁹⁵⁹ Tamtéž, kart. 449, inv. č. 3603, přehled o činnosti Josefa Mervarta 1. 6. 1953, z 1953.

⁹⁶⁰ SOA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, žaloba okresního prokurátora v Plzni lidovému soudu v Plzni 11. 7. 1953.

⁹⁶¹ Kvůli uposlechnutí této instrukce byla při pozdější prověrce vyšetřována řada členů KSČ. SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, opis zprávy MV KSČ oddělení stranických orgánů KV KSČ 24. 7. 1953.

v závodech přítom na rozdíl od roku 1948 neumožňovala nasadit do ulic organizované průvody dělníků. Vedoucí představitelé strany se totiž oprávněně obávali, že by se mnozí z nich mohli připojit k demonstrantům. Větší průvod komunistů se zformoval v důsledku těchto pochybností až ve večerních hodinách (viz níže).

Podobný osud jako dobrovolníky z řad funkcionářů a členů strany potkal též podstatnou část záložních jednotek Lidových milicí, které byly rovněž na počátku protestů vyslány po malých skupinkách do terénu beze zbraně s úkolem přesvědčovat. Také milicionáři byli proto roztroušeni mezi davem na náměstí, který je v mnohých případech fyzicky napadal. Řada příslušníků Lidových milicí byla zraněna. Když posléze velení bezpečnosti rozpoznalo, že je tento postup nesmyslný, nebyl již čas k tomu, aby byly tyto jednotky centrálně staženy, vyzbrojeny a znovu vyslány do akce s jinými instrukcemi.⁹⁶² Demoralizující účinek takto nerealistických rozkazů se později odrazil v rozhořčených stížnostech zasílaných z řad plzeňských milicionářů Ústřednímu výboru KSČ. „*Cítíme se oprávněni k této kritice, neboť jsme byli vystaveni ze strany demonstrantů plivání do obličeje, házení drobných peněz do obličeje, různým inzultacím a ponižujícím projevům. Nechtěli jsme zbraně k přímému použití, ale jako doplněk, což samo sebou by pomohlo.*“⁹⁶³

Ve stejné situaci jako příslušníci Lidových milicí se ocitla také podstatná část pracovníků Státní bezpečnosti, kteří rovněž obdrželi rozkaz vmísit se bez použití zbraně mezi demonstranty, přesvědčovat je ke klidu a pozorovat nejaktivnější z nich.⁹⁶⁴ I na straně bezpečnosti proto došlo k mnoha zraněním a někteří odhalení příslušníci byli v dopoledních hodinách davem doslova naháněni ulicemi města.⁹⁶⁵ Většina pracovníků Státní bezpečnosti se proto v průběhu dne skrývala v budovách různých úřadů a byla zcela odříznuta od dění v sídle Krajské správy StB na Charkovském nábřeží. Ve všech výše zmíněných případech přítom počáteční rozhodnutí přesvědčovat demonstranty osobní agitací beze zbraní znesnadňovalo jakoukoli pozdější silovou akci.

Jedinou složkou bezpečnostních sil, na kterou demonstranti dopoledne útočili jen sporadicky, byli příslušníci Veřejné bezpečnosti. Ti se obecně k protestům stavěli velice pasivně, stáli zpravidla na určených pozicích bez jakékoli nerealistické snahy proudy demonstrantů zastavit a zasahovali pouze v případech, kdy po nich nějaká napadená osoba

⁹⁶² *Tamtéž*, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953.

⁹⁶³ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, stížnost LM Plzeňských energetických rozvodných závodů n. p. Plzeň, Sladkovského tř. č. 71 na KV KSČ v Plzni zaslaná ÚV KSČ 15. 6. 1953.

⁹⁶⁴ *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, zpráva Situace na KS StB v Plzni v průběhu měnové reformy, z 3. 11. 1953.

⁹⁶⁵ *Tamtéž*; *Tamtéž*, A2/1 1631, zpráva o stavu stranicko-politické práce na KS StB v Plzni 25. 9. 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 107, inv. č. 791, zápis schůze byra KV KSČ 17. 4. 1953, příspěvek Matěje Báalka.

výslovně požadovala ochranu. V takovém případě dav úřední autoritu příslušníka Veřejné bezpečnosti respektoval a postiženého nechal na pokoji alespoň po dobu, kdy se vyskytoval v blízkosti hlídky SNB.⁹⁶⁶

V některých případech však příslušníci Veřejné bezpečnosti nečinně přihlíželi nedalekým útokům na funkcionáře strany, milicionáře či tajné policisty a neangažovali se, pokud vysloveně nemuseli. Jejich postup se proto zbitým milicionářů jevil jako nekolegiální, z čehož plynula řada pozdějších sporů a obvinění. Stížnosti milicionářů například zahořkle konstatovaly „*Je správné, že nebyl dán povel ke střelbě, ale je naprosto nepřipustný postoj některých /většiny/ příslušníků SNB, kteří při inzultacích žen a funkcionářů nečinně přihlíželi, nechali se objímat pásky a děvkami, nechali na sebe volat `Poďte s námi, SNB jde s lidem!` a podobně a dokonce člen mající dopoledne službu u divadla řekl, že by šel, jen kdyby mohl.*“⁹⁶⁷ Vyskytla se dokonce řada podezření, že inzultacím komunistů a příslušníků Lidových milicí pasivně přihlížel i samotný okresní náčelník Veřejné bezpečnosti Josef Herian.⁹⁶⁸

Obsáhlá dokumentace se zachovala zejména k činnosti vrchního strážmistra Václava Huncla, který měl dopoledne za úkol ještě s jedním mužem uzavřít roh Dominikánské a Solní ulice, aby tudy nemohli přicházet další lidé na náměstí Republiky. Když ale část davu zamířila z náměstí Dominikánskou ulicí k budově justičního paláce, nepokoušel se je Huncl zastavit. Během svého setrvání na stanovišti se úspěšně zastal několika pronásledovaných komunistů. Přesto v jeho těsné blízkosti došlo také ke zmlácení některých příslušníků Lidových milicí a Státní bezpečnosti, kterým Huncl na pomoc nepřispěchal.⁹⁶⁹

Z těchto poznatků je patrné, že se po celé dopoledne v prostoru náměstí Republiky výrazně projevovala nejednotnost postupu různých bezpečnostních složek, která plynula z odlišné míry jejich iniciativy. Nedostatek ochoty spolupracovat vedl totiž v situacích, kdy nebyl čas čekat na povely shora, k neúčinné či nulové koordinaci.⁹⁷⁰

⁹⁶⁶ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, protokol výslechu milicionáře Františka Lešáka 25. 6. 1953.

⁹⁶⁷ *Tamtéž*, Připomínky k událostem v Plzni 1. 6. 1953, nedatováno.

⁹⁶⁸ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení průmyslu a staveb sekretariátu KV KSČ v Plzni, 1953; *tamtéž*, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953; NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁹⁶⁹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, protokol výslechu Václava Huncla 10. 7. 1953; *tamtéž*, protokol výslechu milicionáře Františka Růžičky 26. 6. 1953; *tamtéž*, protokol výslechu milicionáře Františka Lešáka 25. 6. 1953.

⁹⁷⁰ Předseda Jednotného národního výboru Josef Mainzer tuto situaci popsal následovně: „*Věřte tomu, že příkazy se křžžily, byl tam [na radnici] organizovaný chaos až do té doby, kdy přišel soudruh z Prahy, který pak jednotně řídil všechny složky. Podle mého názoru tam měl být štáb, který by řídil všechny akce. Je přece pochopitelné, že například nikdo z Vnitřní stráže [Ministerstva národní bezpečnosti] neposlechne příkaz vedoucího Ministerstva národní obrany a naopak. Anebo příkaz můj.*“ *Tamtéž*, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953, projev Josefa Mainzera.

4) Čtvrtou příčinou nerušeného rozmachu demonstrací bylo zhroucení řídicích mechanismů lokálních bezpečnostních aparátů. Předem ustavený krajský bezpečnostní štáb nebyl totiž vůbec schopen jednotně koordinovat operace.

Příčina tohoto selhání spočívala především v tom, že funkcionáři byli o chování a pohybu demonstrantů informováni nepřesně a se zpožděním, takže po celé dopoledne zůstávali ve vleku událostí.⁹⁷¹ Vedoucí představitelé štábu navíc protesty neočekávali, a proto v okamžiku jejich vzniku mnohdy nebyli na svém místě. Například velitel štábu, náčelník Krajské správy StB Matěj Bálek, zahájil den obhlídkou výměnných středisek. Mimo jiné se snažil prostřednictvím intervencí u plzeňské pobočky státní banky uvést co nejdříve do provozu střediska v Závodech V. I. Lenina, jejichž nečinnost oprávněně považoval za jeden z možných zdrojů nespokojenosti tamních dělníků. Když ale dorazil do podniku, byli již dělníci na cestě na náměstí. Bálek tedy zamířil k budově Jednotného národního výboru, před kterou se už demonstrovalo. V obležené budově radnice pak uvízl až do odpoledních hodin a nemohl proto plnohodnotně řídit činnost štábu.⁹⁷²

Podobná situace zavládla také v krajském štábu Lidových milicí. Krajský velitel Drozda se odjel ráno po několikadenní služební cestě oholit domů a na své stanoviště se vrátil až v průběhu demonstrací. Jeho politický zástupce František Petrucha místo celkové koordinace akcí střežil osobně se samopalem vchod do budovy krajského sekretariátu KSČ. Operační referent František Čala slavil inkriminovaný den své čtyřicáté narozeniny a pohyboval se v prostoru štábu v ležérním oblečení bez uniformy. Všechna tato individuální pochybení pochopitelně přispívala k ještě většímu zmatku a znemožňovala plynulou kooperaci různých druhů bezpečnostních složek.⁹⁷³

Bezpečnostní aparát byl tedy vržen do reality demonstrací za alarmujících okolností, kdy nedisponoval informacemi o závažnosti situace v Závodech V. I. Lenina, byl přetížen bleskovou přípravou peněžní reformy, měl nerealistické politické direktivy silově nezasahovat proti demonstrantům a téměř zcela postrádal řídicí orgány krajské úrovně. Výsledkem mohlo být jen stěží něco jiného než celkový kolaps veškerých lokálních bezpečnostních struktur.

⁹⁷¹ Vedoucí tajemník KV KSČ Jan Hlína si například později stěžoval, že jej náčelník KS VB Antonín Vintř nepravdivě informoval, že náměstí Republiky je již vyklizeno. Demonstrace na náměstí však probíhala ve dvou vlnách (viz výše). Nešlo tedy o záměrnou lež, ale o dezinformaci způsobenou zpožděním toku informací. *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁹⁷² *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Matěje Báalka 1. 6. 1953, z 1953.

⁹⁷³ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, prověrka krajského štábu LM 7. 7. 1953; *tamtéž*, doplňková prověrka krajského štábu LM 14. 9. 1953.

Postup bezpečnostního aparátu

O ranní stávce v Závodech V. I. Lenina byl z vedoucích bezpečnostních pracovišť informován jako první krajský štáb Lidových milicí (LM). Situaci ale zjevně podcenil a na vývoj událostí reagoval až v okamžiku, kdy obdržel zprávu o tom, že dělníci vyšli z dílen na nádvoří továrny a chystají se odejít ven do ulic města. Tehdy štáb kontaktoval vedoucího tajemníka Krajského výboru KSČ Jana Hlínu, jenž vydal příkaz demonstranty zastavit. Dělníci však mezitím již prošli branami závodu. Krajský štáb proto proti nim na příkaz Jana Hlíny vyslal jednu četou milicionářů beze zbraně (25 mužů), která měla demonstranty pokojným způsobem přimět k návratu. Tohoto rozhodnutí měl Hlína vzápětí hořce litovat, nevěděl totiž ještě o tom, jak malými zálohami štáb ve městě Plzni disponuje.⁹⁷⁴ Hlína zároveň telefonicky informoval sekretariát Ústředního výboru KSČ o nespokojenosti dělníků Závodů V. I. Lenina. Oznamoval však mylně, že má situaci pod kontrolou, což se během několika málo příštích minut zcela změnilo.⁹⁷⁵

Nasazená četa Lidových milicí se v Tylově ulici pokusila nastoupit proti průvodu asi 700 dělníků, zastavit jej a přesvědčovat. Demonstranti ji však vůbec nebrali na vědomí. Proto byla jednotka stažena do sídla krajského sekretariátu strany. Milicionáři výstižným způsobem popsali atmosféru naprostého chaosu, která tehdy v řídicím orgánu kraje zavládla. *„Tam jsme byli překvapeni zmatkem a dokonalou nepřipraveností krajského štábu milice, který nebyl schopen nám udělit náležitý rozkaz nebo opatření. Byli jsme soustředěni v jedné místnosti, kam asi po čtvrt hodině přišel soudruh [Jan] Hlína za přítomnosti soudruha [Václava] Drozdy, krajského velitele Lidových milicí, který nám ve zmatku řekl: `Soudruzí jděte na náměstí, demonstranti se pokoušejí dostat do radnice, jděte mezi ně, přesvědčujte, agitujte, rozrazte v malé skupinky a náměstí vyklid'te.` Z uvedeného je jasně vidět, že soudruh Hlína neměl jasnou představu o velikosti demonstrace.“*⁹⁷⁶

Krajský štáb Lidových milicí vedený Václavem Drozdou zastával shodné stanovisko jako vedoucí tajemník krajského výboru strany Jan Hlína a po desáté hodině oznámil štábu vrchního velitele Lidových milicí v Praze, že nasazuje proti demonstrantům jednotky „v modrácích beze zbraně“.⁹⁷⁷ Četa milicionářů zmíněná v předchozím odstavci se proto

⁹⁷⁴ Jan Hlína později prohlásil „Kdyby mi byli řekli, že nemají lidi, tak bych byl dělal něco jiného.“ *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953, výrok Jana Hlíny.

⁹⁷⁵ NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – nezpracovaný fond], zvláštní informační zpráva podle telefonických rozhovorů jednotlivých KV KSČ s ÚV KSČ provedených 1. 6. 1953 mezi 8:00 a 9:30 hod., z 1. 6. 1953.

⁹⁷⁶ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, stížnost LM Plzeňských energetických rozvodných závodů n. p. Plzeň, Sladkovského tř. č. 71 na KV KSČ v Plzni zaslaná ÚV KSČ 15. 6. 1953.

⁹⁷⁷ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ štábu vrchního velitele LM 1. 6. 1953.

přemístila v malých skupinkách na náměstí Republiky a pokoušela se svůj úkol splnit. Tím byla tato jediná jednotka Lidových milicí nasazená v první fázi demonstrací zcela zbavena efektivity.⁹⁷⁸ Její členové byli zbiti nebo včas zanechali přesvědčování a omezili se na snahu zaujmout postavení v okolních ulicích, a zabránit tak vstupu dalších obyvatel na náměstí.⁹⁷⁹

Krajská správa Veřejné bezpečnosti obdržela hlášení o stávce v Závodech V. I. Lenina až kolem deváté hodiny dopoledne. Zároveň byla informována též o situaci v pobočném závodě Elektrotrakce Doudlevce. Oznámila proto ihned zjištěné skutečnosti vedoucímu tajemníku krajského výboru Janu Hlínovi a Krajské správě Státní bezpečnosti, kde hlášení přijal za nepřítomného Matěje Báalka jeho zástupce kapitán Josef Jindřich. Jan Hlína Krajskou správu Veřejné bezpečnosti ujistil, že do obou závodů vyslal politické pracovníky, aby zde dělníkům reformu vysvětlili. Toto opatření považoval prozatím za plně dostačující.⁹⁸⁰ Ve tři čtvrtě na deset se poté zástupci Krajské správy Veřejné bezpečnosti spojili s velícím důstojníkem Krajské správy StB Jindřichem, který jim sdělil, že právě projednal celý případ s Prahou a obdržel instrukce, že nemá být proti demonstrantům zasahováno, že funkcionáři strany budou demonstranty slovně přesvědčovat. Zakročit se mělo pouze v případě, že by došlo k napadení výměnného střediska.⁹⁸¹ Také krajský velitel Státní bezpečnosti Matěj Bálek, který se o problémech v Závodech V. I. Lenina dozvěděl v terénu, po rozhovoru s Janem Hlínou zaujal stanovisko proti stávkujícím dělníkům příslušníky Veřejné bezpečnosti neposílat.⁹⁸² Sama Krajská správa Veřejné bezpečnosti si navíc tento postup nechala potvrdit od Hlavní správy Veřejné bezpečnosti v Praze.⁹⁸³

Nenásilné a neozbrojené řešení konfliktu tak v počáteční fázi demonstrací podporovali všichni rozhodující činitelé přítomní ve městě a také nejméně čtyři celostátní nadřízené autority (sekretariát Ústředního výboru KSČ, Hlavní správa StB, Hlavní správa VB i štáb vrchního velitele LM). Šlo ostatně o postup, který byl uplatněn například i při potlačování

⁹⁷⁸ *Tamtéž*, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953.

⁹⁷⁹ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, stížnost LM Plzeňských energetických rozvodných závodů n. p. Plzeň, Sladkovského tř. č. 71 na KV KSČ v Plzni zaslaná ÚV KSČ 15. 6. 1953.

⁹⁸⁰ Konkrétně šlo o zástupce Ústředního výboru KSČ Ladislava Kopřivu a tajemníka Krajského výboru KSČ Václava Kolenu. *Tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

⁹⁸¹ Důraz na ostrahu výměnných středisek kladl Josef Jindřich pravděpodobně proto, že byl za jejich bezpečnost osobně odpovědný. Pozdější hodnocení ÚV KSČ dokonce naznačovalo, že Jindřich kvůli přílišnému důrazu na ostrahu výměnných středisek nenařídil zákrok proti demonstrantům. *Tamtéž*; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, hodnocení práce SNB v Plzni, 1953; *tamtéž*, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953; NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

⁹⁸² *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Matěje Báalka 1. 6. 1953, z 1953.

⁹⁸³ *Tamtéž*, hlášení náčelníka KS VB v Plzni Antonína Vintra zaslané KV KSČ 17. 9. 1953.

protestů v pražském závodě ČKD Stalingrad.⁹⁸⁴ Pozdější spory vedené mezi plzeňskými funkcionáři o to, kdo prosazoval 1. června razantnější postup proti demonstrantům, byly tedy jen součástí dodatečné sebezáchovné snahy jednotlivců svalit co největší díl odpovědnosti za celkové selhání na někoho jiného.

Kolem desáté hodiny dopoledne se situace v centru města dramaticky změnila, protože demonstranti násilím vnikli do budovy radnice. Teprve tento útok na administrativní páteř města vedl k prvnímu přehodnocení bezpečnostních rizik protestů a k postupné úpravě strategií postupu bezpečnostních složek. Nadále však akce pořádkových sil brzdily politické instrukce k nenásilnému zásahu a také nedostatek jednotek. První krok v novém kurzu podnikl náčelník Krajské správy Veřejné bezpečnosti, který se rozhodl osvobodit sídlo Jednotného národního výboru. Do akce nasadil 29 příslušníků Sboru národní bezpečnosti, které podporovalo dalších 20 příslušníků Lidových milicí. Přibližně po půl hodině se podařilo budovu radnice zajistit. Tento úspěch byl však podmíněn tím, že se nejbojovnější jádro demonstrantů mezitím přesunulo k budově justičního paláce. Přes dobrovolné postoupení pozic ze strany protestujícího davu totiž vyslané jednotky nestačily ani na vyklizení nejbližší části náměstí před radnicí.⁹⁸⁵ Bezpečnost z tohoto důvodu ponechala i po obsazení radnice na fasádě vyvěšený obraz bývalého prezidenta Edvarda Beneše, aby zbytečně demonstranty nedráždila.⁹⁸⁶

Pod dojmem zkušeností z radnice byly na základě dohody Krajské správy Státní bezpečnosti a Krajské správy Veřejné bezpečnosti zbylé zálohy vyslány k ostraze strategicky významných objektů, například budovy státního rozhlasu, hlavní pošty, krajského národního výboru či krajského sekretariátu strany.⁹⁸⁷ Po vyčerpání těchto záloh zůstalo Krajské správě Veřejné bezpečnosti již jen 25 volných příslušníků.⁹⁸⁸ Proto správa požádala vedoucího tajemníka Krajského výboru KSČ o pomoc Lidových milicí.⁹⁸⁹ Tuto posilu urgovala zejména poté, co k ní dorazily informace o proniknutí demonstrantů do budovy justičního paláce.⁹⁹⁰

⁹⁸⁴ Také v Praze totiž nastoupily proti dělníkům neozbrojené jednotky Lidových milicí a dominantní metodou zásahu bylo slovní přesvědčování. KAPLAN, Karel – Váchová, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 37, projev Bedřicha Kozelky 11. 6. 1953.

⁹⁸⁵ *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

⁹⁸⁶ Obraz byl sejmut kolem poledne. *AMP*, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 494, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 23. 6. 1953, výrok Josefa Mainzera; *tamtéž*, inv. č. 498, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 14. 7. 1953, zpráva o činnosti Josefa Mainzera.

⁹⁸⁷ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení náčelníka KS VB v Plzni Antonína Vintra zaslané KV KSČ 17. 9. 1953.

⁹⁸⁸ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, hodnocení práce SNB v Plzni, 1953.

⁹⁸⁹ *Tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

⁹⁹⁰ Informace podávali komunisté z nedaleké budovy pedagogické fakulty.

Očekávaná podpora však nepřicházela. Krajský štáb Lidových milicí totiž vydal příkaz k mobilizaci všech jednotek až okolo desáté hodiny, v reakci na vniknutí demonstrantů do objektu radnice. Příslušníci Lidových milicí se přitom scházeli dosti pomalu, projevovala se mezi nimi „kolísavost“ a někteří jednotlivci dokonce do akce vůbec nenastoupili.⁹⁹¹ Samotný štáb Lidových milicí navíc váhal s nasazením svých mužů v ulicích města, protože nebylo vyloučeno, že jednotky bude ještě nutno použít při stabilizaci situace uvnitř průmyslových podniků.⁹⁹² Většina akceschopných jednotek Lidových milicí byla proto v průběhu dne soustředěna v Závodech V. I. Lenina a také další početné jednotky zůstaly ve svých podnicích a nebyly proti demonstrantům dopoledne vůbec využity.⁹⁹³

Celkový kolaps pořádkových sil ve městě museli tudíž velitelé plzeňské bezpečnosti řešit prostřednictvím posil mimořádného typu. Kolem jedenácté hodiny požádal náčelník Krajské správy StB Matěj Bálek o pomoc Vnitřní stráž (VS) Ministerstva národní bezpečnosti (MNB) a Československou armádu (ČSA).⁹⁹⁴ Do akce tak byly postupně zapojeny také v Plzni dislokované jednotky armády a útvary Vnitřní stráže, které měly za normálních podmínek na starosti obranu Závodů V. I. Lenina v centru města a vysílače Košutka na předměstí.⁹⁹⁵ Vedoucí tajemník krajského výboru strany Jan Hlína navíc požádal ve dvanáct hodin telefonicky tajemníka Ústředního výboru KSČ Antonína Novotného o vyslání Lidových milicí z Prahy, čímž se řešení plzeňského konfliktu posouvalo do celostátní dimenze. Celkem 328 milicionářů odjelo z hlavního města po půl druhé odpoledne a do Plzně dorazili ve večerních hodinách.⁹⁹⁶

První z povolaných posil stihly do dění v plzeňských ulicích zasáhnout teprve okolo dvanácté hodiny. K napadené budově soudu tehdy dorazil oddíl Vnitřní stráže v počtu 30 mužů, jenž provedl vyklizení objektu a zatkl též poprvé větší počet demonstrantů, kteří uvízli v horních patrech budovy.⁹⁹⁷ V průběhu akce se do okolního prostoru dostavil také oddíl

⁹⁹¹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953.

⁹⁹² Tamtéž, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení náčelníka KS VB v Plzni Antonína Vintra zaslané KV KSČ 17. 9. 1953.

⁹⁹³ Například 70 mužů v Dílnách ČSD. Tamtéž, kart. 449, inv. č. 3603, hodnocení práce SNB v Plzni, 1953.

⁹⁹⁴ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; VÚA, f. MNO, inv. č. 1999, kart. 344, sig. 44/1/3, č.j. 004500 NGŠ 1953, zpráva zástupce náčelníka generálního štábu pplk. Vojtěcha Dolníčka o situaci v Plzni 30. 5. – 3. 6. 1953, 6. 6. 1953.

⁹⁹⁵ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, důvodová zpráva.

⁹⁹⁶ NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – nezpracovaný fond], hlášení oddělení LM sekretariátu ÚV KSČ zaslaná Antonínu Novotnému 2. 6. 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953, výrok Václava Koleny.

⁹⁹⁷ Tamtéž, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

Lidových milicí v počtu 40-50 mužů. Před objektem justičního paláce se však nadále vyskytoval dav, na který bezpečnostní složky prozatím nestačily.⁹⁹⁸

Výraznější krok ke zlepšení postavení pořádkových sil v centru města znamenal až příjezd jednotek armády v počtu asi 200 mužů⁹⁹⁹ na náměstí Republiky mezi dvanáctou a třináctou hodinou.¹⁰⁰⁰ Útvary ČSA zaujaly nejprve pozice v přilehlých ulicích kolem náměstí a postupovaly též k nedaleké budově krajského soudu. Obyvatelstvo se však stavělo před jejich vozy a bránilo jim v pohybu.¹⁰⁰¹ V některých případech dokonce vyšroubovalo ventilký u kol automobilů.¹⁰⁰² Po příjezdu armády mohli být příslušníci Sboru národní bezpečnosti a Lidových milicí hlídkující dosud kolem náměstí staženi do budovy radnice, jejíž posádka tak výrazně zesílila.¹⁰⁰³ K radnici byla v půl jedné odpoledne vyslána rovněž další četa Vnitřní stráže.¹⁰⁰⁴ Za kooperace jednotek Vnitřní stráže, Lidových milicí a Československé armády bylo pak postupně vyklizeno prostranství před justičním palácem. Mezi třináctou a čtrnáctou hodinou došlo posléze také k vytlačení demonstrantů z nejbližší části náměstí Republiky (západní úsek náměstí a přilehlá Sedláčkova ulice). Tyto operace vedl osobně náčelník Krajské správy StB Matěj Bálek spolu s armádními veliteli.¹⁰⁰⁵ Úspěšná stabilizace pozic bezpečnostních složek v této části města byla ale způsobena zejména tím, že většina demonstrantů se postupně dobrovolně přesouvala na Třidu 1. máje a na Dukelské náměstí, kde se mezi dvanáctou a třináctou hodinou vytvořilo nové centrum protestů.

Po příchodu manifestačního průvodu na Dukelské náměstí, byly do této lokality urychleně vyslány jednotky Lidových milicí ze Závodů V. I. Lenina s úkolem zabránit demonstrantům v dalším pohybu směrem k budově státního rozhlasu. Milicionáři se pak v sérii dílčích potyček utkali s demonstranty v Hálkově ulici a u mostu přes železniční trať na Třídě 1. máje (viz výše).¹⁰⁰⁶ Kolem třinácté hodiny zasáhly posléze na Dukelském náměstí také jednotky

⁹⁹⁸ *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953.

⁹⁹⁹ *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Matěje Báalka 1. 6. 1953, z 1953.

¹⁰⁰⁰ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, protokol výslechu Václava Huncla 8. 6. 1953; *tamtéž*, stížnost LM Plzeňských energetických rozvodných závodů n. p. Plzeň, Sladkovského tř. č. 71 na KV KSČ v Plzni zaslaná ÚV KSČ 15. 6. 1953.

¹⁰⁰¹ *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

¹⁰⁰² *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 145/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Libuše Fujové.

¹⁰⁰³ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, protokol výslechu Václava Huncla 8. 6. 1953; stížnost LM Plzeňských energetických rozvodných závodů n. p. Plzeň, Sladkovského tř. č. 71 na KV KSČ v Plzni zaslaná ÚV KSČ 15. 6. 1953.

¹⁰⁰⁴ *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

¹⁰⁰⁵ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Matěje Báalka 1. 6. 1953, z 1953.

¹⁰⁰⁶ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 145/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď svědka Václava Beránka.

armády,¹⁰⁰⁷ kterým se podařilo vytlačit obyvatelstvo na přilehlé chodníky a do okolních ulic.¹⁰⁰⁸ Tento zákrok však nebyl nijak obtížný, protože podstatná část demonstrantů již mezitím odešla ke IV. bráně Závodů V. I. Lenina.

Tuto bránu hájila původně proti demonstrantům pouze šestičlenná hlídka Lidových milicí.¹⁰⁰⁹ Obranné akce řídil Celozávodní výbor KSČ. Konečná rozhodnutí přitom přijímal předseda výboru Bedřich Perlík, který působil ve funkci teprve od dubna 1953 a nebyl ještě dostatečně seznámen s chodem podniku.¹⁰¹⁰ Rady mu poskytovali pracovníci krajského sekretariátu Čestmír Císař a Jaroslav Rous, funkcionáři ústředního výboru Marie Majerová, Bohuslav Král a Josef Mašek a náměstek ministra těžkého strojírenství Miloslav Mudra.¹⁰¹¹ Tento štáb na snahu demonstrantů vniknout do závodu reagoval tím, že se pokusil z dílen povolat dostatek politicky spolehlivých lidí, kteří by posílili ostrahu objektu. Dobrovolníci se však scházeli neochotně a v ne příliš přesvědčivém počtu, komunističtí dělníci totiž nechtěli zasahovat proti vlastním spoluzaměstnancům a „*Nebyli přesvědčeni, že jde o kontrarevoluční puč.*“¹⁰¹² Akce se tak nakonec účastnilo jen asi 150 dobrovolníků.¹⁰¹³

Na místo dorazily se zpožděním také ozbrojené posily vyslané krajským štábem Lidových milicí, který k tomuto účelu poskytl nejprve 70 a posléze celkově 170 příslušníků.¹⁰¹⁴ Rovněž odhodlání milicionářů mělo však své meze a první z nasazených oddílů dorazil k bráně asi v polovičním početním stavu, neboť „*někteří soudruzi cestou odpadli.*“¹⁰¹⁵ Útok byl nakonec odražen až za pomoci 60 mužů Vnitřní stráže MNB.¹⁰¹⁶ Jednotkám Lidových milicí se pak

¹⁰⁰⁷ Stalo se tak pravděpodobně na Bálkův příkaz, jiné prameny však hovoří o vlastní iniciativě posádkové správy ČSA. ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Matěje Bálka 1. 6. 1953, z 1953.

¹⁰⁰⁸ *Tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

¹⁰⁰⁹ *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.

¹⁰¹⁰ AMP, f. MV KSČ Plzeň, kart. 42, zápis mimořádné schůze MV KSČ v Plzni 17. 7. 1953, zpráva o činnosti Bedřicha Perlíka.

¹⁰¹¹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení průmyslu a staveb sekretariátu KV KSČ v Plzni, 1953.

¹⁰¹² *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zápis o prověrce agitačně propagačního oddělení sekretariátu KV KSČ z 8. – 13. 7. 1953, projev Jaroslava Rouse.

¹⁰¹³ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953; NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹⁰¹⁴ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953; SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 169/1953, protokol výpovědi milicionáře Josefa Veverky sepsaný na OO VB Plzeň 15. 6. 1953.

¹⁰¹⁵ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953; *Tamtéž*, f. ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů – I. oddělení, sv. 378, a.j. 2292, Zpráva o průzkumu práce strany v Plzni v souvislosti s událostmi 1. června 1953, z 1953.

¹⁰¹⁶ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, důvodová zpráva; AMP, f. MV KSČ Plzeň, kart. 42, zápis mimořádné schůze MV KSČ v Plzni 17. 7. 1953, zpráva o činnosti

podářilo uzavřít ulice v okolí IV. brány.¹⁰¹⁷ Před koncem ranní směny ve dvě hodiny odpoledne posílili celozávodní výbor ostrahu všech bran podniku vždy o 20-30 loajálních dělníků, aby bylo možné provádět důkladnou kontrolu přicházejících a odcházejících osob, která by zabránila individuálním vniknutím demonstrantů do objektu. K dalším incidentům u vchodů do závodu po implementaci těchto opatření již nedošlo.¹⁰¹⁸

Po druhé hodině odpolední se v ulicích města znovu začala vytvářet protestní shromáždění, a proto byla na Dukelské náměstí vyslána jednotka poddůstojnické školy 11. pěšího pluku ČSA v síle 200 mužů, která zde rozptýlila vznikající demonstraci.¹⁰¹⁹ Zároveň s vojáky zde zasahovali též hasiči kvůli hořícím transparentům.¹⁰²⁰

Ve tři hodiny se těžiště pořádkových operací spolu s protestujícím davem přesunulo zpět na náměstí Republiky. Mezi obránci radnice projevovaly opět jednotky Lidových milicí relativně větší ochotu proti demonstrantům silově zasahovat. Někteří příslušníci Veřejné bezpečnosti naopak hledali cestu, jak udržet své pozice a přitom nevstupovat do násilných potyček s protestujícím obyvatelstvem. Vysvětlovali mu například, že zachování pořádku je jejich služební povinností a že jej na radnici pustit nemohou.¹⁰²¹ Ještě v průběhu dne byli proto tři příslušníci Veřejné bezpečnosti zproštěni služby a na dalších pět bylo podáno trestní oznámení vojenskému prokurátorovi.¹⁰²² Také někteří vojáci byli viditelně zaskočeni tím, jak negativně demonstranti vnímají přítomnost armády ve městě, a nebyli ochotni vykonávat cokoli nad rámec jasně vyslovených rozkazů. Některé ženy například na vojáky plivaly nebo jim nadávaly: „Ty syčáku, takhle tě matka vychovala, abys šel proti dělníkům.“¹⁰²³ Další protestující brali vojákům z rukou zbraně a vyřazovali jejich auta z provozu vytrháním kabelů od zapalování.¹⁰²⁴ Jiní demonstranti přesvědčovali vojáky, aby se přidali k protestům nebo alespoň nezasahovali¹⁰²⁵ a volali „Armáda je lidová, má jít s lidem.“¹⁰²⁶ Náměstek ministra

Bedřicha Perlíka; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.

¹⁰¹⁷ Tamtéž, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953.

¹⁰¹⁸ Tamtéž, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.

¹⁰¹⁹ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; VÚA, f. MNO, inv. č. 1999, kart. 344, sig. 44/1/3, č.j. 004500 NGŠ 1953, zpráva zástupce náčelníka generálního štábu pplk. Vojtěcha Dolníčka o situaci v Plzni 30. 5. – 3. 6. 1953, 6. 6. 1953.

¹⁰²⁰ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Karla Zemana.

¹⁰²¹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, protokol výslechu Václava Huncla 10. 7. 1953.

¹⁰²² Tamtéž, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení náčelníka KS VB v Plzni Antonína Vintra zaslané KV KSČ 17. 9. 1953.

¹⁰²³ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 151/1953, protokol o hlavním líčení 21. 7. 1953, výpověď Zdeňky Kocůmové.

¹⁰²⁴ Tamtéž, sp. zn. 1T 148/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 21. 7. 1953, s. 9.

¹⁰²⁵ Tamtéž, sp. zn. 1T 141/1953, kopie protokolu o hlavním líčení 15. 7. 1953, výpověď Zdeňky Juzíkové; tamtéž, sp. zn. 1T 145/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Jana Holečka.

národní bezpečnosti tuto atmosféru později hodnotil: „*Byl jsem na místě a viděl jsem, že vojáky tahali z aut a vojáci šli s nimi do party.*“¹⁰²⁷

Právě nízká bojová morálka mužstva byla hlavním důvodem, proč k potlačení demonstrací bylo třeba povolát ještě další posily. Na náměstí Republiky tak těsně před šestnáctou hodinou dorazil oddíl poddůstojnické školy Pohraniční stráže (PS) MNB z Poběžovic v síle 90 mužů,¹⁰²⁸ který sem osobně vyslal náměstek ministra národní bezpečnosti plukovník Jindřich Kotal.¹⁰²⁹ Ve stejnou dobu vstoupila zadním vchodem do radnice 12. pohotovostní úderná rota Vnitřní stráže MNB z Karlových Varů.¹⁰³⁰ Na náměstí Republiky se také přesunuly jednotky Vnitřní stráže, Československé armády a Státní bezpečnosti, které předtím vyklízely ulice před budovou krajského soudu. Zamířily sem také útvary Lidových milicí, které dříve zasahovaly v ulicích kolem IV. brány Závodů V. I. Lenina.¹⁰³¹ Tyto jednotky pak prováděly mezi čtvrtou a půl pátou hodinou odpoledne první pokusy o zajištění bezprostředního okolí radnice za pomoci vodních stříkaček.¹⁰³²

Celková koordinace všech druhů shromážděných bezpečnostních složek však stále ještě pokulhávala. Jejich kordon sice částečně uzavřel přístupové cesty na náměstí, na něm ale stále zůstával početný dav demonstrantů. Mnoho jednotek bylo navíc umístěno mimo ohnisko konfliktu, aniž by účinně přispívalo ke stabilizaci situace.¹⁰³³ Ke skutečnému vyklizení náměstí bylo třeba společného zásahu všech přítomných sil podřízených několika resortům. Ty však dlouhou dobu postrádaly jednotné velení vybavené autoritou přesahující úzký rámec kraje.¹⁰³⁴

Tento deficit adekvátního velení byl odstraněn až v půl třetí odpoledne, kdy dorazil do Plzně náměstek ministra národní bezpečnosti plukovník Jindřich Kotal, který převzal

¹⁰²⁶ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 141/1953, kopie protokolu o hlavním líčení 15. 7. 1953, výpověď Jarmily Škardové.

¹⁰²⁷ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, zápis schůze kolegia ministerstva vnitra 30. 5. 1957.

¹⁰²⁸ SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

¹⁰²⁹ Jindřich Kotal (*1917), náměstek ministrů národní bezpečnosti a vnitra v letech 1951-1968. ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; SOA Plzeň-jin se sídlem v Blovičích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 142/1953, protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, výpověď Vladimíra Šimice.

¹⁰³⁰ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

¹⁰³¹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953.

¹⁰³² ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, důvodová zpráva.

¹⁰³³ Tento jev popsal později poslanec Ivo Skála takto: „*Odpoledne, když demonstranti obléhali radnici a demolovali okna v přízemí, tak v Dominikánské ulici stál nečinně oddíl vojska /na 100 mužů/. Na můj dotaz mi velitel sdělil, že nemá pokyny pro svoji činnost.*“ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti poslance Ivo Skály 1. 6. 1953, z 9. 6. 1953.

¹⁰³⁴ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, důvodová zpráva.

v budově Krajské správy StB od Matěje Báalka řízení celé akce.¹⁰³⁵ Následně pověřil velením všech soustředěných sil brigádního generála Miroslava Kuchaře.¹⁰³⁶ Sdružené jednotky pak obklíčily náměstí, utvořily kordon a začaly mezi půl pátou a pátou hodinou večer vytlačovat dav do vedlejších ulic.¹⁰³⁷ Ve čtvrt na šest bylo již náměstí Republiky vyklizeno.¹⁰³⁸ Na dokončování této akce se podílely též útvary Lidových milicí z Prahy, které dorazily do Plzně po čtvrté hodině odpoledne.¹⁰³⁹ Krátce před šestou hodinou přijel na náměstí také motomechanizovaný prapor Vnitřní stráže MNB z Prahy. Mezi šestou a sedmou hodinou večer pak pořádkové síly vytlačily zbylé skupiny demonstrantů i z okolních ulic.¹⁰⁴⁰

Zhroucení všech plzeňských bezpečnostních aparátů tak muselo být řešeno nejen povoláním mimořádných posil z jiných oblastí republiky, ale též převzetím řízení zásahu celostátními orgány. Teprve po realizaci těchto dvou kroků došlo ke stabilizaci situace.

Některé prameny připisují odpoledním operacím pořádkových sil odlišné časové mezníky. Mimoplzeňské jednotky měly podle nich přijet do města dříve a také demonstrace měly být rozehnány již kolem šestnácté hodiny. Tyto rozdíly pravděpodobně pramení ze dvou příčin. Mezi příjezdem jednotek do Plzně a skutečným nasazením v akci byly mnohdy značné časové prodlevy způsobené nepružným velením.¹⁰⁴¹ Jednotlivé bezpečnostní složky se navíc snažily vyzvednout svůj podíl na potlačení protestů, a proto používaly ve svých zprávách o provedení

¹⁰³⁵ *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení náčelníka KS VB v Plzni Antonína Vintra zaslané KV KSČ 17. 9. 1953.

¹⁰³⁶ Miroslav Kuchař (*1907), velitel protiletadlové obrany státního území 1953-1955, 1956-1959 zástupce velitele protivzdušné obrany státu. *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

¹⁰³⁷ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení náčelníka KS VB v Plzni Antonína Vintra zaslané KV KSČ 17. 9. 1953; *tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 4. 6. 1953; *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; *VÚA*, f. MNO, inv. č. 1999, kart. 344, sig. 44/1/3, č.j. 004500 NGŠ 1953, Souhrnná zpráva o účasti armády při zabezpečení provádění usnesení ÚV KSČ a vlády o peněžní reformě a zrušení lístkového systému, 9. 6. 1953.

¹⁰³⁸ *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

¹⁰³⁹ *NA*, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – nezpracovaný fond], hlášení oddělení LM sekretariátu ÚV KSČ zaslaná Antonínu Novotnému 2. 6. 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953; *tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

¹⁰⁴⁰ *Tamtéž*, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 4. 6. 1953; *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953.

¹⁰⁴¹ *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti poslance Ivo Skály 1. 6. 1953, z 9. 6. 1953.

zásahu odlišné časové údaje. Největší nesrovnalosti vznikaly mezi hlášeními útvarů Ministerstva národní obrany a Ministerstva národní bezpečnosti.¹⁰⁴²

Spory o zásluhy na úspěšném provedení plzeňské operace byly pro vedoucí funkcionáře atraktivním tématem ještě i po řadě let. V roce 1957 například v rámci resortního souboje mezi ministrem vnitra Rudolfem Barákem a ministrem národní obrany Alexejem Čepičkou došlo k rozsáhlému prošetřování průběhu plzeňských událostí, prostřednictvím kterého doufaly obě strany získat argumenty pro prioritu svého resortu na zasedání politického byra Ústředního výboru KSČ.¹⁰⁴³ Již tehdy pokusy o přesnou rekonstrukci událostí selhávaly na vzájemně si odporujících hlášeních různých orgánů, přestože pověřené osoby dostaly na rozdíl od dnešních historiků k dispozici veškeré dostupné prameny včetně osobních svědectví rozhodujících funkcionářů.¹⁰⁴⁴

Přesnější periodizaci dění v ulicích neumožňují ani výpovědi zadržených demonstrantů, protože protestující obyvatelstvo se nepohybovalo pouze v hlavních průvodech, ale převážně bylo roztroušené v menších hloučcích. Z těchto důvodů je výše uvedený popis akcí demonstrantů i bezpečnostních složek nutným zjednodušením a užité časové údaje je třeba chápat jako orientační, v některých případech s možností odchylky o velikosti jedné hodiny.¹⁰⁴⁵

Během večerního zásahu na náměstí Republiky bezpečnost průběžně zatýkala náhodně vybrané demonstranty, nakládala je do aut a odvážela do věznice v budově Krajské správy StB a do věznice Bory.¹⁰⁴⁶ Důvodem k zadržení byl často mokrá oděv (voda z hasičských stříkaček), viditelná zranění (šarvátky s bezpečnostními složkami) nebo i jen pouhá přítomnost v okolí náměstí.¹⁰⁴⁷ Legitimovaní občané se mnohdy nemohli prokázat doklady, neboť je svěřily rodinným příslušníkům za účelem výměny peněz. Řada osob byla také zatčena pro pokus zabránit zadržení jiných demonstrantů.¹⁰⁴⁸ Některé rovněž pro posměšné výroky pronášené na adresu zakročujících pořádkových sil. Například zámečník Josef Honzík

¹⁰⁴² *Tamtéž*, zpráva ÚV KSČ zaslaná KV KSČ v Plzni 2. 12. 1953.

¹⁰⁴³ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, zápis schůze kolegia ministerstva vnitra 30. 5. 1957.

¹⁰⁴⁴ *Tamtéž*, informace pro ministra vnitra z 2. 8. 1957.

¹⁰⁴⁵ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva ÚV KSČ zaslaná KV KSČ v Plzni 2. 12. 1953; ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, informace pro ministra vnitra 2. 8. 1957.

¹⁰⁴⁶ *Tamtéž*, f. Inspekce ministra vnitra, A8/1 1218, protokol výslechu Milana Moučky pro inspekci ministerstva vnitra 15. 7. 1964.

¹⁰⁴⁷ *Tamtéž*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, seznam osob navržených k propuštění na svobodu, červen 1953.

¹⁰⁴⁸ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 136/1953, Protokol o hlavním líčení u Lidového soudu v Plzni 13. 7. 1953, výpověď Marie Dobiášové.

se o pistoli, kterou měl jeden člen Lidových milicí u sebe, ironicky vyjádřil „*To je nové platidlo.*“¹⁰⁴⁹

Jestliže v průběhu předchozí fáze demonstrací byli zadržováni spíše neaktivnější demonstranti, odpoledne při vyklízení náměstí propuklo hromadné zatýkání, při němž docházelo k řadě omylů. Vyskytly se dokonce případy, kdy byli zadrženi straničtí agitátoři.¹⁰⁵⁰ Další vlna zatýkání následovala pak na základě udání v noci i v příštích dnech. V pondělí 1. června 1953 bylo zatčeno přibližně 250 osob,¹⁰⁵¹ v průběhu následujících týdnů se počet zadržených vyšplhal až na nejméně 351 osob.¹⁰⁵²

Obsazením prostoru náměstí přitom operace bezpečnostních složek v Plzni zdaleka nekončily. Jednotky Vnitřní stráže, Pohraniční stráže, Československé armády, Lidových milicí i Veřejné bezpečnosti zajistily před začátkem noci ostrahu přibližně 30 strategicky významných plzeňských objektů a prostranství¹⁰⁵³ a podílely se na hlídkové službě v ulicích města.¹⁰⁵⁴ Rozhlasem byl vyhlášen zákaz nočního vycházení mezi půlnocí a čtvrtou hodinou ranní.¹⁰⁵⁵ Tato opatření schválil dodatečně ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek,¹⁰⁵⁶ který se osobně dostavil do Plzně kolem deváté hodiny večer a setrval na místě do půlnoci.¹⁰⁵⁷ Atmosféru výjimečného stavu navozovaly též tanky 1. motomechanizovaného pluku Vnitřní stráže, které zaujaly postavení u věznice Bory.¹⁰⁵⁸ Střežena byla rovněž železniční trať Plzeň-Nýřany, kde podle zpravodajských informací hrozila diverze.¹⁰⁵⁹ Tato mimořádná opatření

¹⁰⁴⁹ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 20. 7. 1953.

¹⁰⁵⁰ NA, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Antonína Zápotockého.

¹⁰⁵¹ SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

¹⁰⁵² Dosavadní literatura uvádí mnohdy nižší počty zatčených. Použitý číselný údaj vychází ze součtu vzorků A a B analyzovaných níže v kapitole o profesní a věkové struktuře demonstrantů. ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, *Návrh na veřejný proces s osnovateli protistátní provokační demonstrace v Plzni*, z 22. 6. 1953; ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-68-4, návrh na veřejný proces 22. 6. 1953; Srov. JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 130-135.

¹⁰⁵³ Střeženy byly mimo jiné budova radnice, krajského soudu, hlavní pošty, státního rozhlasu, elektrárny, vodárny či krajského národního výboru zvláštní pozornosti se těšily též náměstí Republiky, Třída 1. máje a Doudlevecká třída. ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

¹⁰⁵⁴ SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

¹⁰⁵⁵ *Tamtéž*, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 4. 6. 1953; ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, důvodová zpráva; SKÁLA, Adam: *Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů*. Minulostí západočeského kraje 42/2, 2007, s. 624.

¹⁰⁵⁶ Karol Bacílek (*1896), ministr národní bezpečnosti v letech 1952-1953, vedoucí tajemník ÚV KSS v letech 1953-1963.

¹⁰⁵⁷ SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

¹⁰⁵⁸ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, důvodová zpráva.

¹⁰⁵⁹ *Tamtéž*.

skončila až po týdnu. V ranních hodinách 8. června pak město jako poslední z mimořádných posil opustily jednotky Vnitřní stráže.¹⁰⁶⁰ Ve stejný den byla též zrušena pohotovost Lidových milicí¹⁰⁶¹ a Státní bezpečnosti.¹⁰⁶²

Na potlačení plzeňských nepokojů se podílely jednotky Československé armády v počtu 1140 mužů, jednotky Vnitřní stráže a Pohraniční stráže MNB v počtu 592 mužů a jednotky Lidových milicí v počtu 460 mužů. Celkem bylo tedy v Plzni nasazeno 2192 příslušníků bezpečnostních složek.¹⁰⁶³ Jiné prameny uvádějí dokonce 1279 vojáků a celkový počet pořádkových sil 2329.¹⁰⁶⁴ Podstatná část těchto mužů však do samotné konfrontace s demonstranty pravděpodobně nezasáhla a tvořila zálohy, hlídky, nebo se podílela na dodatečném zajištění města. Výše uvedené přehledy hovořící o nasazení 1140 respektive 1279 vojáků byly totiž dodatečně vytvořeny armádním velením, naproti tomu Krajská správa StB v Plzni přímo při potlačování demonstrací registrovala pouze 500 příslušníků armády.¹⁰⁶⁵ Do výše uvedených součtů naopak nebyli zahrnuti plzeňští pracovníci Veřejné bezpečnosti a Státní bezpečnosti.

Během akce nebylo užito střelby (s výjimkou varovných výstřelů u IV. brány Závodů V. I. Lenina). Nevyužity rovněž zůstaly jiné humánnější prostředky k rozptýlení davu, jež představovaly například bombičky se slzným plynem. Ve zmatku, který v centru města po celý den panoval, zapomněli však příslušníci bezpečnostních složek i na další běžně aplikované procedury, jakými bylo například fotografování demonstrantů.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶⁰ *Tamtéž.*

¹⁰⁶¹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 8. 6. 1953.

¹⁰⁶² *ABS*, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-72-31, dálnopis hlavní správy StB všem KS StB 8. 6. 1953.

¹⁰⁶³ *Tamtéž*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

¹⁰⁶⁴ *VÚA*, f. MNO, inv. č. 2032, kart. 349, sig. 44/10/1/1, č.j. 0012199 OS 1953, Hlášení o situaci v Plzni 1. 6. 1953 zaslané náčelníkem operačního oddělení operační správy generálního štábu brig. gen. Janem Knotkem ministrowi národní obrany Alexeji Čepičkovi 2. 6. 1953; BÍLEK, Jiří: Československá armáda a měnová reforma v roce 1953, in: *Historie a vojenství XLIV* (1995), s. 77.

¹⁰⁶⁵ *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, informace pro ministra vnitra 2. 8. 1957.

¹⁰⁶⁶ Absence fotografického materiálu byla jednou z hlavních výhrad k činnosti plzeňské bezpečnosti 1. června 1953. Fámy o fotografování demonstrantů z helikoptér či letadel vzpomínané některými pamětníky nejsou pravdivé. Při pozdějším vyšetřování byly sice zadržným osobám předkládány fotografie k identifikaci dalších účastníků, šlo však o snímky pořízené až po zatčení, nikoli při vlastních protestech. Letadla bylo možné večer 1. června 1953 nad Plzní skutečně zahlédnout, protože byl vydán rozkaz k hlídkovým letům. *Tamtéž*, A2/1 494, zpráva Situace na KS StB v Plzni v průběhu měnové reformy, z 3. 11. 1953; *VÚA*, f. MNO, inv. č. 2032, kart. 349, sig. 44/10/1/1, č.j. 0012199 OS 1953, Hlášení o situaci v Plzni 1. 6. 1953, zaslané náčelníkem operačního oddělení operační správy generálního štábu brig. gen. Janem Knotkem ministrowi národní obrany Alexeji Čepičkovi 2. 6. 1953; NEFF, Ondřej: Oprátka pro Masaryka. In: *Mladá fronta*, roč. 46, č. 53 (3. 3. 1990), příloha Víkend, s. 1-2; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 130-135.

Při demonstracích došlo ke zranění nejméně 32 příslušníků Lidových milicí, 19 příslušníků Státní bezpečnosti, 5 příslušníků Veřejné bezpečnosti a 1 hasiče. Údaje o zraněných demonstrantů nejsou bohužel známy, s nejvyšší pravděpodobností však nedošlo k žádným ztrátám na životech.¹⁰⁶⁷ Značné byly také škody materiální povahy, jejichž odhady se pohybovaly ve statisícových částkách.¹⁰⁶⁸

Postup stranického aparátu a večerní manifestace komunistické strany

Dopolední demonstrace ochromily nejen všechny lokální bezpečnostní složky, ale též stranický aparát. Taktika nenásilného řešení konfliktu vedla místní představitele strany k tomu, že všechny dostupné dobrovolníky vysílali po malých skupinách na náměstí Republiky.¹⁰⁶⁹ Postupně pak zjišťovali, že strategie slovního přesvědčování není účinná. Z náměstí se vraceli demoralizovaní a zbití komunisté, kteří zvolený postup kritizovali a požadovali systematičtější silovou akci.¹⁰⁷⁰ Na několika místech proto vznikla myšlenka, že by měl být uspořádán průvod komunistů, který by zamezil převaze demonstrantů v ulicích.¹⁰⁷¹

Příprava takové vzdoro-manifestace však nebyla za daných podmínek vůbec jednoduchou záležitostí. Situace v průmyslových podnicích totiž nedovolovala vyslat do ulic početnější průvody komunistických dělníků, protože jejich přítomnost na pracovištích byla nezbytná k neutralizaci odbojných nálad bezpartijních zaměstnanců. Někteří vedoucí představitelé strany se navíc obávali, že by se dělníci mohli přidat k demonstrantům.¹⁰⁷² Toto podezření ještě upevňovala obdržaná hlášení hovořící o tom, že v podnicích telefonicky urgují vypuštění

¹⁰⁶⁷ *SOka Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, Dokumenty o škodách a zraněních bezpečnostních orgánů a LM při sročení dne 1. 6. 1953 nepřátelskými živly v Plzni, z července 1953.

¹⁰⁶⁸ Jednotný národní výbor vyčíslil ztráty ve výši 102 550 Kčs staré měny (vybavení budovy radnice), Výrobní oděvní družstvo v Sedláčkově ulici 11 200 Kčs, Osvětová Beseda 44 272 Kčs (propagační tabule na Dukelském náměstí), Vyšší hospodářská škola Klementa Gottwalda 15 000 Kčs a Okresní velitelství požární ochrany v Plzni 13 000 Kčs (vybavení hasičských vozů). Justiční palác vyčíslil škody ve výši 6 050 Kčs nové měny (vybavení budovy). Závody V. I. Lenina v Plzni odhadovaly materiální ztráty způsobené demonstracemi na 12 000 Kčs, finanční ztráty plynoucí z nasazení Lidových milicí na 984 000 Kčs a finanční ztráty způsobené zastavením práce na 2 250 000 Kčs, celkem tedy 3 246 000 Kčs nové měny. *Tamtéž*; *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 204 PŘ 1469, zpráva o škodách způsobených 1. 6. 1953 ve ZVIL v Plzni, z 10. 6. 1953.

¹⁰⁶⁹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953; *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹⁰⁷⁰ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení o činnosti zemědělského referenta Jana Pelnáře 1. 6. 1953, z června 1953.

¹⁰⁷¹ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, dopis závodní organizace KSČ vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni zaslaný ÚV KSČ 20. 6. 53.

¹⁰⁷² Tyto obavy vyjadřoval zejména tajemník Krajského výboru KSČ Václav Kolena. *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

dělníků ven do města nejen vyděšení funkcionáři, ale též sympatizanti protestů.¹⁰⁷³ Vedení strany proto dlouhou dobu váhalo, odmítalo nabídky podřízených organizací a dobrovolníky vysílalo nadále jednotlivě na náměstí. Tento postup volily i po napadení radnice všechny stranické autority ve městě včetně zástupce ústředního výboru Ladislava Kopřivy, tajemníka krajského výboru Václava Koleny i vedoucího tajemníka krajského výboru Jana Hlíny.¹⁰⁷⁴ Také městský výbor strany neprojevoval žádnou vlastní iniciativu a řídil se pouze instrukcemi kraje.¹⁰⁷⁵

Až kolem třetí hodiny odpoledne bylo nakonec přikročeno k přípravě průvodu komunistů.¹⁰⁷⁶ Jeho jádrem se stala menší skupina funkcionářů ze Závodů V. I. Lenina, posílená posléze pracovníky Městského výboru KSČ, Krajského výboru KSČ a Krajského národního výboru.¹⁰⁷⁷ Při svolávání průvodu se však objevila řada obtíží plynoucích z neochoty řadových komunistů angažovat při potlačování nepokojů. Funkcionáři městského výboru sice systematicky obtelefonovávali a osobně navštěvovali předsedy uličních organizací, tito však mnohdy nejevili žádné nadšení.¹⁰⁷⁸ Z poboček čítajících přibližně 200 členů se tak do průvodu mnohdy dostavilo pouze 15 lidí.¹⁰⁷⁹ Také mobilizace závodních organizací byla vyhlášena příliš pozdě. Zatímco někteří dělníci po skončení ranní směny ve čtrnáct hodin podpořili v ulicích demonstranty, vedení strany v té době ještě nepomýšlelo na výraznější protiakci a velkou část svých sympatizantů z továren nechalo odejít domů. Vedoucí tajemník městského výboru Josef Žák neúčinné snahy o verbování stoupenců později shrnul do tohoto vyjádření. „V závodech byla naše chyba, že během dopoledne jsme nedali do všech závodů jasné pokyny k tomu, aby všichni komunisté zůstali v závodech na svých místech

¹⁰⁷³ *Tamtéž*, ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů – I. oddělení, sv. 378, a.j. 2292, Zpráva o průzkumu práce strany v Plzni v souvislosti s událostmi 1. června 1953, z 1953.

¹⁰⁷⁴ Například ještě těsně před čtrnáctou hodinou vyslal Jan Hlína na náměstí 70 dobrovolníků z vysokých škol, aby zde přesvědčovali demonstranty v pěti až osmičlenných skupinkách. *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, dopis závodní organizace KSČ vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni zaslaný ÚV KSČ 20. 6. 53; *tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, hodnocení práce SNB v Plzni, 1953.

¹⁰⁷⁵ Pasivita Městského výboru KSČ byla způsobena mimo jiné též skutečností, že jeho vedoucí tajemník Josef Žák nebyl v době demonstrací přítomen v budově sekretariátu strany. Nacházel se v budově ředitelství Závodů V. I. Lenina. *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, souhrnná zpráva o činnosti členů a kandidátů KV KSČ určená pro zasedání KV KSČ v Plzni 15. 8. 53; *tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, dopis závodní organizace KSČ vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni zaslaný ÚV KSČ 20. 6. 53.

¹⁰⁷⁶ *AMP*, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 494, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 23. 6. 1953, výrok Josefa Žáka.

¹⁰⁷⁷ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení o činnosti zemědělského referenta Jana Pelnáče 1. 6. 1953, z června 1953.

¹⁰⁷⁸ Situaci dobře charakterizuje následující výrok: „*Skutečnost ukázala, když jsme večer organizovali průvod, že i členové výboru se vymlouvali, že to nejde, že tam mají samé staré dědečky a babičky, aniž by se o to vůbec pokusili.*“ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953.

¹⁰⁷⁹ *Tamtéž*, kart. 452, inv. č. 3603, zápis schůze výboru ZO – ZK ROH ZVIL v Plzni 11. 9. 1953, výrok Josefa Žáka.

v případě potřeby. Komunisté klidně padli, ve dvě hodiny vzali tašky a šli si lehnout na kanape. Máme zjištěn případ a týká se to zaměstnance Jednotného národního výboru, dokonce snad referenta, že k němu soudruzi přišli, on četl na kanapi odpoledne noviny a řekli mu, soudruhu pojd' s námi, jdeme proti demonstrantům, a on řekl: `Kdo si to spískal, ať si to vylíže.`¹⁰⁸⁰

Svolané hloučky komunistů se přesto postupně soustředily na Palackého náměstí před plzeňským Výstavištěm, tedy na prostranství strategicky situovaném v blízkosti centra města i Závodů V. I. Lenina, ale zároveň mimo dosah ohnisek demonstrací. Jako první dorazil na místo v půl páté večer menší průvod zaměstnanců ZVIL.¹⁰⁸¹ Organizované skupiny komunistů se dostavily též z Krajského národního výboru a z Dílen ČSD.¹⁰⁸² Čekalo se však ještě na další posily, aby počet účastníků nepůsobil trapným dojmem. Shromáždění tak vyrazilo do ulic až před šestou hodinou v počtu asi 800 osob. V té době bylo již náměstí Republiky vyklizeno, a proto přítomným členům strany nehrozilo nebezpečí fyzických konfrontací s protestujícím davem.¹⁰⁸³ Průvod procházel za zpěvu revolučních písní Třídou 1. máje a Stalinovou třídou na náměstí Republiky.¹⁰⁸⁴ V čele byly neseny československé a sovětské státní vlajky a také portréty prezidenta republiky Antonína Zápotockého a předsedy rady ministrů SSSR Georgije Malenkova.

K průvodu se postupně připojovaly též další osoby. Údajně tak komunistická manifestace nabyla na síle 1000-5000 osob. Tato bilance zahrnovala kromě samotného jádra průvodu též širší skupinu přihlížejícího obyvatelstva.¹⁰⁸⁵ I tento nadsazený počet účastníků však organizátoři považovali za nedostatečný,¹⁰⁸⁶ protože v Plzni bylo evidováno mnohonásobně větší množství členů strany, celkem 28 292.¹⁰⁸⁷ Z tohoto hlediska nebylo možno večerní manifestaci považovat za úspěch.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸⁰ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Josefa Žáka; *tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953.

¹⁰⁸¹ *Tamtéž*, přehled o činnosti s. Chleboráda 1. 6. 1953, z 1953.

¹⁰⁸² *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení o činnosti zemědělského referenta Jana Pelnáře 1. 6. 1953, z června 1953; *tamtéž*, zpráva o činnosti Václava Zíky 1. 7. 1953.

¹⁰⁸³ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, přehled o činnosti zaměstnance KV KSČ Jana Krumla 1. 6. 1953, z 1953; NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹⁰⁸⁴ AMP, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 498, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 14. 7. 1953, zpráva o činnosti Josefa Krále; ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

¹⁰⁸⁵ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953; *tamtéž*, zpráva o výměně peněz ve ZVIL 1. 6. 1953; NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹⁰⁸⁶ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953.

¹⁰⁸⁷ MV KSČ v Plzni evidoval v únoru 1953 celkem 28 292 členů a kandidátů. NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – neuspořádaný fond], zpráva pro delegáty městské konference KSČ v Plzni, z 1954; *Tamtéž*, f. ÚV KSČ –

Průvodu se účastnili převážně vyšší funkcionáři strany, pro které byl podíl na manifestaci de facto služební povinností. V prvních řadách kráčela například zástupkyně Ústředního výboru KSČ Marie Majerová.¹⁰⁸⁹ Připojila se obecně většina politických pracovníků Ústředního výboru KSČ, Krajského výboru KSČ, Městského výboru KSČ a Krajského národního výboru. Všichni také při pozdějších prověrkách vykazovali účast jako hlavní důkaz svého pevného ideologického přesvědčení během demonstrací.¹⁰⁹⁰ Velká část přítomných funkcionářů přitom již od rána agitovala v průmyslových závodech pro peněžní reformu a byla proto na nohou nepřetržitě celý den.¹⁰⁹¹ Stranické povinnosti těmto osobám navíc zdaleka nekončily a po večerní manifestaci se řada z nich zapojila do nočních hlídek v ulicích města a mnohdy vůbec nešla spát.¹⁰⁹² Tak úzká byla 1. června základna „věrných“.

Kolemjoucí, kteří projevovali nesouhlas se stranickou manifestací, byli na místě zatýkáni.¹⁰⁹³ Někteří sympatizanti předešlých demonstrací na průvod například pokřikovali z oken „Kolik Vám za to platí?“¹⁰⁹⁴ Vyskytly se však také případy, že se průvodu komunistů mlčky účastnili i aktivisté nedávno potlačených protestů.¹⁰⁹⁵ Širší pozadí stranické manifestace totiž opět tvořilo množství přihlížejících osob, které v některých případech dokonce patřily k odpůrcům programu shromáždění.¹⁰⁹⁶

Oddělení stranických orgánů, agendy stranická statistika a informace, a.j. 368, kart. 65, výroční statistické hlášení MV KSČ v Plzni, 8. 3. 1954; *tamtéž*, a.j. 369, kart. 65, měsíční hlášení MV KSČ v Plzni, leden-prosinec 1953; *tamtéž*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹⁰⁸⁸ V okrajových částech města vznikly menší lokální komunistické průvody. *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Josefa Žáka; *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; SKÁLA, Adam: *Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů*. *Minulostí západočeského kraje* 42/2, 2007, s. 623.

¹⁰⁸⁹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva KV KSČ v Plzni o činnosti Marie Majerové 1. 6. 1953 z 14. 7. 1953.

¹⁰⁹⁰ *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení o činnosti zemědělského referenta Jana Pelnáře 1. 6. 1953, z června 1953.

¹⁰⁹¹ *Tamtéž*, zápis o prověrce agitačně propagačního oddělení sekretariátu KV KSČ z 8. – 13. 7. 1953, projev Jaroslava Rouse.

¹⁰⁹² V noci strana zorganizovala hlídkovou službu u pamětních desek dějin plzeňského komunistického hnutí. Obávala se totiž, že by demonstranti mohli pomstít sochu T. G. Masaryka jejich zničením. K žádným incidentům tohoto druhu však nedošlo. *AMP*, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 498, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 14. 7. 1953, zpráva o činnosti Václava Myslíka.

¹⁰⁹³ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Jaroslava Kopeckého; *tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 20. 7. 1953.

¹⁰⁹⁴ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 142/1953, protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, výpověď Vladimíra Šimice.

¹⁰⁹⁵ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 153/1953, protokol o hlavním líčení 22. 7. 1953, výpověď Josefa Fouse.

¹⁰⁹⁶ Zdeněk Štěpánek uváděl několik stovek aktivních účastníků průvodu a asi tisíc přihlížejících. Řada přítomných například zpočátku mylně považovala blížící se oficiální průvod za pokračování předchozích demonstrací. ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Nakladatelství MICHAEL, Praha 1993, s. 48; *AMP*, f. Pozůstalost Vladimír Havlic, kart. 2018, inv. č. 19/2 (31), dopis Františka Pražáka Občanskému fóru v Plzni 15. 2. 1990.

Po šesté hodině večer nastoupil průvod na náměstí Republiky, kde komunisté provolávali hesla „Ať žije Komunistická strana Československa,“ „Ať žije naše armáda,“ „Ať žije vláda a Sovětský svaz,“ „Ať žije soudruh Zápotocký“ a „S pásky zatočíme.“¹⁰⁹⁷ Během manifestace se také oživila myšlenka na odstranění plzeňského památníku Národního osvobození na Dukelském náměstí. Zaznívaly proto také slogany „Masaryka dolů“¹⁰⁹⁸ či „Masaryka do šrotu i tu jeho holotu.“¹⁰⁹⁹

Záměr strhnout sochu T. G. Masaryka byl staršího data a vycházel z celostátní protimasarykovské kampaně, kterou vedení komunistické strany stupňovalo již od roku 1950.¹¹⁰⁰ První konkrétní plány předsednictva Krajského výboru KSČ na odstranění plzeňského sousoší sahaly do roku 1952.¹¹⁰¹ Dne 17. dubna 1953 pak předsednictvo kraje projednalo dálnopis z Ústředního výboru KSČ, který pod dojmem nedávných prostějovských demonstrací¹¹⁰² vyzýval všechny kraje k politicky citlivému odstraňování Masarykových pomníků. Krajský výbor se tehdy usnesl instruovat podřízené organizace, aby pořádaly veřejné besedy a zasílaly z nich rezoluce požadující likvidaci plzeňského sousoší.¹¹⁰³ Účastníci besed však tímto záměrem nebyli nijak nadšeni. Schůze v Bolevci a na Karlově dokonce musely být rozpuštěny za asistence příslušníků Sboru národní bezpečnosti.¹¹⁰⁴ Odpor veřejnosti proto vedl k dočasnému odložení akce.

Plánované stržení plzeňské sochy T. G. Masaryka se posléze stalo aktuálním při večerním stranickém průvodu 1. června 1953. Nešlo přitom o spontánní požadavek obyvatelstva, jak později tvrdila oficiální propaganda. Stržení sochy iniciovali totiž uvnitř davu vrcholní

¹⁰⁹⁷ SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 146/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 20. 7. 1953; CÍSAŘ, Čestmír: *Paměti : nejen o zákulisí pražského jara*. Praha, SinCon 2005, s. 405-438; Mohutná manifestace souhlasu pracujících s provedením měnové reformy a se zrušením lístkového systému, *Pravda*, roč. 28, č. 44 (2. 6. 1953), s. 1.

¹⁰⁹⁸ SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

¹⁰⁹⁹ *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50.

¹¹⁰⁰ Celostátně se dosavadní smířlivý postoj KSČ k památce T. G. Masaryka začal měnit až po oslavách výročí jeho narození v březnu 1950. V následujících letech byla pak postupně rozvíjena kampaň, která označovala T. G. Masaryka za přísluhovače buržoazní „třídny“, za nelidového a nenárodního politika. Tato kampaň vyvrcholila v roce 1953 vydáním řady knih popisujících Masarykovu údajnou negativní roli v československých dějinách. Publikace byly ve všech regionech důkladně propagovány. Součástí kampaně se pak stalo též odstraňování pomníků. TRAPL, Miloš (ed.): *Osudy sochy*. Prostějov: Městský úřad Prostějov 1999, s. 3-5; PACHTA, Jan: *Pravda o T. G. Masarykovi*. Praha: Orbis 1953.

¹¹⁰¹ SKÁLA, Adam: Červen 1953 ve vzpomínkách Josefa Hodka. In: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLIII (2008), s. 368.

¹¹⁰² TRAPL, Miloš: *Prostějovský „Černý pátek“ 10. dubna 1953*. Prostějov: Městský úřad Prostějov 1998.

¹¹⁰³ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 107, inv. č. 791, zápis schůze byra KV KSČ 17. 4. 1953; MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 453.

¹¹⁰⁴ Ve stejném období došlo také k odstranění sochy T. G. Masaryka v nedalekých Přesticích. Ale ani tam nebyla akce dobře propagačně připravena a dlouho se nemohl najít nikdo, kdo by byl ochoten likvidaci fyzicky provést. SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 107, inv. č. 797, zápis schůze byra KV KSČ 22. 5. 1953.

funkcionáři strany a projednali je předem s vedoucími představiteli Krajského výboru i s přítomnými zástupci Ústředního výboru KSČ.¹¹⁰⁵

Motivem k činu byla dlouhodobější strategická rozvaha skloubená v daný moment s nebyvale silnou emocionální reakcí komunistů na předchozí protesty.¹¹⁰⁶ Sochu T. G. Masaryka totiž veřejnost užívala jako tradiční seřadiště protestních průvodů při demonstracích v letech 1948 i 1953. Její odstranění mělo proto v dlouhodobějším racionálním výhledu zabránit opakování podobných nežádoucích incidentů. Zároveň však v krátkodobém horizontu představovalo symbolickou odvetou za rozbité busty komunistických státníků a příhodný ventil k uvolnění nashromážděné frustrace.¹¹⁰⁷ Horké hlavy komunistů, kteří byli v průběhu celého dne psychicky i fyzicky tupeni, způsobily, že byla akce provedena značně teatračně a bez zvážení politických důsledků. Velká část obyvatel Plzně proto pochopila odstranění sochy jako projev neúcty k zakladateli státu a jako důkaz kulturního barbarství lokálních stranických špiček. Nerozvážený způsob stržení pomníku později kritizoval dokonce i Ústřední výbor KSČ, jehož dubnové instrukce se snažily právě takovému pobouření veřejnosti předejít.

Vlastní procedura likvidace pomníku Národního osvobození proběhla neobyčejně rychle. Komunisté shromáždění na náměstí Republiky vyslali do budovy radnice delegaci, která požadovala okamžité odstranění sousoší.¹¹⁰⁸ Tento předjednaný krok v sedm hodin večer formálně schválila mimořádná schůze rady Jednotného národního výboru.¹¹⁰⁹ Průvod se pak

¹¹⁰⁵ Iniciátorem stržení pomníku T. G. Masaryka mohl být podle některých svědectví funkcionář Krajského výboru KSČ v Plzni Karel Pešek. Celá akce byla opakovaně konzultována s vedoucím tajemníkem kraje Janem Hlínou a se zástupcem ústředí Ladislavem Kopřivou. Jednání byl přítomen například zemědělský referent Krajského národního výboru Jan Pelnář, který bezprostředně po událostech vypověděl „*Při průvodu jsem se zúčastnil se soudruhem [Karlem] Peškem organizování a projednávání stržení sochy [T. G.] Masaryka, jednal jsem o té věci dvakrát na Krajském výboru KSČ se soudruhem [Janem] Hlínou, kde byl přítomen zástupce Ústředního výboru soudruh [Ladislav] Kopřiva.*“ Dochované archivní prameny v tomto směru vyvrací některá tvrzení memoárové literatury. *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení o činnosti zemědělského referenta KNV Jana Pelnáře 1. 6. 1953, z června 1953; AMP, f. Pozůstalost Vladimír Havlic, kart. 2018, inv. č. 19/2 (3), dopis Václava Větrovce Gustavu Kuralovi 10. 1. 1990; ČÍSAŘ, Čestmír: *Paměti : nejen o zákulisí pražského jara.* Praha, SinCon 2005, s. 405-438.

¹¹⁰⁶ Jan Hlína hovořil již velmi záhy po stržení pomníku o tom, že komunisté v průvodu si stržení pomníku „vynutili.“ NA, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Jana Hlíny.

¹¹⁰⁷ BRAND, Josef: Budeme rehabilitovat 1. červen 1953? : Pokus o rekonstrukci událostí kolem měnové reformy v Plzni, *Pravda*, roč. 49, č. 128 (29. 5. 1968), s. 3; BUDILOVÁ, Věra: Strhli pomník plzeňští divadelníci? : Pravda o stržení Masarykova pomníku v Plzni. In: *Rudé právo*, roč. 48, č. 158 (9. 6. 1968), s. 2.

¹¹⁰⁸ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Josefa Žáka 4. 7. 1953.

¹¹⁰⁹ Nešlo pravděpodobně o skutečnou schůzi celé rady Jednotného národního výboru, protože zápis o ní byl pořízen až dodatečně 8. června 1953. Schůze se nicméně účastnili členové rady Josef Mainzer, Václav Myslík, Václav Kratochvíl, Bohuslav Valeš a možná i další. Svědectví pamětníků také potvrzují, že vedoucí funkcionáři Jednotného národního výboru schválili likvidaci sochy ještě před jejím provedením. AMP, f. Národní výbor města Plzně, sig. 29 d 16, zápis schůze rady JNV v Plzni 1. 6. 1953; *Tamtéž*, f. Pozůstalost Vladimír Havlic, kart. 2018, inv. č. 19/2 (10), vzpomínky Taťány Kottové 7. 2. 1990; SOA v Plzni, f. ZKNV

odebral na Dukelské náměstí, kde se sešlo údajně 6000-7000 diváků.¹¹¹⁰ Shromáždění zazpívalo Internacionálu a mezi sedmou a osmou hodinou večerní provedlo stržení sochy.¹¹¹¹

Původně se předpokládalo, že sochu bude možné odstranit lidskými silami. Za tím účelem si komunističtí funkcionáři zapůjčili lano,¹¹¹² které upevnili kolem Masarykova krku a za asistence mládeže zahájili první pokusy sochu strhnout.¹¹¹³ Nakonec však musela být na pomoc přivolána těžká technika a odstranění sochy provedl jeřáb hasičského sboru Závodů V. I. Lenina.¹¹¹⁴ Při této podívané se výrazně angažovali někteří populární herci plzeňského divadla, zejména Josef Větrovec, který měl údajně v rámci svého dramatického výstupu připevnit oprátku na krk Masarykovy sochy.¹¹¹⁵ Podíl Josefa Větrovce na stržení pomníku se posléze stal v letech 1968 a 1989 mediálně vděčným tématem a symbolem nekulturního chování stoupců komunistické strany.¹¹¹⁶ Sám Větrovec však od šedesátých let konzistentně tvrdil, že sice odklizení sochy aktivně podporoval, že ale vlastní nasazení oprátky provedl jiný plzeňský herec.¹¹¹⁷ Doposud nalezené písemné prameny neposkytují dostatek důkazů k objektivnímu posouzení tohoto sporu. Také podstatná část svědectví pamětníků sepsaná po listopadu 1989 průběh událostí neobjasňuje, protože byla viditelně ovlivněna předchozími

Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 4. 6. 1953; AMP, f. MV KSČ Plzeň, kart. 42, zápis mimořádné schůze MV KSČ v Plzni 17. 7. 1953, zpráva o činnosti Bohuslava Valeše; HAVLIC, Vladimír: *Památník národního osvobození v Plzni : Z materiálů archivu historie a obnovy památníku*. Plzeň 1999, s. 69; MARTINOVSKÝ, Ivan: A Novotný pak zkritizoval všechny. In: *Region Plzeňsko : západočeské noviny*, roč. 3, č. 22 (3. 6. 1993), s. 6.

¹¹¹⁰ Pozdější vzpomínky pamětníků však hovořily o počtu pouhých několika set aktivních účastníků. ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Nakladatelství MICHAEL, Praha 1993, s. 48; ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: Co se odehrálo v Plzni před osmatřiceti lety?, *Škodovák*, roč. 62, č. 42-43 (31. 5. 1991), příloha, s. 1.

¹¹¹¹ MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 454.

¹¹¹² SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, prověrka členů oddělení státní administrativy sekretariátu KV KSČ v Plzni, červenec 1953.

¹¹¹³ *Tamtéž*, kart. 29, inv. č. 100, zápis schůze pléna KV KSČ 2. 6. 1953, diskusní příspěvek Čestmíra Císaře; AMP, f. Pozůstalost Vladimír Havlic, kart. 2018, inv. č. 19/2 (6), vzpomínky Josefa Smoly 4. 2. 1990.

¹¹¹⁴ Jeřáb na místo přivolal hlavní inženýr závodu Václav Kleil. ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: Co se odehrálo v Plzni před osmatřiceti lety?, *Škodovák*, roč. 62, č. 42-43 (31. 5. 1991), příloha, s. 1; ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Nakladatelství MICHAEL, Praha 1993, s. 50-51.

¹¹¹⁵ Kladení oprátek sochám na krk bylo tradiční symbolickou formou dehonestace odkazu osobností již v 19. století. Například pomník císaře Františka I. v Praze v roce 1893. Srov. HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka 1996, s. 43; KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci : kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha: Libri 2006, s. 218.

¹¹¹⁶ AMP, f. Pozůstalost Josef Brand, kart. 738, vzpomínky Josefa Branda 26. 5. 1994.

¹¹¹⁷ Větrovec konkrétně jmenoval herce Rudolfa Jančaříka. *Tamtéž*, f. Pozůstalost Vladimír Havlic, kart. 2018, inv. č. 19/2 (20), dopis Josefa Větrovce Občanskému fóru v Plzni, nedatováno; *tamtéž*, f. Pozůstalost Josef Brand, kart. 738, opis dopisu Josefa Větrovce výboru ZO KSČ Divadla J. K. Tyla 29. 5. 1968.

diskusemi z roku 1968 a obsahovala podezřele vysoké množství vzájemně si odporujících údajů.¹¹¹⁸

Strženou sochu dopravil jeřáb do hutí Závodů V. I. Lenina, kde byla v noci roztavena.¹¹¹⁹ Zbytek pomníku rozbourala a odvezla komunální služba.¹¹²⁰ Na místo sochy T. G. Masaryka umístili komunisté přinesené portréty Antonína Zápotockého a Georgie Malenkova.¹¹²¹ Shromáždění se poté přesunulo k budově sekretariátu Krajského výboru KSČ, kde vyslechlo projevy vedoucího tajemníka Jana Hlíny a zástupce ústředí Ladislava Kopřivy. Manifestace skončila v deset hodin večer.¹¹²²

Oficiální zprávy také uváděly, že v nočních hodinách tančila komunistická mládež radostně na plzeňských náměstích.¹¹²³ Tyto informace bývají polistopadovou historiografií zpochybňovány jako pouhý výmysl oficiální propagandy. Veselici na náměstí však rovněž zmiňovaly osobní výkazy o činnosti některých funkcionářů Československého svazu mládeže (ČSM). Šlo přitom o interní dokumenty určené k prověřování, ve kterých bylo riskantní výslovně lhát.¹¹²⁴ Také shrnující hlášení o činnosti plzeňské mládeže zaznamenala, že byly z

¹¹¹⁸ Zdaleka ne všechna z těchto svědectví jsou věrohodná. Většina z nich byla poskytnuta v roce 1990 na základě výzvy uveřejněné v tisku, která výslovně žádala o zaslání důkazů proti Josefu Větrovcovi, což samo o sobě výrazně snižuje jejich důvěryhodnost. Jiná jsou evidentními smyšlenkami, jako například příběh Karla Kasla o tom, jak tahal Větrovce lezoucího na pomník za nohu (viz článek Markéty Čekanové). Za mnohem menší projevy nesouhlasu se totiž na Dukelském náměstí v roce 1953 okamžitě zatýkalo, Karel Kasal ale na náměstí zatčen nebyl. Zůstává tedy otázkou, kolik z pamětníků bylo ovlivněno kampaní vedenou proti Josefu Větrovcovi již v roce 1968 a později v devadesátých letech. O podílu plzeňských herců na stržení pomníku navíc již před rokem 1968 opakovaně vysílalo rádio Svobodná Evropa, ani diskuse z roku 1968 tedy nebyla vedena pouze na základě autentických vzpomínek pamětníků. Výše uvedené pochybnosti nemohou ovšem zakrýt skutečnost, že Josef Větrovec patřil v roce 1953 k výrazným odpůrcům demonstrací (viz níže). Tento základní fakt však Větrovec nikdy nepopíral. *Tamtéž*, f. Pozůstalost Vladimír Havlic, kart. 2018, inv. č. 19/2 (5), vzpomínky Františky Seifertové 21. 1. 1990; *tamtéž*, inv. č. 19/2 (6), vzpomínky Josefa Smoly 4. 2. 1990; *tamtéž*, inv. č. 19/2 (7), vzpomínky Miroslava Kanty 5. 2. 1990; ČEKANOVÁ, Markéta: Díky klíčům od auta stanul v čele vzpoury. In: *Plzeňský deník*, roč. 7, č. 126 (1. 6. 1998), s. 11; BUDILOVÁ, Věra: Strhli pomník plzeňští divadelníci? : Pravda o stržení Masarykova pomníku v Plzni. In: *Rudé právo*, roč. 48, č. 158 (9. 6. 1968), s. 2; ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Nakladatelství MICHAEL, Praha 1993, s. 50.

¹¹¹⁹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zpráva o činnosti Roberta Fürbacha 4. 7. 1953.

¹¹²⁰ *Tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 4. 6. 1953.

¹¹²¹ NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – nezpracovaný fond], informační bulletin ÚRO 1. 6. 1953; *tamtéž*, f. Ministerstvo vnitra – Noskův archiv, inv. č. 169, kart. 258, měnová reforma, hlášení velitele CO při JNV v Plzni Václava Schejbala ministerstvu vnitra, 1. 6. 1953.

¹¹²² AMP, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 498, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 14. 7. 1953, zpráva o činnosti Josefa Krále; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.; ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953.

¹¹²³ *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, dálnopis Rudého práva Plzeň Rudému právu Praha 2. 6. 1953, 10:50 hod.

¹¹²⁴ *Tamtéž*, f. KV ČSM Plzeň, inv. č. 34, kart. 37, zpráva o činnosti Emilie Bobrovové; *tamtéž*, zpráva o činnosti soudružky Vrbové.

učilišť státních pracovních záloh vyslány skupiny učňů s hudebním doprovodem.¹¹²⁵ Je tedy pravděpodobné, že se v Plzni pokusy o vytvoření atmosféry radosti nad porážkou „reakce“ skutečně odehrály. Výše uvedené vzpomínky pamětníků na chování plzeňských herců ostatně popisovaly akt likvidace pomníku jako teatrální bujarou zábavu.

Emoce tak 1. června 1953 plně ovládaly nejen kroky plzeňských demonstrantů, ale též reakce lokálního stranického aparátu, který se teprve po potlačení protestů postupně vzpamatovával z nesmírného psychického šoku a ventiloval své pocity ohrožení a frustrace prostřednictvím okázalých gest nepřiměřených daným okolnostem.

Dokončení výměny platidel a pokles napětí ve společnosti

Po dobu výměny peněz ve dnech 1. – 4. června 1953 bylo obyvatelstvo vystaveno zcela bezprecedentnímu tlaku. Ztratilo podstatnou část svých úspor, nedůvěřovalo novému cenovému systému, nebylo dostatečně informováno o výši budoucích mezd, obávalo se pokračování zásobovací krize, a čelilo proto naprosto nevyzpytatelné budoucnosti. K překonání této tíživé společenské situace bylo především nutné urychleně dokončit výměnu hotovostí, která by do rukou obyvatelstva přinesla první prostředky v nové měně a umožnila mu provedení prvních nákupů v nových cenách.

Právě proces výměny hotovostí však v pondělí 1. června v celém Plzeňském kraji povážlivě pokulhával, a místo mírnění napětí výrazně přispíval k rozhořčení obyvatelstva. Výměnná střediska byla totiž zřizována narychlo a nebyl náležitě zabezpečen ani jejich personál, ani pružný přísun platidel. Mnohá střediska proto zahájila činnost se značným zpožděním, tedy nikoli v plánovaných sedm hodin ráno, ale často až odpoledne.¹¹²⁶ Problémy se například vyskytly ve výměnném středisku v Závodech V. I. Lenina, které bylo uvedeno do chodu teprve po několikerých urgencích ve dvanáct hodin.¹¹²⁷ Před středisky se tvořily

¹¹²⁵ *Tamtéž*, inv. č. 19, kart. 20, Hodnocení událostí k peněžní reformě a zrušení lístkového systému v Plzni 1. června 1953, červen 1953.

¹¹²⁶ *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva z výměnného střediska Hlavní pošta v Plzni z 2. 6. 1953; NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Sekretariát, sig. F 72, Situační zpráva č. 3 z 1. 6. 1953 v 18 hodin o průběhu peněžní reformy, z 1. 6. 1953.

¹¹²⁷ Výměnné středisko v Závodech V. I. Lenina mělo 21 podstředisek. Bylo otevřeno i v noci pro pracovníky nočních směn. Výměna zde byla z větší části provedena již 2. června 1953. Dne 1. června ve středisku bylo odbaveno 3 813 klientů, 2. června 7 387 klientů, 3. června 2 918 klientů a 4. června již jen 111 klientů. NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 21, zpráva o revizi provedení měnové reformy uskutečněné ministerstvem financí v plzeňském kraji 26. 6. 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.; AČNB, f. SBČS, sig. S VII/a, kart. 161, dálnopis krajské pobočky SBČS v Plzni zaslaný pražskému ústředí 10. 6. 1953; *tamtéž*, kart. 149, protokoly výměnných středisek zaslané krajskou pobočkou SBČS v Plzni ústředí, z července 1953.

mnohahodinové fronty, které obyvatelstvu ještě více komplikovaly přechod na novou měnu. Lidé z venkova se navíc snažili nesměňovat větší částky v místě svého bydliště a směřovali za anonymnější výměnou do Plzně, kde se pak doba čekání ještě více prodlužovala. Ve frontách tak docházelo k četným projevům nespokojenosti.¹¹²⁸

V Plzni se největší přetížení projevilo v dělnické čtvrti Petrohrad, kde tři výměnná střediska měla odbavit přibližně 14 000 klientů. Fronty se zde proto tvořily již od třetí hodiny ranní.¹¹²⁹ Státní banka byla nucena neúnosný nával řešit posílením personálu a také výrazným navýšením počtu středisek. Místo plánovaných 168 výměnných středisek jich v průběhu 2. června zahájilo v kraji činnost 242 a toto množství vzrostlo v následujících dnech až na 346.¹¹³⁰ Přesto byly čekací doby na výměnu peněz ještě i 2. června 1953 značné, lidé stáli ve frontě běžně více než deset hodin.¹¹³¹ V dalších dnech se pak situace postupně zlepšovala. Ve čtvrtek 4. června již všechna střediska úspěšně dokončovala výměnu a v odpoledních hodinách už nevznikaly na vyřízení tohoto úkonu žádné fronty.¹¹³² V době vzniku demonstrací, v pondělí 1. června, byla tedy nová platidla pro drtivou většinu společnosti zcela nedostupná a první nákupy v nových cenách mohlo obyvatelstvo ve větší míře vyzkoušet až od úterý 2. června. Zároveň s procesem výměny platidel tak docházelo k postupnému tlumení společenského napětí, protože se množily praktické zkušenosti s hodnotou nové měny a s přijatelností nově nastaveného cenového systému.

Dovršení procesu výměny hotovostí odstranilo také další z příčin protestů, totiž obavy z pokračování zásobovací krize. Nedávné vykoupení obchodů během květnové nákupní horečky způsobilo v prvních dnech reformy poruchy v dodávkách zboží. V některých lokalitách se proto reforma projevila přechodným nedostatkem základních potravin (zejména

¹¹²⁸ Oproti očekávání bezpečnosti se však výměnná střediska nestala ani v jednom případě epicentrem kolektivních protestů. *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 313 z 1. 6. 1953, 17:45 hod.

¹¹²⁹ *Tamtéž*, zpráva z výměnného střediska Hlavní pošta v Plzni z 2. 6. 1953.

¹¹³⁰ V samotném obvodu Jednotného národního výboru v Plzni došlo 2. června ke zřízení 8 nových středisek. *NA*, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 12, Počet výměnných středisek, nedatováno; *tamtéž*, f. Ministerstvo vnitra – Noskův archiv, inv. č. 169, kart. 258, měnová reforma, situační zpráva z kraje Plzeň ministerstvu vnitra, 3. 6. 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis ÚV KSČ zaslaný KV KSČ č. 482 z 1. 6. 1953, 22:00 hod.

¹¹³¹ K výměně peněz bylo nutné předložit občanský průkaz a tzv. kmenový list, na jehož základě se dříve odebíraly potravinové lístky a byli v něm uvedeni všichni členové domácnosti. Výměnu musela pro celou domácnost provést jedna osoba. Do občanských průkazů všech členů domácnosti byl při té příležitosti učiněn záznam o provedení výměny. Průměrná čekací lhůta v Plzni činila 6-7 hodin. Průměrná doba potřebná k odbavení jednoho klienta (jeden kmenový list) byla 2 minuty. *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 318 z 3. 6. 1953, 0:55 hod.; *tamtéž*, zpráva z výměnného střediska Hlavní pošta v Plzni z 2. 6. 1953; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 80-83.

¹¹³² *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 324 z 5. 6. 1953, 23:05 hod.

cukru a tuků), který zvyšoval paniku obyvatelstva.¹¹³³ Po 4. červnu 1953 však přestali lidé s dokončením výměny platidel skupovat zboží za starou měnu a začali utrácet nové peníze pouze za nejnnutnější potřeby. V důsledku toho se plynulost zásobování postupně obnovila.¹¹³⁴

K mírnění nespokojenosti přispěly také změny ve vyplácení záloh na mzdy, iniciované Ministerstvem financí a potvrzené sekretariátem Ústředního výboru KSČ. Opatření sice nenahrazovalo zaměstnancům jejich finanční ztráty způsobené reformou, napravovalo však některá pochybení, která byla dříve bezprostředním podnětem ke vzniku stávek v Závodech V. I. Lenina. Ve středu 3. června 1953 byly zaměstnancům vyplaceny v nové měně zálohy na květnovou mzdu ve výši 20 % této mzdy v poměru 5:1.¹¹³⁵ Na 10. června pak vedení závodu vyhlásilo dobírku zbytku mezd za květen, přičemž peníze vydělané v první polovině měsíce byly vydávány v poměru 50:1 a peníze za druhou polovinu měsíce v poměru 5:1. Pokud zaměstnancům byla již dříve chybně vyplacena část mzdy za druhou polovinu měsíce května ve staré měně, směnná následně v poměru 50:1, měla jim být nyní dorovnána do směnného poměru 5:1.¹¹³⁶ Odlišení dvou různých částí výdělku za dvě různé poloviny měsíce eliminovalo rozdíly vzniklé při chybné výplatě předešlých záloh na konci května.¹¹³⁷ Do oběhu byly posléze 20. června vypuštěny též zálohy na červnové mzdy.¹¹³⁸ Zaměstnanci se při té příležitosti mohli poprvé v praxi přesvědčit o nové výši svých mezd a platů. Ty byly oproti původnímu stavu v zásadě pouze přepočítány v poměru 5:1 a v některých případech i mírně navýšeny.¹¹³⁹ Klesala však jejich reálná hodnota v důsledku zrušení vázaného trhu.

¹¹³³ Zásobovací obtíže byly nejvážnější v pohraničních lokalitách, vyskytovaly se však i v centru kraje. *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 313 z 1. 6. 1953, 17:45 hod.

¹¹³⁴ *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 323 z 5. 6. 1953, 7:40 hod.

¹¹³⁵ *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 524 PŘ 2003, informativní směrnice ředitelství ZVIL v Plzni pro mimořádná opatření v podniku po dobu výměny nových peněz 31. 5. 1953.

¹¹³⁶ *NA*, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 58, a.j. 157/13, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 3. 6. 1953; *tamtéž*, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Sekretariát, sig. F 72, Zúčtování záloh na mzdy a platy za první polovinu května 1953 v případech, ve kterých záloha přesahuje polovinu měsíčního výdělku, z června 1953; *tamtéž*, zápis porady ministrů hospodářských resortů a zástupců ROH u náměstka předsedy vlády Dolanského 3. 6. 1953; *tamtéž*, Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 11, zápis o schůzi vedení peněžní reformy 2. 6. 1953.

¹¹³⁷ Veškeré doplátky na mzdu (například prémie) a všechny dosud nevyplacené mzdy (restanty) byly však nadále vypláceny podle původních instrukcí v poměru 50:1. Tato část mzdových opatření byla sice značně nepopulární, nevedla ale již k žádným kolektivním protestům. Hlášení bezpečnosti situaci hodnotila následovně „Někteří dělníci projeví nad tímto nelibost, nikde však nedošlo k žádnému shluknutí, ani nebyli zjištěni dělníci, kteří by odmítli pracovat.“ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 11. 6. 1953; *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 343 TS 90, vyhláška ředitele ZVIL v Plzni č. 24/1953 z 6. 6. 1953.

¹¹³⁸ *Tamtéž*, ZVIL 343 TS 90, vyhláška ředitele ZVIL v Plzni č. 27/1953 z 18. 6. 1953.

¹¹³⁹ Hodinové sazby mezd byly ve ZVIL po měnové reformě následující: V normálních provozech s časovým tarifem 1,98-3,98 Kčs na hodinu (rozdíly v závislosti na tarifní třídě). V normálních provozech s úkolovým tarifem 2,16-4,70 Kčs. V hutních provozech s časovým tarifem 2,08-4,08 Kčs. V hutních provozech s úkolovým tarifem 2,24-4,80 Kčs. V platnosti zůstaly normy a třídy z dubna 1953. Výše platů technických zaměstnanců byla 680-3320 Kčs, administrativních zaměstnanců 480-2620 Kčs. Dosavadní osobní ohodnocení bylo rovněž přepočteno v poměru 1:5. *Tamtéž*, ZVIL 343 TS 90, vyhláška ředitele ZVIL v Plzni č. 24/1953

Vyplacení záloh na mzdy ve dnech 3. a 10. června alespoň z části stabilizovalo kritickou finanční situaci řady domácností, vyvolanou ztrátou úspor při peněžní reformě.¹¹⁴⁰ Po 4. červnu 1953 tak každá domácnost vlastnila alespoň minimální objem finančních prostředků v nové měně, získaný výměnou či výplatou záloh. Mohla proto provádět nákupy v nových cenách. Zároveň v prodejnách přestal být chronický nedostatek zboží trvajícím již několik týdnů. Nejtíživější fáze reformy byla tedy překonána a společnost se mohla začít přizpůsobovat nové stabilnější realitě. V důsledku tohoto procesu docházelo také k postupnému útlumu odporu obyvatelstva proti peněžní reformě. V tomto směru není vůbec náhodné, že vlna protestních incidentů vyvolaných reformou poklesla právě ve čtvrtek 4. června 1953.¹¹⁴¹ K utišení stávek a demonstrací přispěly totiž vedle razantních represivních opatření (viz níže) též výše uvedené psychologické a sociální faktory. Personální zázemí protestů se výrazně zužovalo zejména z toho důvodu, že obavy z budoucnosti byly mnohem silnější motivací k činům, než znehodnocení úspor či nesouhlas s politickými poměry.

Také oficiální propaganda si byla tohoto rozměru nepokojů plně vědoma. Již od 2. června se proto tisk snažil tlumit společenské napětí uveřejňováním prohlášení konkrétních osob, které při reformě přišly o úspory, a přesto ji přijímaly s důvěrou, že se jim v budoucnu mnohonásobně vyplatí. Pro srovnání byly dokonce otiskovány osobní vzpomínky pamětníků na hospodářskou krizi třicátých let. Důraz byl také kladen na důkladné zveřejňování informací o nové výši mezd a cen.¹¹⁴²

Přestože hlavní vlna paniky po 4. červnu odezněla, některé příčiny pobouření obyvatelstva trvaly. Pařila k nim zejména otázka značných finančních ztrát způsobených reformou. Bilanci výměny platidel v regionu provedla ve dnech 7. června 1953 až 13. března 1954 Krajská komise pro likvidaci výměnných středisek v Plzni.¹¹⁴³ Podle jejích zjištění střediska v kraji přijala celkem 1 949 388 000 Kčs ve staré měně a vyplatila občanům 69 208 000 Kčs v měně nové. Odbavila dohromady 193 572 klientů, kteří měnili peníze za celkem 533 684

z 6. 6. 1953; Vládní nařízení ze dne 30. května 1953, č. 42/1953 Sb., o opatřeních v oboru mezd, důchodů a některých sociálních dávek v souvislosti se zrušením lístkového systému zásobování.

¹¹⁴⁰ NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 12, Zpráva o výměně peněz za nové peníze emise 1953 a o přepočtu vkladů ve státních spořitelnách, 7. 6. 1953; *tamtéž*, Sekretariát, sig. F 72e, Zpráva o výměně starých peněz za nové peníze vzoru 1953 a o přepočtu vkladů ve státních spořitelnách, nedatováno.

¹¹⁴¹ JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 126.

¹¹⁴² SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, dálnopis Rudého práva Praha Rudému právu Plzeň 2. 6. 1953; FAUROVÁ, Marie: S radostí se zbavujeme přidělových lístků na zboží, *Pravda*, roč. 28, č. 44 (2. 6. 1953), s. 1; Nikomu nedovolíme, aby zkazil šťastný život našich dětí, *Pravda*, roč. 28, č. 45 (5. 6. 1953), s. 2.

¹¹⁴³ AČNB, f. Státní banka československá – pobočka Plzeň, sig. 1090/8 PL, zrušení krajské komise pro likvidaci výměnných středisek v Plzni, 13. 3. 1954.

osob.¹¹⁴⁴ Průměrně tedy jeden obyvatel kraje měnil hotovost ve výši 3 653 Kčs staré měny a obdržel pouze 130 Kčs v nové měně.¹¹⁴⁵ V celostátním srovnání průměrné výše směňovaných finančních prostředků byl plzeňský kraj druhý za Českými Budějovicemi.¹¹⁴⁶ Teoretická motivace západočeských obyvatel k vyvolání protestů patřila tedy z tohoto hlediska k nejvyšším v republice.

Doposud nalezené dokumenty bohužel neumožňují získat přesné informace o průměrné výši směňovaných hotovostí ve střediscích Závodů V. I. Lenina. Tyto údaje by byly velmi důležité zejména pro přesnější postihnoutí míry finančních ztrát tamních dělníků.¹¹⁴⁷ Dílčí zmínky v pramenech jiného druhu však naznačují, že redukce jejich úspor byly výrazně vyšší než průměrné škody celku populace (viz níže).¹¹⁴⁸

Dne 6. června 1953 došlo též k přepočtu všech vkladů a běžných účtů ve spořitelnách na novou měnu.¹¹⁴⁹ V plzeňském kraji bylo uloženo ve spořitelnách 2 060 306 000 Kčs staré měny, tedy přibližně polovina finančních rezerv populace. Tyto vklady byly pak v rámci reformy převedeny na 233 832 000 Kčs nové měny.¹¹⁵⁰ Při výměně tohoto typu úspor tak docházelo k nepoměrně nižším ztrátám než u hotovostí. Reforma tedy nejvíce zasáhla ty domácnosti, které přechovávaly naspořené peníze mimo finanční ústavu.

¹¹⁴⁴ Dne 1. června bylo v kraji odbaveno 102 917 osob, 2. června 208 337 osob, 3. června 122 517 osob a 4. června 93 867 osob. Většina obyvatelstva byla tedy odbavena během prvních dvou dnů. Z celkového objemu 69 208 000 Kčs vyplacených v nové měně bylo 31 319 000 Kčs vyplaceno civilnímu obyvatelstvu při výměně v kurzu 5:1, dalších 35 026 000 Kčs taktéž civilnímu obyvatelstvu při výměně v kurzu 50:1 a 2 863 000 Kčs vydala vojenská střediska. Počet obyvatel kraje činil k 1. lednu 1953 celkem 560 467 osob. Z celkového počtu 533 684 osob účastných výměny jen 523 255 měnilo alespoň část hotovosti v kurzu 5:1, ostatní měli nárok pouze na výměnu v nevýhodném kurzu 50:1. NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Sekretariát, sig. F 72a-II, Zpráva o průběhu výměny peněz při peněžní reformě podle jednotlivých krajů, 11. 6. 1953; *tamtéž*, Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 18, obyvatelstvo krajů k 1. 1. 1953.

¹¹⁴⁵ Statistické přehledy se postupně měnily v průběhu kontroly činnosti středisek, proto některé prameny uvádí odlišné údaje. *Tamtéž*, kart. 11, Zpráva o měnové reformě a jejím vyúčtování, nedatováno; *tamtéž*, kart. 12, Výkaz o výměně starých peněz za nové peníze emise 1953, 8. 6. 1953; *tamtéž*, Sekretariát, sig. F 72, Operativně technické hlášení o výměně platidel za dobu od 1. do 4. června 1953, 5. 6. 1953; MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*. Dokumenty o perzekuci a odporu. Sv. 8. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 88-89.

¹¹⁴⁶ NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 12, Průměrný počet Kčs připadajících na jednu osobu při výměně platidel v roce 1953, z 8. 6. 1953.

¹¹⁴⁷ AČNB, f. Státní banka československá – pobočka Plzeň, sig. 820/7 PL, denní hlášení výměnných středisek ve Starém Plzenci, červen 1953; *tamtéž*, sig. 85/11 PL, denní hlášení výměnných středisek z okresu Horšovský Týn, červen 1953.

¹¹⁴⁸ PA Škoda, f. ROH, ROH 14 PV 33, osnova referátu o událostech v Plzni 1. června 1953, nedatováno; SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni 4. 6. 1953; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953.

¹¹⁴⁹ NA, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 11, Zpráva o měnové reformě a jejím vyúčtování, nedatováno.

¹¹⁵⁰ *Tamtéž*, kart. 12, Zpráva o výměně peněz za nové peníze emise 1953 a o přepočtu vkladů ve státních spořitelnách, 7. 6. 1953; *tamtéž*, Výkaz o přepočtu vkladů ve státních spořitelnách podle stavu k 1. 6. 1953, ze 7. 6. 1953.

Ani výše nastíněná redukce úspor obyvatelstva se však po 4. červnu 1953 nestala v dlouhodobějším horizontu důvodem k dalším sociálně motivovaným protestům. Představitelé komunistické strany si totiž z razantních protestů proti reformě odnesli ponaučení, že stabilita režimu je do značné míry závislá na životní úrovni obyvatelstva, a vyhýbali se napříště eskalaci sociálních konfliktů s průmyslovým dělnictvem.¹¹⁵¹ V následujících letech proto docházelo opakovaně k výraznému snižování maloobchodních cen, které bylo vedením strany hojně propagandisticky využíváno.¹¹⁵² Politika tzv. Nového kurzu inspirovaná v létě 1953 vývojem v Sovětském svazu postupně měnila strategii vládnutí v Československu z represivního stalinismu v zárodky specifické formy (stále ještě represivního) „socialistického konzumu“.¹¹⁵³ Břežnové úmrtí J. V. Stalina přispělo ke zmírnění mezinárodního napjetí a červencovým příměřím uzavřeným v Koreji končila „horká“ fáze studené války.¹¹⁵⁴ Vedení komunistické strany reagovalo na vývoj moskevské politiky přijetím tzv. srpnových tezí, které otevíraly cestu k první nesmělé revizi poúnorové hospodářské koncepce i projevů „socialistické nezákonnosti.“¹¹⁵⁵ Od září 1953 proto docházelo v Československu k závažným úpravám sociální politiky i struktury výroby (omezení investic do zbrojení) a léta 1954-1955 přinesla obyvatelstvu výrazné zvýšení osobní spotřeby.¹¹⁵⁶ Tento pomyslný druh společenské smlouvy, v rámci níž byly saturovány materiální potřeby obyvatelstva výměnou za politickou loajalitu, podle některých autorů dokonce vedl k tomu, že v Československu na rozdíl od okolních států (Maďarsko, Polsko) nedošlo v bouřlivém roce 1956 k výraznějším společenským nepokojům.¹¹⁵⁷ Relativní stabilita ekonomiky, vykoupená v červnu 1953 peněžní reformou a s ní spojenými protesty, představovala v následujících letech jeden ze základních pilířů politického systému.¹¹⁵⁸

¹¹⁵¹ Jako příklad může posloužit odvolání vládního nařízení o opatřeních proti fluktuaci a absenci č. 52/1953 Sb. Nařízení bylo připravováno od roku 1952, vláda jej schválila 3. června 1953, již 6. července 1953 bylo však odvoláno. STÁTŇÍK, Dalibor: *Sankční pracovní právo v padesátých letech*. Praha: ÚSD AV ČR 1994, s. 142-162.

¹¹⁵² PA Škoda, f. ROH, ROH 14 PV 312, zápis schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 29. 9. 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ č. 372 zaslaný ÚV KSČ 29. 9. 1953, 16:30 hod.; Dny radosti a vděčnosti v plzeňském kraji. In: *Pravda*, roč. 28, č. 79 (2. 10. 1953), s. 1.

¹¹⁵³ PERNES, Jiří: Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953. Brno: ÚSD AV ČR 2000, s. 16-26; MCDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953, in: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVI (2011), s. 229-230.

¹¹⁵⁴ NÁLEVKA, Vladimír: *Studená válka*. Praha: Triton 2003, s. 54-72.

¹¹⁵⁵ KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci : kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha: Libri 2006, s. 219-221.

¹¹⁵⁶ PRŮCHA, Václav (ed.): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. II. díl*. Brno 2009, s. 612-623; RÁKOSNÍK, Jakub: *Sověťizace sociálního státu : lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy 2010, s. 445.

¹¹⁵⁷ BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost : Československo a rok 1956*. Praha: Prostor 2001, s. 302-308.

¹¹⁵⁸ KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 14-23.

Pokračování stávek ve dnech 2. – 4. června 1953

Dalším z faktorů, které vedle represí a poklesu sociální paniky ovlivnily poměrně rychlou „normalizaci“ poměrů v regionu, byla též nejednota nespokojeného obyvatelstva. Již stranické schůze ve dnech 31. – 1. června ukázaly, že rozhořčení způsobené peněžní reformou je sice téměř všeobecné, že však zároveň kritika reformy vychází u jednotlivých skupin obyvatelstva ze značně rozdílných pozic. Velká část argumentů zaznívajících uvnitř členské základny strany byla (na rozdíl od hlasu pozdějších demonstrantů) ke stávajícímu politickému zřízení zcela loajální, užívala jeho oficiální ideologický jazyk a podléhala některým významným myšlenkovým stereotypům státní propagandy (viz výše).¹¹⁵⁹ Odpor proti peněžní reformě proto nebyl homogenní, ale vnitřně strukturovaný. Jeho účastníci také volili značně odlišná východiska ze vzniklé situace. Stávku v Závodech V. I. Lenina například zahájila pouze malá menšina zaměstnanců a z ní opět jen asi polovina zamířila do ulic města.¹¹⁶⁰ Největší část dělníků (včetně nižších funkcionářů strany a řadových komunistů) zaujala stanovisko pasivní rezistence a svým jednáním protesty pouze umožnila, nikoli výslovně podpořila. Aktivně protestujících obyvatel bylo přitom poměrně malé množství a jejich činnost byla tedy v zásadě možná jen díky pasivnímu odporu ostatních nezúčastněných segmentů společnosti.

Demonstrace se pak v průběhu dne transformovaly z původního sociálního dělnického protestu v protivládní a násilné nepokoje. Tím však postavily podstatnou část svého širšího zázemí před dilema, jaké řešení prvotního sociálního konfliktu je pro ni ještě přijatelné a jaké již nikoli.¹¹⁶¹ Pro mnohé dělníky přitom nebyly politické demonstrace vrcholem jejich stávek, ale spíše nezamýšleným vedlejším důsledkem samotných dělnických protestů uvnitř továrny a produktem živelného dění v ulicích.¹¹⁶² Vedení komunistické strany navíc označilo ve

¹¹⁵⁹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva o členských schůzích základních organizací KSČ v okrese Plzeň-město 31. 5. 1953; *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 313 z 1. 6. 1953, 17:45 hod.

¹¹⁶⁰ *Tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ štábu vrchního velitele LM 1. 6. 1953; *tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50 hod.; *tamtéž*, zpráva oddělení LM sekretariátu KV KSČ, 1953; NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – nezpracovaný fond], zpráva o průběhu měnové reformy na základě telefonických hlášení z krajů na ÚV KSČ v dopoledních hodinách 1. 6. 1953; MCDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953, in: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVI (2011), s. 225.

¹¹⁶¹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 314 z 1. 6. 1953, 22:50; *tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva o mimořádných členských schůzích závodních organizací KSČ v Závodech V. I. Lenina v Plzni 4. 6. 1953. ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, 305-403-3, hlášení o náladách obyvatelstva v souvislosti s měnovou reformou, počátek června 1953, s. 196, s. 197, s. 202, s. 209.

¹¹⁶² SOA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Josefa Popka; *tamtéž*, sp. zn. 1T 151/1953, protokol o hlavním líčení 21. 1. 1953, výpověď Drahomíra Bokra; *tamtéž*, sp. zn. 1T 153/1953, protokol o hlavním líčení 22. 7. 1953, výpověď Josefa Fouse; *tamtéž*, výpověď Václava Oliberia; *tamtéž*, sp. zn. 1T 144/1953, protokol sepsaný s Josefem

večerních hodinách demonstrace za pokus o kontrarevoluční převrat, čímž vytvářelo tlak na loajální část nespokojených, aby se od nepokojů distancovala. Otevírala se tedy otázka, jak se nejednotná masa dělníků v nové situaci zachová.

Důsledky těchto procesů byly obzvláště patrné v Závodech V. I. Lenina. Část zaměstnanců se v noci z 1. na 2. června pokusila vrátit k původní formě protestu a obnovila stávky. Práci zastavilo osazenstvo nočních směn například v oddělení Vozidla, Lokomotivka, Nářaďovna I či Nářaďovna II.¹¹⁶³ Možnosti pokračování stávek byly však již značně limitované. Oficiální označení demonstrací za protistátní čin neumožňovalo nespokojeným dělníkům nadále stávkovat, aniž by tím riskovali vstup do otevřeného konfliktu s komunistickou stranou. Původní legitimita dělnických stávek byla demonstracemi značně otřesena. Loajální varianta protestu se vytratila. Večerní průvod komunistů navíc vyslal jasný signál, jak si mají počínat, do té doby nerozhodní, řadoví členové strany. V dílnách se proto již v úterý ráno mohli straničtí funkcionáři opřít o menší část zaměstnanců, která sama aktivně přispívala k uklidnění nepokojů, požadovala potrestání účastníků pondělních demonstrací, nahlašovala včerejší absentéry a předávala je Lidovým milicím.¹¹⁶⁴

Kromě hrozby represí (viz níže) začal v tento okamžik působit ještě další významný faktor. Oficiální interpretace nepokojů jakožto „reakčního“ puče totiž ponechávala stávkujícím dělníkům schůdnou ústupovou cestu. Dávala jim prostor, aby se distancovali od demonstrací v ulicích, dodatečně schválili provedení peněžní reformy a prohlásili se za oběti svedené nepřáteli režimu. Mnozí aktéři a sympatizanti stávek tuto nabídku využili, začali hovořit o tom, že byli při podpoře nepokojů oklamáni, vyjadřovali souhlas s reformou a uzavírali pracovní závazky, kterými měl být nahrazen prostávkovaný čas.¹¹⁶⁵

Tyto ústupové strategie se projevovaly i v kolektivním měřítku. Osazenstva celých dílen bránila svá pracoviště před přísnějším postihem prostřednictvím přijímání požadovaných rezolucí, oslavujících peněžní reformu. Takové prohlášení bylo například schváleno i v jednom z někdejších epicenter nepokojů, v oddělení Strojírna III (TS hala).¹¹⁶⁶ V duchu oficiální teze o svedení dělníků byla v těchto rezolucích odpovědnost za vznik demonstrací

Hegnerem 5. 6. 1953; *tamtéž*, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o hlavním líčení 20. 7. 1953, výpověď Aloise Kučery; *tamtéž*, sp. zn. 1T 142/1953, protokol o hlavním líčení 16. 7. 1953, výpověď Marie Kreidlové.

¹¹⁶³ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1455 PV 109, hodnocení práce ZR ZVIL při událostech 1. 6. 1953, z 1953.

¹¹⁶⁴ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 29, inv. č. 100, zápis schůze pléna KV KSČ 2. 6. 1953.

¹¹⁶⁵ Připravovala se mimořádná pracovní směna na neděli 21. června 1953, prostřednictvím které měly být napraveny ztráty způsobené stávkou. *Tamtéž*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 11. 8. 1953, výrok s. Rotha; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva z členské schůze ZO KSČ Strojírna I ve ZVIL 4. 6. 1953; *tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 319 z 3. 6. 1953, 1:55 hod.; *tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva o politické situaci ve ZVIL v Plzni 2. 6. 1953.

¹¹⁶⁶ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1455 PV 45, rezoluce zaměstnanců TS haly 6. 6. 1953.

svalována na obětního beránka, označovaného abstraktním souslovím „plzeňská reakce“, tedy nikoli na samotné zaměstnance Závodů V. I. Lenina, kteří protesty ve skutečnosti zahájili. Řada provolání dokonce požadovala vystěhování buržoazie z bytů v centru města a uvolnění těchto prostor pro zaměstnance závodu.¹¹⁶⁷ Rezoluce také urgovaly, v plzeňských podmínkách již tradičně, důkladnou čistku na školách, přestože ty do demonstrací v roce 1953 zasáhly pouze v okrajové míře.¹¹⁶⁸ Dělnické prostředí se tedy poměrně rychle od demonstrací distancovalo. Pod nátlakem přijalo peněžní reformu a politickou odpovědnost za ne zcela chtěný průběh protestů přesměřovalo na jiné skupiny obyvatelstva, ke kterým se necítilo být nijak vázáno.

Za takových okolností mohly jen stěží být úspěšné pokusy menší části zaměstnanců pokračovat v protestech. Při ranní směně 2. června 1953 vstoupilo sice do stávký 2000 pracovníků oddělení Obráběcí stroje I a pobočného závodu Elektrotrakce Doudlevice, po několikahodinovém přesvědčování byla však práce v těchto provozech opět obnovena.¹¹⁶⁹ Představitelům strany se tedy vhodně volenou taktikou podařilo poměry v Závodech V. I. Lenina 2. června postupně stabilizovat.¹¹⁷⁰ Ve středu 3. června se proto již v podniku neobjevily žádné pokusy o vyvolání stávek. Většina dělníků navíc měla toho dne už vyměněné peníze. Mohla tedy nakupovat v nové měně a měla možnost se v praxi seznámit s novými cenami. Očekávaná zásobovací krize nepřicházela a rozhořčení i panika obyvatelstva tak postupně ztrácely na své nejvýbušnější síle.¹¹⁷¹ Pacifikaci zbylých nespokojenců v továrně napomáhaly v následujících dnech schůze základních organizací komunistické strany,¹¹⁷² na kterých byli z partaje vylučováni protagonisté a sympatizanti

¹¹⁶⁷ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, rezoluce ze závodů zaslané na KV KSČ a ÚV KSČ, červen 1953.

¹¹⁶⁸ *Tamtéž*.

¹¹⁶⁹ *VÚA*, f. MNO, inv. č. 1999, kart. 344, sig. 44/1/3, č.j. 004500 NGŠ 1953, zpráva zástupce náčelníka generálního štábu pplk. Vojtěcha Dolníčka o situaci v Plzni 30. 5. – 3. 6. 1953, 6. 6. 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 316 z 2. 6. 1953, 8:50 hod.; *NA*, f. Ministerstvo vnitra – Noskův archiv, inv. č. 169, kart. 258, měnová reforma, hlášení sekretariátu ministerstva vnitra předsedovi vlády Viliamu Širokému, č. j. 20/53 PT, 2. 6. 1953.

¹¹⁷⁰ Také oficiálně vykázaná absence, která i v pondělí převyšovala dlouhodobý průměr o pouhých 5%, klesla v úterý na hodnotu přesahující běžnou úroveň již jen o 1%. *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 319 z 3. 6. 1953, 1:55 hod.; *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 203 Osob 2, seznamy absencí na jednotlivých pracovištích ZVIL v Plzni 1. 6. 1953, z června 1953.

¹¹⁷¹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 321 z 3. 6. 1953, 20:45 hod.; *tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 324 z 5. 6. 1953, 23:05 hod.

¹¹⁷² *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva o mimořádných členských schůzích ZO KSČ ve ZVIL v Plzni 4. 6. 1953.

protestů.¹¹⁷³ Případné dělnické stávky tak přicházely o krytí poskytované dříve některými nižšími funkcionáři závodu a řadovými členy strany.

Protestní akce pak pokračovaly v Plzni pouze individuální neveřejnou formou. Ve dnech 4. až 7. června byly například po městě rozšiřovány letáky „*Krach komunistické zločinné vlády, žádáme vypsání svobodných voleb!*“¹¹⁷⁴ Na trati Plzeň-Klatovy údajně došlo k pokusům o sabotáž.¹¹⁷⁵

Vlna kolektivních protestů v Plzni sice odezněla, zvěsti o tamních demonstracích se však rychle rozšířily po celých západních Čechách. Nezabránily tomu ani policejní kontroly vozidel na silnicích vedoucích ven z města,¹¹⁷⁶ ani zákaz meziměstských telefonických hovorů nařízený sekretariátem Ústředního výboru KSČ.¹¹⁷⁷ Značná část zaměstnanců plzeňských průmyslových podniků (celkem 26 597 osob) totiž dojížděla do práce z okolních okresů.¹¹⁷⁸ V těchto lokalitách proto vznikala již 1. června odpoledne po návratu dělníků z Plzně velký rozruch. V Blovicích a Stodě se dokonce začaly na ulicích tvořit hloučky obyvatel debatujících o plzeňských událostech, které musely být rozptylovány Veřejnou bezpečností.¹¹⁷⁹ Nositeli informací se stali v mnohých případech také železniční zaměstnanci.¹¹⁸⁰

Ústně předávaná svědectví nebyla přitom zcela přesná. Běžně například hovořila o tom, že střelba do škodováckých dělníků skončila hromadným krveprolitím.¹¹⁸¹ Fámy o zastřelených demonstrantech se šířily i do značně vzdálených oblastí,¹¹⁸² v Praze kupříkladu kolovala

¹¹⁷³ Šlo pouze o jednotlivce. Ve strojírně IV. mezi nimi například figurovalo jméno držitele řádu práce Jaroslava Chyby. *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva z členské schůze ZO KSČ Strojírna I ve ZVIL 4. 6. 1953; *Tamtéž*, zpráva z členské schůze ZO KSČ Strojírna IV ve ZVIL 4. 6. 1953.

¹¹⁷⁴ *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 7. 6. 1953.

¹¹⁷⁵ Bylo zde přerušeno telegrafní spojení a bezpečnost zaznamenala pokusy o vykojení vlaku. NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – neuspořádaný fond], zprávy z krajů zaslané ÚV KSČ 3. 6. 1953; VÚA, f. MNO, inv. č. 1999, kart. 344, sig. 44/1/3, č.j. 004500 NGŠ 1953, zpráva zástupce náčelníka generálního štábu pplk. Vojtěcha Dolníčka o situaci v Plzni 30. 5. – 3. 6. 1953, 6. 6. 1953.

¹¹⁷⁶ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953.

¹¹⁷⁷ NA, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 58, a.j. 157/13, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 3. 6. 1953.

¹¹⁷⁸ Celkem 26 597 osob dojíždělo do Plzně za prací z těchto okresů: Blatná (272 osob), Blovice (3 204), Domažlice (375), Horšovský Týn (213), Horažďovice (364), Klatovy (704), Plasy (1 407), Přeštice (3 231), Rokycany (3 313), Stod (3 159), Stříbro (709), Tachov (52), Sušice (2), Plzeň-venkov (10 592). NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹¹⁷⁹ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 315 z 2. 6. 1953, 2:35 hod.

¹¹⁸⁰ SOA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 191/1953, rozsudek lidového soudu z 1. 10. 1953.

¹¹⁸¹ SOA v Plzni, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 315 z 2. 6. 1953, 2:35.

¹¹⁸² NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – neuspořádaný fond], zprávy z krajů zaslané ÚV KSČ 3. 6. 1953; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 105, 110-118.

informace, že v Plzni bylo zabito osm dělníků a žena s dítětem.¹¹⁸³ Nepřesné poznatky o plzeňských protestech se pak prostřednictvím emigrantů dostávaly také do západní ciziny.¹¹⁸⁴ Bez ohledu na pravdivost obsahu bylo předávání zpráv o plzeňských událostech stíháno jako trestný čin šíření poplašných zpráv.¹¹⁸⁵

Informace o situaci v krajském městě Plzni vyvolaly v průmyslových závodech po celých západních Čechách sérii stávek inspirovanou Závody V. I. Lenina.¹¹⁸⁶ Mezi hlavní třecí plochy v jednotlivých lokalitách opět náležely zejména neznalost výše nových mezd, chybně vyplacené zálohy na květnové mzdy a nedostatek zboží v obchodech. Již 1. června 1953 se neklid projevil mezi zaměstnanci Továrny obráběcích strojů Holoubkov (70 osob),¹¹⁸⁷ Továrny obráběcích strojů Strašice (200 osob),¹¹⁸⁸ Buzuluku Rokycany (105 osob),¹¹⁸⁹ České zbrojovky Blatná (170 osob),¹¹⁹⁰ Kdyňských strojních závodů,¹¹⁹¹ Klatovských strojůren (20 osob) a Armastavu Janovice nad Úhlavou (50 osob).¹¹⁹²

Následujícího dne, 2. června 1953, zahájila solidární stávku pobočná továrna Závodů V. I. Lenina v Blovicích,¹¹⁹³ kde práci zastavilo na 350 osob. Blovičtí požadovali zvýšení mezd a propuštění zatčených plzeňských kolegů.¹¹⁹⁴ Vynutili si dokonce vyslání delegace do hlavního závodu, která měla za úkol ověřit, zda se v Plzni skutečně stávkuje a zda se předchozího dne střílelo do dělníků. Po návratu delegace byla v Blovicích kolem jedenácté hodiny dopoledne

¹¹⁸³ ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti, 305-403-3, hlášení o náladách obyvatelstva v souvislosti s měnovou reformou, počátek června 1953, s. 199, s. 215.

¹¹⁸⁴ Zprávy o ztrátách na životech otiskly New York Times a zachytil je též například archiv BBC. ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Nakladatelství MICHAEL, Praha 1993, s. 60 a 75; PERNES, Jiří: *Neznámý dokument o peněžní reformě v Československu v roce 1953*. In: Po stopách nedávné historie : Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana. ÚSD AV ČR, Praha 2003, s. 185; KUMPERA, Jan: *Plzeň na stránkách New York Times 1945 a 1953*. In: Sborník Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni : Dějepis XVI, Plzeň 1995, s. 113-120.

¹¹⁸⁵ Například zaměstnanec Československých státních drah František Hons byl odsouzen k podmíněnému trestu odnětí svobody v trvání šesti měsíců, protože prohlašoval, že demonstranti zapálili plzeňskou radnici. Ke dvěma měsícům odnětí svobody byl odsouzen také automechanik František Šimice, který hovořil na svém pracovišti v Třemošné o zážitcích ze služební cesty do Plzně. SOKA *Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 191/1953, rozsudek lidového soudu z 1. 10. 1953; *tamtéž*, sp. zn. 3T 122/1953; SOA v *Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 8. 6. 1953.

¹¹⁸⁶ Tohoto jevu si všiml již dříve Zdeněk Štěpánek. ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Jako když hodíte kámen do vody, Škodovák*, roč. 62, č. 42-43 (31. 5. 1991), s. 2.

¹¹⁸⁷ TOS, národní podnik, závod Holoubkov.

¹¹⁸⁸ TOS, národní podnik, provozovna Strašice. SOA v *Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 313 z 1. 6. 1953, 17:45 hod.

¹¹⁸⁹ Buzuluk, národní podnik Komárov u Hořovic, závod Rokycany.

¹¹⁹⁰ Česká zbrojovka, národní podnik, závod Blatná.

¹¹⁹¹ SOA v *Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 315 z 2. 6. 1953, 2:35 hod.; *tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 316 z 2. 6. 1953, 8:50 hod.

¹¹⁹² Armstav národní podnik, závod Plzeň, kancelář a staveniště Janovice nad Úhlavou. ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-72-30, přehled stávek v jednotlivých závodech plzeňského kraje, červen 1953.

¹¹⁹³ ZVIL, národní podnik, závod Lekov.

¹¹⁹⁴ SOA v *Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 316 z 2. 6. 1953, 8:50 hod.

práce obnovena.¹¹⁹⁵ Diskuse a tvoření hloučků zachvátily rovněž závod Sport na Horažďovicku (130 osob),¹¹⁹⁶ Jitex Horažďovice (210 osob),¹¹⁹⁷ kutací středisko Jáchymovských dolů v Nalžovských Horách (90 osob),¹¹⁹⁸ závod Kozak v Klatovech,¹¹⁹⁹ Klatovské strojírny (240 osob) a Armastav Janovice nad Úhlavou (110 osob).¹²⁰⁰ Pod vlivem České zbrojovky ve Strakonících¹²⁰¹ pokračovali ve stávce též zaměstnanci České zbrojovky v Blatné (170 osob).¹²⁰² Drobné pokusy o zastavení práce se odehrály také v dalších závodech v okresech Rokycany, Sušice, Blovice, Stod a Plasy.¹²⁰³ Protesty na některých místech podporovali dokonce i lokální funkcionáři komunistické strany. Například předseda závodní organizace silničních zaměstnanců okresu Sušice se nechal slyšet, že peněžní reformu „*nedělají zástupci dělníků, ale milionáři.*“¹²⁰⁴ Vlna stávek však neprobíhala soustavně, zpravidla byla práce zastavena pouze na několik hodin a po přesvědčování ze strany nadřízených funkcionářů strany byla opět obnovena. K likvidaci nepokojů bylo také často používáno opatření, při kterém dělníci, kteří jednoho dne stávkovali, nebyli již další den do továren vpuštěni.¹²⁰⁵

Přesto ještě 3. června pokračovala stávka v Armstavu Janovice nad Úhlavou. Dělníci zde hovořili o tom, „*že nedůvěřují vládě a namítali, že nezačnou dělat, dokud jim nebudou zvýšeny platy.*“¹²⁰⁶ Také v klatovských průmyslových podnicích část zaměstnanců stále odmítala nastoupit práci, dokud neobdrží informace o výši nových mezd.¹²⁰⁷ Situace v závodech na Klatovsku přiměla místní řidiče Československé automobilové dopravy (ČSAD), aby ze svých autobusů sejmuli rudé hvězdy, protože v opačném případě jim

¹¹⁹⁵ *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 318 z 3. 6. 1953, 0:55 hod.

¹¹⁹⁶ Sport, národní podnik, závod Horažďovice. *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 317 z 2. 6. 1953, 11:30 hod.

¹¹⁹⁷ Jitex, národní podnik, stávkárny, Písek, závod Horažďovice. *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 318 z 3. 6. 1953, 0:55 hod.

¹¹⁹⁸ Jáchymovské doly, národní podnik, kutací středisko Nalžovské Hory. *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 317 z 2. 6. 1953, 11:30 hod.

¹¹⁹⁹ Kozak, kožedělné závody, národní podnik, Klatovy.

¹²⁰⁰ *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 316 z 2. 6. 1953, 8:50 hod.

¹²⁰¹ Česká zbrojovka, národní podnik, Strakonice.

¹²⁰² *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 318 z 3. 6. 1953, 0:55 hod.

¹²⁰³ *Tamtéž*; *tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni, 2. 6. 1953.

¹²⁰⁴ U silničních zaměstnanců okresu Sušice dokonce předseda závodní organizace KSČ řekl, že měnovou reformu „*nedělají zástupci dělníků, ale milionáři.*“ *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 323 z 5. 6. 1953, 7:40 hod.

¹²⁰⁵ ABS, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-72-30, přehled stávek v jednotlivých závodech plzeňského kraje, červen 1953.

¹²⁰⁶ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 321 z 3. 6. 1953, 20:45 hod.; *tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 4. 6. 1953.

¹²⁰⁷ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 321 z 3. 6. 1953, 20:45 hod.

zaměstnanci továren vytloukali kamením okna jejich vozidel.¹²⁰⁸ Také v Nalžovských horách pokračovala stávka asi 140-150 osob, neboť vedení Jáchymovských dolů nijak nereagovalo na stížnosti tamních zaměstnanců.¹²⁰⁹ Stávkovalo se též v podnicích Armstav Blatná (107 osob),¹²¹⁰ Šumavan Klatovy (80 osob),¹²¹¹ Jitex Horažďovice, Šumavan Kasejovice (96 osob),¹²¹² Solo Sušice¹²¹³ a Autorenova Sušice.¹²¹⁴ Práci přerušili také stavební dělníci pracující v Chlumčanských keramických závodech, kteří tvrdili, že mají hlad.¹²¹⁵ Během dne byl však postupně zahájen běžný provoz ve všech těchto podnicích vyjma Nalžovských hor, kde dlouho nepomáhala ani přítomnost čtyř sovětských poradců.¹²¹⁶ Poslední ojedinělý pokus o stávkou byl v kraji zaznamenán ještě 4. června 1953 v závodě Šumavan Kolinec.¹²¹⁷

V podnicích, které přistoupily k zahájení práce, se situace vyvíjela podobně, jak již byla popsána na příkladu Závodů V. I. Lenina v Plzni. Na schůzích docházelo k určování viníků a k sebekritikám stávkujících zaměstnanců. Vybrané osoby byly zatčeny.¹²¹⁸ Schvalovaly se též rezoluce požadující potrestání plzeňských „provokatérů“ a přijímaly se pracovní závazky k náhradě prostávkované pracovní doby.¹²¹⁹

Justiční procesy s účastníky demonstrací

S rostoucí radikalizací dění v ulicích 1. června 1953 se postupně rozplývalo i počáteční dilema plzeňských funkcionářů, zda mají demonstrace posuzovat jako legitimní protest dělníků proti sociálním dopadům peněžní reformy, či nikoli. V pozdních odpoledních

¹²⁰⁸ *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 321 z 3. 6. 1953, 20:45 hod.; *tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 4. 6. 1953.

¹²⁰⁹ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 321 z 3. 6. 1953, 20:45 hod.

¹²¹⁰ Armstav, národní podnik, staveniště Blatná. *NA*, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – neuspořádaný fond], zpráva o zajištění usnesení strany a vlády v okrese Stod 30. 5 – 5. 6. 1953, z 9. 6. 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 321 z 3. 6. 1953, 20:45 hod.

¹²¹¹ Šumavan, národní podnik, továrna na pánské prádlo, Klatovy.

¹²¹² Šumavan, národní podnik, továrna na pánské prádlo, závod Kasejovice. *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 321 z 3. 6. 1953, 20:45 hod.

¹²¹³ Solo, závody na zápalky, národní podnik, závod Sušice. *Tamtéž*; *tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 4. 6. 1953.

¹²¹⁴ Autorenova, národní podnik, opravy automobilů, Sušice. *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 322 z 4. 6. 1953, 4:45 hod.

¹²¹⁵ Chlumčanské keramické závody, národní podnik. *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 321 z 3. 6. 1953, 20:45 hod.; *tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 4. 6. 1953.

¹²¹⁶ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 322 z 4. 6. 1953, 4:45.

¹²¹⁷ Šumavan, národní podnik, továrna na pánské prádlo, Klatovy, závod Kolinec. *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 323 z 5. 6. 1953, 7:40 hod.; *ABS*, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-72-30, přehled stávek v jednotlivých závodech plzeňského kraje, červen 1953; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 135.

¹²¹⁸ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 8. 6. 1953.

¹²¹⁹ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 322 z 4. 6. 1953, 4:45 hod.

hodinách se již v jejich projevech ustálila interpretace, že peněžní reforma byla pouze zneužita „reakcí“ k protistátní provokaci.¹²²⁰ Samotné protestující dělníky přitom funkcionáři strany považovali za osoby svedené a všímali si též skutečnosti, že mezi zaměstnanci Závodů V. I. Lenina figurovala řada osob původně nedělnických profesí. Nadměrně zdůrazňovaný aspekt profesní minulosti některých demonstrantů se v oficiální rétorice pozvolna transformoval v tvrzení, že v Plzni vlastně nedemonstrovali autentičtí dělníci, ale za dělníky „převlečená reakce“. Tato legenda se posléze odpoutala od zbytků svého reálného základu a začala žít svým vlastním životem konspiračního příběhu.¹²²¹

Podobným směrem se ubíralo také vyšetřování plzeňských protestů. Mezi zatčenými demonstranty byli hledáni údajní organizátoři protistátní akce. Ideologické limity myšlení vyšetřovatelů přitom vylučovaly možnost označit demonstrace za spontánní, nikým neřízený čin. Odhalení domnělých iniciátorů nepokojů bylo též nutné v zájmu politicky přijatelného vysvětlení demonstrací. Ze zatčených účastníků byli proto vybírány hlavní postavy procesu spíše na třídním základě, než podle jejich podílu na vlastním dění v ulicích. Mezi prvními adepty na titulní role v připravovaném procesu proto patřili bývalý živnostník Jan Holeček, bývalý živnostník Rudolf Krüger a dcera „vesnického boháče“ Anežka Krinesová.¹²²²

Ministerstvo národní bezpečnosti, zodpovědné za přípravu procesu, postupovalo přitom značně spěšně. Proces měl být veřejný a měl se konat co nejdříve, aby mohl podpořit oficiální interpretaci nepokojů. Přestože důkladné výsledky stovek zadržených vyžadovaly určitý čas, plánovalo ministerstvo uspořádat soudní líčení se 40 hlavními organizátory již v následujících týdnech.¹²²³ Vedení vyšetřování se proto ujala Hlavní správa Státní bezpečnosti a do Plzně byli neprodleně vysláni pražští operativní pracovníci.¹²²⁴ Od 3. června jejich činnost na místě osobně řídil náčelník správy vyšetřování Milan Moučka.¹²²⁵ Celá akce probíhala ve výhradní režii Státní bezpečnosti. Při přípravě procesu bezpečnost ignorovala pravomoci prokuratury v

¹²²⁰ *Tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva předsedy JNV v Plzni předsedovi KNV v Plzni 4. 6. 1953.

¹²²¹ *Tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 29, inv. č. 100, zápis schůze pléna KV KSČ 2. 6. 1953, diskusní příspěvek Jaroslava Heřmana.

¹²²² *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Josefa Žáka.

¹²²³ *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 250, kolegium ministerstva vnitra 30. 5. 1957, zpráva správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu o plzeňské demonstraci, z června 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 29, inv. č. 100, zápis schůze pléna KV KSČ 2. 6. 1953, diskusní příspěvek Jindřicha Kotala.

¹²²⁴ *ABS*, f. Inspekce ministra vnitra, A8/1 1218, protokol výsledku Milana Moučky pro inspekci ministerstva vnitra 15. 7. 1964.

¹²²⁵ Milan Moučka (nar. 1922). *Tamtéž*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, zpráva Situace na KS StB v Plzni v průběhu měnové reformy, z 3. 11. 1953.

rozhodování o vzetí do vazby.¹²²⁶ Také rodinným příslušníkům zatčených nebyly zpočátku poskytovány žádné informace.¹²²⁷

Výsledky důležitějších aktérů demonstrací se mnohdy odehrávaly ve dne i v noci bez možnosti odpočinku. Někteří vyslychaní si navíc později stěžovali, že byli surově bití a že byli nuceni přiznat se k činům, které nespáchali.¹²²⁸ Na některých byla také pod nátlakem vymáhána zkreslená svědectví proti jiným zadrženým demonstrantům.¹²²⁹ Obžalovaný Metoděj Stodůlka například při odvolacím líčení před krajským soudem prohlásil „že soudní řízení je jenom divadlo“¹²³⁰ a že spoluobviněný, který jej svými výroky usvědčuje, se mu v soukromí přiznal, že „vypovídal pod pohrůžkou, že bude vystěhován z bytu a dán do Jáchymova.“¹²³¹

Atmosféru nočních výslechů a arogantního ignorování znění předchozích výpovědí zachytil též obviněný Josef Fencel.¹²³² „Vyšetřován jsem byl 7-10 dnů převážně v nočních hodinách, které se protáhly až do ranních hodin. Při výslechu mi bylo stále opakováno `přiznejte se`, nevěděl jsem, k čemu se mám přiznat. [...] Byl jsem zdemoralizovaný stálými otázkami `přiznejte se` tak po asi deseti nocích a též na moje původní výpovědi, které jsem uvedl, nebyl brán zřetel, neboť vyšetřovatel říkal, to mě nezajímá. Bylo mě úplně jedno v tom stavu, zad-li se přiznám k čemukoliv, jen abych se mohl vyspat. [...] Když jsem viděl beznadějnost toho, co jsem uváděl do dnešního protokolu, řekl jsem vyšetřujícímu orgánu, aby si to napsal, jak to potřebuje, že mu to podepíše. Vyšetřování šlo normálně dál a vyšetřovatel si psal protokoly, které jsem podepisoval, ačkoliv jsem je někdy i nečetl, přesto jsem psal: četl, schválil a podepsal Josef Fencel.“¹²³³ Na průběh vyšetřování a nepravdivost z něj získaných svědectví si stěžovali i další obvinění.¹²³⁴ Na druhé straně řada jiných osob se o nátlaku při

¹²²⁶ *Tamtéž.*

¹²²⁷ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 159/1953, zápis výpovědi Julie Hružové (matky Evy Hružové) na KS StB v Plzni 9. 6. 1953.

¹²²⁸ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 136/1953, žádost Václava Melky o obnovu trestního řízení 19. 5. 1955; *tamtéž*, sp. zn. 1T 176/1953, dopis Boženy Potočiarové manželky Antonína Potočiara prezidentu republiky z 16. 10. 1953; *tamtéž*, sp. zn. 3T 132/1953, protokol o odvolacím líčení u Krajského soudu v Plzni 2. 10. 1953.

¹²²⁹ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 139/1953, žádost Jaroslava Trembla o obnovu trestního řízení 25. 10. 1953; *tamtéž*, žádost Jaroslava Trembla o obnovu trestního řízení 21. 3. 1954.

¹²³⁰ *Tamtéž*, sp. zn. 3T 132/1953, protokol o odvolacím líčení u Krajského soudu v Plzni 23. 10. 1953.

¹²³¹ *Tamtéž*, protokol o odvolacím líčení u Krajského soudu v Plzni 13. 11. 1953.

¹²³² *Tamtéž*, sp. zn. 1T 160/1953, protokol sepsaný s Josefem Fenclem ve vězeňském ústavu v Ostrově nad Ohří 5. 6. 1956.

¹²³³ *ABS*, f. Inspekce ministra vnitra, A8/1 1218, protokol výpovědi Josefa Fencle pro inspekci ministerstva vnitra, 2. 6. 1964; ŠLOUF, Jakub: Byly plzeňské demonstrace v červnu 1953 vyprovokovány spolupracovníkem StB? : Životní příběh kamelota Josefa Fencle (1909-1979). In: SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.): *České, slovenské a československé dějiny 20. Století VI. Ústí nad Orlicí: Oftis 2012*, s. 85-96.

¹²³⁴ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 3T 148/1953, protokol o výslechu svědka Jiřího Hrušky na okresní prokuratuře v Plzni 18. 8. 1953; *tamtéž*, sp. zn. 3T 148/1953, protokol o hlavním líčení 10. 9. 1953, výpověď Jindřicha Kutzmana; NAZARKEVYČ, Illja: Jsme národ Masarykův. In: *Plzeňský deník*, roč. 3, č. 131 (4. 6. 1994), příloha Listy na víkend, s. 3.

výšeších nezmiňovala a svým spolupovězňům na celách naopak důvěrně sdělovala pochvalné poznatky o slušném chování vyšetřovatelů.¹²³⁵ Nepřiměřený nátlak byl tedy sice široce rozšířenou, nikoli však všeobecnou praxí a při obrovském počtu vyšetřovaných se zaměřoval pravděpodobně pouze na vybrané klíčové postavy procesů.

Ve vazbě pomáhali vyšetřovatelům spolupovězni podávající hlášení o chování vyslychaných osob na celách. K tomuto druhu činnosti ve službách Státní bezpečnosti se zavázala také část zadržovaných demonstrantů.¹²³⁶ Za účinnou pomoc bylo několik z nich následně doporučeno k propuštění bez trestního oznámení.¹²³⁷

Někteří ze zatčených demonstrantů se žádných radikálnějších forem protestů vůbec nezúčastnili, přesto měli jen omezené možnosti prokázat svoji nevinu. Vyšetřovatelé totiž chápali nepokoje nesprávně jako homogenní celek a neprovedli žádnou komplexní rekonstrukci událostí, která by umožňovala činy konkrétních osob začlenit do časových a místních kontextů okolního dění. Podkladem pro trestní oznámení a žalobu se tak mnohdy stala i pouhá přítomnost vyšetřovaných na náměstí, aniž by bylo vůbec zkoumáno, zda v daný moment měly demonstrace nějaký zjevný politický obsah nebo přerůstaly v násilné projevy. Pokud navíc vyslychaný uvedl jména svědků, kteří by mohli prokázat jeho nevinu, riskoval rozšíření procesu i na tyto osoby, protože i ty mohly být považovány za demonstranty.¹²³⁸ Například zatčený advokát JUDr. Josef Hegner při vyšetřování záměrně zamlčel svého přítele JUDr. Richarda Weinfurtera, kterého se odvážil využít jako svědka obhajoby až po šestnácti letech.¹²³⁹

Přes výše uvedené skutečnosti však příprava procesu překvapivě selhávala. Z demonstrantů, kteří byli v průběhu dne zatčeni při dosti různorodých příležitostech, se totiž nedařilo sestavit žádnou kompaktní skupinu, jejíž členové by se vzájemně znali. Zadržené osoby navíc většinou neskýtaly možnost vtisknout procesu jakoukoli věrohodnou politickou náplň.¹²⁴⁰

¹²³⁵ ABS, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1131 Plzeň, agenturní zpráva KS StB v Plzni 29. 7. 1953.

¹²³⁶ Například Eva Hružová podávala hlášení o Anně Karnoldové. *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 159/1953, agenturní zpráva Evy Hružové o Anně Karnoldové 6. 6. 1953.

¹²³⁷ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, seznam 108 osob navržených k propuštění, červen 1953.

¹²³⁸ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, protokol sepsaný s Josefem Hegnerem 5. 6. 1953.

¹²³⁹ Změnu ve své výpovědi zdůvodnil následovně „V původním vyšetřování jsem nemohl tohoto svědka uvést, protože bych ho byl vystavil trestnímu stíhání.“ *Tamtéž*, protokol sepsaný na okresní prokuratuře Plzeň-město s Josefem Hegnerem 2. 7. 1969.

¹²⁴⁰ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, zpráva Situace na KS StB v Plzni v průběhu měnové reformy, z 3. 11. 1953.

Výběr koncepce závěrů vyšetřování ponechávalo Ministerstvo národní bezpečnosti plně na rozhodnutí vedení komunistické strany. Ministr Karol Bacílek proto předložil 22. června 1953 tajemníkovi Ústředního výboru KSČ Antonínu Novotnému „*Návrh na veřejný proces s osovateli protistátní provokační demonstrace v Plzni*“. Tento dokument zrcadlil jasně neschopnost vyšetřovatelů sestavit jakékoli přesvědčivé uskupení údajných organizátorů demonstrací. Předkládal proto k výběru tři odlišné varianty procesu. Ve všech byly za hlavní aktéry označeny osoby, které se vzájemně neznaly a jejichž politické využití v procesu bylo problematické. Ve všech případech šlo tedy o nouzové řešení, čehož si byli vědomi i sami organizátoři procesu.¹²⁴¹

První návrh počítal s odsouzením třinácti „*nejaktivnějších iniciátorů a organizátorů protistátní demonstrace, vybraných z řad bývalých aktivních funkcionářů a členů protikomunistických stran, bývalých soukromokapitalistických živlů, vyznavačů `amerického způsobu života`, morálně rozložených osob a podobně.*“ Tento seznam byl vnitřně naprosto nesourodým konglomerátem osob, které bezpečnost z různých důvodů považovala za zaryté nepřátele režimu a které vzájemně spojovala pouze přítomnost (mnohdy náhodná) v místech demonstrací. Ve skupině měl bývalý okresní tajemník Československé strany sociálně demokratické v Táboře, Emil Otradovec, představovat údajné napojení demonstrantů na někdejší „pravicovou“ plzeňskou sociální demokracii. Do procesu tak měli být prostřednictvím jeho osoby nepřímo zataženi také bývalí sociálnědemokratičtí poslanci Antonín Remeš¹²⁴² a František Hatina.¹²⁴³ Tento záměr se však podařilo splnit až později v letech 1954-1955 (viz níže).¹²⁴⁴ V návrhu figurovali také syn ukrajinského prvorepublikového emigranta Illja Nazarkevyč, vyznavač „*amerického způsobu života*“ Karel Schaffhauser (šířil pornografii), bývalí funkcionáři plzeňské pobočky Svazu přátel USA Josef Fencel a František Vorlovský, údajný agent americké rozvědky Jaroslav Žižka (emigroval dříve do Německa), bývalý příslušník francouzské cizinecké legie Rudolf Držka, dcera „kulaka“ Anežka Krinesová a bývalý člen národněsocialistické strany Josef Nečas. Pro svou

¹²⁴¹ *Tamtéž, Návrh na veřejný proces s osovateli protistátní provokační demonstrace v Plzni*, z 22. 6. 1953; *tamtéž*, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-68-4, návrh na veřejný proces 22. 6. 1953.

¹²⁴² Antonín Remeš (*1876), plzeňský sociálnědemokratický poslanec v letech 1907-1911 a 1918-1939, 1938-1939 předseda KV NSP v Plzni, 1939-1945 vězněn v koncentračních táborech Dachau a Buchenwaldu, v roce 1945 krajským důvěrníkem ČSSD v Plzni, po měnové reformě v roce 1953 vystěhován z Plzně, v roce 1954 odsouzen k 15 letům odnětí svobody, zemřel ve výkonu trestu v roce 1958.

¹²⁴³ František Hatina (*1892), od 1915 redaktor plzeňského sociálnědemokratického deníku *Nová doba*, 1939-1945 vězněn v koncentračním táboře Buchenwald, 1945-1948 poslanec Národního shromáždění, 1954 odsouzen k 8 letům odnětí svobody, 1959 propuštěn na svobodu.

¹²⁴⁴ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, zpráva Situace na KS StB v Plzni v průběhu měnové reformy, z 3. 11. 1953; *tamtéž*, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1310.

vysokou aktivitu při demonstracích byli do tohoto návrhu zařazeni také Jaroslav Tremel a Rudolf Tomášek, za přivezení zbraně na místo demonstrací rovněž Pavel Katera.¹²⁴⁵

Druhá varianta procesu počítala s odsouzením deseti účastníků demonstrace vzájemně spojených zaměstnáním v Závodech V. I. Lenina a také součinností při manifestační jízdě na zcizeném vozu Sboru národní bezpečnosti. Vedle výše uvedených Vorlovského, Schaffhausera, Držky a Tomáška zde figurovali též zaměstnanci ZVIL Jindřich Veselý, Otto Jelínek, Irena Modráková, Marie Rubášová, Jan Gula a automechanik Karel Kasal.¹²⁴⁶ Třetí návrh procesu předpokládal odsouzení šesti zaměstnanců pobočného závodu Elektrotrakce Doudlevice, kteří se zúčastnili průvodu z továrny na náměstí Republiky a pak vnikli do budovy radnice. Kromě výše uvedeného Otradovce a Nazarkevvyče sem byli zařazeni Václav Dobízl, Jaroslav Mikulášek, Roman Hron a Petr Marko.¹²⁴⁷

Politický sekretariát Ústředního výboru KSČ však 23. června 1953 z blíže nespecifikovaných důvodů neschválil ani jeden z těchto návrhů a vyslovil se pro větší počet samostatných trestních řízení.¹²⁴⁸ Výsledkem tak byla série menších, vzájemně jen nepřímo propojených procesů, které „neodhalovaly“ žádnou buňku organizátorů nepokojů, ale spokojily se pouze s postihem jednotlivých účastníků. Mezi ty se navíc připletla řada osob zcela nevinných, které ani nepatřily k aktivním demonstrantům. Jména obžalovaných také nenabízela žádné jednoznačné vodítko, jak demonstrace politicky vykládat. Z těchto hledisek byla konečná podoba procesů jasným selháním bezpečnostního aparátu. Místo propagačně využitelného procesu tak trestní řízení získalo podobu bezhlavě prováděné hromadné msty vůči komukoli, kdo se k demonstracím byť jen připletl.

Zadržené osoby proto nebyly vůbec obviněny z vlastní přípravy demonstrací, ale pouze z trestných činů přímo souvisejících s průběhem nepokojů. Nejčastěji to byly trestné činy násilí na veřejných sborech (§ 154 tr.z.; vniknutí do budovy radnice), násilí na veřejném činiteli (§ 177 tr.z.; konflikty s příslušníky SNB), poškození národního majetku (§ 245 tr.z.; ničení vybavení budovy radnice a justičního paláce), pobuřování proti republice (§ 81 tr.z.; slovní konfrontace), útoku proti skupinám obyvatelů (§§ 116 a 117 tr.z.; bití členů komunistické strany), schvalování trestného činu (§ 169 tr.z.; podporování jiných demonstrantů) či rušení

¹²⁴⁵ *Tamtéž*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, *Návrh na veřejný proces s osnovateli protistátní provokační demonstrace v Plzni*, z 22. 6. 1953; *tamtéž*, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-68-4, návrh na veřejný proces 22. 6. 1953.

¹²⁴⁶ *Tamtéž*.

¹²⁴⁷ *Tamtéž*.

¹²⁴⁸ Rozhodnutí znělo „Schvaluje se, aby osnovatelé protistátní provokační akce v Plzni byli urychleně individuálně odsouzeni a aby rozsudek s uvedením charakteristiky odsouzených byl zveřejněn.“ *Tamtéž*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, zpráva pro náměstka MNB Antonína Prchalu 6. 7. 1953; NA, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 60, a.j. 160/18, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 23. 6. 1953.

výkonu pravomoci veřejného činitele (§ 179 tr.z.; neuposlechnutí pokynů příslušníků SNB).¹²⁴⁹

Ministerstvo také předložilo vedení strany seznam 108 zadržených demonstrantů, u kterých nemělo zájem na trestním stíhání. Šlo většinou o náhodné kolemjdoucí či méně aktivní mladé demonstranty z dělnických rodin. Politický sekretariát Ústředního výboru KSČ však nechal všechny tyto případy znovu přezkoumat.¹²⁵⁰ Nakonec bylo bez trestního oznámení propuštěno pouze 61 osob z tohoto seznamu.¹²⁵¹

Příprava procesů pokračovala ve vysokém tempu. Začátkem července byla předána trestní oznámení Krajské prokuratury v Plzni. V rozmezí 13. – 22. července 1953 se pak před Lidovým soudem v Plzni konala hlavní přelíčení čtrnácti základních skupinových procesů.¹²⁵² Na ně v následujících měsících navazovalo dalších nejméně 29 dodatečných individuálních trestních řízení. Ta se týkala zejména osob vyčleněných ze skupinových procesů v důsledku nemoci nebo jiných komplikací a také opožděně zjištěných demonstrantů.¹²⁵³ Část hlavních líčení probíhala s vyloučením veřejnosti,¹²⁵⁴ na část z nich bylo naopak pozváno vybrané

¹²⁴⁹ V ojedinělých případech žaloby operovaly také s trestnými činy návodu k vraždě (§§ 7 a 216 tr.z., Jaroslav Tremel), návodu k ublížení na zdraví (§§ 7 a 219 tr.z., Marie Tenková), nedovoleného ozbrojování (§ 120 tr.z., Pavel Katera), pokusu o trestný čin obecného ohrožení (§§ 5 a 190 tr.z., Pavel Katera), nepřekázení trestného činu (§ 164 tr.z., Jarmila Hořejší), podněcování (§§ 167 a 168 tr.z., Emil Otradovec), nepřátelského jednání proti republice (§ 129 tr.z., Václav Eliáš), šíření poplašné zprávy (§ 127 tr.z., Jindřich Kutzman) či urážky veřejného činitele (§ 180 tr.z., Ewald Fail). Zároveň byli někteří zadrženi také za další činnost, která s demonstracemi přímo nesouvisela. Šlo například o trestný čin pomoci k neoprávněnému opuštění území republiky (§ 5 tr.z. z roku 1852 a § 40 zákona č. 231/1948, Josef Fencel), pokusu o opuštění republiky (§§ 5 a 95 tr.z., Miloslav Höll), zpronevěry (§ 248 tr.z., Miloslav Höll) či krádeže (§ 247 tr.z., Jaroslav Žižka). Srov. Trestní zákon ze dne 12. července 1950, č. 86/1950 Sb.

¹²⁵⁰ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, zpráva pro náměstka MNB Antonína Prchalu 6. 7. 1953; NA, ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 60, a.j. 160/18, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 23. 6. 1953.

¹²⁵¹ Dokument uvádí chybný součet 109 osob, obsahuje však jen 108 jmen. Z nich pouze 61 nefiguruje v žádném z dosud evidovaných trestních řízení proti demonstrantům. ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, seznam 108 osob navržených k propuštění, červen 1953.

¹²⁵² Šlo o tyto trestní kauzy Lidového soudu v Plzni: 1T 136/1953 (Václav Melka a spol.), 1T 138/1953 (Josef Nečas a spol.), 1T 139/1953 (Jaroslav Tremel a spol.), 1T 140/1953 (Karel Schaffhauser a spol.), 1T 141/1953 (Anežka Zámečková a spol.), 1T 142/1953 (Rudolf Krüger a spol.), 1T 143/1953 (Adolf Jílek a spol.), 1T 144/1953 (Anežka Krinesová a spol.), 1T 145/1953 (Jan Holeček a spol.), 1T 146/1953 (Bohuslav Pikart a spol.), 1T 148/1953 (Pavel Katera a spol.), 1T 149/1953 (Gustav Moravec a spol.), 1T 151/1953 (František Moravec a spol.), 1T 153/1953 (Emil Otradovec a spol.).

¹²⁵³ Šlo o tyto trestní kauzy Lidového soudu v Plzni: 1T 157/1953 (Miroslav Kanta), 1T 158/1953 (Vladimír Šimice), 1T 159/1953 (Eva Hrůzová), 1T 160/1953 (Josef Fencel), 1T 163/1953 (Bohumil Malotín), 1T 164/1953 (Karel Kodým), 1T 166/1953 (Václav Černý, Jaroslav Forst), 1T 169/1953 (Václav Eliáš, Václav Eliáš), 1T 170/1953 (Alfons a Anna Kroupovi), 1T 174/1953 (Ladislav Hobl), 1T 176/1953 (Antonín Potočiar), 1T 182/1953 (František Duchoň), 1T 234/1953 (Jaroslav Satoria), 1T 258/1953 (Rudolf Držka), 1T 259/1953 (František Prchal), 2T 157/1953 (Václav Vrzal), 2T 161/1953 (Miloslav Höll), 2T 180/1953 (Jaroslav Žižka), 3T 132/1953 (Metoděj Stodůlka, František Eret), 3T 133/1953 (Alžběta Taušová), 3T 147/1953 (Ing. Václav Soukup), 3T 148/1953 (Josef Vacek, Jindřich Kutzman), 3T 158/1953 (Jaroslav Schlichta), 3T 175/1953 (RNDr. Karel Šindler), 3T 186/1953 (František Vorlovský), MI 31/53 (Jaroslav Vlček), 1T 6/1954 (Julie Hrůzová), 1T 39/1954 (Ewald Fail), 3T 274/54 (Miloslav Vokáč).

¹²⁵⁴ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 1586, zpráva o hlavních přelíčení jednotlivých procesů zasláné ministru národní bezpečnosti Karolu Bacílkovi, červenec 1953.

obecenstvo z řad dělníků průmyslových závodů.¹²⁵⁵ Vedle výše uvedených procesů, byla později před soud postavena také řada osob, které sice s demonstracemi neměly nic společného, ale v následujících dnech o peněžní reformě negativně hovořily na veřejnosti.¹²⁵⁶

Soud zcela přehlížel předchozí pochybení vyšetřovatelů a to i v případech, kdy na ně postižené osoby samy upozornily. Týkalo se to zejména důvěryhodnosti svědků obžaloby. Svědkové, vybraní namnoze z řad jiných obviněných, nebyli totiž často při líčení vůbec vyslýcháni a soud se spokojil pouze s přečtením části jejich vyšetřovacích protokolů. Tato svědectví navíc mnohdy neobsahovala ani tak základní údaje, jakým je přesné časové určení inkriminovaného činu. Svědectví nebyla též často ověřena konfrontací svědka s obviněným. Někteří obžalovaní proto marně požadovali, aby svědek blíže specifikoval dobu, kdy měli páchat trestnou činnost, popřípadě aby určil oblečení, které ten den nosili.¹²⁵⁷ Tyto námitky však soud běžně odmítal jako bezpředmětné.¹²⁵⁸

Při vynášení rozsudků navíc soud netrval na tom, aby byla odsouzeným osobám žalovaná trestná činnost skutečně prokázána. Uznával například vinnými z trestného činu násilí na veřejných sborech i ty osoby, které se nepodařilo usvědčit z ničeho jiného než z pasivního přihlížení činům jiných demonstrantů.¹²⁵⁹ Toto své počínání zdůvodňoval dosti krkolomně. Tvrdil, že je nutno i pouhou přítomnost v místech protestů hodnotit jako aktivní podíl na trestných činech zde páchaných. A to jednak s ohledem na rozsah demonstrací a také kvůli tomu, že aktivní demonstranti byli pasivními diváky ve své činnosti de facto posilováni. „*Obhajoba některých obviněných sice namítla, že pasivní účast nemůže znamenat účast na násilí nebo pohrůžkách násilí. Uváží-li se však rozsah výtržností kritického dne na různých místech v Plzni páchaných, pak po názoru soudu i jen přihlížení některých z obviněných v místech, kde ke srocení došlo, znamenalo účast na srocení, neboť aktivním výtržníkům se dostávalo takto odvahy.*“¹²⁶⁰

Podobná provinění byla také u jednotlivých obviněných posuzována různě přísně. Pro udílení horní hranice trestu byly používány důvody „třídního“ rázu. Vysoké tresty dostávali bývalí živnostníci a bývalí příslušníci nekomunistických politických stran. Soud naopak

¹²⁵⁵ PA Škoda, f. ROH, ROH 14 PV 61, zápis schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 20. 7. 1953.

¹²⁵⁶ Srov. např. SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 2T 115/1953.

¹²⁵⁷ Tamtéž, sp. zn. 1T 136/1953, protokol sepsaný u lidového soudu v Plzni 8. 7. 1953, požadavek Jaroslava Drnce.

¹²⁵⁸ Tamtéž, sp. zn. 1T 144/1953, protokol o hlavním líčení 17. 7. 1953, výpověď Josefa Bůžka.

¹²⁵⁹ Tamtéž, rozsudek Nejvyššího soudu zn. 3Tz 1/1969 z 30. 1. 1969.

¹²⁶⁰ Tamtéž, sp. zn. 1T 149/1953, rozsudek z 20. 7. 1953.

přijímal jako polehčující okolnost „dělnický původ“ a také držení údernické knížky či jiný doklad o svědomitém plnění pracovních povinností.¹²⁶¹

Objektivita soudního řízení byla dále citelným způsobem narušena tím, že řada zúčastněných soudců i prokurátorů byla dříve při demonstracích osobně ohrožována davem, který vnikl do justičního paláce.¹²⁶² Při procesech proto docházelo ke značně paradoxním situacím. Jednomu z trestních senátů například předsedal stejný JUDr. Miroslav Tlapák, který na demonstranty 1. června 1953 střílel přes dveře své pracovny. Tato skutečnost nebyla považována za překážku nezaujatého trestního řízení. Zcela opačná byla naopak situace na straně obhajoby. Žádosti o obhájce z plzeňské advokátní poradny byly zamítány, protože jedním ze zatčených demonstrantů byl člen této poradny JUDr. Josef Hegner.¹²⁶³ Většina obhájců byla proto povolána z Prahy, v několika případech též z Berouna.

Verdikty soudu i reakce veřejnosti byly průběžně monitorovány Ministerstvem národní bezpečnosti, které do procesů podle potřeby zasahovalo.¹²⁶⁴ Paradoxně se tak dělo ve prospěch některých obviněných, protože ministerstvo zastávalo vůči demonstrantům mírnější postoj než lokální, protesty přímo zasažení, pracovníci justice. Předběžné směrnice pro výši rozsudků stanovili při společné poradě s předsedy trestních senátů ministr spravedlnosti Štefan Rais a ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek. Tyto pokyny mimo jiné určovaly, že „u mladistvých, svedených osob, bude soud vynášet upuštění od potrestání, případně tresty, odpovídající výši doby ve vyšetřovací vazbě.“¹²⁶⁵ Směrnice ústředních autorit nebyly však v praxi dodržovány. Řadu verdiktů proto zástupci Ministerstva národní bezpečnosti považovali za příliš tvrdé.¹²⁶⁶ Každý senát navíc ukládal za podobné činy značně rozdílné tresty. Tyto problémy se opakovaně projednávaly na poradách zástupců obou ministerstev s předsedy trestních senátů.¹²⁶⁷

Rozsudky byly obecně stylizovány spíše jako politický manifest, než jako přesný popis skutkové podstaty činů odsouzených. Zdůrazňovaly zejména, že se demonstracemi nechala strhnout pouze menšina obyvatel a že šlo údajně jen o hrstku „reakčních živlů“, povalečů, alkoholiků a kriminálníků. Termín „demonstrace“ užívaný dříve v interní komunikaci mezi

¹²⁶¹ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 146/1953, rozsudek Krajského soudu v Praze 30. 9. 1953, zn. 1To 53/1953.

¹²⁶² Předsedy trestních senátů ve skupinových procesech byli JUDr. Adam Pittner, JUDr. Václav Vojáček, JUDr. Miroslav Tlapák, JUDr. Jaromír Fikrle a JUDr. Jan Řehák. Prokurátory těchto procesů byli JUDr. Ludmila Brožová, JUDr. František Břehovský, JUDr. František Herger, JUDr. František Záborský.

¹²⁶³ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Nakladatelství MICHAEL, Praha 1993, s. 63.

¹²⁶⁴ *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 1586, zprávy o hlavních přelíčeních jednotlivých procesů zaslané ministru národní bezpečnosti Karolu Bacílkovi, červenec 1953.

¹²⁶⁵ *Tamtéž*, zpráva KS StB v Plzni, červenec 1953.

¹²⁶⁶ *Tamtéž*.

¹²⁶⁷ *Tamtéž*, zpráva o průběhu procesů zaslaná ministru národní bezpečnosti Karolu Bacílkovi 16. 7. 1953.

státními orgány byl v rozsudcích nahrazen slovem „výtržnost“. Jednání protestující části obyvatelstva tak bylo dehonestováno a verbálně postaveno na roveň bezúčelnému násilí prováděnému osobami z okraje společnosti. Oporou tomuto zkreslujícímu výkladu byla skutečnost, že mezi stovkami odsouzených se skutečně vyskytovalo několik typických recidivistů, a že počínání nejradikálnějších demonstrantů násilné opravdu bylo, ač nikoli zcela bezúčelně. V neposlední řadě rozsudky konstatovaly bez jakýchkoli důkazů obecnou prospěšnost peněžní reformy.

Verdikty soudu respektovaly v drtivé většině případů znění obžaloby. Trestní oznámení bylo podáno nejméně na 290 demonstrantů a žaloba nejméně proti 268 z nich. Lidový soud v Plzni při posuzování těchto případů uznal vinnými 242 osob. Naproti tomu pouhých 25 osob zprostil zcela obžaloby a proti 1 zastavil trestní řízení.¹²⁶⁸ Výše uvedená čísla vyplývají z dosud nalezených pramenů, nelze vyloučit, že vyšetřovaných či odsouzených demonstrantů nemohlo být ještě o něco více.¹²⁶⁹

Celkem byly ve shora vymezeném souboru procesů vyneseny nepodmíněné tresty odnětí svobody ve výši 319,5 let, 999 měsíců a 36 týdnů, podmíněné ve výši 22 měsíců.¹²⁷⁰ Průměrný trest činil více než jeden a půl roku odnětí svobody. Nejvyšší trest, 14 let odnětí svobody, obdržel vedoucí provozu národního podniku Armstav Pavel Katera, který se jako jediný ze zadržených demonstrantů údajně pokusil ozbrojit. Druhý nejvyšší udělený trest, 10 let odnětí svobody, obdrželi kulisář Jaroslav Tremel za to, že vedl delegaci demonstrantů vyjednávající o propuštění vězňů v justičním paláci, a dělnice Anežka Zámečková, která tloukla příslušníky Lidových milicí a členy komunistické strany. Mezi odsouzenými demonstranty figurovala například jména Jarolím Zenkl (příbuzný někdejšího předsedy národněsocialistické strany Petra Zenkla), Jiřina Zahradníčková (rozená Pantoflíčková, dcera bývalého ředitele Škodových závodů), Jaroslav Blavic (syn bývalého podplukovníka armády

¹²⁶⁸ Někteří autoři uvádějí ještě o něco vyšší počty osob stíhaných v souvislosti s demonstracemi, jejich součty však zahrnují i osoby, které nebyly stíhány přímo pro účast na demonstraci, ale pro další skutky s ní spojené (šíření informací o plzeňských událostech a podobně). Historik Adam Skála například uvádí, že Lidový soud v Plzni projednal 273 případů a vynesl 244 rozsudků. Zdeňek Jirásek a Jaroslav Šůla uvádějí 331 odsouzených a 12 osvobozených, bez bližšího určení zdrojů. SKÁLA, Adam: *Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů*. *Minulostí západočeského kraje* 42/2, 2007, s. 606; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 134; BAŤKOVÁ, Helena: *Plzeňské povstání 1953 a jeho důsledky*, rigorózní práce Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2002, s. 118.

¹²⁶⁹ Podkladem pro čísla uvedená v tomto odstavci byla jména demonstrantů figurující v trestních spisech u Lidového soudu v Plzni. Přehled všech spisů, které byly do tohoto souboru zahrnuty je uveden v poznámkách č. 1252 a 1253 této práce.

¹²⁷⁰ V tomto součtu nejsou zohledněny ojedinělé případy změn výše trestu dosažené odvoláním.

odsouzeného pro protistátní činnost) či Josef Vacek (bývalý plzeňský okresní tajemník sociální demokracie).¹²⁷¹

Řada odsouzených si odpykávala svůj trest v uranových dolech na Jáchymovsku a opouštěla vězení ve špatném zdravotním stavu. Doloženy jsou i případy úmrtí ve výkonu trestu.¹²⁷² Odvolání a žádosti o milost byly většinou zamítny. Schůdnější cestou k předčasnému odchodu z vězení byly naopak žádosti o podmíněčné propuštění, které orgány justice v mnoha případech vyřídily kladně. Velká část trestů byla také snížena amnestií prezidenta republiky z 9. května 1955. Většina osob odsouzených k dlouholetým trestům odnětí svobody si je proto neodpykala celé. Nezávisle na výši rozsudku či skutečné délce pobytu ve vězení byla však účast na plzeňských demonstracích pro dotčené osoby trvalým stigmatem nadále ovlivňujících jejich životy v podobě negativního kádrového hodnocení.¹²⁷³

Vedle trestů odnětí svobody ukládaly rozsudky řadu vedlejších trestů. Mezi ty patřily ztráta čestných občanských práv, propadnutí části jmění, zákaz pobytu v kraji či okrese nebo propadnutí části mzdy po vymezené časové období. Velmi citelným vedlejším trestem se mohl stát též dočasný či celoživotní zákaz výkonu povolání. Znamému plzeňskému herci Bohumilu Vávrovi byl například uložen trest doživotního zákazu činnosti v divadelnictví.¹²⁷⁴ Vávra přitom pocházel z tradičního hereckého rodu, v němž již jeho pradědeček působil jako tenorista Národního divadla a mnoho dalších členů rodiny se stalo uznávanými herci.¹²⁷⁵ Vávrovu snahu o návrat na jeviště cestou milosti brzdily přitom posudky jeho někdejších kolegů z divadla. Nekompromisní byl v tomto směru zejména předseda závodní organizace strany, herec Josef Větrovec, který se angažoval při demonstracích na opačné straně konfliktu.¹²⁷⁶ Ke své profesi se Vávra mohl vrátit až v roce 1958.¹²⁷⁷

¹²⁷¹ BAŤKOVÁ, Helena: *Plzeňské povstání 1953 a jeho důsledky*, rigorózní práce Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2002, s. 140-168.

¹²⁷² *Tamtéž*, s. 169.

¹²⁷³ SKÁLA, Adam (ed.): Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů, in: *Minulostí západočeského kraje*, č. 42/2 (2007), s. 607.

¹²⁷⁴ Stalo se tak podle § 51 tr. ř. *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 149/1953, rozsudek z 20. 7. 1953.

¹²⁷⁵ *Tamtéž*, žádost Bohumila Vávry zaslaná lidovému soudu v Plzni 2. 1. 1955.

¹²⁷⁶ *Tamtéž*, dopis ZO KSČ krajského oblastního divadla v Plzni lidovému soudu v Plzni 14. 6. 1956, podepsaný Josefem Větrovcem; *tamtéž*, dopis ředitelství krajského oblastního divadla v Plzni Lidovému soudu v Plzni 28. 5. 1956; *AMP*, f. Pozůstalost Vladimír Havlic, kart. 2018, inv. č. 19/2 (24), dopis Miroslava Šubrtu Občanskému fóru v Plzni 16. 1. 1990.

¹²⁷⁷ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 149/1953, protokol o neveřejném zasedání Krajského soudu v Plzni 19. 7. 1956; *tamtéž*, oznámení ministerstva spravedlnosti zaslané Lidovému soudu v Plzni 24. 9. 1956; *tamtéž*, rozhodnutí Obvodního soudu pro Prahu 1 z 18. 2. 1971.

Velká část odsouzených usilovala v šedesátých a posléze v devadesátých letech o soudní rehabilitaci. V letech 1968-1969 zrušení rozsudků dosáhli pouze někteří jednotlivci.¹²⁷⁸ V roce 1990 se sice otevřel prostor pro plošnou nápravu minulých křivd, ani tehdy však rehabilitace neprobíhaly vůbec hladce.¹²⁷⁹ Činnost demonstrantů byla totiž v letech 1953-1954 klasifikována prostřednictvím trestných činů kriminální (nikoli politické) povahy, a rehabilitace proto v těchto kauzách neprobíhaly automaticky ze zákona, ale každý případ musel být znovu zvlášť prošetřen.¹²⁸⁰ Justiční orgány se při přezkoumání zaměřovaly na procesní pochybení, zejména u přiznání a u svědeckých výpovědí.¹²⁸¹ Na základě těchto technických nedostatků byly pak rozsudky rušeny jako nezákonné a trestní řízení proti demonstrantům bylo následně zastaveno pro nedostatek důkazů nebo byli postižení zproštěni obžaloby ze stejného důvodu. Ani právní řád po listopadu 1989 tedy v obecné rovině nezpochybnil trestnost činů, za které byli demonstranti dříve odsouzeni, pouze zbavoval postižené osoby odsuzujících rozsudků.¹²⁸² V některých případech dokonce došlo pouze k částečnému zrušení přezkoumaného rozsudku.¹²⁸³ Podobný postup polistopadové justice vyvolával pochopitelně na straně postižených osob nejedno rozčarování.

Věková a profesní struktura demonstrantů

Rozsáhlý soubor dochovaných trestních spisů proti účastníkům demonstrací nabízí možnost zodpovědět otázku, které skupiny obyvatel se na protestech podílely v relativně největší míře. Při takové analýze je však třeba vyvarovat se jednoho nebezpečí. Trestně stíhané osoby totiž netvořily reprezentativní vzorek účastníků protestů, protože bezpečnost si

¹²⁷⁸ Zákon č. 82/1968 Sb., ze dne 25. června 1968, o soudní rehabilitaci; Zákon č. 70/1970 Sb., ze dne 8. července 1970, kterým se mění a doplňuje zákon č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci; *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 144/1953, rozsudek Nejvyššího soudu zn. 3Tz 1/1969 z 30. 1. 1969.

¹²⁷⁹ Zákon č. 119/1990 Sb., ze dne 23. dubna 1990, o soudní rehabilitaci; Zákon č. 47/1991 Sb., ze dne 30. ledna 1991, kterým se mění a doplňuje zákon č. 119/1990 Sb., o soudní rehabilitaci; Zákon č. 198/1993 Sb., ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu.

¹²⁸⁰ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Nakladatelství MICHAEL, Praha 1993, s. 66.

¹²⁸¹ Nejvyšší soud tehdy například konstatoval: „*Jejich výpovědi byly usměrňovány formou předem připravených otázek, přičemž formulace, které bylo použito při protokolaci výpovědí obviněných, zpochybňuje autentičnost těchto výpovědí. [...] Řada výpovědí osob, které soud označuje za svědky, nebyla získána způsobem upraveným procesními předpisy a řada osob byla vyslechnuta jako předvedení nebo jako obvinění v jiné trestné věci. Závažným nedostatkem přípravného řízení byla ta skutečnost, že u řady obviněných nebyly k objasnění žalované trestné činnosti provedeny potřebné důkazy a tento nedostatek nenapravit ani soud prvního stupně a ani soud odvolací.*“ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 146/1953, rozsudek Nejvyššího soudu České republiky z 21. 1. 1992, zn. 3Tz 58/1991.

¹²⁸² *Tamtéž*, sp. zn. 1T 142/1953, rozsudek Nejvyššího soudu České republiky z 21. 1. 1992, zn. 3Tz 59/1991; *tamtéž*, rozsudek Okresního soudu Plzeň-město 9. 2. 1993, zn. 3T 151/92.

¹²⁸³ *Tamtéž*, sp. zn. 1T 234/1953, rozsudek okresního soudu Plzeň-město 4. 12. 1990.

k trestnímu stíhání vybírala podezřelé ze zadržených osob s ohledem na jejich třídní původ a věk. Proto je třeba údaje o profesní a věkové struktuře 290 osob, na které bylo podáno trestní oznámení (vzorek A), korigovat.¹²⁸⁴ Pro srovnání bude použit soubor 61 zadržených demonstrantů, kteří byli propuštěni bez trestního stíhání na návrh bezpečnosti (vzorek B).¹²⁸⁵ I po provedení tohoto kontrolního výpočtu budou údaje o skladbě demonstrantů pouze přibližné, protože již i samo zatčení či udání osob, které se následně staly součástí obou zkoumaných skupin, nebylo zdaleka náhodným výběrem, který by generoval statisticky relevantní vzorek demonstrantů. V rozporu se svědectvím účastníků se například mezi zatčenými vyskytovalo poměrně malé množství žen, kterým patrně bezpečnost věnovala menší pozornost než protestujícím mužům. Výše vymezené seznamy navíc nijak nerozlišují jednotlivé fáze demonstrací během dne, kdy se struktura protestujícího obyvatelstva pravděpodobně výrazně měnila. K zatýkání docházelo ve větší míře až v odpoledních a večerních hodinách. Získané údaje proto mohou být pouze dílčí indicií k rámcovému osvětlení situace a musí být porovnány s jinými prameny.

Věkový průměr stíhaných osob (vzorek A) byl překvapivě nízký, činil 29 let. Přitom celých 32,41% z nich náleželo k nejmladší věkové kategorii do 20 let. Přičteme-li k nim také věkovou skupinu osob ve stáří od 21 do 25 let, zjistíme, že více než polovina stíhaných demonstrantů (50,69 %) byla mladší 26 let. Třetí nejpočetnější věkovou skupinou byli pak demonstranti ve věku od 26 do 30 roků a u následujících věkových skupin počet jejich příslušníků nadále klesal (viz tabulka č. 1).

Tabulka č. 1 – Věková struktura demonstrantů, na které bylo podáno trestní oznámení.											
	celkem demonstrantů	demonstrantů ve věkové skupině									
		do 20 let	21 až 25 let	26 až 30 let	31 až 35 let	36 až 40 let	41 až 45 let	46 až 50 let	51 až 55 let	56 až 60 let	61 a více let
Počet	290	94	53	43	26	18	26	12	13	2	3
Procent z celkového počtu	100	32,41	18,28	14,83	8,97	6,21	8,97	4,14	4,48	0,69	1,03

¹²⁸⁴ Viz poznámky č. 1252 a 1253 této práce.

¹²⁸⁵ Viz poznámka č. 1251 této práce.

U osob, které bezpečnost navrhla k propuštění bez podání trestního oznámení (vzorek B), byla tato tendence ještě větší. Věkový průměr zde činil pouhých 24 let, demonstranti věkové kategorie do 20 let zde dokonce tvořili sami o sobě většinu (52,46 %) a také kategorie od 21 do 25 let zde byla výrazně zastoupená (viz tabulka č. 2). Můžeme tedy konstatovat, že protestů se skutečně účastnil vysoký počet mladých lidí ve věku do 25 let, kteří pravděpodobně představovali většinu aktivnějších demonstrantů. Vyšetřovatelé měli tendenci mezi těmito mladými lidmi přehlížet osoby dělnického původu a zaměřovali svoji pozornost zejména na ty příslušníky mladé generace, kteří sympatizovali se západním životním stylem nebo se rekrutovali z rodin někdejších živnostníků a úředníků. Tato mládež byla běžně označována hanlivým termínem „pásek“. Mnoho příslušníků této subkultury bylo již v roce 1953 zaměstnáno na dělnických pracovních pozicích, čímž docházelo k prolínání jejich alternativních modelů jednání s dělnickými tradicemi.¹²⁸⁶

Nízký věk převážné části protestujících osob byl v letech 1948-1953 zcela běžným fenoménem a projevoval se nejen v červnu 1953, ale též při všech předchozích zkoumaných konfliktech (viz výše). Důvody tohoto jevu spočívaly především v obecně psychologických faktorech. Mladí lidé jsou totiž obvykle v porovnání se staršími generacemi v mnohem menší míře přístupní kompromisům a nemusejí také při svých rozhodnutích zohledňovat zájmy rodinné a kariérní. Studentská (1948) a později dělnická (1953) mládež tak na demonstracích tlumočila postoje svého sociálního okolí, které samo nemělo dostatek odvahy k protestu.

Vedle toho však při protestech v červnu 1953 spolupůsobily též některé generační aspekty a zejména specifická životní úroveň mladých dělníků bez rodin. Řada demonstrantů náležela k začínající generaci zaměstnanců průmyslu, které se po únoru 1948 v novém režimu dostalo dosud nebyvalého sociálního a finančního zajištění a jež tak v porovnání s třicátými lety ztratila obavy o holé živobytí (plná zaměstnanost, relativně vysoké mzdy, národní pojištění).¹²⁸⁷ Na druhou stranu však její životní styl mnohdy ostře kontrastoval s požadavky tehdejší oficiální kolektivistické morálky propagující budovatelské úsilí a uniformní disciplínu.¹²⁸⁸ Ocitala se proto ve značně rozporuplné realitě sociálních možností a disciplinačních nároků systému. Svá nenaplněná očekávání v mnohých případech řešila nonkonformními formami jednání, revoltou vůči oficiálním autoritám a sympatiemi

¹²⁸⁶ VÚA, f. MNO, inv. č. 1999, kart. 344, sig. 44/1/3, č.j. 004500 NGŠ 1953, zpráva zástupce náčelníka generálního štábu pplk. Vojtěcha Dolníčka o situaci v Plzni 30. 5. – 3. 6. 1953, 6. 6. 1953.

¹²⁸⁷ RÁKOSNÍK, Jakub: *Sověťizace sociálního státu : lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy 2010; KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu : k sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Praha: Academia 2007.

¹²⁸⁸ ABS, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, V-868 Plzeň; *tamtéž*, V-881 Plzeň.

k západním kulturním vzorům.¹²⁸⁹ Na tyto aktivity části dělnické mládeže, patrné již při demonstracích v květnu 1949 (viz výše), navazovaly plzeňské červnové nepokoje roku 1953.¹²⁹⁰

Tabulka č. 2 – Věková struktura demonstrantů navržených k propuštění bez stíhání.											
	celkem demonstrantů	demonstrantů ve věkové skupině									
		do 20 let	21 až 25 let	26 až 30 let	31 až 35 let	36 až 40 let	41 až 45 let	46 až 50 let	51 až 55 let	56 až 60 let	61 a více let
Počet	61	32	15	3	5	2	0	3	0	0	1
procent z celkového počtu	100	52,46	24,59	4,918	8,20	3,28	0,00	4,92	0,00	0	1,64

U obou sledovaných skupin demonstrantů se projevovala poměrně nevyvážená genderová struktura, ve které výrazně převažovali muži, tvořící 79,31 % (skupina A), respektive 77,05 % (vzorek B) zjištěných osob. Tato skutečnost však pravděpodobně neodpovídala dění v ulicích, kde zejména dopoledne ženy podle dochovaných svědectví tvořily podstatnou část širšího zázemí protestů. Ženy reagovaly na peněžní reformu mnohdy rychleji než muži, protože v domácnostech zajišťovaly většinu každodenních nákupů.¹²⁹¹ Výměna peněz a zvýšení cen se proto bezprostředně dotýkaly jejich denního harmonogramu, podobně jako u dělníků doprava do zaměstnání či nákup svačin. Pravděpodobně tedy docházelo k zatýkání žen v mnohem menší míře, než tomu bylo u mužů.

Z hlediska sociálně-profesní struktury (postavení v povolání) převládali mezi demonstranty dělníci, kteří tvořili 64,48 % (vzorek A), respektive 52,46 % (vzorek B) všech evidovaných osob. Drtivá většina z nich byla zaměstnána v průmyslových závodech, pouze malá část v menších řemeslných provozech. Z továrního prostředí se navíc rekrutovala také podstatná část dalších profesních skupin hojně zastoupených mezi demonstranty – úředníci tvořili 12,76 % (vzorek A), respektive 14,75 % (vzorek B) a učni 4,48 % (vzorek A), respektive 8,20 %

¹²⁸⁹ Již v květnu 1949 došlo v Plzni například k incidentu, kdy dělníci mladíci odešli demonstrativně předčasně z kina při hraní sovětské hymny a zapojili se následně do bitky s příslušníkem armády, který za toto počínání jednoho z nich udal. *SOka Plzeň-jih se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. T I 568/49.

¹²⁹⁰ NA, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Antonína Zápotockého.

¹²⁹¹ MCDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953, in: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVI (2011), s. 221.

(vzorek B) demonstrantů. Obě tyto skupiny se však na protestech podílely v nesrovnatelně menší míře než dělníci. Zcela okrajově se na protestech podíleli dílovedoucí průmyslových závodů, kteří demonstranty podporovali spíše svojí pasivitou. Profesionální skupina dílovedoucích a zřízců sice tvořila 10,00 % (vzorek A), respektive 8,20 % (vzorek B) demonstrantů, drtivá většina jejich zadržovaných příslušníků však náležela ke zřízcům (řidiči, servírky, průvodčí a podobně), nikoli k dílovedoucím průmyslových závodů (jen 2,07 %, respektive 0,00 %). Relativně malý podíl mezi oběma zkoumanými skupinami demonstrantů tvořily osoby samostatně výdělečně činné (živnostníci a soukromí rolníci), členové JZD, studenti a důchodci (viz tabulky č. 3 a 4). Počet demonstrujících žen v domácnosti byl pravděpodobně výrazně vyšší, než naznačují zachycené statistické údaje (viz výše).¹²⁹²

Tabulka č. 3 – Profesionální struktura demonstrantů, na které bylo podáno trestní oznámení.											
	celkem demonstrantů	demonstrantů v profesionální skupině									
		dělníků	dílovedoucích, zřízců a nižších odborných zaměstnanců	úředníků a vyšších odborných zaměstnanců	členů JZD	samostatně výdělečně činných (živnostníků a rolníků)	učňů	studentů a žáků	žen v domácnosti	důchodců	bez zaměstnání
Počet	290	187	29	37	1	5	13	5	6	5	2
procent z celkového počtu	100	64,48	10,00	12,76	0,34	1,72	4,48	1,72	2,07	1,72	0,69

Profesionální struktura demonstrantů navržených k propuštění bez trestního stíhání (vzorek B) zahrnovala oproti těm, na které bylo podáno trestní oznámení (vzorek A), zvýšený podíl učňů a studentů. Lze tedy předpokládat, že v řadách demonstrantů se vyskytovalo větší množství příslušníků těchto profesionálních skupin, kteří z důvodu svého mládí nebyli stíháni.

¹²⁹² Údaje o profesionální struktuře demonstrantů byly vypracovány podle metodiky použité při sčítání lidu v roce 1950. *Sčítání lidu v Republice československé ke dni 1. března 1950. Díl 2, Věkové složení a povolání obyvatelstva*. Praha: Státní úřad statistický 1958, s. 6-21.

Tabulka č. 4 – Profesní struktura demonstrantů navržených k propuštění bez stíhání.											
	celkem demonstrantů	demonstrantů v profesní skupině									
		dělníků	dílovedoucích, zřízců a nižších odborných zaměstnanců	úředníků a vyšších odborných zaměstnanců	členů JZD	samostatně výdělečně činných (živnostníků a rolníků)	učňů	studentů a žáků	žen v domácnosti	důchodců	bez zaměstnání
počet	61	32	5	9	0	0	5	6	3	1	0
procent z celkového počtu	100	52,46	8,20	14,75	0,00	0,00	8,20	9,84	4,92	1,64	0,00

Přesné údaje o profesní struktuře obyvatel města Plzně z roku 1953 bohužel scházejí. Nejbližší sčítání lidu proběhlo k 1. březnu 1950 a zachycovalo ještě stav před likvidací velké části drobných řemeslných, obchodních a zemědělských soukromých živností. I přes tyto nedostatky však srovnání profesní struktury demonstrantů se strukturou obyvatelstva v roce 1950 jasně ukazuje, že tendenci demonstrovat měli ve zvýšené míře zejména dělníci, učni a skupina dílovedoucích, zřízců a nižších odborných zaměstnanců. Jejich souhrnný podíl na počtu výdělečně činných demonstrantů dosahoval 84,19 % (vzorek A), respektive 82,35 % (vzorek B), zatímco jejich podíl na počtu výdělečně činných obyvatel byl pouze 64,25 %. Úředníci a vyšší odborní zaměstnanci se na demonstracích naopak podíleli mnohem menší měrou. Jejich podíl na počtu výdělečně činných demonstrantů dosahoval 13,60 % (vzorek A), respektive 17,65 % (vzorek B), zatímco tvořili 29,22 % výdělečně činného obyvatelstva města (viz tabulka č. 5).¹²⁹³

¹²⁹³ Údaje o profesní struktuře výdělečně činné části obyvatelstva města Plzně byly převzaty ze sčítání lidu v roce 1950. *Sčítání lidu a soupis domů a bytů v Republice československé ke dni 1. března 1950. Díl 1, Nejdůležitější výsledky sčítání lidu a soupis domů a bytů za kraje, okresy a města*. Praha: Státní úřad statistický 1957, s. 55.

Tabulka č. 5 – Srovnání profesní struktury výdělečně činného obyvatelstva města Plzně a profesní struktury demonstrantů							
	dělníci	učni	dílovedoucí, zřízenci a nižší odborní zaměstnanci	úředníci, vyšší odborní zaměstnanci	členové JZD	samostatně výdělečně činní (živnostníci a rolníci)	celkem
výdělečně činných demonstrantů (vzorek A)	187	13	29	37	1	5	272
procent (vzorek A)	68,75	4,78	10,66	13,60	0,37	1,84	100,00
výdělečně činných demonstrantů (vzorek B)	32	5	5	9	0	0	51
procent (vzorek B)	62,75	9,80	9,80	17,65	0,00	0,00	100,00
výdělečně činného obyvatelstva	32 825			14 929	0	3332	51 086
Procent	64,25			29,22	0,00	6,52	100,00

Mezi členy obou zkoumaných souborů byl velmi vysoký podíl osob zaměstnaných v Závodech V. I. Lenina, u vzorku A tvořili pracovníci tohoto podniku 36,90 %, u vzorku B dokonce 40,98 %. V dopoledních hodinách byl podíl zaměstnanců tohoto podniku mezi demonstranty pravděpodobně ještě mnohem vyšší. Za dominantní sílu v řadách protestujícího obyvatelstva lze tedy v souladu s ostatními dochovanými prameny označit stávkující část zaměstnanců a učňů tohoto podniku.

K vyšetřovaným demonstrantům bezpečnost shromažďovala také informace o jejich minulosti, respektive minulosti jejich rodin. Přednostně pak byly trestně stíhány zejména ty osoby, jejichž někdejší profesní či politické zařazení bezpečnost považovala za důkaz „reakčního“ smýšlení. Na základě těchto kádrových poznámek si lze udělat rámcovou představu o dalších aspektech složení demonstrujícího obyvatelstva. Četnost výskytu sledovaných druhů nežádoucích, respektive žádoucích, minulosti se výrazně lišila u obou zkoumaných vzorků. U vzorku A převažovaly negativní informace o minulosti, u vzorku B naopak pozitivní. U konkrétních osob se pochopitelně jednotlivé druhy minulosti mohly vzájemně kombinovat a to i negativní a pozitivní zároveň.

Nejméně 21,03 % trestně stíhaných demonstrantů (vzorek A) náleželo původně do rodin bývalých živnostníků a soukromých zemědělců a jejich motivace k protestům tedy mohla vycházet právě z této skutečnosti. Nejméně 10,34 % demonstrantů náleželo do rodin bývalých úředníků, důstojníků či národních správců. Nejméně 10,00 % demonstrantů bylo před rokem

1948 členy některé z nekomunistických politických stran. Nejméně 8,28 % stíhaných osob mělo již před 1. červnem 1953 osobní či rodinnou zkušenost s represí v podobě věznění či alespoň vyšetřování za nějaký trestný čin politického rázu. Do tohoto součtu navíc nebyla zahrnuta četná kriminalita hospodářská, která mohla mít rovněž politický podtext. Nejčastěji byly ve spisech zmiňovány pokusy o ilegální přechod státní hranice. Nejméně 7,24 % stíhaných demonstrantů mělo podle názoru vyšetřovatelů výrazný vztah k západním státům nebo jejich kultuře (například rodinní příslušníci v emigraci či pravidelný poslech zahraničního rozhlasu). Zcela výjimečně se mezi negativními aspekty minulosti demonstrantů objevovala příslušnost k náboženské sektě, popřípadě podezřelá protektorátní minulost (viz tabulka č. 6). Přestože četnost těchto negativních kádrových poznámek u sledovaného vzorku A nevyplývala pouze ze struktury demonstrantů, ale též z koncepce vyšetřování Státní bezpečnosti, uvedená čísla naznačují, že nezanedbatelná část protestujícího obyvatelstva měla alespoň v teoretické rovině další relevantní důvody k protestům, než pouze nesouhlas s peněžní reformou.

Tabulka č. 6 – Osobní a rodinná minulost demonstrantů, na které bylo podáno trestní oznámení, podle informací Státní bezpečnosti.										
	celkem demonstrantů	demonstrantů s jednotlivými druhy minulosti								
		bývalých samostatně výdělečných osob (živnostníci, rolníci)	bývalých příslušníků nekomunistických politických stran	bývalých úředníků, důstojníků a národních správců	předchozí politický delikt	vztah k západním státům či jejich kultuře	pochybná protektorátní minulost	příslušník náboženské sekty	stávající nebo minulé členství v KSČ	žádná závažnější přitěžující kádrová poznámka
počet	290	61	29	30	24	21	5	1	29	157
procent z celkového počtu	100	21,03	10,00	10,34	8,28	7,24	1,72	0,34	10,00	54,14

U demonstrantů navržených k propuštění (vzorek B) se všechny výše uvedené přitěžující okolnosti vyskytovaly v mnohem menší míře. Naopak rodinných příslušníků členů komunistické strany zde oproti vzorku A (10,00 %) figurovalo dokonce výrazně více, celkem 22,95 % (viz tabulka č. 7). Významná část účastníků demonstrací tedy pravděpodobně náležela k bývalým či současným členům komunistické strany nebo jejich rodinným příslušníkům.

Tabulka č. 7 – Osobní a rodinná minulost demonstrantů navržených k propuštění bez stíhání, podle informací Státní bezpečnosti.										
	celkem demonstrantů	demonstrantů s jednotlivými druhy minulosti								
		bývalých samostatně výdělečných osob (živnostníci, rolníci)	bývalých příslušníků nekomunistických politických stran	bývalých úředníků, důstojníků a národních správců	předchozí politický delikt	vztah k západním státům či jejich kultuře	pochybná protektorátní minulost	příslušník náboženské sekty	stávající nebo minulé členství v KSČ	žádná závažnější přitěžující kádrová poznámka
Počet	61	3	5	1	0	0	0	0	14	52
procent z celkového počtu	100	4,92	8,20	1,64	0,00	0,00	0,00	0,00	22,95	85,25

Mimosoudní perzekuce protestujícího obyvatelstva v zaměstnání a ve škole

Perzekuce účastníků a sympatizantů demonstrací dosáhly mnohem širších rozměrů, než by naznačovaly pouhé údaje o počtu odsouzených. Mnoho osob, které se zapletly do protestů, bylo totiž potrestáno na svém pracovišti. Příznačná byla opět situace v Závodech V. I. Lenina. Vedení podniku se 11. června 1953 dle směrnic Ústředního výboru KSČ usneslo, že s účastníky demonstrací bude naloženo jako s absentéry – nebude jim zaplacená promeškaná směna a bude jim zkrácena dovolená. Dovolená se zpravidla zkracovala o tři, šest nebo deset

dní, případně o polovinu celkového fondu volných dní.¹²⁹⁴ Zaměstnanci zároveň přicházeli o vkladní knížky, které dříve obdrželi za vzorný výkon práce.¹²⁹⁵ Vedení podniku také některé demonstranty přeražovalo na horší práce uvnitř závodu. Úředníci byli přemístěni na manuální práce, ručně pracující dělníci ke strojům a dělníkům vyrábějícím dosud sériově byla určena obtížnější kusová práce.¹²⁹⁶ Nejvíce křiklavé případy končily rozvázáním pracovního poměru. Zpravidla šlo o osoby, které odsoudil za účast na demonstracích soud.¹²⁹⁷ Seznamy demonstrantů vyhozených z práce předávalo vedení továrny předsedovi Jednotného národního výboru v Plzni, který dohlížel na jejich odpovídající začlenění do pracovního procesu (čištění ulic, práce v cihelně a podobně).¹²⁹⁸ Odměňování naopak byli loajální zaměstnanci. Například bývalí úředníci, přeražení v roce 1951 na manuální práci, mohli být vráceni na místo svého dřívějšího zařazení, pokud při demonstracích vystoupili proti protestujícím spoluzaměstnancům.¹²⁹⁹

Další způsoby potrestání demonstrantů zajišťovaly odborové organizace. Usnesení předsednictva závodní rady ZVIL z 2. července 1953 stanovilo metodiku disciplinárního postihu čtyř skupin zaměstnanců: 1) Ti demonstranti, kteří byli propuštěni ze závodu nebo dáni do vazby lidového soudu, měli být potrestáni vyloučením z Revolučního odborového hnutí (ROH). 2) Sympatizanti demonstrací z řad funkcionářů dílenských rad a úsekových důvěrníků měli být vyloučeni z ROH na 1 rok. Stejně mělo být naloženo též s těmi zaměstnanci, kteří se při protestech zvláště agilně projevovali uvnitř nebo vně závodu. 3) Všichni zaměstnanci, kteří v době demonstrací opustili závod a nebyli zahrnuti ve skupinách 1 a 2, měli být zbaveni všech výhod plynoucích z členství v ROH na dobu 1 roku. Mezi tyto výhody patřil nárok na léčebnou péči v lázních, nárok na rekreaci,¹³⁰⁰ nárok na společné stravování, nárok na sportovní činnost v rámci ROH,¹³⁰¹ nárok na přidělení bytu a nárok na úřední potvrzení opravňující ke zvýhodnění (například potvrzení pro přijetí dětí na školu vyššího stupně). 4) Všichni zaměstnanci, kteří se jakkoli zapojili do protestů, měli být zbaveni

¹²⁹⁴ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1552 PV 1988, seznamy osob potrestaných pro účast na demonstraci 1. června 1953 ve Strojárně IV, z 13. 6. 1953; NA, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Antonína Zápotockého.

¹²⁹⁵ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1552 PV 1988, žádosti zaměstnanců o prominutí postihu za účast na demonstracích, z 1954.

¹²⁹⁶ Tamtéž, ZVIL 1455 PV 109, oznámení o mimořádných opatřeních, 11. 6. 1953.

¹²⁹⁷ Tamtéž, opisy žádostí o schválení rozvázání pracovního poměru zaslané JNV v Plzni, z 1953.

¹²⁹⁸ AMP, f. MV KSČ Plzeň, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 8. 6. 1953, výrok Josefa Mainzera.

¹²⁹⁹ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1455 PV 109, oznámení o mimořádných opatřeních, 11. 6. 1953.

¹³⁰⁰ Tamtéž, f. ROH, ROH 14 PV 34, zápis schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 15. 6. 1953.

¹³⁰¹ Zákaz sportovní činnosti u účastníků protestů 1. června nebyl sportovními kluby až do září v některých případech respektován, proto muselo předsednictvo ZR dodržování zákazu opakovaně vymáhat (například případ házenkáře Ereta). Tamtéž, ROH 14 PV 312, zápis schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 9. 9. 1953.

všech privilegií podobně jako skupina 3, ale pouze do 31. prosince 1953. Ve všech provozech podniku byly vyvěšeny tabule se jmény potrestaných.¹³⁰² Postiženým byly též mnohdy do občanských průkazů vpisovány poznámky o účasti na demonstracích.¹³⁰³

Proceduru trestání sympatizantů demonstrací koordinoval Celozávodní výbor KSČ. Za tímto účelem ustavil zvláštní komisi, která dostala za úkol prošetřit všechny zjištěné případy účastníků nepokojů.¹³⁰⁴ V jednotlivých dílnách vznikly dílenské vyšetřovací komise, složené z předsedy dílenské rady, předsedy základní stranické organizace, zástupce daného oddělení a zástupce kádrového oddělení závodu.¹³⁰⁵ Přímo na pracovištích se pak odehrávaly tzv. soudružské soudy.¹³⁰⁶ Zároveň celozávodní výbor provedl v červenci prověrku všech komunistů v podniku, při které byli prostřednictvím odborových organizací prověřováni též všichni zaměstnanci-nekomunisté.

Odhalování účastníků demonstrací probíhalo na základě zkoumání všech absencí 1. června 1953 a na základě udání od spoluzaměstnanců či bezpečnosti.¹³⁰⁷ Aktéři demonstrací byli též vyzváni k tomu, aby se sami dobrovolně přihlásili, za což jim bylo slíbeno shovívavější posuzování jejich případu. V některých dílnách se zaměstnanci pokusili koordinovat kolektivní zapírání účasti na protestech.¹³⁰⁸ Nadřízené stranické orgány si proto stýskaly, že „mezi dělníky se projevuje falešná solidarita, zatajují jednotlivé skutečnosti, mnozí nic neví a na nic se nepamatují.“¹³⁰⁹ V pozdějších letech se pak v některých případech spoluzaměstnanci z dílen dokonce zasazovali o podmíněčné propuštění svých odsouzených kolegů z vězení.¹³¹⁰

Také někteří vedoucí pracovišť se zpočátku snažili své podřízené uchránit před postihem a nahlásili vedení podniku pouze ty demonstranty, jejichž absence byla oficiálně zaznamenána na branách továrny. Až na nátlak závodní rady byli posléze nuceni oznámit jména dalších

¹³⁰² *Tamtéž*, ROH 16 ETD 35, usnesení schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 2. 7. 1953.

¹³⁰³ KAPLAN, Karel – Váchová, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 43.

¹³⁰⁴ Komisi pro hlavní závod tvořili tito zaměstnanci: Zítek, Votava, Kepka, Nový, Vileta, Tykvarová. Komisi pro ETD: Salák, Jaroš, Frouzová. *Tamtéž*, f. ZVIL, ZVIL 459 PŘ 813, usnesení CZV KSČ ve ZVIL v Plzni 30. 6. 1953.

¹³⁰⁵ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹³⁰⁶ *PA Škoda*, f. ROH, ROH 14 PV 61, zápis schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 22. 6. 1953.

¹³⁰⁷ *Tamtéž*, f. ZVIL, ZVIL 203 Osob 2, seznamy absencí na jednotlivých pracovištích ZVIL v Plzni 1. 6. 1953, z června 1953; *tamtéž*, ZVIL 203 OS 302, seznamy zaměstnanců ZVIL zaslané z KS StB v Plzni, z 1953.

¹³⁰⁸ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 39/1954, žaloba okresního prokurátora v Plzni zaslaná lidovému soudu v Plzni 3. 2. 1954.

¹³⁰⁹ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹³¹⁰ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 139/1953, posudek dílenské rady ROH ve Strojárně I. na Františka Hataje z 18. 8. 1954.

zjištěných osob.¹³¹¹ Podobné defenzivní postoje se vyskytovaly také při prověrce členů komunistické strany, kdy mnohé sympatizanty demonstrací kryli ostatní komunisté.¹³¹² Rezistenční tendence projevovaly také samotné dílenské vyšetřovací komise, které svým zaměstnancům často navrhovaly v rozporu s názorem celozávodní komise pouze mírné tresty v podobě pracovních závazků. Situace zašla tak daleko, že „v některých komisích si dokonce trest určuje demonstrant sám a dává určitý počet dnů z dovolené ve prospěch závodu.“¹³¹³ Proti uděleným trestům se v některých případech odvolávali také sami postižení, kteří většinou rovněž nabízeli pracovní závazek.¹³¹⁴

Vyšetřování demonstrací na druhou stranu postihlo v Závodech V. I. Lenina také mnoho nevinných osob, které do vlastních protestů vůbec nezasáhly. Tresty se totiž udílely i za pouhou absenci na pracovišti, aniž by účast na demonstracích musela být prokázána. Mezi potrestanými se tak ocitla například řada pracovníků, kteří inkriminovaný den využili všeobecného zmatku k vyřizování svých osobních záležitostí mimo továrnu. Neomluvené absence však vznikly též u těch zaměstnanců, kteří nebyli do závodu vpuštěni na odpolední směnu kvůli bezpečnostním opatřením v době obléhání IV. brány. Řada dělníků přijíždějících do Plzně na nedaleké nádraží na jižním předměstí se tehdy sama snažila vyhnout místům násilných konfliktů a nejbližším vlakem odjížděla zpět do svých domovů.¹³¹⁵ I tyto osoby však byly na základě absence považovány za účastníky demonstrací.¹³¹⁶

Tresty vyměřovaly komise též těm zaměstnancům, kteří sice neopustili závod, ale byla u nich zjištěna dočasná nepřítomnost na určeném pracovišti. Vedle účastníků protestního shromáždění na nádvoří podniku tak byli paradoxně trestáni také pracovníci, které vedení dílny vyslalo do jiné části továrny a kteří cestou přihlíželi shlukování stávkujících. Řada dělníků také vyšla ze zvědavosti ven z dílen, když zaslechla dav prorážející IV. bránu, a

¹³¹¹ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 203 Os 303, zpráva vyšetřující komise ZVIL v Plzni v oddělení Stavební provoz a Investiční odbor 12. 6. 1953.

¹³¹² Jeden takový případ byl například projednán na celozávodním výboru strany. „Posledně na členské schůzi byla prověrka soudruha Trnky, měli jsme jej na výboru, říkal, že nevěří straně a vládě. Proto jsme jej navrhli na vyloučení. Když se toto projednávalo na členské schůzi, nikdo k tomu nehlasoval, nikdo k tomu nic neměl. Členská schůze s tím nesouhlasila.“ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 10. 11. 1953, výrok s. Petra.

¹³¹³ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1552 PV 1988, oznámení vyšetřující komise o trestu Stanislava Pecha, červen 1953; *tamtéž*, seznamy osob potrestaných pro účast na demonstraci 1. června 1953 ve Strojárně IV, z 13. 6. 1953; NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹³¹⁴ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1552 PV 1988, oznámení vyšetřující komise o změně trestu Václava Frauze 15. června 1953.

¹³¹⁵ *Tamtéž*, zápis výpovědi Jaroslava Karase sepsaný u vyšetřující komise, 11. 6. 1953.

¹³¹⁶ *Tamtéž*, ZVIL 203 Osob 2, dodatek k seznamu zaměstnanců, kteří odešli dne 1. 6. bez dovolení z oddělení, z 8. 6. 1953.

následně byla spolu s tímto davem vytlačena ven z továrny.¹³¹⁷ Další skupinu postižených tvořili zaměstnanci, kteří demonstrantům mávali z oken kanceláří, snažili se nepřítomným kolegům „odpíchnout“ nebo slovně oponovali kritikům protestů.¹³¹⁸ Čistka se zároveň zaměřila také proti dlouhodobým „*odpůrcům režimu a podvratným živlům*“, kteří se sice do protestních akcí přímo nezapojili, ale ovlivňovali svými názory atmosféru na pracovišti.¹³¹⁹ Nahlášeným zaměstnancům komise bez důkladnějšího vyšetřování dávala k podpisu oznámení, že se zúčastnili demonstrací a budou přeloženi na horší práci. Jen v ojedinělých případech odmítli postižení předložený dokument podepsat, přestože řada z nich byla zcela nevinná.¹³²⁰

Přísnější tresty byly v duchu dlouhodobější poválečné praxe udíleny především úředníkům, ačkoli ti netvořili jádro demonstrantů. Činy dělníků byly naopak posuzovány shovívavěji.¹³²¹ Měřítka přísnosti natolik kolísala, že zatímco mnohé nevinné osoby byly tvrdě trestány, někteří usvědčení účastníci protestních průvodů z řad dělníků směli dokonce nadále zastávat nižší funkce v odborovém hnutí.¹³²²

Přeřazování zaměstnanců na horší pracovní pozice bylo mnohdy spojeno s poklesem jejich výdělků, protože pro novou práci postrádali kvalifikaci, a nebyli tudíž dostatečně výkonní. Jejich rodiny se tak musely vyrovnávat se značným sociálním otřesem, umocněným navíc nedávnou peněžní reformou. Matka úředníka Miloslava Míky protestovala například proti potrestání svého syna těmito slovy. „*Nikdo se neptal, proč šel 1. června manifestovat. Jako občan republiky měl právo nesouhlasit s opatřením vlády, která mu v dubnu 1953 jako novomanželům půjčila na opatření nábytku 36 000 Kčs a 1. června mu tyto peníze vyměnila [v poměru] 1:50, ale splácet chce [v poměru] 1:5, čímž mu naložila břemeno dluhu, kterého se řadu let nezbaví, a při tom si nábytek nekoupí. Aby byl v situaci ještě horší, platíte mu pro tříčlennou rodinu 500-600 Kčs měsíčně, ale práci od něho chcete jako za velký plat. Za to Vám nestál, abyste ho zařadili, kde by měl možnost si víc vydělat. Lituji, že jsem syna vychovala k poctivosti a víře ve spravedlnost. Kdybych ho byla naučila švindlovat, byl by na tom dnes lépe. [...]* Příliš jste dali najevo, že je úředníkem, kterým se nevěří, které je třeba

¹³¹⁷ *Tamtéž*, ZVIL 1552 PV 1988, seznamy osob potrestaných pro účast na demonstraci 1. června 1953 ve Strojárně IV, z 13. 6. 1953; *tamtéž*, ZVIL 1552 PV 1988, oznámení vyšetřující komise o trestu Karla Křepínského, červen 1953.

¹³¹⁸ *Tamtéž*, ZVIL 1474 ŘED 84, stížnost Jaroslava Trola 16. 9. 1953.

¹³¹⁹ *Tamtéž*, f. ROH, ROH 16 ETD 35, seznam osob potrestaných pro účast na demonstraci 1. června 1953 v provozech 60 až 67, nedatováno.

¹³²⁰ *Tamtéž*, f. ZVIL, ZVIL 1474 ŘED 84, stížnost Jaroslava Trola 16. 9. 1953.

¹³²¹ *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 10. 11. 1953, výrok s. Končelíka.

¹³²² *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 1455 PV 109, zápis schůze závodního výboru a úsekových důvěrníků 17. 9. 1953.

*soudit jinak než manuálního pracovníka. Přesvědčování jich se Vám zdálo zbytečné, vždyť přece máte moc je potrestat, ne? Ptali jste se těch, kteří byli venku, proč šli ven? Trestáte bez vyšetření, bez zjištění viny a k tomu ještě každého jinak.*¹³²³

Zvláště drastickou kapitolu trestů tvořilo vystěhovávání postižených z podnikových bytů, které probíhalo ve dnech 22. června až 23. července 1953.¹³²⁴ I zde docházelo k řadě přehmatů. Například člen komunistické strany Jan Cimrhanzl byl bytovou komisí Závodů V. I. Lenina vystěhován do náhradních prostor neodpovídajících velikosti jeho rodiny, přestože jej dílenská vyšetřovací komise zprostila obvinění. Při stěhování byl navíc deštěm značně poškozen nábytek, protože auta nebyla opatřena plachtou a nebylo včas zajištěno předání nového bytu ze strany Jednotného národního výboru v Plzni.¹³²⁵ Členu krajského výboru Obránců míru, Václavu Nachtmannovi, byl například odebrán podnikový byt z toho důvodu, že 1. června 1953 slovně odporoval příslušníku Lidových milicí, který nahlas vyjadřoval svoje odhodlání všechny demonstranty postřílet.¹³²⁶

Společenský dosah tohoto zmatečně prováděného vyšetřování byl značný. Do konce srpna 1953 bylo ze Závodů V. I. Lenina propuštěno 238 zaměstnanců (193 dělníků a 45 úředníků). Na manuální práce bylo převedeno 206 úředníků,¹³²⁷ na horší pracoviště bylo přemístěno 261 dělníků. Dovolená byla zkrácena 258 zaměstnancům, brigády za trest odpracovalo 28 pracovníků a z odborového hnutí bylo vyloučeno 136 postižených. Celkem bylo uvnitř podniku potrestáno 1127 osob,¹³²⁸ postižen byl tedy přibližně každý dvacátý sedmý zaměstnanec továrny. Vysoká míra drobné perzekuce na pracovištích přispívala pak v prvních měsících po demonstracích k dočasnému prohloubení atmosféry strachu v řadách plzeňské společnosti a byla vedle poklesu sociální paniky jedním z hlavních faktorů postupné stabilizace lokálních poměrů.

Skutečný stav obnovení běžného chodu továrny, soustředěného primárně na výrobní problematiku, mohl však nastat až teprve po ukončení represí. Tvrdá plošná opatření proti

¹³²³ *Tamtéž*, stížnost paní Míkové zaslaná ZR ZVIL v Plzni 6. 11. 1953.

¹³²⁴ *Tamtéž*, ZVIL 203, přehledy služeb zaměstnanců ZVIL provádějících stěhování, z 1953.

¹³²⁵ *Tamtéž*, ZVIL 1455 PV 303, stížnost Jana Cimrhanzla na postup při vystěhování z podnikového bytu, 15. 9. 1953.

¹³²⁶ *Tamtéž*, ZVIL 1455 PV 109, stížnost Ing. Václava Nachtmanna zaslaná ZR ZVIL v Plzni 14. 8. 1953.

¹³²⁷ *Tamtéž*, seznam zaměstnanců převedených do dělnického stavu, z 1953.

¹³²⁸ *Tamtéž*, ZVIL 203 PŘ 1674, noticka pro ředitele ZVIL v Plzni 26. 8. 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Zpráva o plnění rezoluce ÚV KSČ o událostech v Plzni 1. června 1953, nedatováno; PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 203, přehled propuštěných a přeřazených úředníků, z 1953; *tamtéž*, f. ROH, ROH 14 PV 34, zápis schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 26. 6. 1953; MCDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953, in: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVI (2011), s. 222.

nespokojeným zaměstnancům navíc nebyla z dlouhodobého hlediska politicky únosná.¹³²⁹ Neserióznost a nesystematičnost represivních akcí budily totiž značnou nevoli i mezi mnohými členy strany, což donutilo Celozávodní výbor KSČ k tomu, že začal již velice záhy přehodnocovat svůj dosavadní bezohledný postup. Dne 21. července 1953 proto nařídil přezkoumat mzdové poměry osob přeřazených v rámci podniku na horší práce a finančně jim pomoci, pokud by nízká mzda ohrožovala život jejich rodin.¹³³⁰ Dne 18. září 1953 pak podnikový ředitel František Brabec navrhl celozávodnímu výboru, aby byly všechny disciplinární případy v závodě podrobeny revizi. Vyjádřil zároveň ochotu „amnestovat“ ty zaměstnance, kteří podávají kvalitní pracovní výkony.¹³³¹ Na základě tohoto podnětu pak předala ústřední vyšetřovací komise 84 vybraných případů kádrovému oddělení podniku k prošetření, zda je vhodné, aby se tyto osoby vrátily na svá původní pracoviště. Proceduru omilostnění potrestaných zaměstnanců zdržovala v tento moment již jen neochota některých dílenských funkcionářů a obsazenost bývalých pracovních pozicí. Do konce října 1953 se tak podařilo přeřadit zpět 50 osob a pro dalších 30 nebylo zatím umístění.¹³³² Na své původní pozice v závodě se vrátila ještě v roce 1953 také řada obtížně nahraditelných odborníků.¹³³³ Několika desítkám dalších zaměstnanců byl později v roce 1954 prominut trest na základě návrhu dílenských rad.¹³³⁴

Zmírnění tlaku vedení továrny na někdejší dělnické účastníky protestů souviselo zřejmě též se změnou taktiky ústředního vedení strany, které v červenci 1953 na přání Moskvy revidovalo svůj dosavadní ostrý postoj k dělnickým nepokojům a hledalo odlišné (nerepresivní) cesty z rostoucí společenské izolace. Tento vývoj byl dobře patrný na osudu vládního nařízení o opatřeních proti fluktuaci a absenci č. 52/1953 Sb., které bylo přijato těsně po demonstracích dne 3. června 1953 a výrazně zostřovalo trestně právní důsledky

¹³²⁹ KAPLAN, Karel – Váchová, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 43 a 129.

¹³³⁰ *SOA v Plzni*, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 21. 7. 1953.

¹³³¹ Požadavek na revizi všech trestů formuloval následovně. „Na základě projednání několika případů z návštěvních dnů a po jednání se členy celozávodní trestní komise [...] jsem došel k závěru, že je celá řada případů, kde jsme nesprávně rozhodli – jsou na příklad trestáni tvrdě lidé, jejichž provinění nebylo docela prokázáno, a naopak někteří nejsou vůbec potrestáni. Navrhuji proto k projednání na celozávodní výbor strany revizi všech případů, projednání s vedoucími závodů a předsedy dílenských rad a definitivní rozhodnutí.“ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 203 PŘ 1674, návrh podnikového ředitele Františka Brabce zaslaný CZV KSČ ve ZVIL v Plzni 18. 9. 1953.

¹³³² *Tamtéž*, ZVIL 203 Osob 256, noticka pro ředitele ZVIL v Plzni 30. 10. 1953.

¹³³³ *Tamtéž*, ZVIL 1455 PV 109, žádost dílenské rady Strojírny II zaslaná ZR ZVIL v Plzni 15. 9. 1953; *Tamtéž*, hlášení kádrové evidence ZVIL zaslané ZR ZVIL 6. 10. 1953.

¹³³⁴ *Tamtéž*, ZVIL 1513 PV 1441, rozhodnutí ZR ZVIL v Plzni o „amnestiích“ zaměstnanců potrestaných po za účasti na demonstracích, z 1954; *tamtéž*, ZVIL 1074 ŘED 84, rozhodnutí ZR ZVIL v Plzni o „amnestiích“ zaměstnanců potrestaných po za účasti na demonstracích, z 1954; *tamtéž*, ZVIL 1515 PV 1287, zápis schůze ZR a revizní komise předsedů dílenských rad 23. 12. 1953.

promeškaných směn.¹³³⁵ Vzápětí však bylo 6. července odvoláno a odpovědnost za pracovní morálku spadala místo justice nadále do kompetence odborových organizací operujících uvnitř „bezpečného“ světa průmyslových areálů.¹³³⁶

K represím na pracovištích docházelo v souvislosti s reformou také v ostatních plzeňských podnicích, byť v mnohem skromnějším měřítku. Například z národního podniku Pramen bylo propuštěno celkem 34 zaměstnanců, z Plzeňských pivovarů osm, z plzeňské pobočky Státní banky československé sedm, z Plzeňských pekáren pět a z Plzeňské mlékárny dva.¹³³⁷ V Západočeských papírnách bylo zjištěno šest účastníků demonstrací, dva z nich byli vystěhováni z podnikových bytů a tři přeřazeni na horší práce.¹³³⁸ Pracovní postihy čekaly rovněž protestující zaměstnanci podniků v jiných městech regionu.¹³³⁹ Například v pobočné továrně Závodu V. I. Lenina v Blovicích bylo z pracovního poměru propuštěno šestnáct organizátorů stávky.¹³⁴⁰

Zvýšená pozornost při vyšetřování demonstrací byla věnována také plzeňským školám, protože mezi protestující částí obyvatelstva převažovala mládež. Se sedmi učiteli národních a středních škol byl proto rozvázán pracovní poměr a jedenáct jich dostalo napomenutí.¹³⁴¹ Tyto tresty byly ukládány většinou za veřejné schvalování demonstrací, nežádka na základě udání některého ze studentů.¹³⁴² Dále bylo vyloučeno celkem pět žáků ze studia na všech školách, deset ze studia na školách v Plzni, dvacet dočasně na jeden rok a pět jich opustilo ústavy dobrovolně. Z učilišť státních pracovních záloh bylo vyloučeno sedmnáct žáků.¹³⁴³ Další desítky studentů obdržely důtku nebo trojku z chování.¹³⁴⁴ Provinění žáků spočívala kromě slovní podpory protestů mnohdy také v přímé účasti na demonstracích. Nejaktivnější postup zvolily čtyři žákyně vyšší sociálně zdravotní školy, které utekly na demonstrace oknem přímo

¹³³⁵ VOA, f. ÚRO – Předsednictvo, kart. 16, inv. č. 179, návrh Směrnice pro provádění vládního nařízení o opatřeních proti fluktuaci a absenci, z června 1953.

¹³³⁶ *Tamtéž*, inv. č. 181, zápis mimořádné schůze předsednictva ÚRO 6. 7. 1953; STÁTNÍK, Dalibor: *Sankční pracovní právo v padesátých letech*. Praha: ÚSD AV ČR 1994, s. 142-162.

¹³³⁷ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva z plzeňských pivovarů, 1953; KAPLAN, Karel – Váchová, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 99-101.

¹³³⁸ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva z plzeňských pivovarů, 1953; *tamtéž*, kart. 29, inv. č. 102, zpráva o činnosti členů a kandidátů KSČ při provádění usnesení o měnové reformě, z 15. 8. 1953.

¹³³⁹ *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 7. 6. 1953.

¹³⁴⁰ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 323 z 5. 6. 1953, 7:40.

¹³⁴¹ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva „1. červen na školách“, z 13. 7. 1953.

¹³⁴² NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹³⁴³ Některé statistiky uvádějí ještě vyšší žáků vyloučených ze všech škol (10). SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Zpráva o plnění rezoluce ÚV KSČ o událostech v Plzni 1. června 1953, nedatováno; *tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, Zpráva „1. červen na školách“, z 13. 7. 1953; SKÁLA, Adam: *Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů*. Minulostí západočeského kraje 42/2, 2007, s. 603.

¹³⁴⁴ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva „1. červen na školách“, z 13. 7. 1953.

z vyučování.¹³⁴⁵ Reakce žáků na peněžní reformu byly však obecně velice pestré. Někteří studenti například vytrhali z učebnic obrazy Klementa Gottwalda a J. V. Stalina,¹³⁴⁶ jiní po rozeznání demonstrací přicházeli 2. června do škol organizovaně bez jindy běžně nošených pionýrských šátků.¹³⁴⁷ Tresty na školách postihly též některé nevinné děti zatčených demonstrantů.¹³⁴⁸

Studenti vysokých škol se demonstrací ve větší míře neúčastnili a byli obtížně identifikováni, protože právě probíhalo zkouškové období. Represe vysokoškoláků spojené přímo s peněžní reformou tvořily proto spíše ojedinělé výjimky. Z Vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni byli vyloučeni dva studenti pro účast na demonstracích a tři z jiných kádrových důvodů.¹³⁴⁹ Na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Plzni došlo k vyloučení jednoho studenta pro souhlas s protesty a další student byl zatčen. Ohrožen byl též osud dívky, která udržovala milostný poměr s odsouzeným demonstrantem Josefem Fenclem.¹³⁵⁰ Přes nízký počet demonstrantů z řad vysokoškoláků bylo v srpnu 1953 na lékařské fakultě připravováno preventivní vyloučení osmnácti posluchačů s jinými kádrovými závadami.¹³⁵¹

Vedení komunistické strany iniciovalo po demonstracích 1. června také obecné zostření postupu proti nonkonformním způsobům chování mládeže, které označovalo za „*páskovství a chuligánství*“ a považovalo je za potenciální spojence „*kontrarevoluce*“.¹³⁵²

Statistická šetření příčin stávků v Závodech V. I. Lenina

Na základě vyšetřování demonstrací byly v Závodech V. I. Lenina vytvořeny statistické přehledy o rozložení účastníků protestů v jednotlivých provozech továrny. Přesnost těchto souhrnů odpovídala výše popsanému represivnímu mechanismu, a proto nebyla zdaleka absolutní. Na jednu stranu přehledy zahrnovaly pouze oficiálně odhalené účastníky demonstrací, a velká část aktérů tedy zůstala nepodchycena, na druhou stranu zároveň

¹³⁴⁵ *Tamtéž*, zpráva z Vyšší sociálně zdravotní školy v Plzni, nedatováno.

¹³⁴⁶ *Tamtéž*, Zpráva o průběhu členských schůzí ze školských organizací, ze 4. 6. 1953.

¹³⁴⁷ *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zápis prověrky pracovníků oddělení hospodářské správy sekretariátu KV KSČ 8. července 1953, výrok Barbory Šebánkové.

¹³⁴⁸ Například Marta Krügerová. *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva „1. červen na Školách“, z 13. 7. 1953.

¹³⁴⁹ *Tamtéž*, dopis závodní organizace KSČ vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni zaslaný ÚV KSČ 20. 6. 1953.

¹³⁵⁰ *Tamtéž*, hlášení závodní organizace KSČ lékařské fakulty v Plzni 4. 7. 1953.

¹³⁵¹ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹³⁵² *Tamtéž*, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Václava Kopeckého. KOTALÍK, Matěj: „Páskové“ a „chuligáni“ proti režimu? Na okraj tradičních konceptů odboje a rezistence. In: *Odboj a odpor proti komunistickému režimu v Československu a střední Evropě*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů 2010, s. 225-232.

evidovaly množství zcela nevinných osob, které se na protestech přímo nepodílely. Dalším nedostatkem byla též skutečnost, že statistiky nezahrnovaly data ze všech oddělení. Přesto výsledky tohoto šetření představují ojedinělý pramen svého druhu, který alespoň částečně umožňuje zodpovědět otázku, ve kterých provozech továrny získaly protesty relativně největší podporu. Tím se zároveň otevírá prostor k formulování hypotéz o příčinách této asymetrie a potažmo též o příčinách samotného vzniku stávků.

Podle oficiálních statistik se demonstrací 1. června 1953 účastnilo celkem 1433 zaměstnanců Závodů V. I. Lenina, což představovalo 5,46 % celkového počtu zaměstnanců podniku, registrovaných tímto pramenem (26 269 osob).¹³⁵³ Drtivá většina pracovníků přitom nastoupila na ranní nebo odpolední směnu, a měla proto teoretickou možnost se demonstrací zúčastnit. V absolutních číslech pocházelo nejvíce demonstrantů z pobočného závodu Elektrotrakce Doudlevice (286 osob) a z oddělení Strojárna III (208 osob), Lokomotivka (152 osob), Hutě (139 osob), Strojárna I (116 osob) a Pomocná výroba (103 osob). Podle podílu účastníků demonstrací na celkovém počtu osazenstva jednotlivých pracovišť lze blíže určit, že největší tendenci demonstrovat projevíli zaměstnanci provozů Výzkum a vývoj (11,44 %), Strojárna III (11,11 %), Lokomotivka (9,69 %) Strojárna I (7,62 %), Pomocná výroba (7,57 %), závod Elektrotrakce Doudlevice (7,50 %) a oddělení Odbyt a zásobování (7,08 %). Mezi bašty protestů patřila tedy zejména některá oddělení s velkým počtem zaměstnanců, konkrétně Elektrotrakce Doudlevice, Strojárna III, Lokomotivka a Strojárna I. Jiná velká oddělení se naopak do demonstrací zapojila v relativně menší míře, zejména Hutě a Vozidla. Demonstranti kromě toho nacházeli zvýšenou podporu v některých menších provozech s příhodnou profesní strukturou zaměstnanců, například Vývoj a výzkum či Odbyt a zásobování. Detailní informace jsou vedeny v tabulce č. 8.¹³⁵⁴

¹³⁵³ Skutečný počet zaměstnanců Závodů V. I. Lenina byl jen o málo vyšší (29 471 osob). *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, seznam průmyslových závodů v plzeňském kraji s více než 500 zaměstnanci, 1953.

¹³⁵⁴ *Tamtéž*, struktura zaměstnanců ZVIL, 1953; *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

Tabulka č. 8 – Jednotlivá oddělení Závodů V. I. Lenina podle podílu zaměstnanců dříve nedělnických profesí, počet demonstrantů v těchto odděleních.

Oddělení	celkový počet zaměstnanců	zaměstnanců dříve nedělnických profesí														účastníci demonstrací 1. června 1953	
		bývalí živnostníci a obchodníci		bývalí příslušníci SNB a armády		bývalí úředníci		bývalí státní a veřejní zaměstnanci		bývalí zaměstnanci distribuce a soukromého sektoru		bývalí zemědělci		celkem			
		Počet	Procent	počet	procent	počet	Procent	Počet	procent	Počet	Procent	počet	Procent	Počet	procent		
Hutě	4473	52	1,16	29	0,65	86	1,92	93	2,08	485	10,84	90	2,01	835	18,67	139	3,11
Kovárný	1400	11	0,79	8	0,57	18	1,29	26	1,86	101	7,21	43	3,07	207	14,79	34	2,43
Strojárna I	1522	17	1,12	6	0,39	52	3,42	36	2,37	119	7,82	34	2,23	264	17,35	116	7,62
Strojárna II	1064	11	1,03	2	0,19	33	3,10	24	2,26	105	9,87	26	2,44	201	18,89	46	4,32
Strojárna III	1872	19	1,01	7	0,37	111	5,93	42	2,24	185	9,88	25	1,34	389	20,78	208	11,11
Strojárna IV	1524	2	0,13	3	0,20	33	2,17	51	3,35	148	9,71	34	2,23	271	17,78	76	4,99
Obráběcí stroje	1441	14	0,97	2	0,14	47	3,26	28	1,94	109	7,56	35	2,43	235	16,31	53	3,68
Lokomotivka	1569	7	0,45	6	0,38	68	4,33	18	1,15	169	10,77	26	1,66	294	18,74	152	9,69
Vozidla	1749	8	0,46	2	0,11	95	5,43	17	0,97	184	10,52	17	0,97	323	18,47	29	1,66
ET Doudlevice	3812	30	0,79	24	0,63	201	5,27	122	3,20	390	10,23	74	1,94	841	22,06	286	7,50
Pomocná výroba	1361	17	1,25	6	0,44	82	6,02	29	2,13	193	14,18	38	2,79	365	26,82	103	7,57
Pomocné provozy	562	9	1,60	2	0,36	10	1,78	10	1,78	109	19,40	7	1,25	147	26,16	11	1,96
Udržovací provozy	1329	9	0,68	10	0,75	26	1,96	21	1,58	117	8,80	42	3,16	225	16,93	48	3,61
Výroba energie	729	7	0,96	0	0,00	7	0,96	18	2,47	49	6,72	12	1,65	93	12,76	18	2,47
Výzkum a vývoj	236	2	0,85	0	0,00	6	2,54	15	6,36	24	10,17	2	0,85	49	20,76	27	11,44
Odbyt a zásobování	1045	18	1,72	7	0,67	20	1,91	54	5,17	145	13,88	37	3,54	281	26,89	74	7,08
Sociální odbor	581	9	1,55	2	0,34	8	1,38	29	4,99	71	12,22	22	3,79	141	24,27	13	2,24
Celkem	26269	242	0,92	116	0,44	903	3,44	633	2,41	2703	10,29	564	2,15	5161	19,65	1433	5,46

Podle jiných údajů pocházejících ze stejného zdroje se zúčastnilo demonstrací celkem 1484 zaměstnanců, z toho 1266 dělníků (85,31 %) a 218 úředníků (14,69 %). Více než čtvrtina úředníků (58 osob) přitom pocházela z oddělení Strojárna III (TS hala).¹³⁵⁵ Protesty byly tedy převážně dělnickou, nikoli úřednickou záležitostí. Zvláště si podnik vedl statistiky učňů. Z celkového počtu 1 808 učňů přítomných na ranní směně údajně opustilo závod jen 40, dalších 48 pak nenastoupilo na odpolední směň.¹³⁵⁶ Navzdory nízkému věku velké části demonstrantů tak jádro protestujících netvořili učňové, ale spíše mladí zaměstnanci závodu.

¹³⁵⁵ V tomto přehledu jsou navíc oproti předchozímu údaji (1433) započteny též oddělení Účtárna, Dopravní provozy, Investiční odbor a Montážní provozy. *PA Škoda*, f. ZVIL, ZVIL 203, přehled jednotlivých oddělení, z 1953; *Tamtéž*, f. ROH, ROH 14 PV 346, zápis schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 11. 6. 1953.

¹³⁵⁶ *Tamtéž*, f. ZVIL, ZVIL 204 458, noticka pro podnikového ředitele 3. 6. 1953.

Vedení podniku se získaná statistická data snažilo využít k objasnění příčin nepokojů v jednotlivých provozech. Předpokládalo přitom, že demonstranti se rekrutovali zejména z těch dílen, které zahrnovaly větší počet osob původně nedělnických profesí, přeřazených v letech 1948-1953 nedobrovolně na manuální práce. Takových zaměstnanců se vyskytovalo v řadách osazenstva továrny celkem 19,65 % (5161 osob).¹³⁵⁷ Ukázalo se, že téměř všechny provozy, kde se protestů účastnilo nadprůměrné procento zaměstnanců, skutečně vykazovaly zároveň velmi vysoký podíl zaměstnanců převedených do průmyslu z jiných hospodářských sektorů. Existovaly však i výjimky zpochybňující tuto zákonitost, například Strojírna I (viz tabulka č. 8).¹³⁵⁸ Přesto struktura profesního původu osazenstva podniku byla pravděpodobně jedním z faktorů, který ovlivnil vznik nepokojů v Závodech V. I. Lenina. Mezi zadržnými demonstranty se totiž skutečně vyskytovala řada zaměstnanců továrny se zkušenostmi z jiných profesí.¹³⁵⁹ Výše uvedená statistika navíc nevidovala typologicky podobnou skupinu mladých dělníků z nedělnických rodin, kteří rovněž náleželi k častým podporovatelům protestů.¹³⁶⁰

Statistické přehledy také naznačovaly možnou souvislost mezi nízkým podílem členů komunistické strany v některých odděleních a tendencí zaměstnanců těchto oddělení angažovat se při protestech. Většina provozů, které byly výraznými oporami stávků, skutečně ve svých řadách zahrnovala podprůměrné množství členů KSČ. I zde však existovaly výjimky, například Pomocná výroba a Lokomotivka (viz tabulka č. 9).¹³⁶¹

¹³⁵⁷ Také v celostátním měřítku byla nových zaměstnanců průmyslu přibližně pětina. *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953; KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 9.

¹³⁵⁸ Procento zaměstnanců přeřazených dříve z jiné profese: Strojírna III (31%), Pomocná výroba (27%), Pomocné provozy (27%), Odbyt a zásobování (27%), Sociální odbor (24%), ET Doudlevec (22%), Vývoj a výzkum (20%), Lokomotivka (19%). *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, struktura zaměstnanců ZVIL, 1953; *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹³⁵⁹ *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 2T 157/1953, rozsudek lidového soudu v Plzni 13. 11. 1953; *tamtéž*, sp. zn. 2T 170/1953, protokol výpovědi Alfonse Kroupy sepsaný na OO VB Plzeň 25. 6. 1953; *ABS*, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1131 Plzeň, protokol sepsaný s Jindřichem Kutzmanem na KS StB v Plzni 4. 6. 1953; *Tamtéž*, protokol sepsaný s Jindřichem Kutzmanem na KS StB v Plzni 10. 6. 1953.

¹³⁶⁰ *Tamtéž*, sv. V-868 Plzeň; *tamtéž*, sv. V-881 Plzeň.

¹³⁶¹ Podíl členů KSČ byl nízký zejména v těchto odděleních: Výroba energie (21%), Sociální odbor (24%), Výzkum a vývoj (27%), ET Doudlevec (28 %), Strojírna I (28%) a Strojírna III (29%). *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

Tabulka č. 9 – Jednotlivá oddělení Závodů V. I. Lenina podle počtu členů KSČ mezi jejich zaměstnanci, počet demonstrantů v těchto odděleních.				
Oddělení	počet zaměstnanců oddělení	podíl členů KSČ na celkovém počtu zaměstnanců oddělení (v procentech)	počet demonstrantů v oddělení	podíl demonstrantů na celkovém počtu zaměstnanců oddělení (v procentech)
Hutě	4473	40	139	3,11
Kovárny	1400	45	34	2,43
Strojírna I	1522	28	116	7,62
Strojírna II	1064	34	46	4,32
Strojírna III	1872	29	208	11,11
Strojírna IV	1524	38	76	4,99
Obráběcí stroje	1441	42	53	3,68
Lokomotivka	1569	47	152	9,69
Vozidla	1749	37	29	1,66
ET Doudlevice	3812	28	286	7,50
Pomocná výroba	1361	65	103	7,57
Pomocné provozy	562	58	11	1,96
Udržovací provozy	1329	72	48	3,61
Výroba energie	729	21	18	2,47
Výzkum a vývoj	236	27	27	11,44
Odbyt a zásobování	1045	údaj schází	74	7,08
Sociální odbor	581	24	13	2,24
Celkem	26269	38	1433	5,46

Příčiny vzniku nepokojů byly však spatřovány zejména ve složení členské základny stranických organizací v podniku. Celozávodní výbor KSČ evidoval v roce 1953 celkem 12 173 členů a kandidátů. Z nich však jenom 8 986 (73,82 %) bylo před svým vstupem do komunistické strany bezpartijními, a tedy bez zatížení nežádoucí minulostí. Naopak více než čtvrtina (26,18 %) členů byla původně příslušníky jiných politických stran. Největší počet z nich připadal na někdejší stoupence Československé strany sociálně demokratické, celkem 2463 (20,23 %) členů, a Československé strany národně socialistické, celkem 659 (5,71 %) členů. Naproti tomu členstvím v komunistické straně sahajícím před květen 1945, jež bylo

obecně považováno za záruku ideologické stability, se mohlo pochlubit pouhých 215 (1,77 %) členů.¹³⁶²

Uvnitř stranické organizace tak nad původními prvorepublikovými komunisty jasně převažovali někdejší příslušníci jiných politických stran, zejména bývalí sociální demokraté. Tento stav byl odrazem tradičních silných pozic sociální demokracie v regionu i v samotném podniku před únorem 1948.¹³⁶³ Rizika vysokého počtu někdejších sociálních demokratů v řadách strany si byli plzeňští funkcionáři vědomi již v době velké stávky v pobočném závodě Elektrotrakce Doudlevice v roce 1950. Kvůli vleklé krizi fungování stranických organizací nebyli však sto danou situaci změnit (viz výše). V červnu 1953 se pak jejich obavy zdánlivě naplnily, když stranický aparát v továrně v době protestů zcela selhal. Uvěřili proto, že hlavní příčinou tohoto kolapsu byly pozůstatky sociálnědemokratického myšlení.

Klíčovou ideologickou formulaci v tomto směru pronesl Václav Kopecký na celostátní poradě vedoucích tajemníků krajských výborů KSČ 11. června 1953. *„Myslím, že pro události v Plzni a v Ostravě je vysvětlením především tamní složení strany, totiž ta skutečnost, že po únoru 1948 mohly při zrádném kurzu činnosti Slánského bandy a z vůle tehdejších krajských sekretářů, patřících k bandě Slánského, vplynout do řad strany v plzeňském a ostravském kraji zvláště desetitisíce sociálních demokratů, včetně zarytých pravicových živlů, mnohdy známých nepřátel a renegátů komunismu a většinou do morku kosti zkažených reformistů, korumpovaných dříve kapitalisty a angažujících se za prvé republiky ve stávkokazeckých akcích. [...] Bylo nesporně nebezpečím to, že pravicové sociálnědemokratické živly i jiné živly mohly získat legitimaci naší strany a mohly se krýt postavením členů strany a postavením dělníků, aby nabyly vlivu zvláště v závodech. [...] Viděli jsme, že lidé, kteří se za kapitalismu plazili zbaběle po břiše před kapitalistickými vykořisťovateli si troufají čím dál tím s větší drzostí vypovídat poslušnost naší lidově demokratické vládě. [...] Velmi vážné poučení, které vyplývá z červnových událostí je to, že je nutno zaměřit boj proti pozůstatkům*

¹³⁶² Celkem 1742 (14,31 %) členů KSČ přestoupilo z ČSSD před únorem 1948, dalších 255 (2,09 %) členů přišlo z ČSSD jednotlivě po únoru 1948 a konečně 466 (3,83 %) členů se do KSČ dostalo z ČSSD organizovaným sloučením obou stran v červnu 1948. Vedle toho bylo 659 (5,71 %) členů původně příslušníky Československé strany národně socialistické, 19 (0,16 %) příslušníky Československé strany lidové a 10 (0,08 %) příslušníky jiných politických subjektů. SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, Přehled počtu členů a kandidátů MV KSČ v Plzni, 1953; NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹³⁶³ ŠLOUF, Jakub: Rivalita komunistické strany a sociální demokracie na Plzeňsku v letech 1945-1948 : Poválečné dědictví prvorepublikových tradic. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VI*. Praha: ÚSD AV ČR 2012, s. 113-137; ŠLAJS, Václav: *Růže z Pekla : O historii a osobnostech sociální demokracie na Plzeňsku a v Plzeňském kraji 1878-2006*. Plzeň: Krajský výkonný výbor ČSSD Plzeňský kraj 2006.

*sociálnědemokratického zrádovství, sociálnědemokratického rozbíječství, sociálnědemokratického marodérství a sociálnědemokratického reformismu.*¹³⁶⁴

Tato hypotéza však zdůvodňovala vznik červnové stávky v Závodech V. I. Lenina pouze částečně. V továrně totiž prokazatelně nepůsobila žádná sociálnědemokratická skupina, která by podněcovala či organizovala nepokoje. Vliv sociální demokracie se tak v plzeňském prostředí uplatňoval výhradně v rovině obecných dělnických tradic a zažitých stereotypů myšlení, nikoli v podobě konkrétního sociálnědemokratického hnutí. Nízký věk většiny demonstrantů ostatně vylučoval větší míru spolupůsobnosti přímých předválečných zkušeností. Teorie sociálnědemokratického vlivu proto vysvětlovala samotné aktivity demonstrantů pouze nepřímým způsobem. Nabízela navíc také jen dílčí zdůvodnění pasivity stranického a podnikového aparátu. Komunističtí funkcionáři a dílovedoucí se sice na rozdíl od demonstrantů rekrutovali ze starších ročníků, jejich nečinnost v průběhu stávek byla však způsobena především nesouhlasem s peněžní reformou, s arogancí jejího provedení a s jejími sociálními dopady. Takové postoje přitom samy o sobě ještě neznačily žádnou přímou souvislost se sociálnědemokratickými tradicemi, protože se projevovaly zcela hmatatelně i u té většiny komunistů, která sociálnědemokratickým stigmatem netrpěla. Zdůrazňování plzeňské sociálnědemokratické minulosti bylo proto lokálními funkcionáři značně nadužíváno a často představovalo pouze univerzální frázi, prostřednictvím které omlouvali své dlouhodobé neúspěchy.

Vedle struktury profesního původu zaměstnanců a struktury politické minulosti členů komunistické strany měly na vznik stávky v jednotlivých provozech Závodů V. I. Lenina velký vliv i další dlouhodobé faktory. Mezi ty patřily zejména konkrétní výrobní podmínky a míra konfliktních vztahů na daném pracovišti. Za zmínku stojí například okolnost, že provozy, které se do červnových protestů zapojily nejdříve a v největší míře, nestíhaly v prvním pololetí roku 1953 plnit nepřiměřeně vysoce stanovený výrobní plán. Platilo to zejména u oddělení Strojírna I a Strojírna III.¹³⁶⁵ Místní dělníci proto byli zároveň s vyhlášením peněžní reformy vystaveni zvýšenému tlaku na výkonnost v rámci obvyklého „šturmování“ na konci měsíce května. Navíc je značně demotivovala skutečnost, že neměli

¹³⁶⁴ NA, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Václava Kopeckého.

¹³⁶⁵ V prvním pololetí roku 1953 plnila Strojírna I plán jen na 27 % a Strojírna III (TS hala) na 32 %. V těchto ukazatelích patřily k nejhorším v podniku. SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 7. 7. 1953, výrok Františka Brabce; *tamtéž*, výrok Václava Klaila; AMP, f. MV KSČ Plzeň, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 25. 6. 1953.

v důsledku nerealistického plánu nárok na finanční odměny.¹³⁶⁶ Oddělení Strojírna III se dokonce všeobecně těšilo pověsti pracoviště, na které byli noví zaměstnanci posíláni za trest.¹³⁶⁷ V obou případech šlo přitom o provozy, které byly výrazně zasaženy restrukturalizací podniku a s ní související obměnou osazenstva v letech 1949-1953.

Na řadě pracovišť zasažených nepokoji 1. června se také tendence protestovat vyskytovaly ve zvýšené míře již v minulých letech. Oddělení Strojírna I bylo například základnou odbojných nálad v době textilní aféry v roce 1949 a znovu během nákupní horečky v květnu 1953. Pobočný závod Elektrotrakce Doudlevec vyvolal v roce 1950 doposud největší stávkou v podniku, způsobenou nerovnoměrným vyplacením prémie, a pokusy o stávkou se zde opakovaly rovněž v roce 1951. Obě pracoviště tedy patřila k tradičním zdrojům sociálních konfliktů uvnitř závodu (viz výše).

Rozvrstvení červnových stávek uvnitř podniku bylo však určováno také některými přechodnými důvody. Významnou roli hrálo například geografické umístění dílen uvnitř podniku, totiž jejich případná poloha na trase protestního průvodu dělníků. O účasti na demonstracích rozhodoval mnohdy též způsob chování místních funkcionářů a pružnost jejich reakcí na vznik nepokojů. Tento faktor byl patrný zejména v hutních provozech (viz výše). Značný význam mohly však mít i zcela nahodilé vlivy. Výbuch nespokojenosti zaměstnanců Strojírny I například dozorující funkcionáři vysvětlovali tím, že se na tamní dělníky nedostaly dopoledne 1. června svačiny, které jim vykoupili kolegové z oddělení Hutě.¹³⁶⁸ Ač toto vysvětlení zní značně kuriózně, nelze jej podceňovat, protože právě kvůli svačinám proběhla ve stejném provozu stávka již v úterý 25. května 1953 (viz výše). Ve zjitřené atmosféře peněžní reformy se rozhodujícím impulsem k protestům mohlo stát v podstatě cokoliv.

V obecné rovině dělníky Závodů V. I. Lenina odlišovalo od zaměstnanců jiných továren zejména zvýšené sebevědomí tradičně dominantního závodu v regionu a také velký počet osob s relativně vysokými mzdami a úsporami. Zaměstnanci podniku údajně měnili běžně 40 000-50 000 Kčs, našly se však i případy výměny finančních obnosů přesahujících 200 000

¹³⁶⁶ Na konferenci podnikového výboru strany toto dlouhodobé napjetí funkcionáři popisovali následovně „Vlivem toho mnoho zaměstnanců, kteří jsou na splnění [plánu] odkázáni prémie, tyto nedostanou a dokonce vidí, že jejich námaha je marná, proto cítí nespravedlivý rozpis plánu na svoji kapse a to také jako nespokojenost projevují.“ SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 1, inv. č. 2, zápis konference PV KSČ Škoda 29. 3. 1953, výrok s. Petráka; *tamtéž*, kart. č. 18, inv. č. 4, zápis schůze předsednictva PV KSČ Škoda 15. 5. 1951, výrok Františka Netolického.

¹³⁶⁷ PA Škoda, f. ZVIL, ZVIL 1458 PV 59, zápis schůze ZR ZVIL 11. 6. 1953, diskusní příspěvek J. Placatky; *tamtéž*, f. ROH, ROH 14 PV 61, zápis schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 14. 1. 1953.

¹³⁶⁸ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 29, inv. č. 100, zápis schůze pléna KV KSČ 2. 6. 1953, diskusní příspěvek Karla Titze.

Kčs.¹³⁶⁹ Někteří pozorovatelé zaznamenali, že při protestech opouštěli pracoviště mnohdy zejména lépe placení dělníci.¹³⁷⁰ Zaměstnanci Závodů V. I. Lenina také ve větší míře než v jiných podnicích prodělali na zrušení lístkového systému zásobování, protože většina z nich měla nárok na zvýhodněné přiděly pro těžce pracující a své mzdy proto dříve nemusela utrácet za drahé zboží na volném trhu. Pro tyto dělníky pak zrušení vázaného trhu znamenalo mnohem citelnější nárůst výdajů za životní potřeby.¹³⁷¹ Vyšší finanční obnosy znehodnocené peněžní reformou, větší vědomí vlastního významu v rámci politického i hospodářského systému, rozsáhlejší přetížení podniku plněním pětiletého hospodářského plánu, značná uzavřenost továrny od kontrolních mechanismů okolního světa a nebývale velký tradiční vliv podniku na rozvoj regionu byly patrně hlavními příčinami, proč stávka propukla právě v Závodech V. I. Lenina v Plzni a proč inspirovala k protestům též podstatnou část obyvatel města.¹³⁷²

Nucené vysídlení některých skupin obyvatel města Plzně

Plošnou mimosoudní perzekuci účastníků protestů provázelo též nucené vystěhování vybraných skupin obyvatelstva z bytů v centru města. Šlo přitom o jeden z nejtěživějších druhů trestu, který podstatným způsobem komplikoval rodinný život postižených a výrazně poznamenával celkovou společenskou atmosféru v západočeské metropoli.

Samotná akce byla sice odvetným opatřením, vyvolaným demonstracemi 1. června 1953, zakládala se však na dlouhodobějším taktické rozvaze. Ve městě se totiž v celém poválečném období projevoval značný nedostatek ubytovacích kapacit, který byl po únoru 1948 ještě prohlubován rostoucími nároky veřejných úřadů a bezpečnostních složek, zejména armády.¹³⁷³ Zároveň se stávala politicky neúnosnou též původní předúnorová sociální struktura obyvatel jádra městské aglomerace. V lukrativních bytech v centru Plzně žilo pouze

¹³⁶⁹ Také v celostátním měřítku připadla na dělníky více než 1/3 všech výměn přesahujících 50 000 Kčs. *PA Škoda*, f. ROH, ROH 14 PV 33, osnova referátu o událostech v Plzni 1. června 1953, nedatováno; *SOA v Plzni*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni předsedovi KNV v Plzni 4. 6. 1953; *tamtéž*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953; *NA*, f. Ministerstvo financí II Praha [neuspořádaný fond], Tajné – peněžní reforma 1953, kart. 11, koncept zprávy Provedení výměny a přepočtu peněz, nedatováno.

¹³⁷⁰ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, zpráva z členské schůze ZO KSČ Strojírna I ve ZVIL 4. 6. 1953.

¹³⁷¹ V roce 1951 pobíralo ve škodových závodech celkem 14 000 zaměstnanců přídávkové lístky pro velmi těžce pracující a 8000 zaměstnanců pro těžce pracující. *PA Škoda*, f. ROH, ROH 13 669, zápis schůze ZR 22. 6. 1951, diskusní příspěvek s. Hory.

¹³⁷² HEUMOS, Peter: „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“ : *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945-1968*. ÚSD AV ČR, Praha 2006, s. 66.

¹³⁷³ SKÁLA, Adam: Pokusy o hromadné vystěhování plzeňských obyvatel po roce 1948, in: *Minulostí západočeského kraje*, č. 47 (2012), s. 187-245.

nepatrné množství dělníků a projevovala se zde naopak vysoká koncentrace bývalých soukromých živnostníků a příznivců nekomunistických politických stran.¹³⁷⁴

Tato skutečnost měla pak zásadní význam v okamžicích, kdy v ulicích vypukly nepokoje. Zástupy přihlížejících rezidentů totiž pravidelně posilovaly demonstranty v jejich aktivitách (v roce 1948 i 1953). Myšlenka na systematicky organizovanou změnu složení obyvatelstva středu města se proto objevila již po předchozích demonstracích v září 1948 (viz výše). Jejím záměrem bylo především zabránit opakování podobných incidentů. Rozsáhlejší přesuny populace však tehdy nebyly realizovány (pravděpodobně s ohledem na veřejné mínění) a v červnu 1953 opět podstatná část ulic kolem náměstí Republiky i justičního paláce povzbuzovala z oken demonstranty.¹³⁷⁵ Bezprostředně po potlačení protestů proto komunističtí funkcionáři přistoupili k oživení staršího projektu, který byl nyní v atmosféře šoku z demonstrací již politicky snadno průchozí.¹³⁷⁶

Z výše uvedených důvodů se nucené vystěhování nevztahovalo primárně na samotné účastníky protestů, ale na širší okruh potenciální opozice, která měla ztratit nejen své byty, ale též strategicky výhodné pozice v centru města.¹³⁷⁷ Do uvolněných prostor se naopak měli nastěhovat ideologicky uvědomělé rodiny dělníků, milicionářů a příslušníků bezpečnostních složek, jejichž členové by v případě potřeby pomáhali likvidovat jakékoli budoucí nepokoje. Příprava těchto opatření probíhala neobyčejně rychle. Již 2. června 1953 projednal příslušný návrh Krajský výbor KSČ a následujícího dne s ním bylo seznámeno též plénum Městského výboru KSČ.¹³⁷⁸ Vedoucí tajemník Josef Žák při té příležitosti shrnul vlastní účel akce těmito slovy. „*V nejbližší době, abychom se již konečně vyrovnali s tím starým shnilým středem města, kde se stále roztahuje buržoazie, a dělníci bydlí na periferii. Vystěhujeme ty největší mimo Plzeň, a pokud se týká jejich přítelíčků a přátel, nic nám nebrání v tom, abychom provedli směny bytů, abychom do bytů ve středu města dali členy strany, milicionáře, bezpartijní dělníky, a tak střed města, Stalinova třída, Třída 1. máje a náměstí [Republiky],*

¹³⁷⁴ Výsledky parlamentních voleb v květnu 1946 prokázaly, že se sympatizanti KSČ soustřeďovali zejména v okrajových částech města s převahou dělnické populace. Vladimír BRICHTA: *V první linii*. Plzeň, Západočeský KV KSČ 1968, s. 39.

¹³⁷⁵ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Adama Pittnera; SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 159/1953, záznam šetření KS StB v Plzni 11. 6. 1953.

¹³⁷⁶ NA, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Jana Hlíny.

¹³⁷⁷ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953.

¹³⁷⁸ Ve stejné době se uvažovalo též o internování všech demonstrantů do pracovních táborů. *Tamtéž*, kart. 29, inv. č. 100, zápis schůze pléna KV KSČ 2. 6. 1953, diskusní příspěvek Gustava Rady.

byl [by] oporou dělnické třídy, že v případě, i kdyby 150 lidí se vrhlo na náměstí, tak ženy našich soudruhů je musí ubít čepicemi.“¹³⁷⁹

S vysídlením se v emocionálně zjitřené atmosféře začalo téměř okamžitě a již 5. června byly přestěhovány první tři rodiny.¹³⁸⁰ Seznamy osob navržených k odsunu se soustředily u předsedy Krajského národního výboru.¹³⁸¹ Soupisy adeptů přitom urychleně sestavovala bezpečnost mimo jiné též na základě existujících podkladů pro obdobné, ale nerealizované akce z let 1951-1952,¹³⁸² a proto jen minimum z celkového počtu dotčených osob náleželo k účastníkům demonstrací. Důvodem k vysídlení se tak mohl stát vedle verbálního schvalování protestů či mávání z oken na demonstranty i jakýkoli jiný druh podezřelé minulosti registrovaný bezpečností v předešlých letech.¹³⁸³ Při posuzování jednotlivých případů byl navíc brán zřetel na výdělky dotyčné osoby z roku 1947.¹³⁸⁴

Vlastní proceduru nuceného přestěhování rodin do nových bydlíšť zajišťoval po právní i technické stránce Jednotný národní výbor (JNV) v Plzni.¹³⁸⁵ Vysídlování probíhalo přitom značně bezohledným způsobem. Po obdržení výměru JNV byly postižené osoby nuceny se přestěhovat v nereálně krátkém čase šestnácti, respektive třiceti šesti hodin.¹³⁸⁶ Odvolání ke Krajskému národnímu výboru nemělo odkladný účinek.¹³⁸⁷ Rodiny byly navíc přesídlovány do značně vzdálených oblastí, zejména do pohraničí.¹³⁸⁸ Tam je běžně čekalo vykořenění

¹³⁷⁹ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Josefa Žáka.

¹³⁸⁰ SKÁLA, Adam: „A bude se vám tam bydlet jako v Tatrách“ : Nucené vystěhování plzeňských občanů do obce Úterý v roce 1953. In: Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů, Plzeň 2011, s. 314; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 6. 6. 1953; *tamtéž*, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 8. 6. 1953; *tamtéž*, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 10. 6. 1953; *tamtéž*, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 11. 6. 1953; *tamtéž*, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 12. 6. 1953.

¹³⁸¹ *Tamtéž*, kart. 108, inv. č. 804, zápis schůze byra KV KSČ 24. 6. 1953.

¹³⁸² SKÁLA, Adam: Pokusy o hromadné vystěhovávaní plzeňských obyvatel po roce 1948, in: *Minulosti západočeského kraje*, č. 47 (2012), s. 187-245.

¹³⁸³ Vystěhováváno bylo například několik rodin, které bydlely na Masarykově náměstí a z oken sledovaly stržení sochy TGM. NEFF, Ondřej: Oprátka pro Masaryka. In: *Mladá fronta*, roč. 46, č. 53 (3. 3. 1990), příloha Víkend, s. 1-2.

¹³⁸⁴ SKÁLA, Adam: „A bude se vám tam bydlet jako v Tatrách“ : Nucené vystěhování plzeňských občanů do obce Úterý v roce 1953. In: Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů, Plzeň 2011, s. 314.

¹³⁸⁵ Vysídlování probíhalo na základě zákona č. 138/48 Sb., ze dne 28. dubna 1948, o hospodaření s byty. SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 136/1953, výměr JNV o nuceném vyklizení bytu Jaroslava Modrého 6. 6. 1953.

¹³⁸⁶ SKÁLA, Adam: „A bude se vám tam bydlet jako v Tatrách“ : Nucené vystěhování plzeňských občanů do obce Úterý v roce 1953. In: Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů, Plzeň 2011, s. 315-316.

¹³⁸⁷ SOkA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1T 136/1953, výměr JNV o nuceném vyklizení bytu Jaroslava Modrého 6. 6. 1953.

¹³⁸⁸ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 108, inv. č. 810, zápis schůze byra KV KSČ 17. 7. 1953.

z dosavadních sociálních vazeb, nevyhovujících stav přidělených bytových prostor a nedostatek pracovních příležitostí.¹³⁸⁹

Plzeňské orgány měly při provádění akce zpočátku plnou podporu celostátních autorit.¹³⁹⁰ K uskutečnění důkladné čistky v centrech velkých měst totiž počátkem června vyzýval i prezident republiky Antonín Zápotocký.¹³⁹¹ Krajský výbor KSČ také zasílal ústřednímu sekretariátu optimistická hlášení o tom, že vystěhování probíhá v klidu, bez známek odporu a že „většina obyvatelstva toto plně schvaluje.“¹³⁹²

Ve skutečnosti však byla velká část veřejnosti rozpoutáním svévolného teroru značně pobouřena. Řady kritiků vysídlování byly posilovány zejména tím, že při akci docházelo k přehmatům, které ohrožovaly dokonce i loajální sympatizanty režimu. Pracovníci bezpečnosti totiž intervenovali za vystěhování některých bytů z čistě osobních pohnutek. Postiženo proto bylo také množství rodin komunistů a nižších funkcionářů strany.¹³⁹³ Často se tak stalo dokonce proti výslovným protestům dělnických zastupitelských orgánů příslušných podniků.¹³⁹⁴ Důvody k odsunu byly navíc mnohdy zcela smyšlené a odpovědní činitelé je často vůbec neprověřovali.¹³⁹⁵ Začala tak vznikat všeobecná atmosféra strachu, ve které si nikdo, ani mnozí komunisté, nemohl být jist, zda nebude sám zítra náležet mezi oběti. Tajemník městského výboru strany tento neudržitelný stav později zhodnotil „*Jednalo se často i o členy strany, jako například soudruzi ze Sboru národní bezpečnosti nás nutili do toho, abychom vystěhovali vrátného z dráhy, člena strany, dílenské rady, jenom proto, že jeho manželka se zúčastnila demonstrace. Tak daleko nemůžeme jít. [...] Není jinak možné postupovat, protože jinak bychom vytvořili v Plzni atmosféru, že se polovina města bude*

¹³⁸⁹ SKÁLA, Adam: „*A bude se vám tam bydlet jako v Tatrách*“ : Nucené vystěhování plzeňských občanů do obce Úterý v roce 1953. In: Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů, Plzeň 2011, s. 315-316.

¹³⁹⁰ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis ÚV KSČ zaslaný KV KSČ č. 482 z 1. 6. 1953, 22:00.

¹³⁹¹ NA, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Antonína Zápotockého; JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992, s. 136-140.

¹³⁹² SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, hlášení KS VB v Plzni zaslané KV KSČ v Plzni 11. 6. 1953.

¹³⁹³ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, Zpráva o plnění rezoluce ÚV KSČ o událostech v Plzni 1. června 1953, nedatováno.

¹³⁹⁴ Proti vystěhování svého zaměstnance Ladislava Kroupy například marně intervenovala závodní rada Západočeských papíren. *Tamtéž*, f. ZKNV Plzeň, tajné, přísně důvěrné a důvěrné spisy, kart. 147, zpráva KS VB v Plzni KNV v Plzni 13. 6. 1953.

¹³⁹⁵ SKÁLA, Adam: Pokusy o hromadné vystěhování plzeňských obyvatel po roce 1948, in: *Minulostí západočeského kraje*, č. 47 (2012), s. 187-245.

*strachovat, kdy budou oni vystěhováni. [...] Lidé musí jasně vidět, že je akce namířena proti buržoazii.*¹³⁹⁶

Do provádění akce proto postupně začaly zasahovat také ústřední orgány, které se snažily mírnit bezkoncepční horlivost lokální funkcionářů. Ministerstvo vnitra například zastavilo vystěhování několika rodin na Blatensku.¹³⁹⁷ Rovněž prezident republiky Antonín Zápotocký na celostátní poradě vedoucích tajemníků krajských výborů strany 11. června 1953 požadoval, aby vystěhování neprobíhalo živelně, ale plánovitě. *„Souhlasím s tímto vystěhováním, ale že se vydávaly výměry, aby se lidé vystěhovali do tří dnů, s tím nebudu nikdy souhlasit. Vždyť pak akce nemůže být dobře připravena, neboť je přece nutno opatřit náhradní byt. [...] Věřím, že je potřeba vystěhovat z Plzně řadu lidí. Ale musí být na to nějaký plán. Nestačí vystěhovat je z Plzně z náměstí a usadit je pár kilometrů od Plzně. [...] Bylo by vážnou chybou, kdybychom nejdříve nechtěli věci vidět a pak chtěli chyby napravovat siláckými skutky.*¹³⁹⁸ Ústřední výbor KSČ proto začal záhy považovat celou akci za problém komplikující politickou stabilitu regionu.¹³⁹⁹

Kvůli pohoršení velké části obyvatelstva a zdrženlivému postoji ústředních orgánů nakonec nebylo vyklizení města dotaženo do konce.¹⁴⁰⁰ Hlavní vlna vysídlování skončila dne 16. července 1953. V Plzni bylo projednáno nejméně 626 návrhů na vystěhování. Odsunuto bylo nakonec „jen“ 204 rodin. Postiženi byli převážně bývalí živnostníci a obchodníci sídlící v bytech na Třídě 1. máje, Stalinově třídě a ulicích v okolí náměstí Republiky, tedy v místech hlavního dějiště demonstrací.¹⁴⁰¹ Většina postižených se přitom úspěšně snažila vyhnout odsunu do vzdálenějších částí republiky a přestěhovala se k příbuzným či na chaty v okolí města.¹⁴⁰² Téměř všem byl později v průběhu následujících let dovolen návrat zpět do Plzně.¹⁴⁰³

Při vysídlování se tak, stejně jako při provádění ostatních forem mimosoudních perzekucí, jasně ukázalo, že plošné represe po 1. červnu 1953 měly své nepřekročitelné meze, dané

¹³⁹⁶ AMP, f. MV KSČ Plzeň, kart. 14, zápis schůze MV KSČ v Plzni 13. 7. 1953, výrok Josefa Žáka.

¹³⁹⁷ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zpráva z okresu Blatná 25. 7. 1953.

¹³⁹⁸ NA, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Antonína Zápotockého; HYKEŠ, František: Dramatické události staré čtyřicet let, *Haló noviny*, roč. 3, č. 127 (2. 6. 1993), s. 1 a 5.

¹³⁹⁹ NA, f. ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů – I. oddělení, sv. 361, a.j. 2190, zpráva o zájezdu do Plzně ve dnech 14. – 16. 10. 1953.

¹⁴⁰⁰ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Zpráva o plnění rezoluce ÚV KSČ o událostech v Plzni 1. června 1953, nedatováno.

¹⁴⁰¹ Největším příjemcem nově uvolněných bytů byla armáda. SKÁLA, Adam: Pokusy o hromadné vystěhování plzeňských obyvatel po roce 1948, in: *Minulost západočeského kraje*, č. 47 (2012), s. 187-245.

¹⁴⁰² SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 108, inv. č. 808, zápis schůze byra KV KSČ 10. 7. 1953.

¹⁴⁰³ SKÁLA, Adam: Pokusy o hromadné vystěhování plzeňských obyvatel po roce 1948, in: *Minulost západočeského kraje*, č. 47 (2012), s. 187-245.

politickou únosností. Represe nemohly být vykonávány na nejasně definovaném souboru obyvatelstva po neomezenou dobu, protože by tím bránily každodennímu chodu společnosti i národního hospodářství a paradoxně by tak brzdily zamýšlenou „normalizaci“ poměrů. Politiku „silné ruky“ navíc kritizovala také Moskva, odkud se v červenci 1953 začal do Československa šířit Nový kurz podněcující dílčí liberalizaci systému (viz výše).¹⁴⁰⁴

Vyvozování osobní odpovědnosti ve stranickém a bezpečnostním aparátu

Pro stabilizaci politické situace v plzeňském regionu měla z pohledu komunistické strany zásadní význam otázka revitalizace kolabujících lokálních mocenských aparátů. Vyšetřování příčin demonstrací se proto zaměřilo též na analýzu pochybení jednotlivých orgánů strany a na možnosti jejich nápravy, včetně změn v obsazení klíčových funkcí. Ukázalo se však, že jednotlivé stupně stranické struktury zastávaly k důvodům protestů zcela odlišné, ba neslučitelné, názory.

Základní organice působící přímo ve městě, a zvláště závodní organizace v Závodech V. I. Lenina, považovaly ještě i po rozeznání demonstrací za hlavní zdroj problémů peněžní reformy vyhlášenou ústředím. Tyto postoje obhajoval do značné míry také městský výbor strany. Krajský výbor naopak tvrdil, že krizi způsobila dlouhodobě zanedbávaná politická práce městského výboru a nízká obětavost řadových členů jemu podřízených základních organizací. Ostatní venkovské okresní organizace naproti tomu spatřovaly hlavní nedostatek v neschopnosti krajského i městského výboru strany řídit zásah proti demonstrantům v centru kraje, což posléze zkomplikovalo situaci i jim v satelitních částech západních Čech. A konečně, ústřední sekretariát nemohl připustit otevřenou kritiku své práce, a viníka proto potřeboval najít mezi znesvářenými klikami uvnitř regionu. Mezi jednotlivými stupni aparátu se tedy postupně rozpoutal boj o interpretaci protestů, který byl zároveň zápasem o to, na koho bude svalena odpovědnost za politický krach peněžní reformy.

Obnovu provozu plzeňských stranických orgánů zahájila v úterý 2. června schůze Krajského výboru KSČ, na které byly projednány instrukce z ústředí doručené dříve v nočních hodinách.¹⁴⁰⁵ Primárním úkolem bylo uklidnit dezorientované komunisty z mimoplzeňských částí regionu. Na zasedání krajského výboru proto navazovaly následující den schůze všech okresních výborů, na nichž zaznělo oficiální vysvětlení průběhu plzeňských demonstrací

¹⁴⁰⁴ PERNES, Jiří: *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953*. Brno: ÚSD AV ČR 2000, s. 16-26.

¹⁴⁰⁵ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis ÚV KSČ zaslaný KV KSČ č. 482 z 1. 6. 1953, 22:00 hod.; *tamtéž*, kart. 29, inv. č. 100, zápis schůze pléna KV KSČ 2. 6. 1953.

jakožto „reakčního“ puče, jež pak mělo být dále tlumočeno všem základním organizacím.¹⁴⁰⁶ Schůze však neprobíhaly vůbec hladce a ozývaly se na nich velmi kritické hlasy, upozorňující na neschopnost krajského výboru včas zamezit protestům. Přednesena byla také řada stížností na setrvávající informační embargo ve věci demonstrací. Zástupci okresů poukazovali zejména na skutečnost, že na venkově koluje o plzeňských událostech množství nepravdivých fám, které jsou zbytečně živeny tím, že krajský deník Pravda dosud nepřinesl o protestech žádnou zprávu.¹⁴⁰⁷

Na nátlak okresů proto vyšel v tiskovém orgánu kraje 5. června článek „*Plzeňští pracující se vypořádají s reakcí*“, jenž podával neinformovaným venkovským komunistům první oficiální popis nepokojů.¹⁴⁰⁸ Jeho otištění prosadil v krajském sekretariátu vedoucí tajemník Jan Hlína proti vůli ostatních tajemníků. Zveřejnění zpráv o demonstracích, jakkoli zahalených ideologickým výkladem, bylo však později přehodnoceno jako zcela chybný krok, který pouze poskytl argumenty zahraniční propagandě.¹⁴⁰⁹ Proti znění článku navíc protestovali také někteří plzeňští komunisté a milicionáři, protože nesouhlasili s jeho tvrzením, že dělníci nepochopili včas „reakční“ záměry demonstrantů.¹⁴¹⁰ Celý případ dokonce vyšetřovali pracovníci Ústředního výboru KSČ.¹⁴¹¹ Jan Hlína byl proto později za otištění článku nucen provést sebekritiku.¹⁴¹²

Nejbouřlivější ze všech okresů bylo však zasedání Městského výboru KSČ v Plzni, na které dohlížel zástupce ústředí Ladislav Kopřiva.¹⁴¹³ Mezi účastníky totiž stále ještě převažovaly opodstatněné výhrady k peněžní reformě. Jen ve výjimečných případech proto byli ochotni provádět požadovanou sebekritiku a pátrat po svých domnělých chybách, které měly usnadnit vznik demonstrací.¹⁴¹⁴ Velká část diskutujících naopak otevřeně upozorňovala

¹⁴⁰⁶ *Tamtéž*, diskusní příspěvek Gustava Rady; *tamtéž*, kart. 108, inv. č. 800, zápis schůze byra KV KSČ 5. 6. 1953; *tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 319 z 3. 6. 1953, 1:55 hod.

¹⁴⁰⁷ *Tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 322 ze 4. 6. 1953, 4:45 hod.; *tamtéž*, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 323 z 5. 6. 1953, 7:40 hod.

¹⁴⁰⁸ *Plzeňští pracující se vypořádají s reakcí*, *Pravda*, roč. 28, č. 45 (5. 6. 1953), s. 1-2; Další bezprostřední ohlasy v tisku srov. BAŤKOVÁ, Helena: *Plzeňské povstání 1953 a jeho důsledky*, rigorózní práce Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2002, s. 177-186.

¹⁴⁰⁹ KUMPERA, Jan: *Plzeň na stránkách New York Times 1945 a 1953*. In: Sborník Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni : Dějepis XVI, Plzeň 1995, s. 113-120.

¹⁴¹⁰ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, stížnost LM Plzeňských energetických rozvodných závodů n. p. Plzeň, Sladkovského tř. č. 71 na KV KSČ v Plzni zaslaná ÚV KSČ 15. 6. 1953.

¹⁴¹¹ *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 39, a.j. 223/42, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 17. 6. 1953.

¹⁴¹² *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953; SKÁLA, Adam: *Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů*. Minulostí západočeského kraje 42/2, 2007, s. 629.

¹⁴¹³ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ 3. 6. 1953; *tamtéž*, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953.

¹⁴¹⁴ *Tamtéž*, Průběh prověřování členů stranických orgánů po měnové reformě, červenec 1953; *AMP*, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 42, kart. 14, zápis schůze MV KSČ v Plzni 9. 9. 1953.

na pochybení nadřízených stranických orgánů, včetně Ústředního výboru KSČ. Kopřiva tak musel na schůzi dokonce hájit samotnou reformu a způsob jejího provedení. Zdůvodňoval například, že reformu nebylo možné oznámit členům strany dříve, protože by došlo ke zhroucení systému zásobování. „*Nebo snad myslíte, že naše strana a vláda se skládá ze soudruhů, kteří nemyslí?*“¹⁴¹⁵ Ujistil také přítomné, že dodávky zboží do maloobchodní sítě se jistě brzy ustálí, a prohlásil, že dočasná nouze některých obyvatel je minimální obětí ve srovnání s dlouholetým hladověním v éře první republiky. „*Jsmo přesvědčeni o tom, že pracující člověk vydrží jeden nebo dva dny jen o chlebu.*“¹⁴¹⁶ Přes Kopřivův razantní zásah však vyjadřovali členové městského výboru řadu námitek k oficiální interpretaci protestů i na následujících schůzích.¹⁴¹⁷

Ve stejném duchu odmítání vymáhané sebekritiky se odehrály 4. června také členské schůze základních organizací stany v Závodech V. I. Lenina. Také zde se komunisté necítili být odpovědny za vznik pondělních demonstrací. Příčiny demonstrací nespatořovali ve své nedostatečné politické práci, ale naopak v nezodpovědném jednání nadřízených orgánů. Zaznívaly zde hlasy, že není správné nižším funkcionářům v podniku cokoli vytýkat, „*neboť oni již dlouho ukazovali, že Ústřední výbor, Krajský výbor i Celozávodní výbor KSČ se odcizily masám*“.¹⁴¹⁸ Znovu byla diskutována kauza Miloslava Mudry (viz výše) a též obecná nedůvěra dělníků vůči vedení strany, plynoucí z podobných afér. Toto odcizení navíc někteří zaměstnanci závodu nepocítovali pouze ve vztahu k lokálním politickým špičkám, ale v některých případech i vůči ústřednímu stranickému vedení. Manželka jednoho z dělníků hovořila například o Antonínu Zápotockém následovně. „*Copak dohromady udělal pro nás Zápotocký, ten se vyšplhal po dělnických zádech a ten jenom žere, za chvíli nám zbudou jenom žebračky.*“¹⁴¹⁹

Debata o příčinách demonstrací probíhala však také v pražském ústředí. Dne 11. června 1953 se konala schůze vedoucích oddělení sekretariátu Ústředního výboru KSČ s vedoucími tajemníky všech krajských výborů, na které Antonín Zápotocký provedl analýzu vzniklé situace a stanovil zásadní směrnice dalšího postupu. Vyzval zejména k posílení autority odborů mezi dělníky,¹⁴²⁰ k zamezení všech stávek a demonstrací pořádaných „anarchisticky“

¹⁴¹⁵ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze MV KSČ 3. 6. 1953, projev Ladislava Kopřivy.

¹⁴¹⁶ Tamtéž.

¹⁴¹⁷ AMP, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 494, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 23. 6. 1953.

¹⁴¹⁸ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ zaslaný ÚV KSČ č. 323 z 5. 6. 1953, 7:40 hod.

¹⁴¹⁹ Tamtéž.

¹⁴²⁰ Zejména prostřednictvím správného nakládání s výhodami poskytovanými prostřednictvím Revolučního odborového hnutí.

mimo odborovou organizaci a k cílevědomé výchově mládeže. Vyslovil přitom myšlenku, že dělnická mládež je poučným režimem příliš hýčkána, a proto se posléze při přechodu do produktivního života obtížně vypořádává se zklamáním ze své životní úrovně. Nejvýznamnějším programatickým bodem jeho projevu byla však břitká kritika kultu dělníka, který byl doposud zcela oficiálně pěstován. Prohlásil například „*Samozřejmě, opíráme se o dělnickou třídu, bez níž bychom své cíle a ideály neuskutečnili. Nesmíme se však domnívat, že dělníku je všechno dovoleno, vytvářet kult dělníka.*“¹⁴²¹

Zápotocký navíc přítomným ohlásil nadcházející prověrku všech členů strany. Hledání viníků demonstrací se tak nyní již zcela systémově rozšířilo i do stranických řad.¹⁴²² V návaznosti na toto rozhodnutí vyslal 17. června organizační sekretariát Ústředního výboru KSČ do Plzně pětičlennou komisi, jejímž úkolem bylo prošetřit demonstrace i celkové fungování západočeského stranického aparátu.¹⁴²³ Ústředí tedy na rozdíl od plzeňských funkcionářů a řadových členů vidělo zásadní pochybení nikoli v reformě samotné, ale v nedbalosti stranických orgánů v kraji.¹⁴²⁴

Dne 27. června 1953 zahájilo byro Krajského výboru KSČ prověrku všech stranických a masových organizací i bezpečnostních složek v regionu.¹⁴²⁵ Každý pracovník při ní musel předložit písemnou zprávu o své činnosti v době peněžní reformy. Dne 30. června se konala prověrka byra krajského výboru, na které byli všichni přítomní kladně prověřeni.¹⁴²⁶ Do 13. července 1953 pak úspěšně absolvovali prověrku též všichni členové a kandidáti krajského výboru, s výjimkou náčelníka Krajské správy StB Matěje Báľka.¹⁴²⁷ Ten nepředložil zprávu o své činnosti v době demonstrací, vzápětí byl odvolán z funkce a pouze špatný zdravotní stav jej uchránil před trestným stíháním za dlouhodobé zneužívání úředních pravomocí.¹⁴²⁸

¹⁴²¹ NA, f. ÚV KSČ – Celostátní porady a konference, sv. 15, a.j. 110, zápis celostátní porady vedoucích tajemníků KV KSČ, tajemníků ÚV KSS, vedoucích oddělení ÚV KSČ a vedoucích soudruhů z masových organizací konané 11. 6. 1953, projev Antonína Zápotockého.

¹⁴²² SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 108, inv. č. 802, zápis schůze rozšířeného byra KV KSČ 16. 6. 1953.

¹⁴²³ Komisi tvořili Bohumil Šimon (vedoucí), Jaroslav Samek, Miloslav Skácel, Otakar Zajížek a Václav Vítek. NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 39, a.j. 223/31, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 17. 6. 1953; *tamtéž*, sv. 40, a.j. 224/43, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 22. 6. 1953.

¹⁴²⁴ KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953-1966*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1992, s. 6-13.

¹⁴²⁵ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 108, inv. č. 805, zápis schůze byra KV KSČ 27. 6. 1953.

¹⁴²⁶ Chyběl Václav Kolena, který byl dodatečně bez problémů prověřen 3. července 1953. *Tamtéž*, inv. č. 806, zápis schůze byra KV KSČ 30. 6. 1953; *tamtéž*, inv. č. 807, zápis schůze byra KV KSČ 3. 7. 1953.

¹⁴²⁷ *Tamtéž*, inv. č. 809, zápis schůze byra KV KSČ 13. 7. 1953; *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ v Plzni č. 337 zasláný ÚV KSČ 6. 8. 1953, 16:15 hod.

¹⁴²⁸ Bálek byl počátkem roku 1954 vyšetřován za znásilnění, bití vyslýchaných osob, přátelské styky s podezřelými osobami a celkové rozvracení morálky zaměstnanců KS StB v Plzni. ABS, f. Inspekce ministra vnitra, A8/1 41, zpráva o výsledku šetření případu Matěje Báľka 22. 5. 1954; *Tamtéž*, f. Studijní ústav ministerstva vnitra, Vytříděné spisy sekretariátu ministra vnitra, 319-5-1, šetření stížností na činnost Matěje Báľka v roce 1954.

Podobně také byro Městského výboru KSČ prověřilo 14. července všechny své členy kladně.¹⁴²⁹ V řadách plzeňských funkcionářů tehdy stále ještě přežívala naděje, že se demonstrace obejdou bez výraznějších personálních změn. Tato iluze se však měla již velmi brzy rozplynout.

Zároveň s prověrkou totiž v ústředí probíhalo postupné stylizování oficiálních dokumentů popisujících příčiny demonstrací. Na zasedání organizačního sekretariátu Ústředního výboru KSČ 3. srpna 1953 předložil Bruno Köhler zprávu zvláštní komise o událostech v Plzni a návrh rezoluce, kterou měl ústřední výbor definitivně zaujmout politické stanovisko k plzeňským protestům. Jednání se zúčastnili tři členové byra Krajského výboru KSČ v Plzni a dva členové byra Městského výboru KSČ v Plzni. Oba texty byly předběžně schváleny, jejich definitivní znění měl ještě potvrdit politický sekretariát Ústředního výboru KSČ.¹⁴³⁰ Zpráva komise spatřovala hlavní důvody vzniku protestů ve špatné práci všech plzeňských komunistů (od krajského výboru až po základní organizace) v průběhu protestů i před nimi. Zdůrazňovala zejména tato pochybení: „1) *Bezradnost a nemohoucnost Krajského výboru [KSČ] a Městského výboru [KSČ] v Plzni, která se projevila v jejich oportunistickém kapitulantství před reakcí.* 2) *Naprostá dezorganizace řízení a koordinace akcí proti výtržníkům, útěk Městského výboru [KSČ], některých vedoucích funkcionářů Krajského výboru [KSČ], Státní bezpečnosti, Lidových milicí od rozhodování a zodpovědnosti.* 3) *Politická bezstarostnost a sebeuspokojení z některých hospodářských úspěchů Závodů V. I. Lenina, přeceňování těchto úspěchů a hlavně podceňování činnosti třídních nepřátel a neznalost politické situace na závodech.* 4) *Nedůvěra některých vedoucích funkcionářů k členům strany a síle stranické organizace.* 5) *Nedostatky ideologické, masově politické a organizační práce na Plzeňsku.*“¹⁴³¹

Ústřední vedení sice kvitovalo s povděkem skutečnost, že v Plzni nedošlo ke krveprolití, přesto však považovalo postup plzeňských bezpečnostních složek za nedostatečně rázný.¹⁴³² Zpráva soudila, že hlavní chyba spočívala v ideologické rovině, konkrétně v tom, že plzeňští komunisté dlouho považovali demonstrace za protesty dělníků a nikoli za „reakční“ puč, a

¹⁴²⁹ AMP, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 498, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 14. 7. 1953.

¹⁴³⁰ Za KV KSČ v Plzni se zasedání účastnili vedoucí tajemník Jan Hlína, tajemník Václav Kolena a člen byra Václav Kohout. Za MV KSČ v Plzni vedoucí tajemník Josef Žák a člen byra Václav Myslík. NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹⁴³¹ *Tamtéž.*

¹⁴³² Vedoucí tajemník Krajského výboru KSČ Jan Hlína si například posteskl. „*Soudruh [...] Zápotocký vysoce ocenil, že nedošlo ke střelbě, ale za to, že jsme tomu nezabránili, nás nepochválil.*“ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, zápis o poradě krajského štábu LM 1. 9. 1953, výrok Jana Hlíny.

proto proti nim nezasáhli.¹⁴³³ Ústředí tedy vytýkalo plzeňským funkcionářům paradoxně ta opatření (taktiku neozbrojeného přesvědčování demonstrantů), ke kterým ve skutečnosti samo vydalo pokyny (viz výše). Za naprostou pasivitu zpráva pranýřovala vedle stranického aparátu také Krajský národní výbor v Plzni, jehož zaměstnanci nepřispěchali na pomoc napadenému Jednotnému národnímu výboru.¹⁴³⁴ Kritika směřovala rovněž k vedoucím představitelům Revolučního odborového hnutí a Československého svazu mládeže v Závodech V. I. Lenina, kteří proti demonstracím nevystoupili a navíc dlouhodobě selhávali v ideové výchově mladých dělníků.¹⁴³⁵

Rezoluce o událostech 1. června 1953 na základě této analýzy stanovila závazný výklad plzeňských demonstrací jako pokusu o „kontrarevoluční“ převrat, umožněného selháním veškerých stranických orgánů ve městě. *„V souvislosti s prováděním peněžní reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží došlo 1. června tohoto roku v městě Plzni k závažnému vystoupení reakce. Reakce, která velmi dobře a lépe než některý člen plzeňské stranické organizace pochopila, že peněžní reforma znamená další těžký úder proti kapitalistickým živelům a současně velký krok k výstavbě socialismu v naší vlasti, využila nepohotovosti naší strany v Plzni k organizování demonstrací, k provokacím a násilnostem. K vystoupení reakce v Plzni dojít vůbec nemuselo, kdyby vyšší stranické orgány, krajský a městský výbor v Plzni, stály politicky a organizačně na patřičné výši situace a kdyby všechny organizace a členové strany v Plzni splnili své stranické povinnosti.“*¹⁴³⁶

Kolaps lokálního stranického aparátu přitom rezoluce vysvětlovala údajnými dlouhodobými deficity ideologické práce v regionu. *„Chování těchto soudruhů má kořeny v nepochopení zásad demokratického centralismu a stranické disciplíny, což vedlo k vážnému podlomení akceschopnosti stranických organizací. Vyskytly se dokonce hlasy, že Ústřední výbor měl dříve informovat všechno členstvo o chystané měnové reformě, což znamená popírat funkci Ústředního výboru jako vedoucího orgánu strany a chtít nechtě dát reakci možnost být informován o akci Ústředního výboru před jejím zahájením.“*¹⁴³⁷ Z důvodů těchto selhání požadovala rezoluce provedení rozsáhlých personálních změn v plzeňském stranickém

¹⁴³³ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953.

¹⁴³⁴ Zpráva doslova uváděla *„Na dopolední události v Plzni komunisté na Krajském národním výboru nereagovali.“* NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953.

¹⁴³⁵ *Tamtéž*; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Průběh zajišťování a plnění usnesení strany a vlády o provedení reformy a zrušení lístků na potravinové a průmyslové zboží v kraji Plzeň, 1953.

¹⁴³⁶ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 109, inv. č. 813, zápis schůze byra KV KSČ 7. 8. 1953.

¹⁴³⁷ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 109, inv. č. 813, zápis schůze byra KV KSČ 7. 8. 1953.

vedení. „Vyvodit organizačně důsledky u těch, kteří nejsou ochotni a schopni k sebekritice, a u těch, kterým kritika a sebekritika nepomáhá k nápravě jejich chyb a zlepšení jejich stranické činnosti, a nahradit je soudruhy takovými, kteří dávají lepší záruku pro správné provádění politiky strany.“¹⁴³⁸ Dokument tak autoritativně ukončil spory o stanovení příčin demonstrací a otevřel cestu k pacifikaci opozičních nálad v plzeňské komunistické straně, jejíž představitelé se doposud přes probíhající stranickou prověrku bránili důraznější sebekritice a personálním změnám.

Rezoluce byla následně předložena politickému sekretariátu Ústředního výboru KSČ,¹⁴³⁹ který přepracovanou verzi jejího znění schválil dne 26. srpna 1953. Nová varianta začleňovala původní text o plzeňských demonstracích do kontextu červnových událostí v Berlíně¹⁴⁴⁰ a snažila se tak prokázat, že protesty byly údajně řízeny mezinárodní „reakcí“ ze zahraničí.¹⁴⁴¹ Rezoluce měla plnit funkci závazné ideologické interpretace protestů, a proto byla projednána ve všech základních organizacích strany v plzeňském kraji a také ve všech krajských výborech v republice. Politický sekretariát Ústředního výboru KSČ zároveň se schválením tohoto dokumentu potvrdil také záměr odvolat některé vedoucí plzeňské funkcionáře a nahradit je zkušenými pracovníky z Prahy a z jiných krajů.¹⁴⁴²

Požadavky rezoluce byly v Plzni prodiskutovány na mimořádné schůzi byra krajského výboru 31. srpna 1953. Shora ordinovaná nutnost nalezení obětních beránků zde proměnila dlouhodobější osobní averzi mezi vedoucím tajemníkem Janem Hlínou a tajemníkem Václavem Kolenou v otevřený politický boj. Jan Hlína se také pokoušel zakrýt nespornou osobní odpovědnost za nezvládnutí demonstrací ostrou kritikou vedoucích funkcionářů bezpečnostních složek, zejména krajského štábu Lidových milicí.¹⁴⁴³ Nepravdivě přitom tvrdil, že vydal již na počátku demonstrací rozkaz nasadit Lidové milice se zbraní v ruce, jenž jeho podřízení údajně nerespektovali. Na vedoucí důstojníky krajského štábu Lidových milicí

¹⁴³⁸ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 109, inv. č. 813, zápis schůze byra KV KSČ 7. 8. 1953.

¹⁴³⁹ NA, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 62, a.j. 167/13, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 5. 8. 1953.

¹⁴⁴⁰ KOOP, Volker: *Der 17. Juni 1953 : Legende und Wirklichkeit*. Berlin: Siedler 2003.

¹⁴⁴¹ NA, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 63, a.j. 171/4, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 26. 8. 1953, příloha – rezoluce ÚV KSČ o událostech 1. června 1953 v Plzni; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, rezoluce ÚV KSČ o událostech 1. června 1953 v Plzni.

¹⁴⁴² NA, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 63, a.j. 171/4, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 26. 8. 1953.

¹⁴⁴³ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 109, inv. č. 817, zápis schůze byra KV KSČ 31. 8. 1953.

vyvíjel nátlak prostřednictvím zdůrazňování jejich skutečných i domnělých osobních pochybení, aby proti této zkreslené informaci neprotestovali.¹⁴⁴⁴

Sebekritika, kterou následně členové byra kolektivně přednesli na zasedání rozšířeného pléna Krajského výboru KSČ 7. září, byla však odmítnuta jako nedostatečná.¹⁴⁴⁵ Funkcionáři z okresů a základních organizací totiž požadovali přesuny ve vedení krajského i městského výboru strany. Volali také po potrestání nepopulárního Miloslava Mudry, po odvolání ředitele Závodů V. I. Lenina Františka Brabce a po výměně krajského štábu Lidových milicí. Někteří diskutující si dokonce kladli otázku, zda by neměl být potrestán též Ladislav Kopřiva, který 1. června zajišťoval v Plzni dohled ústředí, aniž by jakkoli přispěl k vyřešení situace.¹⁴⁴⁶

Nebylo tedy zbytí a tlak shora i zdola donutil plzeňské vedení strany k personálním přesunům. Těm padl za oběť, ne zcela po právu, zejména Městský výbor KSČ. Na zasedání byra městského výboru 9. září rezignovalo několik vedoucích funkcionářů¹⁴⁴⁷ a tuto čistku pak následující den schválilo byro krajského výboru za dohledu zástupců ústředí Miroslava Pastyříka,¹⁴⁴⁸ Josefa Palečka¹⁴⁴⁹ a Jaroslava Samka. Odvolán z funkcí byl vedoucí tajemník Josef Žák a další funkcionáři městského výboru Josef Král, František Netolický, Josef Mainzer, Juliána Dolejšová a Václav Myslík.¹⁴⁵⁰

Čistka se však týkala i vedoucích pracovníků krajského výboru. Prudká kontroverze mezi vedoucím tajemníkem Janem Hlínou a tajemníkem Václavem Kolenou skončila deklarací obou, že spolu vzájemně odmítají pracovat a jeden z nich musí být odvolán. Kolena byl zkušeným předválečným funkcionářem a vedle mladého vedoucího tajemníka Jana Hlíny působil jako konkurenční autorita. Spory mezi nimi vyvrcholily v době zkoumání příčin plzeňských demonstrací. Hlína vyčítal Kolenovi panovačný a nedůvěřivý vztah k ostatním

¹⁴⁴⁴ Jan Hlína argumentoval krkolomně tvrzením, že jeho rozkaz nezasahovat proti demonstrantům se zbraní byl údajně určen pouze civilním funkcionářům KSČ, nikoli však jednotkám LM. *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, prověrka krajského štábu LM 7. 7. 1953; *tamtéž* doplňková prověrka krajského štábu LM 14. 9. 1953; *tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zápis o poradě krajského štábu LM 1. 9. 1953.

¹⁴⁴⁵ *Tamtéž*, kart. 29, inv. č. 103, zápis schůze rozšířeného pléna KV KSČ 7. 9. 1953; *NA*, f. ÚV KSČ – *Bulletiny*, sv. 12, a.j. 198, informační bulletin 60/II z 11. 9. 1953.

¹⁴⁴⁶ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, hlášení o projednávání referátu Zápotockého a rezoluce ÚV KSČ k událostem 1. června 1953 v Plzni na byrech OV KSČ, září 1953 *tamtéž*, kart. 452, inv. č. 3603, zápis z aktivu funkcionářů CZV KSČ ve ZVIL v Plzni 10. 9. 1953; *tamtéž*, zpráva z aktivu funkcionářů uličních organizací KSČ v Plzni 11. 9. 1953; *AMP*, f. MV KSČ Plzeň, inv. č. 494, kart. 42, zápis schůze byra MV KSČ v Plzni 23. 6. 1953.

¹⁴⁴⁷ *Tamtéž*, inv. č. 42, kart. 14, zápis schůze MV KSČ v Plzni 9. 9. 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 452, inv. č. 3603, zpráva ze schůze byra MV KSČ v Plzni 9. 9. 1953; *SKÁLA*, Adam: *Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů*. *Minulostí západočeského kraje 42/2*, 2007, s. 605.

¹⁴⁴⁸ Miroslav Pastyřík (*1912).

¹⁴⁴⁹ Josef Paleček (*1902).

¹⁴⁵⁰ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 109, inv. č. 820, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953; *tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, Zpráva o plnění rezoluce ÚV KSČ o událostech v Plzni 1. června 1953, nedatováno.

funkcionářům. V konkrétní rovině jej obvinil, že mu koncem května nepředal včas všechny zapečetěné instrukce k provedení peněžní reformy (pokyny pro Lidové milice).¹⁴⁵¹ Kolena naopak Hlínu nařkl, že v době protestů zbaběle vyčkával a spoléhal na pomoc z Prahy a že posléze nečestně vynesl jejich osobní antipatii na veřejnost.¹⁴⁵²

Byro Krajského výboru KSČ se po dlouhém jednání usneslo doporučit ústředí, aby Jan Hlína setrval ve funkci vedoucího tajemníka a aby Václav Kolena odešel z funkcí tajemníka a člena byra krajského výboru.¹⁴⁵³ Odstavení Václava Koleny přitom nebylo zdůvodněno žádným konkrétním pochybením v době demonstrací, ale jeho dlouhodobější neschopností udržovat v krajském sekretariátu pozitivní mezilidské vztahy umožňující klidnou spolupráci.¹⁴⁵⁴ Zároveň byla v Kolenovi nalezena oběť dostatečně významná, aby ostatní pracovníci krajského výboru mohli pokračovat ve svých funkcích.¹⁴⁵⁵

Vedení kraje posléze na základě Hlínovy kritiky sesadilo z funkcí také některé velitele bezpečnostních složek. Bylo vzato na vědomí odvolání náčelníka Krajské správy StB Matěje Báalka a v krajském štábu Lidových milicí byli zbaveni svých pozic náčelník Václav Drozda a operační referent František Čala. Všichni tři zklamali ve svěřeném úkolu řídit činnost bezpečnostních složek v době demonstrací. Z Jednotného národního výboru byl odvolán předseda Josef Mainzer a náčelník štábu Civilní obrany při JNV Václav Schejbal, který 1. června vpustil delegaci demonstrantů do prostor CO v budově radnice.¹⁴⁵⁶ Na rozdíl od městského výboru strany došlo v Závodech V. I. Lenina jen k minimu kádrových přesunů.

¹⁴⁵¹ *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953; *tamtéž*, doplňková prověrka krajského štábu LM 14. 9. 1953.

¹⁴⁵² Došlo k tomu na závěr zasedání rozšířeného pléna KV KSČ 7. září 1953. *Tamtéž*, kart. 29, inv. č. 103, zápis schůze rozšířeného pléna KV KSČ 7. 9. 1953, diskusní příspěvek Jana Hlíny.

¹⁴⁵³ Jana Hlínu v diskusi podporoval zejména předseda KNV v Plzni Gustav Rada. Členství v plénu Krajského výboru KSČ bylo Václavu Kolenovi ponecháno. *Tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953.

¹⁴⁵⁴ Usnesení doslova uvádělo „*Nedovedl se oprostít od nedůvěřivého vztahu ke spolupracovníkům a svým stylem práce vytvářel napjaté ovzduší v orgánech a aparátu strany v kraji i v okresech.*“ *Tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, usnesení KV KSČ o personálních změnách, 24. 9. 1953.

¹⁴⁵⁵ Později byl pro veřejně vyjádřený nesouhlas s peněžní reformou odvolán také kandidát na členství v krajském výboru Karel Hess. *Tamtéž*, kart. 109, inv. č. 822, zápis schůze byra KV KSČ 17. 9. 1953; *tamtéž*, inv. č. 824, zápis schůze byra KV KSČ 25. 9. 1953; *tamtéž*, kart. 451, inv. č. 3603, udání ZO KSČ Strojírny IV ve ZVIL z 12. 6. 1953.

¹⁴⁵⁶ *Tamtéž*, zápis z mimořádné schůze byra KV KSČ 10. 9. 1953; *tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, Zpráva o plnění rezoluce ÚV KSČ o událostech v Plzni 1. června 1953, nedatováno; *tamtéž*, usnesení KV KSČ o personálních změnách, 24. 9. 1953.

Funkce byl zbaven předseda Celozávodního výboru SČM Miloslav Kuběna¹⁴⁵⁷ a pro podporu protestů byl vyloučen ze závodní rady náhradník Stanislav Bejm.¹⁴⁵⁸

Krajský výbor usiloval též o přenesení části odpovědnosti za nepokoje na ředitele Závodu V. I. Lenina Františka Brabce, který prý „porušil státní disciplínu v otázce výplaty záloh [na mzdy], nesprávně informoval osazenstvo o významu měnové reformy a nezajistil, aby vedoucí jednotlivých provozů dbali na zachování pořádku na pracovištích 1. června 1953“¹⁴⁵⁹ Připravoval se rovněž postih všeobecně neoblíbeného Miloslava Mudry, bývalého vedoucího tajemníka Okresního výboru KSČ ve Škodových závodech, nyní již ředitele VII. hlavní správy Ministerstva těžkého strojírenství v Praze.¹⁴⁶⁰ Potrestání obou těchto osob však spadalo do kompetence Ústředního výboru KSČ a místní funkcionáři na ně neměli přímý vliv.¹⁴⁶¹ Brabec byl později odvolán z funkce v dubnu 1954.¹⁴⁶²

Na část uprázdněných míst dosadil ústřední sekretariát své vlastní exponenty, aby byl blíže informován o dění v problematickém regionu. Do funkce tajemníka Krajského výboru KSČ umístil sice plzeňského činovníka Karla Peška,¹⁴⁶³ na pozici vedoucího tajemníka Městského výboru KSČ prosadil však dosavadního pracovníka ústředního stranického aparátu Jaroslava Samka¹⁴⁶⁴ a pro organizační práci v Závodech V. I. Lenina vyčlenil Aloise Tvardíka,¹⁴⁶⁵ taktéž pracovníka sekretariátu ÚV KSČ. Předsednictví Jednotného národního výboru převzal Josef Smolák, dosavadní vedoucí tajemník Okresního výboru KSČ Plzeň-venkov.¹⁴⁶⁶ Ve funkci náčelníka Krajské správy StB vystřídal Matěje Báľka jeho zástupce kapitán Josef Jindřich.¹⁴⁶⁷

¹⁴⁵⁷ *Tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, Průběh prověřování členů stranických orgánů po měnové reformě, červenec 1953; *tamtéž*, kart. 29, inv. č. 102, zápis schůze pléna KV KSČ 14. 8. 1953, referát Jana Hlíny.

¹⁴⁵⁸ Následně byl propuštěn ze zaměstnání. *PA Škoda*, f. ROH, ROH 14 PV 33, zápis schůze pléna ZR ZVIL 11. 6. 1953; *tamtéž*, f. ZVIL, ZVIL 1458 PV 59, zápis schůze pléna ZR ZVIL 11. 6. 1953; *tamtéž*, 1515 PV 1287, zápis schůze pléna ZR ZVIL 26. 8. 1953 – prověrka Stanislava Bejma.

¹⁴⁵⁹ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 451, inv. č. 3603, Návrh usnesení KV KSČ v Plzni k rezoluci politického sekretariátu ÚV KSČ k událostem 1. června 1953, září 1953.

¹⁴⁶⁰ *Tamtéž*.

¹⁴⁶¹ *Tamtéž*, kart. 109, inv. č. 822, zápis schůze byra KV KSČ 17. 9. 1953; *tamtéž*, inv. č. 824, zápis schůze byra KV KSČ 25. 9. 1953.

¹⁴⁶² *PA Škoda*, f. Personální spisy zaměstnanců, č. 11855-A, František Brabec; *NA*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 77, a.j. 200/7, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 1. 3. 1954.

¹⁴⁶³ Karel Pešek (*1918), vyučený truhlář, od 1950 pracovník aparátu KV KSČ v Plzni. *Tamtéž*, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 65, a.j. 178/18a, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 5. 10. 1953.

¹⁴⁶⁴ Jaroslav Samek (* 1914), vyučený knihař, 1949 předseda OV KSČ Prachatice, 1950 vedoucí tajemník OV KSČ Jindřichův Hradec, 1951 nastoupil do organizačně instrukčního oddělení ÚV KSČ. *Tamtéž*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 45, a.j. 239/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 24. 9. 1953.

¹⁴⁶⁵ Alois Tvardík (*1914), 1948 vedoucím tajemníkem OV KSČ Těšín, 1951 nastoupil do aparátu ÚV KSČ. *Tamtéž*.

¹⁴⁶⁶ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 109, inv. č. 824, zápis schůze byra KV KSČ 25. 9. 1953; *tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, usnesení KV KSČ o personálních změnách, 24. 9. 1953.

¹⁴⁶⁷ *ABS*, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, zpráva Situace na KS StB v Plzni v průběhu měnové reformy, z 3. 11. 1953.

Po této obměně stranických špiček byla již sebekritika vrcholných funkcionářů kraje napodruhé přijata. Stalo se tak na zasedání rozšířeného pléna krajského výboru 25. září za přítomnosti zástupců ústředí Antonína Novotného a Miroslava Pastyříka.¹⁴⁶⁸ Závěrečnou zprávu krajského výboru o splnění požadavků ústředí posléze projednal 9. února 1954 organizační sekretariát Ústředního výboru KSČ.¹⁴⁶⁹

Snahy komunistické strany o obnovení dominance ve veřejném prostoru

Během protestů se komunistická strana v Plzni téměř vytratila z veřejného prostoru a dosavadní obraz její mocenské dominance zaznamenal vážné trhliny. Celkový otřes autority stranického vedení ve společnosti byl o to vážnější, že proti nepokojům nezasáhli ti, od kterých se to očekávalo především, totiž většina řadových členů strany a podstatná část příslušníků bezpečnostních složek. Jedním z nejpálčivějších problémů, kterému museli vrcholní funkcionáři v následujícím období čelit, byla proto jejich společenská izolace, patrná nejen v rámci bezpartijní části populace, ale do značné míry též uvnitř vlastní strany.

Oficiální interpretace plzeňské revolty, kodifikovaná rezolucí Ústředního výboru KSČ, považovala za hlavní příčinu tohoto stavu dlouhodobou dysfunkci stranických organizací v regionu. Ty neplnily dostatečně iniciativně svoji politickou a ideologickou funkci, a strana tak ztrácela vliv na veřejné mínění (viz výše).¹⁴⁷⁰ Toto hodnocení se samo o sobě zakládalo na reálných faktech, zaměřovalo se však na důsledky, nikoli na příčiny jevů, a podstata krize proto zůstala nepochopena.¹⁴⁷¹ Stranické vedení tak místo liberalizace mechanismů řízení svých organizací, kterou požadovaly nižší stranické orgány, zvolilo k nápravě situace tradiční repertoár nástrojů vnitrostranické politiky, jenž nebyl adekvátní vzniklé situaci. Vyhlásilo prověrku všech komunistů, která měla nejen stranu očistit od osob, které selhaly 1. června 1953, ale též aktivizovat členskou základnu a zefektivnit její činnost.¹⁴⁷² Prověřování bylo

¹⁴⁶⁸ *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 29, inv. č. 104, zápis schůze rozšířeného pléna KV KSČ 25. 9. 1953; *tamtéž*, kart. 109, inv. č. 824, zápis schůze byra KV KSČ 25. 9. 1953; *tamtéž*, kart. 449, inv. č. 3603, Zpráva o plnění rezoluce ÚV KSČ o událostech v Plzni 1. června 1953, nedatováno; *NA*, f. ÚV KSČ – Bulletin, sv. 12, a.j. 206, informační bulletin 68/II z 7. 10. 1953.

¹⁴⁶⁹ *Tamtéž*, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 56, a.j. 260/2, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 9. 2. 1954.

¹⁴⁷⁰ *Tamtéž*, sv. 43, a.j. 231/1, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 3. 8. 1953; *SOA v Plzni*, f. KV KSČ Plzeň, kart. 109, inv. č. 813, zápis schůze byra KV KSČ 7. 8. 1953.

¹⁴⁷¹ KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953-1966*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1992, s. 6-13.

¹⁴⁷² Podobný účel měla také většina předchozích i následujících prověřovacích akcí. ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (eds.): *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí : Československo 1948-1989*. Praha: ÚSD AV ČR 2012.

v Plzni zahájeno na konci června¹⁴⁷³ a do konce července bylo v kraji vyloučeno 351 členů a kandidátů.¹⁴⁷⁴ Největší dosah měla prověrka v obvodu působnosti Městského výboru KSČ v Plzni, kde bylo do února 1954 prošetřeno 1106 disciplinárních případů a 763 členů a kandidátů bylo vyloučeno nebo vyškrtáno.¹⁴⁷⁵

K podstatnému zlepšení činnosti plzeňských stranických organizací však prověřovací akce přesto nevedla.¹⁴⁷⁶ Základní organizace v průmyslových závodech se nadále vyznačovaly naprostou pasivitou a zcela formálním plněním úkolů.¹⁴⁷⁷ Ze statistik například vyplývalo, že přibližně pětina organizací se nescházela ani jednou za měsíc a že celá polovina členů se dlouhodobě neúčastnila schůzí.¹⁴⁷⁸ Velká část organizací vůbec nesvolávala plenární zasedání a pracoval pouze jejich výbor. V mnohých případech navíc ani výbor organizace neprojevoval samostatnou činnost a schůze probíhaly pouze při návštěvách referentů z nadřazených orgánů. Předseda organizace pak často pouze předal slovo referentu „a tím vlastní činnost organizace skončí.“¹⁴⁷⁹ Tento ostentativní nezájem o oficiální politiku se projevoval zejména v Závodech V. I. Lenina a byl pravděpodobně způsoben vedle starších motivů též rozčarováním z peněžní reformy.¹⁴⁸⁰

Společenskou izolaci stranického vedení v regionu, označovanou interně termínem „odtržení od mas,“ se funkcionáři snažili překlenout též zintenzivněním propagační aktivity.¹⁴⁸¹ Iniciovali proto sérii veřejných meetingů, zaměřených proti vlivu některých konkurenčních ideologických proudů, přetrvávajících v dělnickém prostředí i v řadách strany.

¹⁴⁷³ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 108, inv. č. 805, zápis schůze byra KV KSČ 27. 6. 1953; *tamtéž*, inv. č. 806, zápis schůze byra KV KSČ 30. 6. 1953; *tamtéž*, inv. č. 807, zápis schůze byra KV KSČ 3. 7. 1953; *tamtéž*, inv. č. 809, zápis schůze byra KV KSČ 13. 7. 1953; *tamtéž*, kart. 450, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ v Plzni č. 337 zaslaný ÚV KSČ 6. 8. 1953, 16:15 hod.

¹⁴⁷⁴ *Tamtéž*, kart. 29, inv. č. 102, zápis schůze pléna KV KSČ 14. 8. 1953, referát Jana Hlíny.

¹⁴⁷⁵ MV KSČ v Plzni měl v únoru 1953 celkem 28 292 členů a kandidátů, v lednu 1954 již jen 27 842 členů a kandidátů. Výše uvedené počty vyloučení či vyškrtnutí se však nevztahovaly pouze k peněžní reformě. Statistika vyškrtnutých zahrnovala například i členy zeměděle. NA, f. Měnová reforma [ÚV KSČ – neuspořádaný fond], zpráva pro delegáty městské konference KSČ v Plzni, z 1954; *Tamtéž*, f. ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů, agendy stranická statistika a informace, a.j. 368, kart. 65, výroční statistické hlášení MV KSČ v Plzni, 8. 3. 1954; *tamtéž*, a.j. 369, kart. 65, měsíční hlášení MV KSČ v Plzni, leden-prosinec 1953.

¹⁴⁷⁶ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 452, inv. č. 3603, zpráva z aktivu funkcionářů uličních organizací KSČ v Plzni 11. 9. 1953.

¹⁴⁷⁷ NA, f. ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů – I. oddělení, sv. 378, a.j. 2292, Zpráva o situaci v závodě V. I. Lenina, listopad 1953.

¹⁴⁷⁸ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Zpráva o plnění rezoluce ÚV KSČ o událostech v Plzni 1. června 1953, nedatováno.

¹⁴⁷⁹ *Tamtéž*.

¹⁴⁸⁰ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 56, a.j. 260/4, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 9. 2. 1954, přepis těsnopisného záznamu; SOA v Plzni, f. PV KSČ Škoda, kart. č. 4, inv. č. 3, zápis schůze pléna PV KSČ Škoda 10. 11. 1953, výrok s. Končelíka.

¹⁴⁸¹ Zvýšit revoluční elán komunistů, *Pravda*, roč. 28, č. 46 (9. 6. 1953), s. 1.

Soustředili se zejména na ta témata, která se uplatnila při protestech 1. června 1953.¹⁴⁸² Koncem června se tak krajský výbor rozhodl uspořádat 200 přednášek „o zrádné úloze Masaryka a Beneše,“ 100 přednášek „o charakteru a úloze KSČ na rozdíl od sociální demokracie“ a 100 přednášek „o zločinné úloze amerického imperialismu a jeho sociálnědemokratických přísluhovačů.“¹⁴⁸³ Vedení kraje se dále zavázalo publikovat v tisku každý týden nejméně jeden ideologický článek proti „sociáldemokratismu“, „masarykismu“ nebo „amerikanismu.“¹⁴⁸⁴ Součástí kampaně bylo též centrálně organizované přijímání rezolucí požadujících odstranění všech připomínek Edvarda Beneše a T. G. Masaryka z veřejných prostranství.¹⁴⁸⁵ V neposlední řadě se politická zakázka projevila též v historiografické produkci, která zvýšenou pozornost věnovala „revizionistickým“ sociálnědemokratickým tradicím regionu¹⁴⁸⁶ a obrazu amerických osvoboditelů z roku 1945 jako údajných barbarských nepřátel českého národa, ohrožujících dobré mravy plzeňské mládeže.¹⁴⁸⁷

Sebevědomí plzeňských komunistů, silně pošramocené během protestů, mělo být také posíleno pořádáním velkolepých akcí, které by počtem účastníků zastínily dojmy z nedávných demonstrací. Již na 5. června 1953 proto městský výbor strany plánoval svolat na náměstí Republiky mohutný tábor lidu pod heslem „Dorazíme reakci,“ jenž měl být po vyslechnutí projevů zakončen všeobecnou veselící.¹⁴⁸⁸ Nakonec se však tento monstrózní podnik nekonal.¹⁴⁸⁹ Příhodnější příležitostí pro uspořádání mohutné manifestace přesahující počtem účastníků červnové demonstrace se stalo až snížení maloobchodních cen k 1. říjnu 1953.¹⁴⁹⁰ Toto vládní opatření bylo celostátně důkladně propagačně využito a v Plzni se děkovného

¹⁴⁸² SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 449, inv. č. 3603, Zpráva o plnění rezoluce ÚV KSČ o událostech v Plzni 1. června 1953, nedatováno.

¹⁴⁸³ Tamtéž, kart. 108, inv. č. 805, zápis schůze byra KV KSČ 27. 6. 1953.

¹⁴⁸⁴ Tamtéž.

¹⁴⁸⁵ Tamtéž, kart. 450, inv. č. 3603, dopis závodní organizace KSČ vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni zaslaný ÚV KSČ 20. 6. 53.

¹⁴⁸⁶ Srov. PICHLÍK, Karel – BARTOŠEK, Karel: *Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku : o úloze pravicových sociálních demokratů*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1954.

¹⁴⁸⁷ Srov. BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Američané v západních Čechách v roce 1945*. Praha: Mladá fronta 1953; FISCHER, Jan – EIS, Zdeněk: *Americká okupace západních Čech v roce 1945*. Praha: Naše Vojsko 1953; SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisectví : stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950-1970)*. Praha: Lidové noviny 2011, s. 127-138.

¹⁴⁸⁸ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, zápis mimořádné schůze byra MV KSČ v Plzni 4. 6. 1953.

¹⁴⁸⁹ SKÁLA, Adam (ed.): Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů, in: *Minulosti západočeského kraje*, č. 42/2 (2007), s. 629.

¹⁴⁹⁰ MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*. Dokumenty o perzekuci a odporu. Sv. 8. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 35-36.

shromáždění na náměstí Republiky účastnilo odpoledne 29. září na 50 000 osob.¹⁴⁹¹ Mohutné oslavy se pak v Plzni konaly také 7. listopadu 1953 při výročí Velké říjnové revoluce. Vrchol programu tvořilo slavnostní odhalení pomníku J. V. Stalina na Charkovském nábřeží, při kterém asistoval prezident republiky Antonín Zápotocký. Ceremoniálu údajně přihlíželo na 100 000 diváků.¹⁴⁹² Proti památce T. G. Masaryka tak byla v symbolické rovině postavena síla Stalinova kultu osobnosti.¹⁴⁹³

Úplné odstranění morálních škod způsobených komunistické straně peněžní reformou bylo však během na značně dlouhou trať, výrazně přesahujícím časový horizont pouhých několika měsíců. Trauma peněžní reformy bylo v Plzni stále živé i v pozdějších letech a výrazně rezonovalo ve veřejném prostoru ještě během Pražského jara v roce 1968. Veřejnost tehdy požadovala zejména obnovu strženého pomníku Národního osvobození a celkovou rehabilitaci odkazu T. G. Masaryka. Zvýšený zájem projevovala také o problematiku křivd způsobených vysídlováním obyvatel z centra města.¹⁴⁹⁴

Pomník Národního osvobození byl však nakonec v Plzni obnoven až po sametové revoluci v letech 1991 (socha T. G. Masaryka) až 1999 (ostatní části sousoší).¹⁴⁹⁵

Justiční procesy se sociálními demokraty v letech 1954-1955

Po momentálním politickém krachu peněžní reformy se vedení komunistické strany snažilo obnovit svůj dominantní vliv na utváření veřejného diskursu. Proto v následujících letech přistoupilo vedle razantní ideologické kampaně také k preventivním trestně právním zákrokům proti bývalým funkcionářům sociální demokracie. Spatřovalo v nich totiž možnou

¹⁴⁹¹ PA *Škoda*, f. ROH, ROH 14 PV 312, zápis schůze předsednictva ZR ZVIL v Plzni 29. 9. 1953; SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. 450, inv. č. 3603, dálnopis KV KSČ č. 372 zaslaný ÚV KSČ 29. 9. 1953, 16:30 hod.; Dny radosti a vděčnosti v plzeňském kraji. In: *Pravda*, roč. 28, č. 79 (2. 10. 1953), s. 1.

¹⁴⁹² Spolu se Zápotockým do Plzně přijeli též ministr obrany Alexej Čepička, náměstek předsedy vlády Václav Kopecký, ministr vnitra Rudolf Barák, tajemník ÚV KSČ Václav Pašek, ministr zdravotnictví Josef Plojhar, ministr stavebnictví Emanuel Šlechta a ministr strojírenství Karel Poláček. Zápotockého hlavní projev byl zaměřen proti prozápadním sympatiím plzeňských obyvatel (osvobození americkou armádou) a proti místní prvorepublikové sociálnědemokratické tradici (Luděk Pik). Zápotocký se při této příležitosti setkal také s vybranými zaměstnanci Závodů V. I. Lenina. NA, f. ÚV KSČ – Politický sekretariát, sv. 67, a.j. 182/3, zápis schůze politického sekretariátu ÚV KSČ 26. 10. 1953; Západočeský lid oslavil 36. výročí Velké říjnové revoluce : Prezident republiky Antonín Zápotocký odhalil v Plzni pomník J. V. Stalina. In: *Pravda*, roč. 28, č. 90 (10. 11. 1953), s. 1; PEŠŤÁK, Michael: *Stalinův pomník v Plzni*, in: Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni (2006), 2007, s. 88-90.

¹⁴⁹³ KAPLAN, Karel – Váchová, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 33, projev Václava Kopeckého 11. 6. 1953.

¹⁴⁹⁴ SOA v Plzni, f. KV KSČ Plzeň, kart. č. 176, zápis schůze předsednictva KV KSČ 26. 4. 1968, *tamtéž*, zápis schůze předsednictva KV KSČ 14. 5. 1968.

¹⁴⁹⁵ HAVLIC, Vladimír: *Památník národního osvobození v Plzni : Z materiálů archivu historie a obnovy památníku*. Plzeň 1999; HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka 1996, s. 232-233.

politickou konkurenci, historicky navíc dobře etablovanou v dělnickém prostředí, které se při peněžní reformě ukázalo být Achillovou patou systému. V západočeském regionu mělo toto celostátní tažení proti sociálním demokratům obzvláště pikantní nádech, protože průmyslové město Plzeň patřilo v meziválečném období k hlavním baštám nekomunistické levice a tato tradice zde silně rezonovala ještě i v nedávné éře třetí republiky. V interních materiálech komunistické strany byla proto sociální demokracie vydávána za jednoho z hlavních viníků celé plzeňské revolty. Toto podezření se navíc Státní bezpečnost pokoušela již od června 1953 prokázat v rámci trestních řízení proti někdejší regionální sociálnědemokratickým funkcionářům. Ačkoli tyto snahy zůstaly nakonec neúspěšné, zaslouží si bližší pozornost, protože jejich selhání výrazně zpochybňuje dodnes rozšířenou hypotézu o „sociálně demokratických“ příčinách vzniku plzeňské revolty.

Západočeská sociální demokracie náležela v letech 1946-1947 k významným centrům vnitrostranické opozice proti ústřednímu výkonnému výboru vedenému Zdeňkem Fierlingerem, který prosazoval úzkou spolupráci s komunistickou stranou. Na brněnském celostátním sjezdu v listopadu 1947 západní Čechy podporovaly svého vlastního kandidáta na post předsedy strany Vojtu Beneše (bratra prezidenta republiky) a podílely se aktivně na porážce fierligerovského křídla.¹⁴⁹⁶ Únorový státní převrat pak vedl k likvidaci legitimního vedení sociální demokracie a k jejímu následnému sloučení s komunistickou stranou v červnu 1948.¹⁴⁹⁷

Vedoucí činitelé plzeňské sociální demokracie byli sice během poúnorové čistky vytlačeni z veřejného života, postupně se však mezi nimi prostřednictvím neformálních styků utvořil volný okruh osob usilujících o obnovu nezávislé sociálně demokratické strany. Mezi jeho klíčové postavy náležel například někdejší předseda krajského výboru Antonín Remeš, někdejší šéfredaktor krajského deníku *Nový den* Josef Jirout, někdejší poslanec František Hatina, někdejší krajský tajemník František Palan či někdejší tajemník plzeňského okresu Václav Šrámek. Tato skupina udržovala příležitostné kontakty s pražskými opozičními politiky Vojtou Benešem a Vojtěchem Dundrem.¹⁴⁹⁸ Šířila letáky proti nedobrovolnému

¹⁴⁹⁶ ŠLOUF, Jakub: Rivalita komunistické strany a sociální demokracie na Plzeňsku v letech 1945-1948 : Poválečné dědictví prvorepublikových tradic. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VI*. Praha: ÚSD AV ČR 2012, s. 113-137.

¹⁴⁹⁷ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Československá sociální demokracie a Národní fronta*. Praha: Academia 1985; NEDVĚD, Jaroslav: *Cesta ke sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou v roce 1948*. Praha: Academia 1968.

¹⁴⁹⁸ TOMEŠ, Josef: *Průkopníci a pokračovatelé : osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878-2005*. Praha: Československá strana sociálně demokratická 2005.

sloučení strany¹⁴⁹⁹ a podporovala perzekuované kolegy, jednak formou sbírek,¹⁵⁰⁰ jednak prostřednictvím zatajeného stranického fondu uloženého v Západočeské lidové záložně v Plzni.¹⁵⁰¹ Bývalí funkcionáři přitom doufali v brzký zvrat politických poměrů, o kterém soudili, že by mohl být vyvolán změnou mezinárodněpolitické situace.¹⁵⁰² Jejich činnost proto neměla charakter aktivního odboje, ale byla spíše diskusní přípravou na budoucí obnovu strany a převzetí moci v regionu, které měly proběhnout až v okamžiku, kdy by to dovolily příhodnější podmínky. Pro případné budoucí budování rozvětvenějších ilegálních struktur plzeňští funkcionáři v teoretické rovině počítali s využitím sítě prodejen a zaměstnanců někdejšího sociálnědemokratického Západočeského konzumního družstva (ZKD), která podobnou roli hrála již za nedávné protinacistické rezistence.¹⁵⁰³

Politický vývoj však v průběhu roku 1948 nesměřoval k rychlému konci režimu a aktivity takového druhu se stávaly den ze dne nebezpečnějšími. V červenci 1950 byl například zatčen (a následně odsouzen za velezradu a vyzvědačství) sociální demokrat MUDr. Antonín Čech, který byl jednou z hlav plzeňské ilegální organizace napojené na tzv. ústředí ilegálních národních výborů v Praze.¹⁵⁰⁴ Od ledna 1951 pak došlo k rozsáhlému zatýkání bývalých i současných vedoucích pracovníků ZKD, kteří byli následně odsouzeni za nelegální

¹⁴⁹⁹ ABS, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1262 Plzeň, protokol sepsaný s Karlem Feiferlíkem na KS MV v Plzni 13. 8. 1954.

¹⁵⁰⁰ *Tamtéž*, f. Inspekce ministra vnitra, A 8 1347, zápis výpovědi Josefa Vacka pro inspekci ministerstva vnitra 19. 11. 1965.

¹⁵⁰¹ *Tamtéž*, A 8 1191, zápis výpovědi Josefa Jirouta pro inspekci ministerstva vnitra 1. 4. 1965; *tamtéž*, zápis výpovědi Dobroslava Součka pro inspekci ministerstva vnitra 11. 5. 1965; *tamtéž*, A 8 1270, zápis výpovědi Františka Hatiny pro inspekci ministerstva vnitra 15. 6. 1965; *tamtéž*, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1262 Plzeň, protokol sepsaný s Janem Řehořem na KS MV v Plzni 8. 10. 1954.

¹⁵⁰² *Tamtéž*, f. Inspekce ministra vnitra, A 8 1270, zápis výpovědi Dobroslava Součka pro inspekci ministerstva vnitra 17. 6. 1965.

¹⁵⁰³ *Tamtéž*, A 8 1191, zápis výpovědi Jana Hory pro inspekci ministerstva vnitra 13. 4. 1965; *tamtéž*, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1345 Plzeň, protokol sepsaný s Václavem Šrámkem na KS MV v Plzni 8. 10. 1954.

¹⁵⁰⁴ MUDr. Antonín Čech (*1898), přednosta transfusní stanice při fakultní nemocnici v Plzni, bývalý člen krajského výboru ČSSD v Plzni. Po únoru 1948 udržoval kontakty s pražským sociálně demokratickým politikem Vojtou Benešem. V červenci 1948 pak vytvořil spolu s lidovcem PhDr. Jindřichem Čadíkem (významný archeolog, profesor Karlovy univerzity v Praze a ředitel Uměleckoprůmyslového muzea v Plzni) ilegální organizaci, která dodávala prostřednictvím Dr. Josefa Huttera (významný muzikolog) zpravodajské informace celostátní odbojové organizaci Ústředí ilegálních národních výborů v Praze. Čechova skupina též uchovávala jisté omezené množství zbraní. Počítala s vytvořením nadstranického ilegálního národního výboru v Plzni, jehož předsedou se měl stát sociální demokrat Antonín Remeš. Antonín Čech byl v roce 1951 odsouzen Státním soudem v Praze k doživotnímu trestu odnětí svobody. NA, f. Státní soud Praha, sp. zn. 38/51, protokol o hlavním líčení u Státního soudu v Praze 28. – 30. 6. 1951; *tamtéž*, rozsudek Státního soudu v Praze 30. 6. 1951; ABS, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1314 Plzeň, protokol sepsaný 26. 6. 1951 s Jindřichem Čadíkem; MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 450-451.

manipulace s neinventarizovaným zbožím prováděné v letech 1945-1950. Tím byla případná možnost konspirativního využití struktury ZKD eliminována.¹⁵⁰⁵

Většina vedoucích funkcionářů plzeňské sociální demokracie se proto po roce 1949 stáhla do soukromí, byla si vědoma toho, že je sledována Státní bezpečností, a vyčkávala vhodnější doby pro oživení své činnosti.¹⁵⁰⁶ Informace o mezinárodním vývoji si někteří z nich opatřovali pravidelným poslechem zahraničního rozhlasu,¹⁵⁰⁷ několikrát se jim též podařilo navázat spojení s představiteli západního sociálnědemokratického exilu, konkrétně s Vojtou Benešem a Václavem Holubem.¹⁵⁰⁸

K výraznějšímu zintenzivnění činnosti bývalé sociální demokracie došlo v Plzni až v průběhu roku 1953, kdy smrt J. V. Stalina, kolektivní protesty proti peněžní reformě i nesmělý nástup politiky tzv. Nového kurzu postupně signalizovaly možnost změny domácích politických poměrů. Obzvláště silné naděje vyvolalo v některých bývalých funkcionářích ohlášení voleb do národních výborů a národního shromáždění na rok 1954.¹⁵⁰⁹ Někteří sociální demokraté se domnívali, že by krize uvnitř pražského i moskevského vedení komunistické strany mohla dosáhnout takové úrovně, že by volby mohly nakonec proběhnout pod dohledem Organizace spojených národů a že by mohla být povolena samostatná kandidátka jejich obnovené strany. Dosavadní nezávazné přátelské rozhovory proto začaly častěji směřovat k nesmělému projednávání budoucího rozdělení jednotlivých postů ve veřejné správě i stranickém aparátu. Někteří se dokonce sháněli po starých tiskařských rotačkách pro případnou předvolební kampaň.¹⁵¹⁰ Na vrcholné regionální funkce byl navrhován ve veřejné správě JUDr. Richard Weinfurter (bývalý předseda právní komise krajského výboru ČSSD), ve stranickém aparátu Antonín Remeš (poválečný předseda

¹⁵⁰⁵ Vedení Západočeského konzumního družstva v čele s ředitelem Josefem Janoušem provozovalo od roku 1941 tzv. černý fond, v rámci něž obchodovalo neinventarizované zboží bez přidělových lístků, tato protektorátní praxe pak pokračovala též v poválečných poměrech. Výše fondu se pohybovala v řádu desítek milionů. Fond původně sloužil na podporu rodin perzekuovaných za nacistické okupace. Po květnu 1945 bylo neinventarizované zboží distribuováno mezi zaměstnance družstva, fond sloužil k navyšování mezd zaměstnanců a k nákupu obtížně dostupného zboží. V únoru 1948 „vyakčňené“ vedení ZKD fond likvidovalo vložním do oficiální pokladny, ale jeho nástupci se zatajeným zbožím nadále manipulovali v rozporu s tehdejší legislativou. Tyto skutečnosti se pak staly záminkou pro trestní stíhání sociálních demokratů z okruhu ZKD. V následném procesu bylo v květnu 1951 odsouzeno sedm osob, Josef Janouš obdržel za trestný čin ohrožení zásobování trest devět let odnětí svobody. *SOKA Plzeň-jih se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 2 T 73/51.

¹⁵⁰⁶ KAPLAN, Karel: *Sociální demokracie po únoru 1948*. Brno: Doplněk 2011, s. 38, 44-110.

¹⁵⁰⁷ ABS, f. Inspekce ministra vnitra, A 8 1191, zápis výpovědi Josefa Šmolíka pro inspekci ministerstva vnitra 6. 4. 1965.

¹⁵⁰⁸ *Tamtéž*, zápis výpovědi Karla Gabriela pro inspekci ministerstva vnitra 30. 3. 1965; *tamtéž*, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1262 Plzeň, protokol sepsaný s Václavem Šrámkem na KS MV Plzeň 8. 10. 1954.

¹⁵⁰⁹ KAPLAN, Karel: *Sociální demokracie po únoru 1948*. Brno: Doplněk 2011, s. 38, 44-231.

¹⁵¹⁰ ABS, f. Inspekce ministra vnitra, A 8 1191, zápis výpovědi Josefa Jirouta pro inspekci ministerstva vnitra 1. 4. 1965.

krajského výboru ČSSD) či Josef Janouš (předúnorový ředitel Západočeského konzumního družstva) a stranický tisk měl znovu řídit bývalý šéfredaktor Josef Jirout.¹⁵¹¹

Diskutovalo se také o budoucím programu strany. Plzeňští sociální demokraté se zájmem sledovali severské sociálně demokratické strany a imponovala jim též britská Labour Party.¹⁵¹² V obecné rovině plánovali revizi veškeré poúnorové legislativy, zároveň však respektovali zásadní trendy nastolené po druhé světové válce. Chtěli například zachovat znárodnění podniků s více než padesáti zaměstnanci a přemýšleli o povolení soukromých zemědělských živností pouze do rozsahu dvaceti hektarů půdy.¹⁵¹³ Vše se však odehrávalo jen v hypotetické rovině na bázi nezávazných přátelských rozhovorů. Žádný skutečný přípravný výbor se neustavil, natož pak propracovanější ilegální síť, která by sahala do plzeňských průmyslových podniků a byla sto ovlivnit tamní atmosféru.¹⁵¹⁴

Vedení komunistické strany však po protestech v červnu 1953 hledalo vysvětlení nespokojenosti dělníků Závodů V. I. Lenina a našlo je v lokální sociálnědemokratické tradici. Následná ideologická kampaň proti sociáldemokratismu pak aktivizovala v daném směru také Státní bezpečnost, které byl vyčítán dosavadní laxní přístup při sledování tohoto druhu opozice. Na krajské správě StB v Plzni se agendou sociální demokracie doposud zabýval pouze jediný pracovník, který měl navíc zároveň na starosti také národní výbory.¹⁵¹⁵ Organizační sekretariát Ústředního výboru KSČ proto doporučil personálně posílit plzeňský referát sociální demokracie a vyslal tam na dlouhodobou instruktáž pracovníky hlavní správy vojenské kontrarozvědky a hlavní správy vyšetřování StB.¹⁵¹⁶ Podobné přesměrování energie zpravodajských agentur probíhalo též v celostátním měřítku.¹⁵¹⁷

Již při vyšetřování plzeňské revolty v červnu 1953 bezpečnost usilovala zatáhnout do chytaného procesu některé lokální představitele sociálnědemokratické strany. Posloužit k tomu měl zatčený demonstrant Emil Otradovec, který dříve vykonával funkci okresního

¹⁵¹¹ *Tamtéž*, zápis výpovědi Richarda Weinfurtera pro inspekci ministerstva vnitra 12. 5. 1965; *tamtéž*, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1314 Plzeň, protokol sepsaný s Antonínem Remešem na KS MV v Plzni 23. 8. 1954; *tamtéž*, sv. V-1310 Plzeň; *tamtéž*, sv. V-1262 Plzeň, protokol sepsaný s Františkem Novým na KS MV v Plzni 12. 9. 1954.

¹⁵¹² *Tamtéž*, f. Inspekce ministra vnitra, A 8 1191, zápis výpovědi Josefa Šmolíka pro inspekci ministerstva vnitra 6. 4. 1965.

¹⁵¹³ *Tamtéž*, A 8 1270, zápis výpovědi Františka Hatiny pro inspekci ministerstva vnitra 15. 6. 1965; *tamtéž*, A 8 1191, zápis výpovědi Josefa Jirouta pro inspekci ministerstva vnitra 1. 4. 1965; *tamtéž*, A 8 1270, zápis výpovědi Františka Kučery pro inspekci ministerstva vnitra 17. 6. 1965.

¹⁵¹⁴ *Tamtéž*, A 8 1191, zápis výpovědi Václava Šrámka pro inspekci ministerstva vnitra 8. 4. 1965; *tamtéž*, zápis výpovědi Josefa Jirouta pro inspekci ministerstva vnitra 1. 4. 1965.

¹⁵¹⁵ *Tamtéž*, f. Sekretariát ministra vnitra, A 2/1 125, schůze kolegia Ministerstva národní bezpečnosti 9. 7. 1953; *tamtéž*, A2/1 494, zpráva Situace na KS StB v Plzni v průběhu měnové reformy, z 3. 11. 1953.

¹⁵¹⁶ NA, f. ÚV KSČ – Organizační sekretariát, sv. 56, a.j. 260/4, zápis schůze organizačního sekretariátu ÚV KSČ 9. 2. 1954.

¹⁵¹⁷ KAPLAN, Karel: *Sociální demokracie po únoru 1948*. Brno: Doplněk 2011, s. 111-231.

tajemníka sociální demokracie v Táboře a po únoru 1948 se příležitostně stýkal s bývalými plzeňskými sociálnědemokratickými poslanci Františkem Hatinou a Antonínem Remešem.¹⁵¹⁸ Bezpečnost se snažila usvědčit z podněcování demonstrací též další plzeňské předúnorové politiky, vyslýchala například někdejšího sociálnědemokratického šéfredaktora Josefa Jirouta či bývalého národněsocialistického poslance JUDr. Augustina Šípa.¹⁵¹⁹ Nejnadějnějšími se však jeví být výpovědi Emila Otradovce, který dosvědčil, že jeho údajná dlouhodobá podvratná činnost v Závodech V. I. Lenina vycházela z instrukcí Františka Hatiny. Uvedl například „*V důsledku rozhovoru s Hatinou, který mě dal pro mne jasnou politickou linii do budoucna, jsem dle této vysvětloval dělníkům rozhodnutí strany a vlády o měnové reformě a zrušení lístkového zásobování s hlediska sociálnědemokratické pravice a tím jsem dosáhl účast dělníků Závodů V. I. Lenina – Elektrotrakce Doudlevice na protistátní demonstraci v Plzni dne 1. 6. 1953.*“¹⁵²⁰

Ve skutečnosti však zmiňovaná komunikace mezi Otradovcem, Hatinou a Remešem byla zcela jiného druhu. Jednalo se o jednorázová setkání v letech 1949-1951, při kterých oba někdejší poslanci na dotaz Otradovce, zda by mu mohli poskytnout kontakt na nějakou sociálnědemokratickou odbojovou organizaci, nezávisle na sobě odpověděli negativně. Jejich soukromé rozhovory nebyly tedy žádnými instrukcemi k ilegální činnosti.¹⁵²¹ Dne 23. října 1953 se tak sice konalo u Krajského soudu v Plzni hlavní přelíčení v kauze proti Františku Hatinovi, Otradovec zde však své výpovědi odvolal a Hatina byl rozsudkem soudu osvobozen.¹⁵²² Z plzeňských funkcionářů sociální demokracie se v přímé souvislosti s demonstracemi podařilo uvěznit pouze bývalého okresního tajemníka Josefa Vacka, který se protestů přímo účastnil.¹⁵²³

Bezpečnost proto nadále marně pátrala po jakékoli nepřátelské činnosti sociálních demokratů a musela si pomoci také vytěžováním starších dokumentů a vyslýcháním již uvězněných osob, v plzeňském prostředí například aktérů výše zmíněného procesu s MUDr. Antonínem Čechem.¹⁵²⁴ Koncem roku 1953 pak začala v celostátním měřítku vlna zatýkání,

¹⁵¹⁸ ABS, f. Sekretariát ministra vnitra, A2/1 494, *Návrh na veřejný proces s osnovateli protistátní provokační demonstrace v Plzni*, z 22. 6. 1953; *tamtéž*, f. Velitelství Státní bezpečnosti, 310-68-4, návrh na veřejný proces 22. 6. 1953; *tamtéž*, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1310 Plzeň.

¹⁵¹⁹ *Tamtéž*, sv. V-843 Plzeň; *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovičích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 2T 158/1953, rozsudek Lidového soudu v Plzni 13. 11. 1953.

¹⁵²⁰ ABS, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1310 Plzeň, protokol sepsaný s Emilem Otradovcem na KS StB v Plzni 15. 6. 1953.

¹⁵²¹ *Tamtéž*, protokol sepsaný s Františkem Hatinou na KS StB v Plzni 19. 6. 1953.

¹⁵²² *Tamtéž*, protokol o hlavním líčení u Krajského soudu v Plzni T 28/53, 23. 10. 1953.

¹⁵²³ *Tamtéž*, sv. V-1131 Plzeň, protokol sepsaný s Josefem Vackem na KS StB v Plzni 2. 6. 1953.

¹⁵²⁴ *Tamtéž*, Svazková agenda uložená na centrále MV, sv. H-271, důvodová zpráva KS StB v Plzni k založení skupinového svazku, z 11. 3. 1954; *tamtéž*, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-

provázená též únosem bývalého předsedy strany Bohumila Laušmana z Rakouska do Československa.¹⁵²⁵ Údajně sociálnědemokratické ilegální ústředí, skupina Vladimír Görner a spol., bylo však pro nedostatek prokazatelné trestné činnosti konstruováno až dodatečně a původně plánovaný monstrproces se rozpadl do řady dílčích neveřejných líčení. Veřejné, divadelně inscenované monstrprocesy přestávaly být od léta 1953 v módě a počínalo se nesměle uvažovat o jejich revizi (viz výše).¹⁵²⁶

V západních Čechách vlastní příprava procesů probíhala od března 1954.¹⁵²⁷ V letech 1954-1955 pak Krajský soud v Plzni v rámci třinácti samostatných kauz odsoudil za trestný čin velezrady celkem třicet osob.¹⁵²⁸ Postiženo bylo téměř kompletní plzeňské předúnorové vedení sociální demokracie a to jak ti jeho členové, kteří v roce 1948 nesouhlasili se zánikem strany, tak paradoxně také ti, kteří tehdy naopak přijali členství v komunistické straně.¹⁵²⁹ Vrcholní komunističtí funkcionáři mezi těmito frakcemi nerozlišovali a obávali se všech bývalých sociálních demokratů bez výjimky. Přímé ovlivnění plzeňských protestů proti peněžní reformě v roce 1953 ze strany někdejších sociálnědemokratických politiků však

1345 Plzeň, hlášení KS MV Plzeň ministerstvu vnitra o zatčení Josefa Jirouta, z 16. 5. 1954; *tamtéž*, hlášení KS MV Plzeň ministerstvu vnitra o zatčení JUDr. Richarda Weinfurtera, z 22. 5. 1954; *tamtéž*, svazek V-1314 Plzeň, protokol sepsaný 26. 6. 1951 s Jindřichem Čadíkem.

¹⁵²⁵ HORÁK, Pavel: *Bohumil Laušman politický životopis : Riskantní hry sociálnědemokratického lídra*. Praha: Mladá fronta 2012, s. 328-354.

¹⁵²⁶ KAPLAN, Karel: *Sociální demokracie po únoru 1948*. Brno: Doplněk 2011, s. 111-231.

¹⁵²⁷ ABS, f. Svazková agenda uložena na centrále MV, sv. H-271, důvodová zpráva KS StB v Plzni k založení skupinového svazku, z 11. 3. 1954.

¹⁵²⁸ Šlo o tyto kauzy Krajského soudu v Plzni: sp. zn. T 47/54, T 48/54, T 51/54, T 53/54, T 56/54, T 63/54, T 1/55, T 6/55, T 7/55, T 14/55, T 15/55, T 25/55 a T 28/55.

¹⁵²⁹ **V roce 1954:** František Wágner 15 roků (amnestie 1960), předúnorový člen předsednictva KV ČSSD Antonín Remeš 15 roků (zemřel ve výkonu trestu v roce 1958), bývalý referent Jednotného národního výboru v Plzni JUDr. Oktavián Wágner 9 roků (amnestie 1960), Stanislav Doležal 6 roků (podmíněné propuštění 1959), předúnorový šéfredaktor Nového dne Josef Jirout 15 roků (amnestie 1960), Josef Šneider 12 roků (amnestie 1960), předúnorový člen krajského výboru ČSSD Jan Hora 10 roků (podmíněné propuštění 1959), Jaroslav Šneberger 15 roků (zemřel 1958), předúnorový člen rady Ústředního národního výboru statutárního města Plzně a předseda právní komise krajského výboru ČSSD JUDr. Richard Weinfurter 20 roků (amnestie 1960), Karel Gabriel 13 roků (amnestie 1960), Vítězslav Gabriel 5 roků (podmíněné propuštění 1957), člen krajského akčního výboru ČSSD v únoru 1948 Ing. Josef Šmolík 15 roků (amnestie 1960), předúnorový okresní tajemník ČSSD v Rokycanech František Kučera 12 roků (amnestie 1960), předúnorový a poúnorový předseda krajského výboru ČSSD František Nový 10 roků (podmíněné propuštění 1959), Jan Řehoř 5 roků (trest ukončen 1957), člen krajského akčního výboru ČSSD v únoru 1948 Karel Feiferlík 8 roků (podmíněné propuštění 1958), předúnorový člen krajského výboru ČSSD Jindřich Korunka 10 roků (amnestie 1960), předúnorový poslanec za ČSSD František Hatina 8 roků (podmíněné propuštění 1959), Jaroslav Průcha 12 roků (amnestie 1960), předúnorový tajemník krajského výboru ČSSD František Palán 5 roků. **V roce 1955:** předúnorový tajemník okresního výboru ČSSD v Plzni Václav Šrámek 16 roků (amnestie 1960), předúnorový předseda okresního výboru ČSSD v Plzni Dobroslav Souček 14 roků (amnestie 1960), Jan Štrunc 10 roků (amnestie 1960), Josef Faltin 6 roků (podmíněné propuštění 1959), Jan Procházka 13 roků (amnestie 1960), předúnorový okresní tajemník ČSSD v Sušici Josef Vagoun 6 roků (amnestie 1960), Vojtěch Schejnost 7 roků (amnestie 1960), Jaroslav Tatoušek 5 roků (podmíněné propuštění 1957), Karel Halášek 6 roků (amnestie 1960) a předúnorový tajemník okresního výboru ČSSD v Plzni Josef Vacek 7 roků (podmíněné propuštění 1960). SOA v Plzni, KV KSČ Plzeň, kart. č. 534, seznam případů sociálních demokratů odsouzených v padesátých letech u Krajského soudu v Plzni pro ilegální činnost, 1968; ŠLOUF, Jakub: Rivalita komunistické strany a sociální demokracie na Plzeňsku v letech 1945-1948 : Poválečné dědictví prvorepublikových tradic. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VI*. Praha: ÚSD AV ČR 2012, s. 113-137.

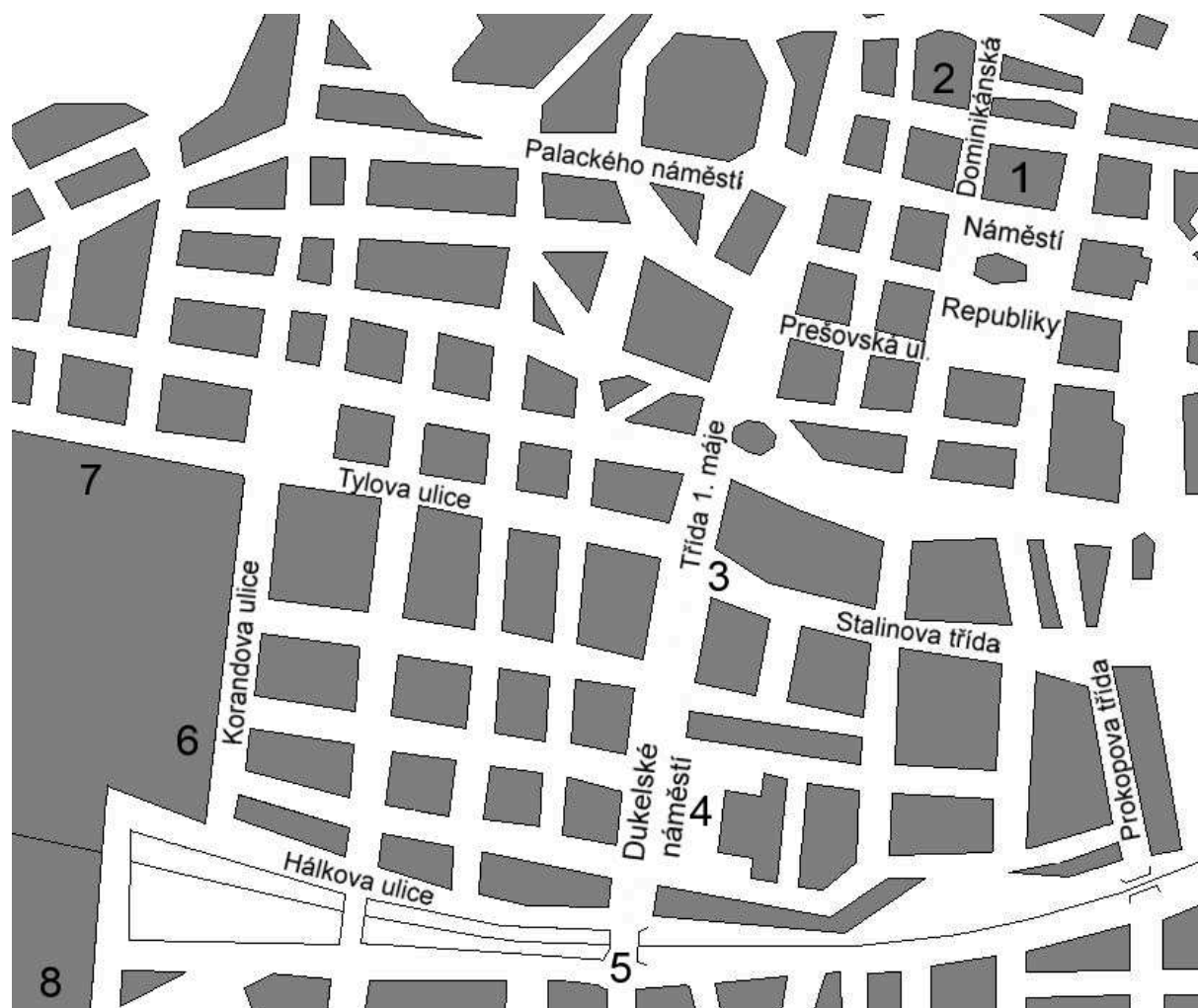
žádný z procesů neprokázal,¹⁵³⁰ většina žalovaných trestných činů se měla odehrát již v letech 1948-1949. Řízení navíc bylo zmanipulováno a pozdější šetření inspekce ministerstva vnitra v roce 1965 a soudní rehabilitace v roce 1968 jednoznačně odhalily, že žádná rozvětvená sociálnědemokratická odbojová organizace na Plzeňsku neexistovala a byla do značné míry pouze fikcí konstruovanou pracovníky Státní bezpečnosti.¹⁵³¹

¹⁵³⁰ ABS, f. Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň, sv. V-1310 Plzeň; *tamtéž*, sv. V-1262 Plzeň, protokol sepsaný s Františkem Novým na KS MV v Plzni 12. 9. 1954.

¹⁵³¹ *Tamtéž*, sv. V-1262; *tamtéž*, sv. V-1310 Plzeň; *tamtéž*, sv. V-1314 Plzeň; *tamtéž*, sv. V-1345 Plzeň; *tamtéž*, sv. V-1346 Plzeň; SOA v Plzni, f. Krajský soud Plzeň, II, sp. zn. T 47/1954; *tamtéž*, sp. zn. T 51/1954; *tamtéž*, sp. zn. 14 Rt 83/1990; *tamtéž*, sp. zn. 15 Rt 11/1991; *tamtéž*, sp. zn. 15 Rt 25/1991.

Přílohy

Příloha č. 5: Plán místa demonstrací, červen 1953.

1. Budova radnice (Jednotný národní výbor v Plzni)
2. Budova justičního paláce
3. Místo bývalého základního kamene pomníku americké armády
4. Pomník Národního osvobození
5. Most přes železniční trať
6. IV. brána Závodů V. I. Lenina
7. Hlavní brána Závodů V. I. Lenina
8. V. brána Závodů V. I. Lenina

Příloha č. 6: Dav demonstrující před budovou plzeňské radnice dopoledne 1. června 1953.¹⁵³²

¹⁵³² *SOKA Plzeň-jin se sídlem v Blovicích*, f. Okresní soud Plzeň, II, sp. zn. 1 T 149/1953.

Příloha č. 7: Shromáždění protestujících obyvatel na Dukelském náměstí v Plzni odpoledne 1. června 1953.¹⁵³³

¹⁵³³ *Tamtéž.*

Příloha č. 8: Večerní průvod komunistické strany 1. června 1953.¹⁵³⁴

¹⁵³⁴ AMP, f. Pozůstalost Josef Brand.

Závěrem

Genealogie plzeňské revolty

Plzeňská revolta 1. června 1953 byla sice bezprostřední živelnou reakcí obyvatelstva na vyhlášení tzv. měnové reformy, zároveň však její průběh zřetelně zrcadlil některé dlouhodobější společenské konflikty, které se v regionu postupně nashromáždily během celého poválečného období. V důsledku toho získala podobu neobyčejně dynamického a polymorfního protestu, který během dne několikrát změnil svou formu i strukturu účastníků. S jistou nadsázkou můžeme dokonce konstatovat, že se ve městě odehrály přinejmenším tři paralelní, vzájemně sice provázané, avšak svým charakterem zcela nesouměřitelné protesty. Různé části společnosti (jednotlivá sociální hnutí) totiž reagovaly na peněžní reformu značně rozdílným způsobem – skrze jinou kulturu protestu. Jejich jednání bylo motivováno odlišnými společenskými konflikty, navazovalo na jiné kulturní souvislosti, užívalo různé rezistenční formy a nabízelo odlišná východiska ze vzniklé situace.

1) První z klíčových konfliktů propukl uvnitř samotné komunistické strany. Byl způsoben nejen sociálními dopady peněžní reformy, ale též arogancí jejího vyhlášení a nedostatečným zohledněním privilegií členů strany. Většina členské základny a nižších funkcionářů zaujala proto k reformě stanovisko pasivní rezistence, čímž de facto znemožnila řádné provedení celé akce. Zároveň však setrvala na pozicích loajality vůči systému. Tento loajální pasivní odpor vedl ještě před samotným započítím výměny platidel ke kolapsu základních funkcí lokálního stranického a částečně i bezpečnostního aparátu. Autorita vedení státu se dočasně zhroutila. Vzniklo tak mocenské vakuum, ve kterém se otevíral prostor pro aktivity ostatních segmentů společnosti.

Specifickou formou stranického protestu byly diskuse a nečinnost. Ideovou inspiraci poskytovaly komunistům předchozí zkušenosti s politickými procesy proti vrcholným představitelům strany (například proti Hanuši Lomskému), během nichž docházelo k systematickému podněcování kritiky a podezíravosti členské základny vůči nadřazeným orgánům. V plzeňském regionálním prostředí tento druh rezistence plynule navazoval na bouřlivé debaty o vnitrostranické demokracii a na boje proti lokálním „diktátorům“, které s přestávkami trvaly přinejmenším od května 1948, kdy západočeský stranický aparát prošel

krizí způsobenou proamerickými demonstracemi. Příčiny tohoto jevu spočívaly zejména v rychlém „zmasovění“ komunistické strany po druhé světové válce, kdy do strany vstoupilo (zvláště na Plzeňsku) obrovské množství nových členů, kteří nebyli mentálně připraveni na poúnorové vymáhání zásad tzv. demokratického centralizmu. Těsně poválečná sebezprezentace komunistické strany byla totiž značně vzdálená vnitrostranickým poměrům padesátých let.

2) Druhý konflikt se rozpoutal mezi průmyslovými dělníky a vedením státu. Dělníci dlouhodobě tvořili privilegovanou společenskou skupinu, schopnou hájit své sociální a ekonomické zájmy prostřednictvím bojkotu či stávek. Jejich protesty byly v rámci systému v obecné rovině považovány za legitimní. Dělnictvo se zároveň vyznačovalo odtažitostí od politiky a rámcovou loajalitou vůči režimu. Peněžní reforma proto v dělnickém prostředí vyústila v rozsáhlou sociálně motivovanou stávkovou aktivitu. Nejradikálnější část dělníků se sice nespokojila s protesty uvnitř areálu podniku a vyšla nakonec vyjádřit své pobouření do ulic města, drtivá většina z nich však tuto symbolickou hranici z různých důvodů nepřekročila. Přesto dělnické stávky neplánovaně umožnily rozmach politických demonstrací a v počáteční fázi jim dokonce propůjčily potřebnou legitimitu.

Hlavní dělnickou formou rezistence bylo přerušení práce. Počínání zaměstnanců plzeňských průmyslových závodů v tomto směru navazovalo na tradice dělnických protestů, jež byly přítomné ve veřejném prostoru po celé poválečné období a jež se výrazně rozšířily zejména v období plnění prvního pětiletého plánu v letech 1949-1953. Síla a sebevědomí odporu plzeňských dělníků se přitom opírala o celostátně významný průmyslový podnik Závody V. I. Lenina, který tvořil páteř restrukturalizace národního hospodářství uskutečňovaného v průběhu pětiletky.

3) Třetí konflikt vycházel z přesvědčení části společnosti o potřebě kulturně i politicky orientovat Československo nejen na východní, ale též na západní zahraniční vzory a navázat ve větší míře na předúnorové politické uspořádání. V plzeňském regionu byl tento alternativní názorový proud výrazně posílen tím, že město na konci druhé světové války osvobodila americká armáda. Vedle sympatizantů někdejších nekomunistických politických stran a osob postižených nucenou poúnorovou transformací sociální struktury společnosti se proto v Plzni stala nositelem prozápadních postojů také mládež. Zpočátku americké inspirace životního stylu rezonovaly zejména mezi studenty, v průběhu padesátých let se však tento trend přenášel též do prostředí průmyslových závodů, kam na dělnické pracovní pozice nastupovalo velké množství mladých lidí pocházejících z nedělnických rodin. Tato skupina dospívajících manuálních pracovníků tak v sobě spojovala sociální benefity své profese s nonkonformními

prozápádními kulturními postoji a svoji rozporuplnou situaci řešila revoltou proti disciplinačním nárokům systému. Veřejné protesty tohoto segmentu společnosti byly od podzimu roku 1948 obecně posuzovány jako nelegitimní a bezpečnost se naučila jejich vzniku předcházet. Oživení demonstrací v červnu 1953 bylo proto možné jen díky současné pasivní rezistenci členů komunistické strany a stávkám ostatních průmyslových dělníků.

Kulturně a politicky laděný protest užíval formu veřejných demonstrací. Účastníci těchto manifestací čerpali v lokálních podmínkách ze zkušeností s proamerickými demonstracemi v květnu 1948 a s nepokoji během tryzny za bývalého prezidenta Edvarda Beneše v září 1948. Symbolem jejich aktivit se proto v červnu 1953 stalo opět prostranství kolem bývalého základního kamene pomníku americké armády a také pomník Národního osvobození, jemuž vévodila socha T. G. Masaryka.

Z výše uvedené klasifikace jednotlivých odnoží rezistence je patrné, že plzeňská revolta byla hybridní formu protestu, která zrcadlila širokou škálu společenských konfliktů. Svůj nesouhlas s peněžní reformou v něm vyjádřilo nezávisle na sobě hned několik rozdílných skupin obyvatelstva s odlišnými metodami i záměry. Pasivní rezistenci komunistů bylo možno považovat za nesmělé pokračování série pokusů o demokratizaci mechanismů řízení strany, které v dlouhodobější perspektivě nepřímo předznamenávaly některé aspekty tzv. obrodného procesu Pražského jara v roce 1968. Stávky dělníků představovaly vyvrcholení předešlých sociálně motivovaných konfliktů v továrnách a vedly v následujících desetiletích k prohloubení konzumního způsobu stabilizace československého státně socialistického režimu. A protivládní demonstrace tvořily jednu z komponent obecnějších poválečných snah části společnosti o revizi dominantní orientace státu na východní kulturní a politické vzory, která byla definitivně provedena až za zcela jiných okolností po listopadu 1989.

Plzeňské červnové nepokoje nelze z výše uvedených důvodů souhrnně označit za pokus o demontáž státně socialistického režimu. V průběhu některých fází demonstrací sice docházelo k artikulování protivládních a místy dokonce antikomunistických postojů, tato stanoviska však zastávala pouze početně omezená skupina osob a nelze je vztahovat ani k celku všech aktérů různých druhů protestů, natož pak k celku lokální populace. Dílčí hesla demonstrujícího davu také netvořila žádný promyšlený politický program a byla do značné míry produktem emotivního dění v ulicích. Antisovětské ani antisocialistické postoje nezaznívaly vůbec. Vlastní demonstrace měly navíc spíše charakter protestu, propagujícího alternativní hodnoty ve veřejném prostoru, než pokusu o mocenský převrat. Zároveň však plzeňská revolta nebyla jen pouhou dělnickou sociální bouří proti peněžní reformě. Také stávky zaměstnanců průmyslových závodů totiž tvořily pouze jeden z aspektů tehdejšího

mnohohrstevného konfliktu. V samotném dělnickém prostředí navíc již v roce 1953 rezonovaly i některé podněty přesahující rámec tradičního sociálního protestu. Příznačné byly v tomto směru zejména sympatie některých mladých dělníků k západní kultuře.

Plzeňská revolta se proto jeví spíše jako živelný souzvuk několika partikulárních vzájemně nesouměřitelných protestů, při kterých různé části společnosti reagovaly na peněžní reformu skrze odlišné kulturní tradice. Během protestů přitom přinášely do veřejného prostoru každá své vlastní alternativní autority, prostřednictvím nichž poměřovaly tehdejší neúnosnou sociální situaci. Mezi ně patřily jak prvorepublikové morální vzory a západní pojetí demokracie, tak také socialistická ideologie, tradice dělnického hnutí či doktrína třídního boje. Dílčí požadavky jednotlivých skupin fungovaly ve veřejném prostoru jako výzvy k inovaci stávajícího systému, přičemž některé z artikulovaných konfliktů bylo možno vyřešit na půdě daného režimu (zvýšení životní úrovně dělníků, zvýhodnění opor režimu oproti exponentům minulých dob), jiné pravděpodobně byly neslučitelné s jeho zachováním (svobodné volby, západní kulturní vlivy, vnitrostranická demokracie).

Peněžní reforma pouze tmelila všechny výše uvedené tradiční formy protestu dočasně v jeden tekutý celek. Pojivem tohoto zdánlivého spojení byla sociální panika. Obyvatelstvo vstupovalo do procesu výměny platidel po čtrnáctidenní zásobovací krizi, která v něm vyvolávala oprávněné obavy ze zhroutilí maloobchodní sítě. Zároveň nebylo dostatečně informováno o výši svých budoucích mezd. Nedůvěřovalo též novému cenovému systému, na kterém se mohlo aktivně podílet až po provedení výměny hotovostí. Ta se však sama o sobě stávala martyriem díky chaosu ve fungování výměnných středisek. Domácnosti navíc přišly o podstatnou část svých finančních rezerv. Některé též ztrácely výrazné sociální zvýhodnění plynoucí z dvojího (vázaného a volného) trhu. Souhrn všech těchto faktorů způsobil, že lidé po několik dní čelili v poválečných poměrech zcela bezprecedentní ztrátě základních životních jistot. K různorodým podobám morálního pobouření plynoucích z jednotlivých dlouhodobých společenských konfliktů se proto připojilo též okamžité všeobecné rozhořčení, které pramenilo ze sociálních důsledků reformy a také z autoritativního a diletantského způsobu její realizace.

Extrémní míra frustrace, vzteku a paniky způsobila, že červnové demonstrace i stávky vykazovaly v porovnání s předchozími incidenty neobyčejně vysoký stupeň agresivity. Fyzické násilí přitom v počáteční fázi užívali zejména protestující a teprve po dlouhém váhání na ně byly schopny odpovědět též bezpečnostní aparáty. Poprvé v plzeňských pounorových dějinách se tak uplatnily jako formy kolektivního protestu také výtržnosti a pokusy o lynč,

kteří dříve nenáležely k žádné z oživených protestních tradic. Pouze v tomto bodě bylo tvarosloví červnové revolty úplnou novinkou.

Revolta jako důsledek dočasného stavu bezvládní

Kromě pestré škály subjektivních motivů k protestu se na výsledné podobě společenských nepokojů výrazně podepsaly též některé faktory oslabující obranyschopnost státně socialistického režimu. Mezi ty nejvýznamnější patřila dlouhodobá dysfunkce sítě stranických organizací, která se projevovala již v letech 1949-1953 značnou pasivitou členské základny i nižších funkcionářů a formalistickým způsobem plnění úkolů. Nedostatky ve fungování tohoto pilíře systému byly navíc ještě umocněny vnitrostranickými monstrprocesy v letech 1951-1952 a úmrtím oficiálních tváří a garantů pounorového politického režimu, Klementa Gottwalda a J. V. Stalina, v březnu 1953. Vedení komunistické strany tak v červnu 1953 zápasilo nejen s široce rozšířenou nedůvěrou řadových členů k nadřízeným orgánům, kterou dříve samo účelově pomáhalo rozdmýchat, ale též s politickou slabostí a nestabilitou obou svých řídicích center, jak toho pražského, tak toho moskevského. Protesty proto zastihly komunistickou stranu v citlivém přechodném období.

Zároveň uvnitř systému existovaly autonomní prostory, které se do značné míry vymykaly kontrolním mechanismům pražských i regionálních stranických orgánů. Vedoucí činitelé strany i bezpečnosti proto nebyli dobře informováni o sociálním napětí v továrnách a podcenili razanci odporu dělnických kolektivů proti peněžní reformě. S tímto faktorem pak úzce souvisel další, ideologický. Dělnická třída byla ústředním pojmem oficiálního diskursu a tvořila základní legitimizační nástroj pounorového režimu. Kvůli tomu muselo vedení strany dělnické stávky alespoň v obecné rovině tolerovat jako oprávněné a zacházet s nimi odlišně než s protesty jiných společenských skupin. Ve specifickém prostředí průmyslových závodů dlouhodobě fungovala odlišná pravidla než v okolním světě. V červnu 1953 pak tato dlouhodobá praxe vedla k tomu, že proti vznikajícím plzeňským demonstracím váhaly krajské i ústřední orgány strany silově zasáhnout, volily raději strategii slovního přesvědčování a vysílaly zpočátku do ulic neozbrojenou pořádkovou sílu. Samy tím nevědomky poskytly prostor k eskalaci protestů a přispěly k destabilizaci lokálních bezpečnostních orgánů, které nebyly schopny splnit jejich nerealistické rozkazy.

Z hlediska mocenských aparátů přitom peněžní reforma sama o sobě představovala mimořádně náročný úkol, který by výrazně přetížil veškeré politické, administrativní i bezpečnostní struktury jakéhokoli režimu. Kvůli nutnému utajení přípravy celé akce měli

funkcionáři strany, veřejné správy i policie pouze několik málo dní na zajištění propagační kampaně, výměny hotovostí, inventur v obchodech i bezpečnosti výměnných středisek. Tento spěšný postup vedl již během přípravné propagační kampaně k faktickému kolapsu lokálního stranického aparátu, ke kterému výrazně přispěly též rezistenční tendence uvnitř členské základny. V rozhodný okamžik pondělního rána pak navíc došlo k vylidnění klíčových stranických i správních úřadů (v důsledku výkonu povinností spojených s reformou) a zejména k odčerpání většiny příslušníků bezpečnostních složek do výměnných středisek. Vznikl tak výrazný deficit dostupných pořádkových sil, který byl v západních Čechách ještě prohlouben tím, že zde armáda odvolala na poslední chvíli své slíbené posily, které následně musely být nahrazeny zálohami Veřejné bezpečnosti a Lidových milicí. Protesty proto dosáhly v Plzni výjimečných rozměrů také z toho důvodu, že ve městě nebyla přítomna dostatečná síla, kterou by proti nim bylo možno neprodleně nasadit. Krizovou situaci pak krajší velitelé dodatečně řešili povoláním jednotek z jiných regionů. Vedení komunistické strany tak už pouhým vyhlášením reformy nevědomky samo uvrhlo aparáty do situace, ve které nebyly schopné ani ochotné plnit své základní funkce.

Zhroucení lokálních bezpečnostních struktur bylo dále způsobeno osobním pochybením některých krajských velících důstojníků, kteří podcenili rizika a nebyli v době vzniku nepokojů přítomni na svých stanovištích. Špatná koordinace operací jednotlivých druhů bezpečnostních složek pak v kombinaci s neochotou některých jejich příslušníků zasahovat proti protestujícímu davu vytvořila v Plzni dokonalý chaos. Ten byl posléze překonán až převzetím velení celé operace pražskými důstojníky.

Plzeňská červnová revolta tak těžila z celkového oslabení komunistické strany, procházející právě citlivým obdobím obměny řídicích orgánů. Peněžní reforma navíc přetížila stranické a bezpečnostní aparáty, které pak nevydržely spojený tlak pasivní rezistence svého personálu a veřejných nepokojů. K jejich destabilizaci přispěly rovněž nerealistické instrukce vedení strany, které se zpočátku pokoušelo respektovat legitimitu dělnických protestů. Výsledkem byl celkový kolaps lokálních stranických i bezpečnostních struktur, jenž vytvořil na západě Čech dočasný stav bezvládní a zásadním způsobem otrásl autoritou státních i stranických institucí. Toto přechodné vakuum moci mělo na celkový vývoj revolty srovnatelně významný vliv jako samotné aktivity protestující části obyvatel. Charakteristické pro tehdejší společenskou atmosféru proto nebyly ani tak vlastní stávky a demonstrace, kterých se ostatně účastnil jen zlomek populace, ale zejména absence adekvátní reakce na straně řadových komunistů a příslušníků bezpečnostních složek. Právě jejich nečinnost byla skutečným ukazatelem hloubky probíhající krize.

Destabilizace lokálních pilířů moci byla pouze dočasná a podmíněná. Závisela totiž na přetížení aparátů v době realizace reformy a také na pasivní rezistenci jejich pracovníků. Nesouhlas tohoto segmentu společnosti s peněžní reformou přitom vycházel ze značně odlišných předpokladů než protestní aktivita demonstrantů a zachovával v obecné rovině loajalitu ke státně socialistickému režimu. Výrazně zde spolupůsobila též přechodná neochota řešit problémy, které zapříčinil někdo jiný (vedení strany) a které nebyly předem ani formálně konzultovány. Nešlo tedy o obstrukci trvalého rázu. Zásah ústředí v odpoledních hodinách proto vedl v Plzni poměrně rychle k obnovení pořádku. Činnost místních aparátů byla restartována a v následujících týdnech a měsících byl rámcově obnoven jejich běžný provoz.

Proč právě v Plzni?

Společenské poměry v západočeském regionu se v průběhu padesátých let příliš nelišily od situace v ostatních částech republiky a také reakce tamního obyvatelstva na peněžní reformu v roce 1953 nijak nevybočovala z obecných celostátních trendů. Plzeňská revolta začínala podobným sociálním protestem, jaké se odehrály též na řadě jiných míst. Její výjimečnost však spočívala v tom, že se postupně rozvinula, radikalizovala a politizovala.

Hlavní příčinou mimořádného vývoje plzeňských nepokojů bylo specifické společenské postavení dělníků Závodu V. I. Lenina. Podnik patřil k základním pilířům pětiletého hospodářského plánu. V letech 1949-1953 se zásadní měrou podílel na celostátním zvyšování produkce těžkého průmyslu a zároveň sloužil jako rezervoár dělnických kádrů pro politicky motivovanou personální obměnu státních aparátů. V mnohem větší míře než v jiných průmyslových závodech se zde proto projevovaly dva protichůdné fenomény: Na jedné straně vysoký společenský status příslušníků dělnické třídy ve státně socialistickém režimu, na straně druhé pak dezorganizace pracovního procesu vyvolaná restrukturalizací výrobních programů i hektickým plněním plánu. Zaměstnanci továrny si dobře uvědomovali svůj nadregionální hospodářský význam i tradiční vliv podniku na společenské klima v západočeské metropoli. Vyznačovali se proto zvýšeným sebevědomím, které bylo hlavním předpokladem protestů. Rostoucí tlak na výkonnost a neodpovídající pracovní podmínky navíc dlouhodobě vytvářely uvnitř závodu napjatou atmosféru. Výraznou pobídkou k protestům osazenstva továrny byly též vysoké finanční ztráty způsobené reformou, které výrazně převyšovaly průměrné škody celku společnosti. Velká část zdejších dělníků totiž pobírala nadprůměrné mzdy, ze kterých dokázala po roce 1945 naspořit značné úspory.

Reforma také dělníky připravila o sociální benefity plynoucí z přídatkových lístků pro těžce pracující a zcela anulovala jejich úspory z doby války (vázané vklady).

Kolektivní odpor proti reformě podpořila rovněž příhodná struktura zaměstnanců závodu, která vznikla v průběhu předchozích let odlivem původního osazenstva do politických nebo správních funkcí a současným nábořem pracovních sil z nedělnických profesí. Tyto nové skupiny zaměstnanců tvořily v červnu 1953 v některých odděleních továrny i více než jednu čtvrtinu veškerého personálu a přinášely do vzniklého konfliktu odlišné životní zkušenosti. Podobná infiltrace byla též patrná v řadách dělnické mládeže, která se mnohdy rekrutovala z rodin úředníků a živnostníků, zastávala často nonkonformní formy životního stylu, bouřila se proti autoritám a v některých případech se dokonce inspirovala západními kulturními vzory. Tato část příslušníků dělnické mládeže pak v sobě spojovala sebevědomí tradičního továrního prostředí s kulturní revoltou vůči systému.

Jistý omezený vliv na rozvoj protestů v Závodech V. I. Lenina měla patrně též skutečnost, že podnik náležel v meziválečném období k významným baštám sociální demokracie. Tento faktor se promítal především do letitých stereotypů myšlení a modelů jednání, jakými byly například právo na stávkou či solidarita kolektivu. Ideály sociálního demokratismu tak v červnu 1953 sice nepřímo posilovaly obecnější tradice pěstované v dělnickém prostředí, zůstávaly však samy o sobě nevyřčené a nevtělily se ani do žádného jasně definované hnutí. Komunistická strana jejich nebezpečí v regionu dlouhodobě přeceňovala a marně pátrala po rozsáhlejších odbojových skupinách tohoto politického zaměření. Obávala se zejména vysokého počtu někdejších sociálních demokratů uvnitř vlastní strany. Pasivní rezistence stranického aparátu proti peněžní reformě vycházela však v mnohem větší míře z poválečných inspirací a rovněž nebyla explicitně sociálně demokratická.

Zcela přímým způsobem naopak plzeňskou revoltu posílil kulturní a politický vliv osvobození města americkou armádou v květnu 1945. Sympatie k západní kultuře a životnímu stylu byly v řadách zdejší mládeže značně rozšířené již v letech 1945-1948 a později pronikaly i do dělnického prostředí. Řada mladých demonstrantů v červnu 1953 proto věřila tomu, že v měnící se mezinárodní situaci by mohlo dojít k zásahu americké diplomacie či amerických vojsk ve prospěch protestujícího plzeňského obyvatelstva. Podobné iluze o zvláštním vztahu západní supervelmoci k plzeňskému regionu pak dodávaly odvahu některým částem manifestujícího davu.

Hledání vhodného sociokulturního pole pro řešení konfliktu

Postoje vedení komunistické strany k plzeňským nepokojům procházely podobně dynamickou proměnou jako samy protesty. Zpočátku funkcionáři krajské i ústřední úrovně posuzovali incident jako opodstatněný sociální protest dělníků a pokoušeli se jej utiшит prostřednictvím nenásilných metod přesvědčování. Teprve pod dojmem radikalizace dění v ulicích postupně přehodnocovali situaci a až v odpoledních hodinách se odhodlali označit oficiálně protesty za pokus o kontrarevoluční vystoupení. Touto novou definicí konfliktu byly všechny odnože protestu zpětně politizovány. Prostor pro loajální formy odporu proti reformě se uzavřel. Vedení strany se rozhodlo incident řešit primárně na politickém sociokulturním poli a různorodé výzvy k inovaci režimu buďto přeslechlo, nebo je odmítlo jako nepřátelské. Revolta, která z hlediska subjektivních motivů svých aktérů netvořila jednotný celek a byla druhem sociální komunikace, nikoli pokusem o mocenský převrat, tak v rámci systému souhrnně účinkovala (fungovala) jako antikomunistické povstání.

Politické pole řešení konfliktu převažovalo též v první fázi následné procedury „normalizace“ západočeských poměrů. Lokální komunističtí funkcionáři, kteří byli během demonstrací bití a veřejně zostouzeni, postupovali zpočátku pod vlivem svých vybuzených emocí. Jejich frustrace se promítala do siláckých a teatrálních gest, jakým bylo například stržení plzeňské sochy T. G. Masaryka. Poznamenala však rovněž podobu represivních opatření. Místo potrestání skutečných viníků se proto v Plzni rozpoutala plošná vendeta vůči komukoli, kdo se k protestům jakýmkoli způsobem buď jen připeletl. Justiční procesy, perzekuce na pracovištích i vysídlování obyvatel z města byly přitom zaměřeny nejen proti samotným aktérům protestu, ale též proti jejich domnělému zázemí, které bylo mylně identifikováno v příslušnicích někdejších „buržoazních“ vrstev. Politika silné ruky se přenášela i do ideologické roviny a její integrální součástí se stala rozsáhlá kampaň proti sociálnědemokratické i masarykovské tradici a proti recepci západních kulturních vzorů. Tato vyhrocená propagační akce vyústila posléze v letech 1954-1955 v sérii politických procesů proti bývalým reprezentantům sociální demokracie. Vedení komunistické strany tak nepochopilo složitou strukturu artikulovaných společenských konfliktů, chybně protesty posuzovalo jako homogenní celek, své úderky zaměřilo namnoze na fiktivní cíle a podstatná část příčin krize zcela unikla jeho pozornosti.

Neobyčejně extenzivní uplatňování represivních opatření vedlo k relativně rychlému potlačení protestů. Výraznou roli při tlumení veřejných nepokojů sehrály však také další faktory. Mezi ty nejvýznamnější patřil zejména pokles sociální paniky, způsobený

dokončením výměny platidel, vyplacením prvních záloh na mzdy v nové měně a obnovením řádného fungování maloobchodní sítě. Nejnáročnější fáze reformy, spojená s extrémní sociální nejistotou, tak byla překonána a obyvatelstvo se mohlo začít přizpůsobovat nové stabilnější realitě. Zároveň odezníval bezprostřední pocit existenčního ohrožení, který byl jedním z nejučinnějších mobilizačních nástrojů revolty. Rozhodující vliv na poměrně hladké ukončení protestů měla v neposlední řadě též vnitřní rozpolcenost odporu proti peněžní reformě. Nositelé loajálních forem rezistence totiž po označení revolty za protistátní čin nemohli v protestech dále pokračovat. Proto reformu dodatečně schválili, politickou odpovědnost za veřejné nepokoje svalili na příslušníky „reakčních“ kruhů a prohlásili se za oběti svedené nepřátelskou propagandou. Československá společnost nebyla v červnu 1953 nikterak jednotnější ani soudržnější než při parlamentních volbách v květnu 1946 či v době vládní krize v únoru 1948.

Emotivní jednání západočeských komunistických funkcionářů od počátku korigovaly koncepčnější záměry ústředí. Od července 1953 pak do této snahy začaly zřetelně zasahovat také ohlasy tzv. Nové kurzu, přicházejícího do Československa ze Sovětského svazu. Důraz při řešení konfliktu se proto přesunul od politické represe ke stabilizaci sociálních poměrů a k rozvoji životní úrovně. Plošná perzekuce byla zmírněna ve prospěch obnovení každodenního života společnosti i praktického chodu národního hospodářství. Ačkoli vedení strany doposud plně nereflektovalo spletité kořeny červnové revolty, nastolené změny představovaly reálné řešení alespoň některých společenských problémů.

Do popředí zájmu stranického vedení se zároveň dostávala také klíčová otázka jeho společenské izolace (uvnitř společnosti i samotné strany). Představitelé komunistické strany si uvědomili, že dlouhodobá pasivita základních organizací připravila stranu o jediný přímý komunikační kanál se společností a pokoušeli se tento stav napravit. Personální obměna na klíčových regionálních postech, prověrka všech členů strany, propagační kampaň proti konkurenčním ideologiím, ani okázalé oficiální veřejné manifestace však k výraznému zvýšení samostatné iniciativy řadových komunistů nevedly. Tento repertoár tradičních nástrojů vnitřní stranické politiky totiž pouze potíral důsledky a neléčil vlastní příčiny nezájmu o politickou činnost. Výrazná liberalizace řízení stranické sítě, která pravděpodobně jako jediná mohla dlouhodobě zlepšit atmosféru uvnitř nižších organizačních stupňů, nebyla vůbec zvažována.

Morální škody způsobené straně peněžní reformou byly dlouhodobé a křivdy učiněné během následných represí zůstávaly v lokálním prostředí aktuálním tématem ještě i v roce 1968. Přesto však reforma neznamenal zásadní mezník ve vztahu československé (ani

plzeňské) společnosti ke státně socialistickému režimu. Celkový pokles důvěry obyvatelstva ve stranické vedení byl totiž v následujících letech kompenzován zvýšením tempa růstu životní úrovně (osobní spotřeby). Peněžní reforma tak v rámci vývoje systému znamenala paradoxně výrazný otřes i počátek stabilizace zároveň.

Dvojaký byl také bezprostřední vliv revolty na atmosféru ve společnosti. Vlna plošné perzekuce vyvolala dočasně v regionu ovzduší strachu, ve kterém si ani mnozí přesvědčení sympatizanti režimu nemohli být jisti, zda se nestanou terčem postihů. Důrazné lekce se v tomto směru dostalo též plzeňským vedoucím funkcionářům, kteří museli nést osobní odpovědnost za nezdar vládní politiky, které nezpůsobili. Na druhou stranu však revolta spolu s nesmělým zaváděním některých rysů tzv. Nového kurzu vzbuzovala u řady občanů naději na budoucí liberalizaci systému. Pokles mezinárodního napětí se projevil v červenci skončením války v Koreji. Vyhlášení voleb do národních výborů a do národního shromáždění na rok 1954 podnítilo značnou společenskou odezvu a dokonce aktivizovalo některé vyčkávající stoupence politické opozice. Přestože nakonec k výraznějším změnám nedošlo, společenské klima konce roku 1953 se od předchozí periody lišilo spíše nadějemi vkládanými do příštího politického i sociálního vývoje, než obavami z represí.

Peněžní reforma ani plzeňská revolta tedy neznamenal samy o sobě zásadní historický přelom v celostátním ani v regionálním měřítku. Byly produktem i akcelerátorem obecnějšího procesu změny mezinárodněpolitické konstelace, která se v Československu projevovala postupným dozníváním éry stalinismu, spojeného s „horkou“ fází studené války, a pomalým nástupem nových „mírových“ řešení. Tvořily pouze jednu ze zastávek na delší cestě od nadměrného zbrojení k racionálnímu snižování investic do armády, od válečných priorit k uspokojování alespoň základních sociálních potřeb společnosti, od veřejných politických procesů k jejich neochotné revizi a od permanentní revoluce k sofistikovanějším formám stabilizace státně socialistického režimu. Průběh československé peněžní reformy v sobě inkorporoval všestranný revoluční chaos předchozích let panující na politické scéně, v ekonomice i uvnitř stranického aparátu. Plzeňské protesty proti reformě pak, po boku výrazně mohutnější Berlínské revolty, vstupovaly do situace, kdy dveře k postupné adaptaci systému na nové poměry byly již v Moskvě pozvolna otevírány. Ani nadcházející éra přitom nebyla prosta útlaku a bezpráví, poskytovala však většině společnosti přece jen stabilnější a předvídatelnější životní prostředí.

Zároveň též končila éra intenzivního vzájemného vymezování pozic různých sociálních, kulturních a politických frakcí československé společnosti, jež bylo průvodním rysem první „destruktivní“ fáze revoluce v letech 1948-1953. V důsledku toho kolektivní protesty

jednotlivých společenských hnutí vrcholící plzeňskou revoltou ustoupily v následujícím období do pozadí a výrazněji se znovu rozšířily až v druhé polovině šedesátých let.

Seznam příloh

- Příloha č. 1: Plán místa demonstrací, květen 1948.
- Příloha č. 2: Obyvatelé Plzně shromáždění ve dnech 5. – 6. května 1948 kolem vyzdobeného základního kamene pomníku americké armády na rohu tehdejší Stalinovy a Benešovy třídy.
- Příloha č. 3: Plán místa demonstrace, září 1948.
- Příloha č. 4: Fotografie pietní výzdoby pomníku Národního osvobození v Plzni v září 1948.
- Příloha č. 5: Plán místa demonstrací, červen 1953.
- Příloha č. 6: Dav demonstrující před budovou plzeňské radnice dopoledne 1. června 1953.
- Příloha č. 7: Shromáždění protestujících obyvatel na Dukelském náměstí v Plzni odpoledne 1. června 1953.
- Příloha č. 8: Večerní průvod komunistické strany 1. června 1953.

Seznam pramenů a literatury

Použité archivní fondy

Státní oblastní archiv v Plzni

- KSČ – Západočeský krajský výbor Plzeň
- KSČ – Podnikový výbor n. p. Škoda Plzeň
- Krajský soud Plzeň
- Národní fronta – Krajský výbor Plzeň
- Západočeský krajský národní výbor Plzeň
- Československý svaz mládeže – Krajský výbor Plzeň
- Policejní ředitelství Plzeň
- dokumenty bývalého *Podnikového archivu Škoda*

Archiv města Plzně

- KSČ – Městský výbor Plzeň
- Národní výbor města Plzeň
- Jednotný národní výbor Plzeň III – bezpečnostní referát
- Obchodní akademie v Plzni
- Státní gymnázium Plzeň
- Bezpečnostní referát ÚNV statutárního města Plzně
- Pozůstalost Vladimír Havlic
- Pozůstalost Josef Brand

Podnikový archiv Škoda

(Přemístěn v průběhu psaní práce do *Státního oblastního archivu v Plzni.*)

Státní okresní archiv Plzeň-jih se sídlem v Blovicích

- Okresní soud Plzeň, II

Národní archiv

- ÚV KSČ – Generální sekretariát
- ÚV KSČ – Organizační oddělení, M. Švermová
- ÚV KSČ – Předsednictva
- ÚV KSČ – Politický sekretariát
- ÚV KSČ – Organizační sekretariát
- ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů, agendy stranická statistika a informace
- ÚV KSČ – Oddělení stranických orgánů – I. oddělení
- ÚV KSČ – Bulletin
- ÚV KSČ – Oddělení masových organizací
- ÚV KSČ – Kancelář prvního tajemníka Antonína Novotného
- ÚV KSČ – Celostátní porady a konference
- ÚV KSČ – Měnová reforma [neuspořádaný fond, tematický soubor vyčleněných dokumentů předkládaný badatelům]
- Státní soud Praha
- Československý svaz mládeže – Ústřední výbor Praha
- Svaz přátel USA
- Ministerstvo vnitra – Noskův archiv
- Ministerstvo financí II Praha
- Úřad předsednictva vlády – tajné

Archiv bezpečnostních složek

- Sekretariát ministra vnitra
- Velitelství Státní bezpečnosti
- Svazková agenda vedená u Krajské správy MV Plzeň
- Svazková agenda uložená na centrále MV
- Studijní ústav ministerstva vnitra
- Inspekce ministra vnitra
- Ústředna Státní bezpečnosti

Všeodborový archiv

- ÚRO – Organizační oddělení
- ÚRO – Předsednictvo
- KOR

- Odborový svaz KOVO

Archiv České národní banky

- Státní banka československá
- Státní banka československá – pobočka Plzeň

Vojenský ústřední archiv

- Ministerstvo národní obrany

Pramenné edice a tištěné prameny

KAPLAN, Karel – Váchová, Jana (eds.): *Perzekuce po měnové reformě v Československu v roce 1953*. Praha: ÚSD AV ČR 1993.

MUSILOVÁ, Dana (ed.): *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*. Dokumenty o perzekuci a odporu. Sv. 8. Praha: ÚSD AV ČR 1993.

OLIVOVÁ, Věra – Alena ŠUBRTOVÁ, Alena (eds.): *Tryzna za Edvarda Beneše 1998*. Praha: Společnost Edvarda Beneše 1998.

OLŠANOVÁ, Marie (ed.): *Únor 1948 na Plzeňsku : dokumenty ke 20. výročí Února*. Plzeň: KV KSČ 1968.

PELANT, Jan – BYSTRICKÝ, Vladimír (ed.): *Únor 1948 v západních Čechách, faksimilia dokumentů*. Plzeň 1978.

PERNES, Jiří (ed.): Neznámý dokument o peněžní reformě v Československu v roce 1953. In: *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana*, Brno 2003, s. 169-190.

Sčítání lidu a soupis domů a bytů v Republice československé ke dni 1. března 1950. Díl 1, Nejdůležitější výsledky sčítání lidu a soupis domů a bytů za kraje, okresy a města. Praha: Státní úřad statistický 1957, s. 171.

Sčítání lidu v Republice československé ke dni 1. března 1950. Díl 2, Věkové složení a povolání obyvatelstva. Praha: Státní úřad statistický 1958, s. 315.

SKÁLA, Adam: Červen 1953 ve vzpomínkách Josefa Hodka. In: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLIII (2008), s. 364-369.

SKÁLA, Adam (ed.): Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů, in: *Minulostí západočeského kraje*, č. 42/2 (2007), s. 592-630.

PROKŠ, Petr (ed.): *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. Praha: Historický ústav AV ČR 1999.

Dobová periodika

Pravda 1945-1953

Nový den 1945-1948

Svobodný směr 1945-1948

Škodovák 1945-1953

Mladá fronta 1945-1948

Studentský hlasatel 1946-1947

Středoškolák 1945-1948

Literatura memoárového charakteru

CÍSAŘ, Čestmír: *Paměti : nejen o zákulisí Pražského jara*. Praha: SinCon 2005.

ČERNÝ, Václav: *Paměti III. 1945-1972*. Brno: Atlantis 1992.

PIK, Luděk: *Dvě stě milionů vteřin. Reportáž a povídky*. Plzeň: E. Kosnar 1946.

ŠVERMOVÁ, Marie: *Vzpomínky*. Praha: Futura 2008.

ULČ, Otto: *The Judge in a Communist State : A View From Within*. Columbus: Ohio University Press 1972.

Odborná literatura

ABRAMS, Bradley Francis: *The Struggle for the Soul of the Nation : Czech Culture and the Rise of Communism*. Lanham: Rowman and Littlefield 2004.

BABKA, Lukáš – VEBER, Václav (ed.): *Za demokracii a svobodu III : Třetí (protikomunistický) odboj*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové 2002.

BÁRTA, Milan: Podíl československé bezpečnosti na přípravě a provedení měnové reformy v roce 1953, in: *Securitas imperii*, roč. 2014, č. 24, s. 52-81.

BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v roce 1945*. Praha: Svoboda 1951.

BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Američané v západních Čechách v roce 1945*. Praha: Mladá fronta 1953.

- BAŤKOVÁ, Helena: *Plzeňské povstání 1953 a jeho důsledky*, rigorózní práce Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2002.
- BAUEROVÁ, Marie: *Škodovy závody v letech 1945-1949*, kandidátská práce Filosofická fakulta University Karlovy v Praze, 1974.
- BAUEROVÁ, Marie: Vznik revolučních orgánů dělnické třídy ve Škodových závodech v roce 1945, in: *Zpravodaj komise pro dějiny závodů v ČSSR V* (1978), s. 13-33.
- BÍLEK, Jiří: Československá armáda a měnová reforma v roce 1953, in: *Historie a vojenství XLIV* (1995), s. 66-91.
- BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost : Československo a rok 1956*. Praha: Prostor 2001.
- BOŠTÍK, Jan (ed.): *Jak to bylo s osvobozením Plzně? : protifašistický odboj v Plzni za druhé světové války a květnové povstání Plzeňanů v roce 1945*. Praha: Orego 2012.
- BRAND, Josef: Budeme rehabilitovat 1. červen 1953? : Pokus o rekonstrukci událostí kolem měnové reformy v Plzni, *Pravda*, roč. 49, č. 128 (29. 5. 1968), s. 3.
- BRICHTA, Vladimír: Pokus o „antiúnor“ v Plzni roku 1953, in: *Minulostí západočeského kraje XIV*, s. 65-70.
- BRICHTA, Vladimír: *Komunistická strana Československa a Československá strana sociálnědemokratická na Plzeňsku v období uskutečňování Košického vládního programu a voleb do Ústavodárného národního shromáždění*, disertační práce Lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Plzni, 1965.
- BRICHTA, Vladimír: *V první linii*. Plzeň: Západočeský KV KSČ 1968.
- BRICHTA, Vladimír – BĚLOHLÁVEK, Miloslav – GROSER, Hynek: *Plzeň 1945-1970*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1971.
- BRICHTA, Vladimír (ed.): *Dějiny Plzně III : Od roku 1918 do roku 1948*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1982.
- BUDILOVÁ, Věra: Strhli pomník plzeňští divadelníci? : Pravda o stržení Masarykova pomníku v Plzni. In: *Rudé právo*, roč. 48, č. 158 (9. 6. 1968), s. 2.
- CONNELLY, John: *Zotročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945-1948*. Praha: Karolinum 2008.
- CUHRA, Jaroslav – VEBER, Václav (eds.): *Za svobodu a demokracii. Odpor proti komunistické moci I*. Praha: Karolinum 1999.
- ČECH, Vladimír: *K historii revizionizmu na Plzeňsku*. Plzeň 1959.
- ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav (eds.): *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí : Československo 1948-1989*. Praha: ÚSD AV ČR 2012.

- EISENHAMMER, Miroslav: Škody způsobené městu Plzni nálety v době druhé světové války, in: *Západočeský sborník historický V* (1999), s. 319.
- EISENHAMMER, Miroslav: Mzdová hladina zaměstnanců Škodových závodů v Plzni v době druhé světové války, in: *Historie a vojenství 1/2001*, s. 128-143.
- FISCHER, Jan – EIS, Zdeněk: *Americká okupace západních Čech v roce 1945*. Praha: Naše Vojsko 1953.
- HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti : zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia 2000.
- HAVELKA, Miloš: Česká kultura a politika před různými horizonty generační zkušenosti. In: *Nezapomenuté historie : sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*. Brno, Doplněk 2007, s. 98-117.
- HAVLIC, Vladimír: *Památník národního osvobození v Plzni : Z materiálů archivu historie a obnovy památníku*. Plzeň 1999.
- HEATH, Joseph – POTTER, Andrew: *Kup si svou revoltu*. Praha: Rybka 2012.
- HELLBECK, Jochen: *Revolution on my mind : writing a diary under Stalin*. Cambridge: Harvard University Press 2006, s. 223-284.
- HEUMOS, Peter: „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“ : *Dělníci a státní socialismus v Československu*. Praha, ÚSD AV ČR 2006.
- HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka 1996.
- HORÁK, Pavel: *Bohumil Laušman politický životopis : Riskantní hry sociálnědemokratického lídra*. Praha: Mladá fronta 2012, s. 328-354.
- HRON, Jan: *Změny v oblasti mezd v období 1945-1953*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV 1968.
- JANÁČEK, František: *Čtení o Škodovce*. Plzeň: Škoda Plzeň 1978.
- JANÁČEK, František (ed.): *Největší zbrojovka monarchie : Škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce 1859-1918*. Praha: Novinář 1990.
- JECH, Karel: *Soumrak selského stavu 1945-1960*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001.
- JÍLEK, Tomáš (ed.): *Národní odboj a politické, kulturní a vojenské aspekty osvobození Plzně a Západních Čech americkou armádou*. Plzeň: Západočeská univerzita 1996.
- JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha: Svítání 1992.
- JÍŠA, Václav: *Škodovy závody 1859-1965*. Praha: Práce 1969.

- JUKL, Eduard: *Z kroniky bojů plzeňských leninovců za obnovu svého závodu a za upevnění lidově demokratického zřízení*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1962, s. 23-90.
- JUKL, Eduard: *Plzeňští leninovci v boji za splnění úkolů první pětiletky a rozvinutí výstavby socialismu v Československu (1949-1953)*. In: K dějinám závodů V. I. Lenina Plzeň. Krajské nakladatelství v Plzni, Plzeň 1964, s. 7-104.
- KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu : k sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Praha: Academia 2007.
- KAPLAN, Karel: *Tábory nucené práce v Československu v letech 1948-1954*. Praha: ÚSD AV ČR 1992.
- KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1953-1966*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1992.
- KAPLAN, Karel: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*. Praha: ÚSD AV ČR 1993.
- KAPLAN, Karel: *Poslední rok prezidenta : Edvard Beneš v roce 1948*. Praha: ÚSD AV ČR 1993.
- KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta 1993.
- KAPLAN, Karel: *Československo v RVHP 1949-1956*. Praha: ÚSD AV ČR 1995.
- KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno: Doplněk 1997.
- KAPLAN, Karel: *Sociální demokracie po únoru 1948*. Brno: Doplněk 2011.
- KARLICKÝ, Vladimír (ed.): *Svět okřídleného šípů : koncern Škoda Plzeň 1918-1945*. Plzeň: Paseka 1999.
- KNAPÍK, Jiří (ed.): *Peněžní reformy a zvraty na území České republiky (po roce 1918) : sborník příspěvků ze stejnojmenné konference Slezské univerzity v Opavě*. Opava: Slezská univerzita v Opavě 2005.
- KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci : kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha: Libri 2006.
- KOČIAN, Jiří: *Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948, organizace, program, politika*. Brno: Doplněk 2002.
- KÖPPOVÁ, Barbora (ed.): *Dějiny českých médií v datech : rozhlas, televize, mediální právo*. Praha: Karolinum 2003.
- KONEČNÝ, Stanislav: *„Vzbouření a veřejné násilí“ v Poličce 23. září 1949, aneb, Jak Poličští bránili děkana Jaroslava Daňka*. Litomyšl: Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli a Stanislav Konečný 2005.

KOTALÍK, Matěj: „Páskové“ a „chuligáni“ proti režimu? Na okraj tradičních konceptů odboje a rezistence. In: *Odboj a odpor proti komunistickému režimu v Československu a střední Evropě*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů 2010, s. 225-232.

KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý : politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl: Paseka – Národní archiv 2012.

KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945-1956*. Praha: Torst 1998.

LAŠTOVKA, Vojtěch: *Boj pracujících lidu Plzeňska proti fašistickým okupantům*. Plzeň: Krajské nakladatelství v Plzni 1959.

LAŠTOVKA, Vojtěch – BRICHTA, Vladimír – ŠŮMA, Vladimír: *Tři kapitoly z dějin boje revolučního hnutí západních Čech proti reformismu*. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1971.

LESÁK, Josef: *Studentský průvod na Hrad v únoru 1948*. Praha: Společnost E. Beneše 1995.

MAŇÁK, Jiří: *Komunisté na pochodu k moci. Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945-1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995.

MARADA, Radim: *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2003.

MAREK, Pavel: Protikomunistické demonstrace v Československu v roce 1953, in: *Securitas imperii*, roč. 2014, č. 24, s. 9-34.

MAREK, Pavel: *České živnostnictvo 1945-1960 : Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. Brno: Doplněk 2006.

MARTINOVSKÝ, Ivan: A Novotný pak zkritizoval všechny. In: *Region Plzeňsko : západočeské noviny*, roč. 3, č. 22 (3. 6. 1993), s. 6.

MARTINOVSKÝ, Ivan (ed.): *Dějiny Plzně v datech : od prvních stop osídlení až po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004.

MCDERMOTT, Kevin: Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953. In: *Contemporary European History*, Volume 19 (2010), Issue 4, 2010, s. 287-307.

MCDERMOTT, Kevin: Lidový odpor v komunistickém Československu: plzeňské povstání v červnu 1953, in: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVI (2011), s. 206-231.

MICHŇÁK, Josef – NIKLÍČEK, Ladislav: *Příspěvek k historii mládežnického hnutí v ČSSR (Boj za jednotu mládeže v letech 1945-1949)*. Praha: Mladá fronta 1962.

MOMMSEN, Wolfgang T.: Social Conditioning and Social Relevance of Historical Judgments, in: *History and Theory*, Volume 17, No. 4, Beiheft 17, December 1978, s. 19-35.

MUSILOVÁ, Dana: *Měnová reforma 1953 a její sociální důsledky*. Dokumenty o perzekuci a odporu. Sv. 8. Praha: ÚSD AV ČR 1993.

- NÁLEVKA, Vladimír: *Studená válka*. Praha: Triton 2003.
- NAVRÁTIL, Antonín: Průvod vysokoškoláků na Hrad 25. února 1948. In: *Vysokoškoláci za svobodu*. Praha, Ústav pro informace a vzdělávání 1998, s. 26-27.
- NEDVĚD, Jaroslav: *Cesta ke sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou v roce 1948*. Praha: Academia 1968.
- NEFF, Ondřej: Oprátka pro Masaryka. In: *Mladá fronta*, roč. 46, č. 53 (3. 3. 1990), příloha Víkend, s. 1-2.
- PACHTA, Jan: *Pravda o T. G. Masarykovi*. Praha: Orbis 1953.
- PASÁK, Tomáš: Demontrace 28. října v Praze. In: *Pražský sborník historický XIV* (1981), Archiv hlavního města Prahy, s. 120-147.
- PASÁK, Tomáš: Pražská protifašistická demonstrace českého studentstva v listopadu 1939 a její důsledky. In: *Pražský sborník historický XVIII* (1985), Archiv hlavního města Prahy, s. 65-97.
- PECKA, Jindřich: *Na demarkační čáře : Americká armáda v Čechách v roce 1945*. Praha 1995.
- PERNES, Jiří: *Brno 1951 : příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě*. Praha: ÚSD AV ČR 1997.
- PERNES, Jiří: Aféra majora Šoffra. Střetnutí vysokoškolských studentů a dělníků Zbrojovky v Brně v únoru 1946. In: *Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 295-318.
- PERNES, Jiří: Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953. Brno: ÚSD AV ČR 2000.
- PEŠŤÁK, Michael: *Stalinův pomník v Plzni*, in: Ročenka Státního oblastního archivu v Plzni (2006), 2007, s. 88-90.
- PETRÁŠ, Jiří: Peněžní reforma 1953, in: *Sborník Archivu ministerstva vnitra III* (2005), s. 141-171.
- PICHLÍK, Karel – BARTOŠEK, Karel: *Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku : o úloze pravicových sociálních demokratů*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1954.
- PLAMPER, Jan: Beyond Binaries : Popular Opinion in Stalinism. In: CORNER, Paul (ed.): *Popular Opinion in Totalitarian Regimes : Fascism, Nazism, Communism*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 64-80.
- POUSTA, Zdeněk: Smuteční pochod za demokracii. In: *Stránkami soudobých dějin – sborník prací k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Praha: ÚSD AV ČR 1993, s. 198-207.

- PRŮCHA, Václav (ed.): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. II. díl.* Brno 2009, s. 1002.
- RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu : lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960.* Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy 2010.
- RANDÁK, Jan: Socialističtí hrdinové a škodovák František Zýka. In: *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století.* Praha: Dokořán 2008, s. 390-410.
- ROKOSOVÁ, Šárka: Zásah jednotek SNB proti studentům 25. 2. 1948, in: *Securitas imperii*, roč. 12 (2005), s. 41-52.
- RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa od počátků do převzetí moci.* Praha: Academia 2002.
- RŮŽIČKA, Karel: *ROH v boji o rozšíření moci dělnické třídy.* Praha: Práce 1963.
- SKÁLA, Adam: Akce K – likvidace mužských řeholních domů v Plzni (1950), in: *Minulostí západočeského kraje*, č. 41/1, 2006, s. 295-400.
- SKÁLA, Adam: Měnová reforma 1. června 1953 v Plzni v hlášení mocenských orgánů, in: *Minulostí západočeského kraje*, č. 42/2, 2007, s. 592-630.
- SKÁLA, Adam: Pokusy o hromadné vystěhovávání plzeňských obyvatel po roce 1948, in: *Minulostí západočeského kraje*, č. 47, 2012, s. 187-245.
- SMULA, Johann: The Party and the Proletariat: Škoda 1948-53, in: *Cold War History*, vol. 6, no. 2 (2006), s. 153-75.
- SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepiscectví : stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950-1970).* Praha: Lidové noviny 2011.
- STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování.* Praha: ÚSD AV ČR 2005.
- STÁTNÍK, Dalibor: *Sankční pracovní právo v padesátých letech.* Praha: ÚSD AV ČR 1994.
- ŠAFRÁNKOVÁ, Eva: *Ty jsi červnověj? : 1953 očima pamětníků*, diplomová práce Filosofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, 2005.
- ŠLOUF, Jakub: KSCĚ na Plzeňsku v letech 1945-1948 : Početnost a struktura členské základny, in: *Minulostí západočeského kraje* 42 (2007), č. 1, s. 337-432.
- ŠLOUF, Jakub: Krajské vedení KSCĚ na Plzeňsku v letech 1945-1948, in: *Minulostí západočeského kraje* 44 (2009), č. 1, s. 261-352.
- ŠLOUF, Jakub: Proamerické demonstrace v Plzni 5. – 6. května 1948 : „Nesneseme v republice štvání proti Americe!“ In: VEBER, Václav (ed.): *Třetí odboj : kapitoly z dějin protikomunistické rezistence v Československu v padesátých letech 20. století.* Praha: ÚSTR 2010, s. 83-103.

- ŠLOUF, Jakub: „Nechceme svaz mládeže, když má rudé otěže!“ : Politický život pražských a plzeňských středoškoláků v letech 1945-1948, in: *Soudobé dějiny* 18 (2011), č. 4, s. 627-668.
- ŠLOUF, Jakub: Obraz myšlení západočeských středoškoláků na stránkách nezávislého časopisu Studentský hlasatel (1946-1947). In: WASKOVÁ, Marie (ed.): *Sborník k poctě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů*, Plzeň: M. Wasková 2011, s. 290-295.
- ŠLOUF, Jakub: Rivalita komunistické strany a sociální demokracie na Plzeňsku v letech 1945–1948 : Poválečné dědictví prvorepublikových tradic. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VI*. Praha: ÚSD AV ČR 2012, s. 113-137.
- ŠLOUF, Jakub: Byly plzeňské demonstrace v červnu 1953 vyprovokovány spolupracovníkem StB? : Životní příběh kamelota Josefa Fencla (1909-1979). In: SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.): *České, slovenské a československé dějiny 20. Století VI*. Ústí nad Orlicí: Oftis 2012, s. 85-96.
- ŠLOUF, Jakub: Rozvrat lokálního stranického a bezpečnostního aparátu v průběhu plzeňských demonstrací 1. června 1953. In: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.): *Osm let po válce. Rok 1953 v Československu*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů 2014, s. 295-305.
- ŠLOUF, Jakub: „Pojďte si s námi koupit svačinu za 500 Kč!“ Plzeňské demonstrace 1. června 1953 jako důsledek dočasné ztráty každodenních životních jistot obyvatelstva v průběhu tzv. měnové reformy. In: *Naše měna je pevná. Plzeň a měnová reforma 1953*. Plzeň: SOHI při KHI FPE ZČU v Plzni, 2014, s. 41-50.
- ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Utajené povstání 1953*. Praha: Michael 1993.
- TIGRID, Pavel: *Dnešek je váš, zítřek je náš : dělnické revolty v komunistických zemích*. Köln: Index 1982.
- TOMEŠ, Josef: *Průkopníci a pokračovatelé : osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878-2005*. Praha: Československá strana sociálně demokratická 2005.
- TRAPL, Miloš: *Prostějovský „Černý pátek“ 10. dubna 1953*. Prostějov: Městský úřad Prostějov 1998.
- TRAPL, Miloš (ed.): *Osudy sochy*. Prostějov: Městský úřad Prostějov 1999.
- TŮMA, Oldřich: Protirežimní demonstrace v Praze, in: BLAŽEK, Petr (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1969-1989*. Praha 2005, s. 140-157.
- VEBER, Václav: *Osudové únorové dny 1948*. Praha: Lidové noviny 2008.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Československá sociální demokracie a Národní fronta*. Praha: Academia 1985.
- WELZER, Harald (ed.): *„Můj děda nebyl nácek“ : nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha: Argo 2010.

ŽÁČEK, Pavel: „Drtina v Plzni: Pokus o organizování reakční mocenské akce“, prověřování jedné fámy na pozadí reorganizace ministerstva vnitra v letech 1947-1948, in: *Paměť a dějiny* 2008/1, s. 60-75.